

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Nagy Béla

Antoine-Henri Jomini élete és életműve
(1779–1869)

Krámli Mihály

A cs. és kir. Duna-flottilla 1917-ben II.

Bagi Zoltán Péter

Hermann Christoph von Russworm
szerepe Kanizsa 1601. évi ostromának
beszüntetésében

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti

Editor Zsófia Medgyesy

Editorial Board

János B. Szabó, Tibor Balla,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány,
Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann
(President), Csaba Horváth, Miklós Horváth,
Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária
Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll,
János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum
of Military History of
the Ministry of Defence
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

Editorial and Publishing Office

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Electronic version:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Subscription fee

4800 HUF annually, 1200 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.

Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ

1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary

Postal address: Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti

Redakteur: Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee

János B. Szabó, Tibor Balla,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István
Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert
Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós
Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin
Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll,
János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum
für Militärgeschichte des Ministeriums
für Landesverteidigung
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

Redaktion und Verlagsbüro

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

E-Mail-Adresse:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Internetversion:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Abonnement

4800 HUF/Jahr, 1200 HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt.

Geschäfts- und Logistikzentrum

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements

Hírlapterjesztési Központ

1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn

Postanschrift: H-1900 Budapest,

E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

138. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2025. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Zoltán Péter, PhD, történész-leveltáros (Győr MJV Leveltára); *Bona Gábor*, DSc; *Borsos Máttyás*, PhD-hallgató (KRE TDI); *Dauner Bernát*, történész (KRE); *Forgács Márton*, történész-muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Harangi Flórián*, régész-muzeológus (MNMKK MNM Nemzeti Régészeti Intézet); *Kiss Gábor*, PhD, kirendeltségvezető (Hadtörténelmi Leveltár Bécsi kirendeltség); *Krámlí Mihály*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Lázár Balázs*, PhD, igazgató (Hadtörténeti Intézet); *Nagy Béla*, térképész, tudományos munkatárs (HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet); *Nagy-L. István*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Pétsy Zoltán Balázs*, PhD-hallgató (KRE TDI); *Szalai Ágnes*, PhD-hallgató (ELTE BTK TDI); *Tóth Dominik*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Tóth Ferenc*, DSc, tudományos tanácsadó (HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Márkus Andrea* (francia), *Medgyesy Zsófia* (angol), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pásztai László*
Szerkesztő: *Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Maruzs Roland, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Tóll László, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2025

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B. Postacím: 1438 Budapest, Pf. 431.

E-mail: hadortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4800,- Ft, negyedévre 1200,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@post.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

TANULMÁNYOK

NAGY BÉLA

ANTOINE-HENRI JOMINI ÉLETE ÉS ÉLETMŰVE (1779–1869)

A svájci Payerne városából származó Antoine-Henri Jomini a 19. század egyik legjelentősebb katonai teoretikusa és hadtörténésze volt.¹ 1815 és 1871 között óriási hatása volt Európa és az Egyesült Államok hadseregeire, vezető stratégiai gondolkodónak számított. Korának számos intelligens és tapasztalt katonája, többek között Bonaparte Napóleon is nagyra tartotta munkáit. Hosszú élete során 31 kötetet (ebből 28 döntően leíró, hadtörténeti jellegű, 3 kötet pedig elméleti és elemző jellegű) és számos tanulmányt írt,² kiterjedt levelezést hagyott hátra, mindez a legtermékenyebb katonai írók közé emelte. Neve azonban – Karl von Clausewitz-cel³, Károly főherceggel⁴ és Napóleonnal ellentétben – többnyire csak a katonai szakemberek számára ismerős, pedig életében nézetei és művei nagy hatást gyakoroltak a hadviselés tudományára és elméletére, a katonai gondolkodásra.

Jomini a 18. századi felvilágosodás gyermeke, már fiatalemberként meggyőződéssel vallotta, hogy a háborúkat is ugyanolyan változatlan tudományos elvek irányítják, mint az emberi cselekedetek más területét. Ezek alapján állította össze híres stratégiai alapelveit, amelyek szerinte a háborúk kiszámíthatatlan körülményei között is biztos fogódzót jelentenek. Az volt a célja, hogy a hadviselés összetettségét a lehető legkisebb számú lényegi tényezőre egyszerűsítse, és a győzelemhez legnagyobb eséllyel vezető

1. kép: Zichy Mihály:
Antoine-Henri Jomini portréja
(clausewitz.com)

¹ A nemrég elhunyt francia hadtörténész, Hervé Coutau-Bégarie (1956–2012) Jominit Clausewitz-cel együtt a modern stratégiai gondolkodás alapító atyáinak nevezte. *Coutau-Bégarie* 2008. 216. o. John Shy pedig a modern katonai gondolkodást megeremtő triász egyikének tartotta, Napóleon és Clausewitz mellett. *Shy* 2005.

² Jelen közlemény végén tételesen felsoroljuk fontosabb publikációit, és a leíró szövegben, illetve a jegyzetekben ezen tételszámok megadásával is segítjük az olvasót az eligazodásban Jomini gazdag, ámde átfedéseket is tartalmazó életművében.

³ Carl von Clausewitz (1780–1831), porosz tábornok, hadtudós. Jominivel együtt a 19. század legnagyobb katonai teoretikusa, főműve, *A háborúról (Vom Kriege)* halála után 1832-ben jelent meg.

⁴ Habsburg-Lotaringiai Károly Lajos főherceg (1771–1847), császári tábornagy, hadszervező, katonai szakíró.

cselekvéssort írja le. Legfőbb érdeme a napóleoni hadviselés rendszerének és elveinek megalkotása, tapasztalatainak összegyűjtése, értékelése és közreadása.

Már 1803-ban, 24 évesen papírra vetette azt a gondolatot, hogy ha a stratégia győzelemre törekszik, akkor a megfogalmazott elveket a főerőknek a döntő pontban végrehajtott támadó cselekményeire kell alkalmazni.⁵ Tisztgenerációkat nyugtázt le az a lehetőség, hogy a hadviselés egy maroknyi stratégiai elvévé egyszerűsíthető. Elsősorban azoknak írt, akiket kevésbé érdekelték a háborúk politikai és etikai problémái, inkább a rendelkezésre álló csapatok megfelelő harctéri alkalmazására törekedtek. Elméleti kategóriái, alapelvei és szabályai, úgy tűnt, elhozzák a nagyon kívánt rendet a francia forradalom által teljesen megváltozott hadviselés elméletébe, és alkalmasak a zűrzavar eloszlatására. Rendkívül fontosnak tartotta a hadtörténelem tanulmányozását, elméleteit mindig hadtörténelmi példákkal támasztotta alá. Részletesen ismertette az 1756 és 1815 közötti európai háborúk hadműveleteit,⁶ e feldolgozások egyúttal a korszakkal foglalkozó katonai és civil történészek számára ma is megbízható források. Nézetét II. (Nagy) Frigyes és Napóleon hadműveleteinek tanulmányozására, korábbi és kortárs katonai szakírók eredményeire, valamint vezérkari tisztként szerzett saját, jelentős hadszíntéri tapasztalatára alapozta.

Műveiben az egész hadtudományt rendszerbe foglalta, de legerősebb oldala a stratégia volt. Ő adta fogalmainak és kategóriáinak egy részét, amelyek máig érvényesek. Személyes kapcsolatba került korának egy sor, jelentős katonai és politikai személyiségével: I. Napóleonnal és III. Napóleonnal⁷, Michel Ney⁸ és Louis-Alexandre Berthier⁹ francia marsallokkal, Habsburg Károly osztrák főherceggel, Karl Philipp zu Schwar-

⁵ Jomini egyszerű magyarázata szerint Napóleon és a franciák sikereinek kulcsa majd két évtizeden keresztül az volt, hogy jobban értették és alkalmazták ezeket az elveket, mint ellenfeleik.

⁶ A közhiedelemmel szemben Jomini elsősorban nem Napóleon hadvezetésével foglalkozott, hanem a hétéves (1756–1763), az 1. koalíciós (1792–1797) és a 2. koalíciós (1799–1802) háború hadműveleteivel és összecsapásaival. Ennek több oka lehet: 1.) Ez az időszak rendkívüli változatoságot mutat a különböző harcformákat illetően. A csatarendek még nem mutatnak olyan „szabályosságot”, mint Napóleon nagy csatáinak harcrendjei. A francia forradalmi háborúk változatos harcselekményei Jomini számára az elképzelhető legtanulságosabb alapanyagok voltak. 2.) Jomini 1814 őszén a bécsi kongresszuson mint I. Sándor orosz cár katonai tanácsadója vett részt. Itt találkozott Károly főherceggel, és jó személyes viszony alakult ki közöttük. A főherceg befolyását felhasználva lehetővé tette a hadtudósnak az osztrák katonai forrásokba való betekintést. Jomini lázas munkára használta ki ezeket a bécsi hónapokat, így lehetősége volt a háborúk osztrák nézőpontú megismerésére. Legterjedelmesebb hadtörténelmi jellegű műve, a 15 kötetes *Histoire critique et militaire des guerres de la révolution* (Párizs, 1820–1824.) az 1792 és 1803 közötti háborúkat dolgozta fel (6. tétel).

⁷ III. Napóleon (1808–1873), I. Napóleon unokaöccse, 1848 és 1852 között a Francia Köztársaság elnöke, 1852-től 1870-ig pedig Franciaország császára.

⁸ Michel Ney (1769–1815), francia marsall, Moszkva hercege. Jomini 1804-től az egyik segédtestje, majd 1807-től vezérkari főnöke. 1815-ben felségárulásért a francia királyi bíróság halálra ítélte.

⁹ Louis-Alexandre Berthier (1753–1815), francia marsall, 1796 és 1814 között Napóleon vezérkari főnöke.

zenberg¹⁰ herceggel, Joseph Wenzel Radetzkyvel¹¹, I. Sándor, I. Miklós és II. Sándor¹² orosz cárral, Ivan Fjodorovics Paszkevicssel¹³, Arthur Wellesleyvel, Wellington hercegével¹⁴ és George Brinton McClellan¹⁵ amerikai tábornokkal. Élete során kapcsolatrendszere lehetővé tette hozzáférését a francia, orosz és osztrák katonai irattárakhoz, 1815 után pedig volt lehetősége kifaggatni magasabb rangú katonai parancsnokokat.¹⁶

Jomini rövid életrajza

Fiatalkora, szolgálata a Helvét Köztársaság hadseregében (1779–1801)

A nemzetközi szakirodalomban Jomini életével kapcsolatban három szerző könyve szolgáltatja az alapot, amelyekre aztán a többi életrajzíró építette saját munkáját. A korai szerzők közül kettőnek volt szerencséje még életében megismernie Jominit, és így első kézből szerezheték információikat. Az első, a legbővebb életrajz Ferdinand Lecomte (1826–1899), svájci katonatiszt, történész, könyvtáros tollából került ki, aki 1860-ban jelentette meg munkáját.¹⁷ A fiatal, katonai tapasztalatok nélküli vezérkari százados 1858-ban találkozott először Európa akkor már vezető stratéjájával. Lecomte nagy tisztelettel állt Jominihoz, egyszerűen csak kérdéseket tett fel a hősnek, a „stratégia élő szobrának”, és lejegyezte a válaszokat. Hőse életének egy részét, főleg az orosz szolgálatban eltöltött évtizedeket és más kényes időszakokat homályban hagyta.

A második életrajzi kötet szerzője Charles-Augustin Sainte-Beuve (1804–1869) francia író, költő, kritikus és újságíró. Először 1865-ben találkozott Jominivel, akinek

¹⁰ Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg (1771–1820), cs. kir. tábornagy, a lipcsei csatában a koalíciós haderő főparancsnoka, Napóleon egyik legyőzője. 1814-ben a Franciaországba benyomuló legnagyobb hadsereg főparancsnoka.

¹¹ Joseph Wenzel Radetzky gróf (1766–1858), cs. kir. tábornagy. Az 1813. évi őszi hadjáratban Schwarzenberg főparancsnok vezérkari főnöke, nagy szerepe volt Napóleon legyőzésében. 1831-től haláláig az Észak-Itáliában állomásozó cs. kir. csapatok főparancsnoka. 1848–1849-ben sikeresen harcolt a szárd–piemonti csapatok és az olasz felkelők ellen.

¹² I. Sándor (1801–1825), I. Miklós (1825–1855) és II. Sándor (1855–1881) orosz cárok.

¹³ Ivan Fedorovics Paszkevic (1782–1856), orosz tábornagy, Jereván grófja, Varsó helytartója. 1826 és 1829 között sikeresen harcolt a Kaukázusban és Kis-Ázsiában a perzsák és a törökök ellen. 1831 júniusától a lengyel felkelés ellen harcoló orosz csapatok főparancsnoka. 1849 nyarán ő vezette a Magyarországba behatoló intervenciós hadsereget.

¹⁴ Arthur Wellesley, Wellington hercege (1769–1853), brit tábornok és politikus. 1809 és 1814 között az Ibériai-félszigeten, 1815-ben a waterlooi csatában sikeresen harcolt a franciák és Napóleon ellen. 1828–1830 között és 1834-ben brit miniszterelnök.

¹⁵ George Brinton McClellan (1826–1885), az Amerikai Egyesült Államok Potomac hadseregének parancsnoka 1861–1862-ben, az amerikai polgárháborúban, 1864-ben a Demokrata Párt elnökjelöltje Abraham Lincolnnal szemben.

¹⁶ 1822 őszén részt vett a Szent Szövetség veronai kongresszusán az orosz cár katonai tanácsadójaként. Ott bemutatták Nagy-Britannia képviselőjének, Wellington hercegének, akit – kihasználva az alkalmat – kifaggattott az 1815. évi hadjáratáról, és különböző taktikai formációk előnyeiről és hátrányairól beszélgetett vele.

¹⁷ *Lecomte* 1860.

hízelgett, hogy egy ilyen híresség – az akkor már jól ismert újságíró, akadémikus, irodalomkritikus – érdeklődött íranta. A mű csak Jomini halála után jelent meg, először fejezetenként publikálta a *Le Temps* folyóirat 1869 májusa és júliusa között. Az ugyanabban az évben könyv formában is kiadott életrajzban¹⁸ Sainte-Beuve képes volt távolságot tartani alanyától, és kritikusabb is Jomini tevékenységével kapcsolatban, mint elődje.

A harmadik munka 1935-ben jelent meg, szerzője a tábornok dédunokája, Xavier de Courville.¹⁹ Ő persze már nem ismerte híres őst, de levéltári dokumentumok és a tábornok részben kiadatlan *Souvenirs* című visszaemlékezései alapján új adalékokkal is szolgált. Courville mindent megtett, hogy amennyire lehetett, érdekfeszítően mutassa be Jomini életét. Ő az, akinek mindig igaza van, mindig helyesen látja a dolgokat, sőt képes a francia császár stratégiai elképzeléseit előre látni, miközben középhagyományos, őt meg nem értő katonákkal van körülveve.

Antoine-Henri Jomini 1779. március 6-án született Payerne-ben, Svájc nyugati, francia nyelvű részén, a mai Vaud (Waadt) kanton területén fekvő kisvárosban, egy régi svájci család hat gyermeke közül harmadikként. Édesapja, Benjamin Jomini (1746–1818) a város polgármestere volt. A francia nyelvű Payerne (németül: Peterlingen) 1536 óta alkotmányosan a német nyelvű berni kanton alá volt rendelve, így érthető, hogy a terület az 1790-es években franciabarát volt.

Jomini gyerekkoráról kevés információ áll rendelkezésre, de már 12 évesen úgy nyilatkozott apjának, hogy katona akar lenni. Mivel nem sikerült katonai iskolába beiratniuk, így 1793-ban Aarau-ba küldték kereskedelmi iskolába és németet tanulni. Már ekkor lenyűgözték a francia forradalmi háborúk eseményei, melyekről az újságokban olvasott. 1795-ben Baselbe utazott tanulni, hogy banktisztviselői vizsgát tegyen. Onnan közelről figyelhette a Felső-Rajna menti harcokat és egy harcoló hadsereg alakulatait. Baselnek volt egy másik előnye is: könyvtárai kitűnő lehetőséget adtak arra, hogy Jomini érdeklődésének megfelelően hozzájuthasson a francia és német nyelvű hadtörténelmi és hadtudományi irodalomhoz.

A következő évben egy földije hívására Párizsba ment, mivel a tőzsdei és banki műveletek is nagyon érdekelték. Befektetett pénzt megduplázta, de a fructidor 18-ai államcsíny²⁰ után mindezt el is veszítette. A francia fővárosban őt is, mint sokakat lenyűgözte a fiatal Bonaparte tábornok 1796–97-es észak-itáliai hadjárata, és az arról szóló tudósítások alapján nagy ösztönzést érzett arra, hogy megfejtse ezen győzelmek titkát. Ekkor döntötte el, hogy feladja reménybeli bankárkarrierjét, és minden idejét a háború tanulmányozásának szenteli. Szorgalmasan elemezni kezdte Nagy Frigyes hadjáratait,

¹⁸ *Sainte-Beuve* 1869.

¹⁹ *Courville* 1938.

²⁰ 1797. szeptember 4-ei államcsíny, amikor a Direktórium köztársaságpárti tagjai erőszakosan léptek fel az áprilisi választásokon jelentős győzelmet arató jobboldallal szemben: a Direktórium, az Ötszázak és a Vének Tanácsának jobboldali képviselőit letartóztatták, és deportálták vagy száműzték.

és meggyőződésévé vált, hogy a háborúknak állandó alapelvei vannak, azok betartása vagy be nem tartása dönti el a hadjáratok sorsát.

Hazája, Svájc az első koalíciós háborúban semleges maradt, de egyre fokozódó francia nyomás nehezedett rá. Bonaparte 1797-ben Valtellinát (a Felső-Adda folyó völgyét) a területen lévő alpesi hágók stratégiai fontossága miatt a Cisalpin Köztársasághoz csatolta, majd észak-itáliai hódításai biztosítására a Direktóriummal egyetértésben megkezdte Svájc átszervezését. 1798 elején Vaud kanton franciapárti agitáció hatására kikiáltotta függetlenségét. A berni hadsereg megindult ellene, mire a franciák Vaud támogatására bevonultak Svájcba. Az ellenálló kantonokat legyőzték, és 1798. április 21-én Aarauban kikiáltották a 18 kantonból álló, de centralizáltan irányított Helvét Köztársaságot. Genfét Franciaországhoz csatolták, ami a francia csapatoknak szabad átjárást biztosított az Alpok hágóin.²¹

Ekkor Jomini Párizsban emigráns svájci radikálisokkal²² barátkozott, és lelkes forradalmárnak tartotta magát. 1797 decemberében ő is csatlakozott a svájci emigránsok petíciójához, melyben Vaud kanton számára a berni elnyomással szemben a franciáktól kérték jogaik garantálását.²³ Ahogy hírt kapott a svájci forradalomról, 1798 végén Jomini hazasietett,²⁴ hogy az új rendszerben találjon magának feladatot. Először ideiglenesen hadnaggyá nevezték ki a helvét milíciához, 1799 januárjától a hadügyminiszter titkáráként fontos szerepet játszott az új svájci haderő szervezésében.

1799. március 1-jén, amikor a francia csapatok átlépték a Rajnát, kitört a második koalíciós háború: osztrák csapatok nyomultak be Dél-Németországba és Észak-Itáliába, akiket aztán orosz csapatok követték. A fiatal Helvét Köztársaság lakosságának nagy része ellenségesen viszonyult a helvét milíciához, amelynek a francia csapatokat kellett volna támogatnia. Jomini miniszteri titkáráként ennek a milíciának a felállításában, kiképzésében és felfegyverzésében segédkezett. 1799 nyarán – június 17-étől mint százados – már közelről figyelhette meg a Zürich környéki hadműveleteket.²⁵ Kelet-Svájcba

²¹ *Hahner* 1989. 152–153. o.

²² A radikálisok vagy patrióták vezetője Párizsban 1796-tól Frédéric-César de La Harpe (1754–1838), svájci politikus és ügyvéd, aki 1784 és 1795 között Szentpétervárott az orosz trónörökösök (a gyermek Sándor és Konstantin hercegek) nevelője volt. Mindvégig szűkebb hazája, Vaud-vidék Berntől való elszakadásért harcolt, jelentős szerepe volt Svájc Helvét Köztársasággá alakításában, 1798-ban a svájci Direktóriumba is bekerült.

²³ De La Harpe és 19 Vaud-vidéki személy aláírása szerepel a petíción, de Jominié nem, pedig ő idősebb korában mindig az ellenkezőjét állította. *Langendorf* 2008. 224. o.

²⁴ Jomini Párizsban találkozott Augustin Keller zászlóaljparancsnokkal, akit a Helvét Köztársaság új hadügyminisztériumába neveztek ki, és Jomini neki ajánlotta fel segédtszti szolgálatait. Jomini fizette útjukat Bernbe, ahol azzal szembesültek, hogy Keller helyett Nicolas Repond kapta meg a pozíciót, így Jomini először az ő segédtszti, majd később Joseph Lanther, helvét hadügyminiszter titkára lett. *Courville* 1938. 23. o.; *Lecomte* 1860. 5–6. o.; *Sainte-Beuve* 1869. 13. o.

²⁵ Lecomte szerint a 20 éves Jomini ekkor próbált először beavatkozni a hadműveletekbe. A Simplon és a Szent Gotthárd-hágót 1799 júliusában egy kisebb harc után megszállta Strauch ezredes osztrák különítménye. Jomini rögtön felismerte, hogy ha úgy is tűnik, mintha egy másodlagos csetepatéről lenne szó, ezeken a hágókon keresztül a szövetségesek fenyegethetik a francia és a helvét csapatok hátát. Így ő azonnal azt követelte, hogy csapatokat küldjenek a Valais-vidékre. Masséna két nappal

osztrák és orosz csapatok nyomultak be Károly főherceg és Friedrich von Hotze²⁶ tábornok, valamint Alexander Rimszkij-Korszakov²⁷ tábornok vezetésével, de az André Masséna tábornok vezette francia csapatoknak – Károly főherceg távozása után – sikerült az 1799. szeptember 25–26-ai második zürichi csatában végleg visszaverniük az orosz és a maradék osztrák csapatokat. Ezzel Franciaország megmenekült a Svájccon keresztül történő megszállástól. Alekszandr Vasziljevics Szuvorov²⁸ Itáliából érkező orosz csapatai kénytelenek voltak elhagyni Svájc területét, és októberben a cár visszahívta seregeit a harcterről. Így az 1799. évi hadműveletek végén Svájc nagy része, Észak-Itáliában viszont csak a Genova környéki parti sáv maradt francia kézen, Dél-Németországban pedig a Rajna választotta el a hadviselő feleket.

Eközben Párizsban is fontos események történtek: az Egyiptomból visszatérő Napóleon Bonaparte tábornok támogatóival államcsínyt hajtott végre (brumaire-i államcsíny, 1799. november 9–10.), és a végrehajtó hatalom 3 ideiglenes konzul kezébe (Bonaparte, Ducos²⁹, Sieyès³⁰) került. Bonaparte Első Konzul azonban fokozatosan saját kezébe ragadta a hatalmat. Franciaország 1799/1800 telén megkezdte csapatai megerősítését, és katonai visszavágásra készült. Megerősítették a Jean Moreau³¹ vezette Rajna-Moselle-i hadsereget, és Dijon térségében megkezdődött egy új tartalék hadsereg felállítása. Bonaparte és Moreau tábornoki főnöke, Dessoles³² tábornok megbeszélésére 1800. március 13-án Párizsban került sor: mi legyen a francia csapatok feladata? Dessoles sikeresen érvényesítette Moreau akaratát³³, miszerint ő április végén megkezdje támadását a Rajnán keresz-

később aztán ugyanezt javasolta a Helvét Direktóriumnak. Von der Weid helvét csapatainak az erősitések beérkezése után augusztus közepére sikerült visszafoglalnia a hágókat és így elhárítania a veszélyt. *Courville* 1938. 24. o. és *Lecomte* 1860. 9. o.

²⁶ Friedrich von Hotze (1739–1799), osztrák altábornagy.

²⁷ Alekszandr Rimszkij-Korszakov (1753–1840), orosz tábornok, 1799-ben az egyik orosz hadsereg parancsnoka.

²⁸ Alekszandr Vasziljevics Szuvorov (1730–1800), orosz tábornagy, a 18. század legnagyobb orosz hadvezére. 1759 és 1794 között harcolt a poroszok, a lengyel felkelők, a törökök ellen. 1799-ben, a 2. koalíciós háborúban az Észak-Itáliában harcoló orosz–osztrák csapatok főparancsnoka.

²⁹ Pierre Roger Ducos gróf (1747–1816), francia politikus, a Nemzeti Konvent és a Vének Tanácsa (1796–1798), 1799-ben a Direktórium tagja. Támogatta a brumaire-i államcsínyt, és ezért ideiglenes konzul lehetett, a császárság idején szenátor.

³⁰ Emmanuel Joseph Sieyès gróf (1748–1836), francia pap, politikai gondolkodó, politikus, 1789-ben a harmadik rend képviselője a rendi gyűlésen, 1795-ben az Ötszázak Tanácsa tagja, 1799-ben ő is támogatta a brumaire-i államcsínyt, és ezért ideiglenes konzul lehetett. A császárság idején szenátor.

³¹ Jean Victor Moreau (1763–1813), francia tábornok, Napóleon mellett a Köztársaság legsikeresebb hadvezére. 1799-ben támogatta Napóleon államcsínyét. Legnagyobb győzelmeit az 1800. évi hadjáratban aratta, amikor a rajnai hadsereget vezette. Később megromlott a viszonya a császárral, és 1804-ben emigrálnia kellett. 1813-ban tért vissza az Egyesült Államokból Európába, ahol csatlakozott a szövetségesekhez. I. Sándor cár katonai tanácsadójaként jelen volt a drezdai csatában (1813. augusztus 26–27.), ahol halálos sebet kapott.

³² Jean Joseph Dessoles (1767–1828), francia tábornok, 1818 és 1819 között miniszter. 1799-ben az itáliai francia hadsereg vezérkari főnöke, 1800-ban Moreau kérésére az ő vezérkari főnöke.

³³ Bonaparte akkoriban csak a Moreau vezette hadseregben nem tudta érvényesíteni akaratát, mert a köztársasági érzelmű tábornok is óriási tekintélynek örvendett, sokan támogatták a politikusok és a tábornokok közül.

tül Ulm felé, addig Bonaparte a dijoni tartalék hadsereggel a Nagy Szent Bernát- vagy a Simplon-hágón keresztül Lombardiába nyomul, és ott méri a döntő csapást az ottani osztrák csapatokra.³⁴ Bonaparte a megbeszélésen úgy vélte, a döntő csata 3 hónappal később, június közepére várható a Pó völgyében fekvő Alessandria térségében. Előrejelzése pontosnak bizonyult, a marengói csata 1800. június 14-én következett be.

Jomini erről akkoriban természetesen semmit sem tudott. Lecomte az életrajzban először elmeséli egy berni fogadás történetét, ami – Jomini elbeszélése alapján – 1799 decemberében³⁵ történt. Akkor már megkezdődött a tartalék hadsereg felállítása Dijon környékén, és francia, illetve svájci tisztek egy vacsoraasztalnál arról vitatkoztak, mi lesz ennek a hadseregnek a jövőbeli feladata. A tisztek egy része azt vallotta, hogy Nizza és Genova felé kerülnek, és onnan, délről támadják meg az osztrák csapatokat. Mások szerint pedig Moreau-t fogja támogatni abban, hogy a Felső-Duna környékén legyőzze a Károly főherceg vezette csapatokat (melynek élére a főherceg lemondása után Kray Pál³⁶ került). Jomini egyedül képviselte az asztaltársaság tagjai között azt a nézetét, hogy Bonaparte csapatai Valais-vidéken keresztül Észak-Itáliába menetelnek, és Melas Mihály³⁷ osztrák csapatainak jobbszárnyát fogják átkarolni, illetve hatalmukba kerítik hátsó összeköttetési vonalait.³⁸ Pontosan azt jövendölte, ami 3 hónappal később bekövetkezett! Ezen megnyert fogadás után kezdték Jominit a vele kapcsolatban álló körök stratégiai kérdésekben szakértőnek tartani.³⁹

1799/1800 fordulóján a belpolitikai helyzet is kiéleződött a Helvét Köztársaságban. Egy egységes, Franciaországgal szoros kapcsolatban álló párttal egy mérsékelt, a föderális Svájc visszatérését akaró párt állt szemben. 1800. január 7-én de La Harpe-t

³⁴ Lázár 2013. 157. o.

³⁵ Jomini és nyomában Lecomte biztos rosszul emlékezett, ez 1800 tavaszán lehetett.

³⁶ Kray Pál (1735–1804), az osztrák hadsereg felvidéki morva eredetű tábornoka. 1799-ben az itáliai osztrák csapatok főparancsnoka, több csatában legyőzte a francia sereget. 1800 elején Károly főherceg utóda a németországi osztrák csapatok élén, de itt már nem tudott sikereket elérni Moreau francia csapataival szemben.

³⁷ Melas Mihály báró (1729–1806), erdélyi szász származású lovassági tábornok, 1799-ben az osztrák csapatok sikeres főparancsnoka Észak-Itáliában, azonban 1800. június 14-én vereséget szenvedett a marengói csatában.

³⁸ Courville 1938. 24. o.; Langendorf 2008. 9. o.; Lecomte 1860. 10. o.; Sainte-Beuve 1869. 15–16. o.

³⁹ Erre az alapgondolatra épül *Renée-Paule Guillot*: Jomini, âme double de Napoléon című könyve (Paris, 2007.). Az újságíró szerző szerint Jomini azért képes előre megjósolni Napóleon lépéseit, mert teljesen megértette a tábornok hadvezetési elveit – erre utal a cím: „Jomini, Napóleon második szelleme, alteregója”. Guillot az idézett tiszti beszélgetést és a fogadást 1800 márciusára datálja a könyv bevezetőjében. Ezt támasztja alá, hogy a dijoni tartalék hadsereg felállítását Bonaparte 1800. január végén titokban rendelte el, és ezeket a csapatokat szándékozott személyesen vezetni, bár parancsnokuk hivatalosan Louis-Alexandre Berthier volt. A csapatokat Párizsból, Hollandiából (Batáviai Köztársaság) és Vendée-ből vonták ki, és az ellátási nehézségek miatt csak nagy területen szétszórva, kis egységenként tudták elszállásolni őket. Ennek azonban megvolt az az előnye, hogy az ellenséges kémeket megtévesztette, nem tudták az egységek teljes erejét megbecsülni. A szövetséges főhadiszálláson aztán nem is vették ezeket az egységeket figyelembe. Hasonlóan népszerű stílusban született *Jean-François Baqué*: *L'homme qui devinait Napoléon*: Jomini című könyve (Paris, 1994.), amely nem igazán komoly történeti munka. A szerző lelkesedik Jominiért, eszményíti őt, és nem veszi figyelembe a levéltári forrásokat.

és radikális társait egy politikai puccs eltávolította a hatalomból, akik aztán kénytelenek voltak Párizsba menekülni. Jomini még túlélte néhány politikai puccsot, valószínűleg munkája értékessége miatt maradhatott a hadügyminisztériumban, 1800. április 26-ától már zászlóaljparancsnoki beosztásban, noha semmilyen formális katonai képzésben nem vett részt.⁴⁰

Csak hogy 1801 elején botrányba keveredett: állítólag hagyta magát egy katonai beszállítótól megvesztegetni, arra kérve, hogy fizesse ki helyette berni játéktartozását.⁴¹ 1801. január 31-én a helvét kormány visszavonta zászlóaljparancsnoki beosztását, majd néhány nap múlva érdemeire, jó munkájára való tekintettel visszaadta, de Jomini helyzete így is kényelmetlenné vált. 1801 februárjában, a lunéville-i béke⁴² napjaiban Párizsba távozott.⁴³

A bizonytalanság évei és az első írárok (1801–1803)

Életrajzában a következő pár év meglehetősen homályban marad, de a svájci egyenruháját Párizsban is megtartó Jomini a katonai felszereléseket gyártó Delpont cégnél helyezkedett el mint cégvezető. 1803-ban azonban velük is összeveszett, és elbocsátották.⁴⁴ Abban reménykedett, hogy idővel majd más katonai álláshoz juthat, ami jobban megfelel ambíciójának és képességeinek. Párizs akkori kormányzójának, Joachim Murat⁴⁵ marsallnak és későbbi nápolyi királynak is felajánlotta szolgálatait, de nem fogadták. Sikertelenül próbálkozott ez évben az orosz nagykövetség ügyvivőjénél is,

⁴⁰ *Merzalow – Merzalowa* 2004. 43. o.

⁴¹ Jomini a beszállító szerint értésére adta, hogy neki egy bizonyos összegre van szüksége, és ha ezt megkapja, akkor ő meggyorsíthatja a beszállító kifizetését, vagy máshogy kedvére tehet. Jomini később ezt mindig tagadta. *Langendorf* 2008. 10–11. o. és *Shy* 2005. 212. o.

⁴² 1800. február 9-én, a lotaringiai kisvárosban, Lunéville-ben írták alá Franciaország és Ausztria képviselői a békét, amely szerint az 1797-es Campo Formio-i béke rendezése állt vissza, ami biztosította a döntő francia befolyást Itáliában, és Ausztria kénytelen volt újra elismerni a Rajna balparti területeinek elvesztését.

⁴³ A következő években Párizsban is folytatta svájci alkotmánytervezetek készítését, amelyekben antiföderális, központi irányítású Svájc mellett érvelt. Az ország lehetséges helyzetéről gondolkodott a jövőbeli politikai, katonai eseményektől függően. 1804. május 1-jén Jomini és egy másik svájci tiszt egy folyamodványban kérték Svájc Franciaországhoz való csatlakozását, és ecsetelték ennek előnyeit. A feldühödött svájci kormány kiadatásukat kérte (szerintük Jomini szélhámos és hírhedt jakobinus), de a francia külügyminiszter, Charles-Maurice Talleyrand ezt nem teljesítette. Jomini ekkor már Ney marsall védőszárnyai alá került. *Langendorf* 2008. 13. o. és *Shy* 2005. 212–213. o. (Erről a kínos körülményről mind Courville, mind Lecomte, mind Sainte-Beuve hallgat.)

⁴⁴ Lecomte szerint ő maga mondott fel a Delpontnál, hogy idejét teljesen a hadművészet tanulmányozásának szentelhesse. *Lecomte* 1860. 12. o. A párizsi rendőrség korabeli feljegyzésében – Jominit, mint külföldit, a kerületi rendőrség megfigyelte – nem túl hízelgő jellemzés szerepel róla: nagyon önfejű, makacs és gögös, aki mindenkit megsért, aki nem ért vele egyet, így veszett össze a Dupont céggel is. Egy barátjától kapott 3000 frank összeget, amivel ő spekulálni akart, és nem adta vissza. *Langendorf* 2008 11. o.

⁴⁵ Joachim Murat (1767–1815), francia marsall, Napóleon sógora, 1808 és 1815 között nápolyi király. Napóleon bukása után a visszatérő IV. Ferdinánd nápolyi király kivégeztette.

kezében munkájának első kéziratos kötetével.⁴⁶ Egy biztos, 1801 és 1803 között bőven volt ideje olvasni, és már sokat dolgozott első könyvén, ami a hétéves háború kezdeti éveinek hadi cselekményivel és az ezekből levonható tanulságokkal foglalkozott.

Milyen események, milyen olvasmányok befolyásolták a fiatal Jominit abban, hogy 22–24 évesen tollat ragadjon azzal az ambiciózus tervvel, hogy az utolsó háborúk módszeres vizsgálata révén fellebbentse a fátylat a kortársakat ámulatba ejtő francia katonai sikerekről? Általános értelemben megjegyezhető, hogy nemcsak a katonai dicsőség utáni vágy, ambíció, fiatalkori türelmetlenség játszottak szerepet nála abban, hogy elkezdett hadtudománnyal foglalkozni. Abban hitt, hogy a valóság a történelmi pillanat zavaros felszíne alatt állandó és változatlan elvek formájában rejtőzik, és ezeknek az elveknek a feltárásához a hadtörténelem módszeres feldolgozása és elemzése szükséges. Az először 1804-ben, majd 1806-ban és 1807-ben kiadott rövid esszéjét (1. tétel XIV. fejezete és 12. tétel) a hadművészetről többre becsülte, mint a kb. 30 kötetre rúgó hadtörténelmi feldolgozását (1–7. tétel).⁴⁷ Már 1801/2 körül olyan erősen meg volt győződve ezen elvek létezéséről, hogy 1830-as műve előszavában akkori önmagát Kolumbuszhoz hasonlította.⁴⁸

Egy kéziratban maradt, már idős fejjel, 1858-ban összeállított feljegyzésében⁴⁹ meséli el Jomini, hogyan jutott ezen alapelvek felismeréséhez. Amikor 16 éves korában egy beszámolót olvasott II. (Nagy) Frigyes leutheni⁵⁰ csatájáról, már akkor megsejtette a háború egyik alapelvét: az erők összpontosítása egy adott ponton és így helyi erőfölény létrehozása. 1795-ben Baselben újságokat olvasott, amelyek Clerfayt⁵¹, Wurmser⁵²,

⁴⁶ Pierre d'Oubril (1774–1848), az orosz követség titkára szemtelenségnek vette, hogy egy gyanús hátterű fiatal tiszt akar a Szuvorov iskoláját kijárt orosz tábornokoknak leckét adni. *Jomini* 1838. 17. o.; *Lecomte* 1860. 13. o.; *Sainte-Beuve* 1869. 17–18. o.

⁴⁷ *Lecomte* 1888. xxxi. o. Jomini főbb munkáinak jegyzékét lásd a tanulmány végén.

⁴⁸ „Úgy meg voltam erről győződve, mint Kolumbusz a Föld gömb alakjáról és a második félgömb létezéséről.” *Jomini* 1838. viii. o.

⁴⁹ Sur les ouvrages. Eidgenössische Militärbibliothek Bern (a továbbiakban: EMB) TAP 0196. Langendorf szerint ezt a 28 oldalnyi negyedrért papírt Jomini 1858-ban írta, Lecomttal való első találkozásuk után. *Langendorf* 2008. 222., 329. o. Langendorf többször idéz ebből a gyűjteményből, és amikor erre az írásra hivatkozom, az ő művének megfelelő helyét adom meg.

⁵⁰ II. (Nagy) Frigyes talán legnagyobb győzelme 1757. december 5-én a jelentős túlerőben lévő osztrák csapatok felett.

⁵¹ François Sébastien Charles Joseph de Croix, Clerfayt grófja (1733–1798), osztrák tábornagy. 1792 és 1794 között hadtesparancsnok a németalföldi hadszíntéren, 1794–1795-ben a rajnai osztrák hadsereg főparancsnoka.

⁵² Dagobert Sigmund von Wurmser gróf (1724–1797), elzászi származású katonatiszt, osztrák tábornagy. 1793 és 1795 között a felső-rajnai osztrák hadsereg parancsnokaként többnyire sikeresen harcolt a francia forradalmi haderő ellen. 1796. június végétől az itáliai csapatok főparancsnokaként döntő vereséget szenvedett, és Mantova erődjébe menekült. 1797. február 2-án az erőd kapitulált, és Wurmser 500 emberével szabadon távozhatott.

Jourdan⁵³ és Pichegru⁵⁴ hadműveleteit ismertették. 1796-ban lelkesen figyelte Bonaparte észak-itáliai, illetve Károly főherceg németországi hadjáratát, ezekből főleg a castiglionei csata⁵⁵ befolyásolta gondolkodását, az ugyanis megismételte a már a leutheni csatánál felismert alapelvet, de magasabb, stratégiai szinten. Károly főherceg hadmozdulatait figyelve, a castiglionei csatánál megismert alapelvnek immár egy egész hadszíntérre való kiterjesztése jutott Jomini eszébe. A támadó francia csapatok szétszóródása végzetes lett rájuk nézve. Sokat gondolkodott ezen a kérdésen, és már ekkor megpróbálta megérzéseit kikristályosítani.

„A hadműveletek kivitelezése változik, de az alapelv ugyanaz. Ez az analógia tűnt fel nekem, mert amíg a leutheni csata elemzésével a taktika titkait tártam fel, addig a castiglionei csata esetében a stratégiában fedeztem fel ugyanazt az alapelvet. A Trient és a Brenta szorosai elleni hadműveletek vizsgálata során, amelyek a bassanói csatához és Wurmser Mantovába való bezárásához vezettek, megvilágosodtam még egy igazságról, mégpedig, hogy egy hadsereg helyzetében mindig létezik egy döntő földrajzi pont, és a manővereknek erre a pontra kell irányulniuk. [...] Ebből az következett, hogy én a háború alapelvét megértettem, és mindenhol ugyanazokat az okokat találok, amelyek aztán ugyanahhoz az eredményhez vezettek.”⁵⁶

Ekkor még csak megérzésesei vannak, amelyek az újságok tudósításain és különböző hadijelentéseken alapulnak. 1799-ben, mint a Helvét Köztársaság tisztje, alkalma volt a harcoló francia csapatokat megfigyelnie Zürich térségében. Egy világ omlott össze benne:

„A porosz király Leuthennél adott híres menetparancsával és az ezáltal nyújtott előnyről, miszerint a főerőkkel egy pont ellen operálunk, azt gondoltam, hogy Masséna szép hadseregét csatarendben találom. 4 mérföld mélyen még Badenbe is belovagoltam, és itt-ott találtam egyes ezredeket szétszórva; megértettem, hogy a hadművészetben nagy újdonságokat vezettek be, de szellemem kétségek között vívódott, hogy ezek

⁵³ Jean-Baptiste Jourdan (1762–1833), francia katonatiszt, Napóleon marsallja (1804), a restauráció idején a felsőház tagja. A Köztársaság tábornokaként 1795-ben és 1796-ban vereséget szenvedett az osztrák csapatoktól.

⁵⁴ Jean-Charles Pichegru (1761–1804), francia tábornok. 1794 januárjától az Északi Hadsereg parancsnoka, 1795 elejére elfoglalta Hollandiát. Az évben felvette a kapcsolatot az emigrációval, gyanússá vált, és 1796. márciusában leváltották. 1797-től a királypárti ellenzék vezére, Guyanába deportálták, onnan 1798-ban Angliába szökött. Titokban Párizsba utazott, ahol 1804-ben elfogták, börtönében később felakasztva találták.

⁵⁵ Bonaparte tábornok 1796. augusztus 5-én Castiglione térségében elért győzelme. A túlerőben lévő osztrák csapatok előrenyomulása három oszlopban július 29-én kezdődött meg Wurmser tábornagy vezetésével a Mantovát ostromló francia csapatok ellen. Bonaparte, miután Mantova ostromával felhagyott, összevont csapataival helyi túlsúlyt létrehozva egymás után megverte az egymástól elszigetelten előrenyomuló osztrák csapatokat, ezért azok az Adige folyó keleti partjára szorultak vissza.

⁵⁶ A másik kéziratban maradt feljegyzés: *Receuil de souvenirs pour mes enfant (EMB)*. Langendorf többször idéz ebből a gyűjteményből, ezért hivatkozásként az ő művének megfelelő helyét adom meg. *Langendorf* 2008. 329. o.

a változások tökéletesedések-e, vagy visszalépések? Elhatároztam, hogy megvizsgálom ezt a fontos kérdést.”⁵⁷

Akkoriban, 22 éves korában határozta el, hogy komolyan tanulmányozni fogja a katonai teoretikusok munkáit.

„Mivel Szász Móric⁵⁸ elismerte, hogy a hadtudománynak nincsenek leírt alapelvei, és ezek az alapelvek eddig nagy hadvezérek fejébe voltak száműzve, olyasmire merészeltem vállalkozni, amit maga Szász Móric sem tett meg.”⁵⁹

De kiket tanulmányozhatott Jomini akkoriban, 1801–1803 folyamán Párizsban?

A teljes terjedelemben először 1838-ban megjelent *Précis de l'art de la guerre* (9. tétele) 1. kötetének előszavában Jomini alaposan ismerteti a háború elméletének akkori állását, a jelentős katonai teoretikusokat és munkásságukat a 18. század közepétől fogva.

A már többször említett Lecomte életrajzi kötetében nagy teret szentelt az ókortól a 19. század elejéig alkotó katonai teoretikusoknak, és ezek között helyezte el Jomini életművét.⁶⁰ Valószínű, hogy ebben maga Jomini segített neki, és Lecomte munkájának ez a része az ő szemléletét tükrözi.

Jomini így írt erről 1858-ban:

„Akkor szilárdan elhatároztam, hogy a hadtudomány tanulmányozásának napi két órát szentelek; az ember el sem tudja képzelni, hogy mire képes, hogyha valamit sokáig akar, és ennek napjából megszakítás nélkül 2-3 órát szentel. A legismertebb didaktikai könyvek átolvasásával kezdem. Bülow⁶¹ könyvének fordítása éppen akkor jelent meg, ahogy Lloyd⁶² és Guibert-é⁶³ is; mohón olvastam őket. Egészen Ménil-Durand-ig⁶⁴, Turpinig⁶⁵ és Folard-ig⁶⁶ mentem vissza. Ezen utóbbiak könyvei tartalmaztak érdekes fejezeteket, élelműjű nézeteket, mély belátásokat, de nem nyújtottak egy kielégítő

⁵⁷ Langendorf 2008. 330. o.

⁵⁸ Szász Móric (1696–1750), francia szolgálatban álló német hadvezér és hadtudós, 1747-től a Francia Királyság marsallja.

⁵⁹ Langendorf 2008. 330. o.

⁶⁰ Lecomte 1860. 257–318. o.

⁶¹ Adam Heinrich Dietrich von Bülow (1757–1807), porosz katonatiszt, katonai szakíró. 1799-ben jelent meg a *Geist des neueren Kriegssystems* c. munkája, mely híressé tette, és rögtön lefordították francia és angol nyelvre. Zalárdi Jakkó László huszár főhadnagy 1809-ben napvilágot látott magyar fordítása Süli Attila szerkesztésében 2021-ben jelent meg a Ludovika Egyetemi Kiadó gondozásában. *Jakkó* 2021.

⁶² Henry Humphrey Evans Lloyd (1718?–1783), angol katonatiszt, hadtörténész. 1781-ben jelent meg leghíresebb műve, a *History of the late war in Germany between the King of Prussia and of the Emperor of Germany and her allies*, a hétéves háború első két évének hadjárataival, csatáinak leírásával és elemzésével foglalkozik. A mű második kiadásához csatolt, a háborúk általános elveiről szóló munkája a fiatal Jominire óriási hatással volt.

⁶³ Jacques-Hyppolite de Guibert (1743–1790), francia katonatiszt, katonai szakíró. Híres munkája, az *Essai général de tactique* 1772-ben jelent meg, és egyszeriben híressé tette.

⁶⁴ François-Jean de Mesnil Durand (1736–1799), francia katonatiszt, taktikai szakíró.

⁶⁵ Lancelot Turpin de Crissé (1754–1800), francia tiszt, katonai író és festő.

⁶⁶ Jean-Charles de Folard (1669–1752), francia katonatiszt és katonai teoretikus.

egészet, és melyik katona mondhatná ténylegesen, hogy tanult valamit ezekből? Megtámadott és legyőzött rendszerek, céltalan viták mellékes dolgokról; de az igazi stratégiai-árról, a hadművészet alapjáról semmi! Bülow, Lloyd és Guibert emlékiratai, azok többet tanítottak. Mégis kijelenthetem, hogy ezen három könyv olvasása után egy kényelmetlen érzés fogott el; azt mondtam magamnak, hogy én egyedül a leutheni csata elemzéséből vagy a castiglionei csata tudósításából többet tanultam. Ebben a szellemi állapotban került Feuquièrre⁶⁷ a kezembe. Ezen kritikus beszámoló olvasásánál azt éreztem, hogy a jól átgondolt hadtörténelem a katona igazi iskolája; tehát hozzáfogtam minden létező forradalmi háborúról szóló tudósítás tanulmányozásának, azzal a tervvel, hogy ezeket a Feuquièrre-i minta alapján fogom kritikusán elemezni.⁶⁸

Jomini leltárt vezetett arról, hogy kiket olvasott, ez a szinte enciklopédikus munka a hadtörténeiszeket, a taktikai és a technikai fegyvernemek szakértőit is tartalmazza.

Ney marsall segédtisztje, majd vezérkari főnöke (1804–1809)

Jomini bizonytalan helyzetének az vetett véget, hogy svájci honfitársai beajánlották, mint tehetséges fiatal tisztet, Michel Ney francia tábornoknak, aki 1802 és 1804 között Svájcban volt francia követ. Amikor Ney visszakerült Párizsba, egyike lett az új marsalloknak. Ő az, aki anyagilag támogatni kezdte a fiatal stratégát, akinek Jomini 1804 végén átnyújtotta a *Traité de grande tactique* (Értekezés a magasabb taktikáról) című művének első kötetét (1. tétel). Ney átvállalta a nyomdai költségeket, és a szerzőt műve folytatására biztatta.⁶⁹

Amikor Ney megkapta a Grande Armée⁷⁰ VI. hadtestének parancsnokságát, magával vitte Jominit a boulogne-i katonai táborba. A hadtest főhadiszállása Montreuil-sur-Mer-ben volt, a Grande Armée pedig az angliai partra szállásra készült. A csapatok állandóan gyakorlatoztak, 1805 júliusában Napóleon megszemlélte a hadtest nagy manőverét, amelynek hibátlan kivitelezéséhez a rendelkezéseket Jomini írta, s ezután Ney még jobban becsülte képességeit. Ezekben a hónapokban sajátította el a vezérkari munka részleteit, és volt alkalmá nagy katonai egységeket különböző hadmozdulatok közben megfigyelni. Szeptember 3-ától hivatalosan is Ney segédtisztje lett.

Ugyanezen a napon I. Ferenc osztrák császár bejelentette, hogy újrakezdi a háborút Franciaországgal. A harmadik koalíció államai, Ausztria, Nagy-Britannia, Oroszország és Svédország megkezdték csapataik összevonását, és a Karl Mack⁷¹ tábornok vezette osztrák haderő szeptember 8-án benyomult Bajorországba, majd Ulm körzetében összpontosult. Az orosz csapatok beérkezését megelőzendő Napóleon gyors menetben

⁶⁷ Antoine Manassès de Pas de Feuquières (1648–1711), francia altábornagy, katonai író.

⁶⁸ Langendorf 2008. 306–307. o.

⁶⁹ Courville 1938. 32. o.

⁷⁰ I. Napóleon soknemzetiségű hadseregének elnevezése.

⁷¹ Karl Mack von Leiberich (1752–1828), osztrák tábornok. Hosszú katonai karrierje után 1805-ben ő volt a Bajorországon át az Iller folyóig előrenyomuló osztrák csapatok tényleges parancsnoka. Hetek alatt vereséget szenvedett Napóleontól, és kénytelen volt kapitulálni csapataival Ulm erődjében.

indította el a Grande Armée hadtesteit a Rajna felé. Terve az volt, hogy átkarolja Mack fedezetlen jobbszárnyát, és még az oroszok beérkezése előtt megsemmisíti.

Kulcsfontosságú volt a francia erők gyors megjelenése Ulm körül. A VI. hadtest szeptember 26-án kelt át a Rajnán Karlsruhe térségében, és az előrenyomuló Grande Armée balszárnyát képezte. Ezekben a hetekben Jomini állította ki a hadtest csapatainak diszpozícióit, és tolmácsként is hasznossá tette magát. Ney hadteste Stuttgarton áthaladva október 7-én érte el a Dunát Dillingen térségében. Ezen a napon a többi francia hadtest Dillingentől keletre, Donauwörthnél, Neuburgnál és Ingolstadtánál kelt át a folyón, és Augsburg–München térségét elérve elvágta az osztrák csapatok összeköttetési vonalait Béccsel és Csehországgal. Napóleon szándéka az volt, hogy az általa két csoportosításban (Ulm környéke és a Lech-folyó vonala) feltételezett osztrák erők közé vonul, és külön-külön veri meg őket. A VI. hadtestnek, mint Ulmhoz legközelebb állónak, kellett ezt a hadmozdulatot fedeznie a Duna mindkét partján.

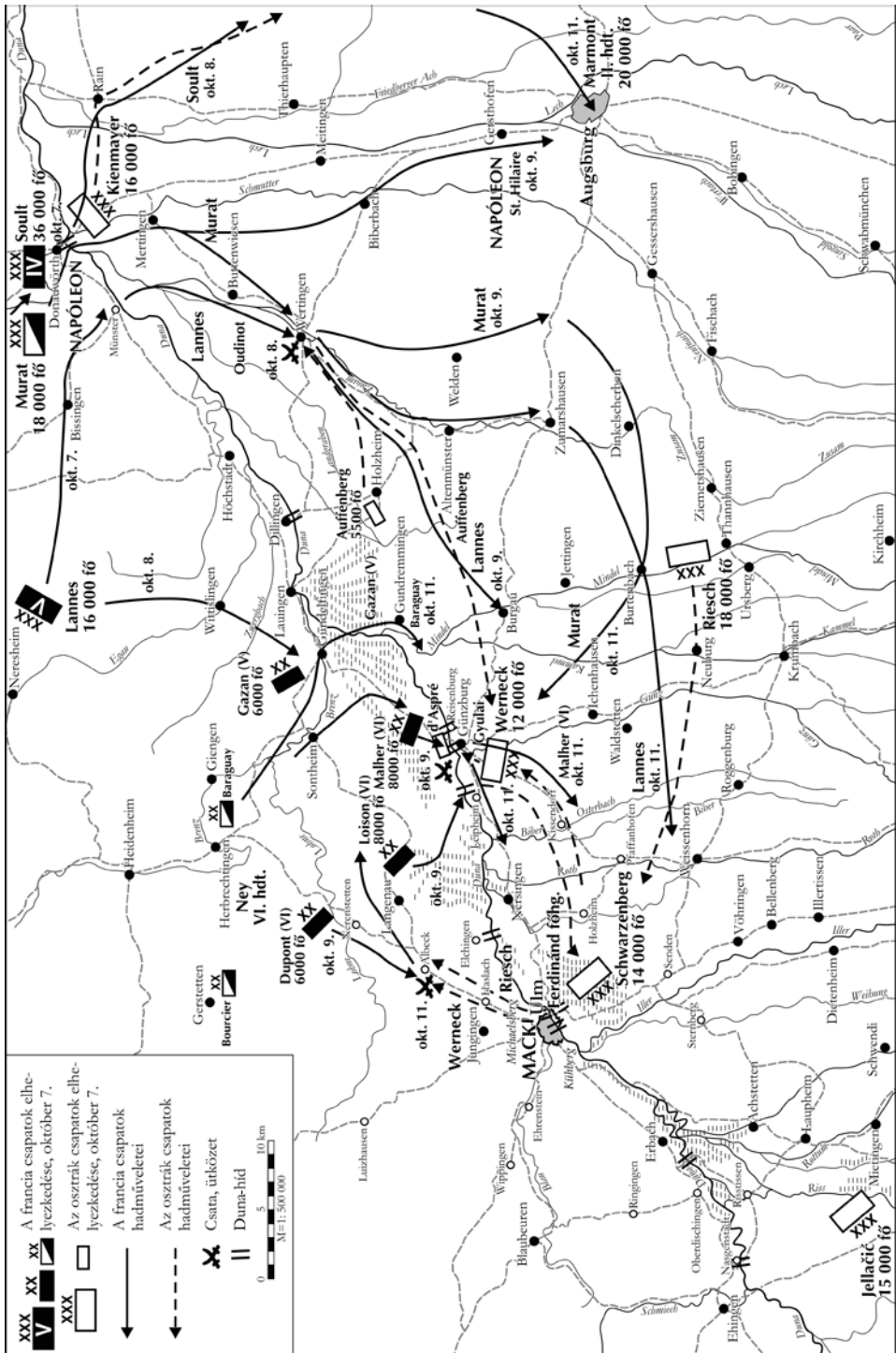
Október 9-én Ney elfoglalta a Duna-hidat Günzburgnál, de hamarosan elvesztette az átkelőt, míg az attól keletre lévő reisenburgi hidat sikerült megtartania. Október 11-ére a hadtest nagy része átkelt a Duna jobb partjára, hogy felvegye a kapcsolatot Lannes⁷² hadtestével; a bal parton csak a Dupont⁷³-hadosztály maradt. Ezekben a napokban Murat marsall vette át a parancsnokságot az V. és a VI. gyalogoshadtestek és a tartalék lovashadtest felett, ugyanakkor Ney hadtestének is parancsot adott, hogy vonuljon délre, az Iller-vonalra.

Jomini úgy gondolta, hogy az osztrák csapatok megpróbálnak majd Tirol felé vonulni, hogy egyesüljenek Károly és János főherceg csapataival. Ezért meggyőzte Neyt, hogy ne hajtsa végre Murat parancsát, és egy levélben rámutatott arra, hogy az osztrákoknak lehetősége lenne a sikeres kitörésre Ulmból a bal parton. Október 11-én valóban megkísérelték a kitörést, de Dupont szívós ellenállása azt a benyomást keltette Mackban, hogy itt jelentősebb francia csapatok vannak, így a túlerejű osztrák csapatok nem használták ki sikereiket. 12-én Napóleon is felismerte a veszélyt, így parancsba adta, hogy az egész VI. hadtest a bal parton vegye fel a kapcsolatot Dupont-nal és fejezze be Ulm körülzárását. Ha Jomini tanácsára Ney nem szabotálja el Murat parancsát, nem kerülhetett volna sor a VI. hadtestnek a bal parti átcsoportosítására. Október 13-án éjjel Napóleon a VI. hadtest kissendorfi főhadiszállására sietett, ahol első ízben találkozott személyesen, illetve beszélgetett Jomini és a császár.⁷⁴

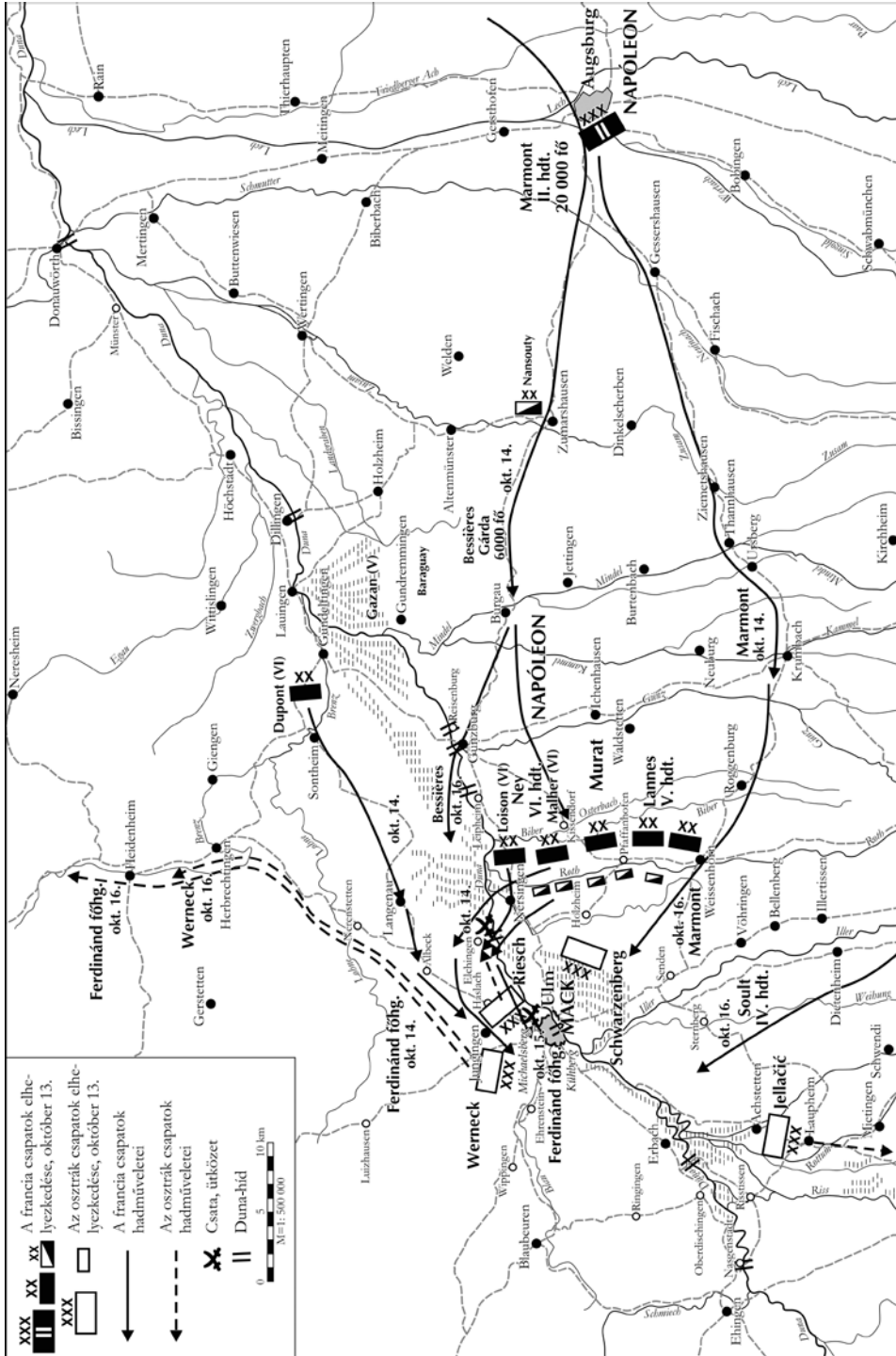
⁷² Jean Lannes (1769–1809), francia marsall, Montebello hercege. 1796-tól Napóleon minden hadjáratában részt vett, kitüntette magát az itáliai, az egyiptomi és az ulmi hadjáratokban, döntő szerepe volt az austerlitz, jénai, friedlandi győzelmekben. 1809 telén Zaragoza ostromát vezette, áprilisban részt vett a győztes eggmühli és regensburgi csatákban. Május 22-én halálos sebet kapott az aspern-esslingeni csata második napján.

⁷³ Pierre Dupont (1765–1838), francia tábornok. 1792 és 1793 között harcolt a francia hadseregben, támogatva Napóleon államcsínyét. Kitüntette magát az 1800., az 1805. és az 1806–07. évi hadjáratokban. A spanyolországi hadjáratban önálló parancsnokként a kezdeti sikerek után kénytelen volt csapataival kapitulálni. A hadifogságból visszatérő tábornokot Napóleon 1813-ig börtönben tartatta. 1814-ben pár hónapig hadügyminiszter XVIII. Lajos kormányában.

⁷⁴ Jomini megnyugtatta az aggódó császárt, hogy a VI. hadtest mindkét hadosztálya elindult már a Duna bal partjára. Courville 1938. 42–53. o.; Langendorf 2008. 16–17. o.; Lecomete 1860. 19–27. o.

1. térkép: Az ulm környéki hadműveletek, 1805. október 7–11. (Nagy Béla)

2. térkép: Az ulm környéki hadműveletek, 1805. október 12–16. (Nagy Béla)

Október 14-én Ney az elchingeni hídon átkelt a hadtest zömével a Duna bal partjára, végleg visszaverte az osztrák csapatok kitérését, és azon az oldalon bekerítette Ulmot. Október 15-én a francia csapatok bevették Michelsberget, Ulm kulcsát, és az osztrák erők nagy része a városba szorult. Ekkor esett át Jomini a tűzkeresztségen. Október 17-én Mack kapitulált, 20-án pedig sor került az erődváros átadására és az osztrák csapatok fegyverletételére, aminél Jomini is jelen volt a VI. hadtest parancsnoka mellett. Ezekben az októberi napokban volt először lehetősége tevőlegesen beavatkozni a hadműveletekbe, és a Ney-vel való kapcsolata is elmélyült.

A következőkben a VI. hadtest déli irányba indult, betört Tirolba, november 7-én elérte Innsbruckot, 17-én pedig Bozent. A Lienz–Villach–Klagenfurt vonalon haladva az itáliai francia hadsereg balszárnyával kellett felvennie a kapcsolatot. Így Jomini nem volt jelen a december 2-ai austerlitz-i csatában, a csata utáni estén ért Napóleon főhadiszállására a VI. hadtest írásbeli beszámolójával. Ekkor adta át a császárnak a *Traité de grande tactique* (1. tétel) első két kötetét is, benne egy levéllel, melyben felhívta figyelmét a XIV. fejezetre⁷⁵ – ebben az ő és Nagy Frigyes hadműveleti rendszerét hasonlítja össze. Mindhárom életrajzíró beszámol arról, hogy két héttel később Napóleon a schönbrunni főhadiszállásán magántitkárával⁷⁶ felolvastatott magának ezen XIV. fejezetből. A császár dühösen szakította félbe titkárát, hogy ezt a könyvet nem szabadott volna megjelentetni. Maret emlékeztette, hogy a tudományos műveknél nincsen cenzúra. A császár megenyhülve válaszolt: „Túl nagy jelentőséget tulajdonítok ennek. Az öreg tábornokok, akik ellenem parancsnokolnak, nem olvasnak már, a fiatal tisztek, akik olvasnak, még nem parancsolnak.”⁷⁷

1805. december 27-én Jominit a császár Ney ajánlásával előléptette segédtsztté (*adjudant-commandant*) a VI. hadtest vezérkaránál, ami ezredesi rendfokozatnak felelt meg.

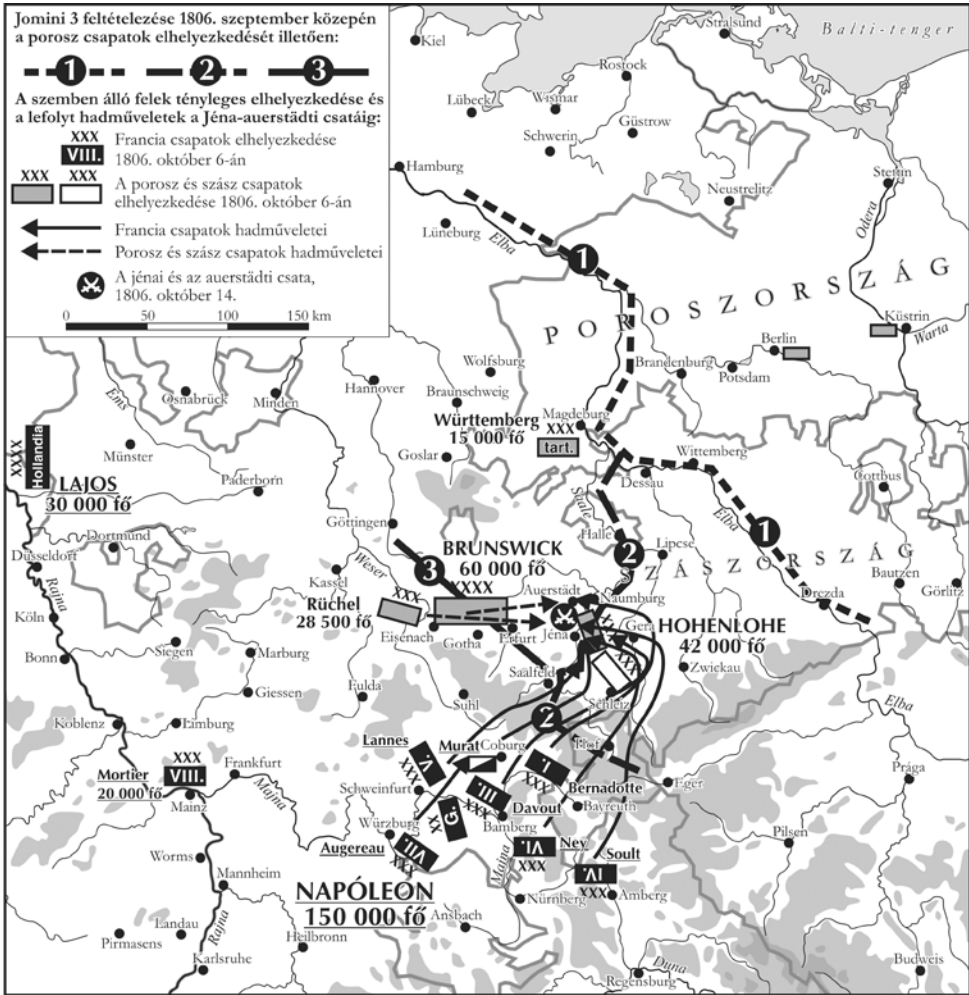
1806. február végén kivonták a VI. hadtestet Salzburgból, és márciustól Dél-Németországban állomásozott. Jomini ideje egy részét Párizsban töltötte, dolgozott a *Traité de grande tactique* következő kötetein. Augusztus 31-étől Ney első segédtszttjévé nevezte ki. Szeptember elején csatlakozott Ney-hez és a VI. hadtesthez, amely Dél-Württembergben állomásozott. A vezérkari tisztek élénken tárgyalták az egyre feszültebbé váló politikai helyzetet: támadni fog-e Poroszország? Ney-vel ellentétben Jomini biztos volt a háborúban, és készített egy írásbeli feljegyzést a küszöbön álló hadműveletek lehetséges lefolyásáról.⁷⁸ A maringói és az ulmi hadjárat megismétlését várta, azaz az ellenséges erők egyik szárnyának átkarolását és elvágását a hátországtól.

⁷⁵ A címe: Observations générales sur les lignes d'opérations („Általános észrevételek a hadműveleti vonalakról”).

⁷⁶ Hugues-Bertrand Maret, Bassano hercege (1763–1839), francia diplomata, államférfi. Állítólag ő számolt be erről az esetről.

⁷⁷ Courville 1938. 66–67. o.; Langendorf 2008. 18–19. o.; Lecomte 1860. 28–29. o.

⁷⁸ Observations sur la probabilité d'une guerre avec la Prusse, et sur les opérations militaires qui auront vraisemblablement lieu; rédigées pour le M. le Maréchal Ney, au chateau de Warthausen, pres Bibe-

3. térkép: Az 1806. évi németországi hadjárat (Nagy Béla)

1806. szeptember 19/20. éjszaka Napóleon elrendelte a Grande Armée csapatainak mozgósítását, Jominit pedig Párizsból Mainzba rendelte, ahol 28-án a mainzi érseki palotában sor került a harmadik személyes találkozásukra. Később maga Jomini mesélte el,⁷⁹ hogy hírneve mint „Napóleon jövőmondója” ezen a beszélgetésen alapult: Jomini utalt Bamberg városának addig titokban tartott kulcsszerepére, ahol

... Le 15 septembre 1806. par le colonel Jomini („Észrevételek egy a Poroszországgal vívandó háború valószínűségéről és katonai hadműveleteiről, annak valószínű lefolyásáról.”) Jomini a hadműveletek lefolyását három lehetséges forgatókönyv szerint vizsgálta: ha a porosz csapatok az Odera mentén, vagy a Saale mentén, vagy Erfurt térségében fognak összpontosulni.

⁷⁹ Courville 1938. 72–76. o.; Langendorf 2008. 20–22. o.; Lecomte 1860. 45–48. o.; Saint-Beuve 1869. 50–52. o.

Napóleon a csapatait összpontosítani szándékozott, hogy azután a porosz hadműveleti vonalat a Saale és az Elba között elvágja.

A poroszok elleni hadjárat idején Napóleon Jominit a császári vezérkarba osztotta be, mivel jól ismerte a porosz hadsereget és a szászországi hadszínteret. Október 14-én Ney hadtestének elővédjében részt vett a jénai csatában, melynek beszámolóját két évvel később közzétette.⁸⁰ Október 25-én jelen volt a potsdami Sanssouci kastélyban, ahol a császár megtekintette Nagy Frigyes sírját, a két nappal későbbi berlini bevonulás alkalmából pedig Napóleon kíséretéhez tartozott.

Ezután, 1806 novemberében megromlott a kapcsolata a császárral, mert – egy Napóleonhoz címzett feljegyzésben – ellenezte Lengyelország helyreállítását, inkább a megvert Poroszországgal való szövetséget javasolta.⁸¹

Az év végén két hetet töltött Posenben, ahol megírta az addigi hadtörténelmi munkái végkövetkeztetéseinek szánt rövid, de nagyon fontos első összefoglalását.⁸² Utána követte a császárt Varsóba, ahova 1807. január 2-án érkeztek. A hónap végén Jomini visszatért Ney VI. hadtestéhez, és jelen volt a rendkívül véres, február 8-ai Eylau csatában.⁸³ Márciusban egészségi okokból négyhavi szabadságot kapott, amit és 1807 nyarát Berlinben töltött, miközben a könyvén dolgozott. A friedlandi csatában és a tilsiti békekötésnél nem volt jelen. Október 18-ától hivatalosan is visszahelyezték Ney vezérkarába, amit a marsall kérelmezett a császárnál. November közepén a császár kinevezte a VI. hadtest vezérkari főnökévé, amit addig Dutailis⁸⁴ dandártábornok töltött be. Ki nevezését Berthier marsall, Napóleon vezérkari főnöke megpróbálta megakadályozni, de a császár nyomására engedni kényszerült. A Jomini és Berthier közötti viszony ekkor romlott meg véglegesen.

1807 decemberében jelentette meg a „brossúrát” Glogauban 500 példányban, és a köteteket berlini és breslauer könyvkereskedéseknek adta át terjesztésre. 1808 elején Berlinben jegyezte el a 18 éves Dorothea von Zastrow kisasszonyt, egy franciabarátot porosz tábornok és diplomata lányát. Mint a Grande Armée minden tábornoka és ezredese, július végén megkapta a Császárság bárója címet.⁸⁵ Ezekben a berlini és glogauer hónapokban alapozta meg ismertségét német nyelvterületen.

1808. szeptember közepén a VI. hadtest megkapta a parancsot, hogy a Grande Armée más alakulataival együtt a spanyolországi hadszínterre siessen. Október 15-én

⁸⁰ Relation succinte de la bataille de Jéna („Rövid beszámoló a jénai csatáról”). Pallas, *Eine Zeitschrift für Staats- und Kriegskunst*, 2. (1808) 97–116. o. – Clausewitz kapitány porosz oldalon vett részt a jénai csatában: ekkor kerülnek – anélkül, hogy tudták volna – legközelebb egymáshoz a csatatéren.

⁸¹ „Á, Ön az, diplomata úr! Én Önt mint jó katonát ismertem meg, de azt nem tudtam, hogy rossz politikus” – mondta neki Napóleon, amikor megpillantotta Jominit Ney vezérkarában. *Lecomte* 1860. 54. o.

⁸² Az ún. glogauer brosúrát: *Résumé des principes généraux de l'art de la guerre* (12. tétel).

⁸³ Jomini jelen volt az Eylau temetődombon, ahol Napóleon parancsnoki állása közvetlen veszélybe került. *Lecomte* 1860. 56–63. o. és *Courville* 1938. 111–117. o.

⁸⁴ Adrien Jean Baptiste Amable Ramond du Bosc Dutailis (1760–1851), francia tábornok, 1803 és 1807 között Ney vezérkari főnöke.

⁸⁵ *Langendorf* 2008. 30. o.

kezdődött a spanyolországi hadjárat, melynek kezdetén Ney a csak két hadosztályból álló hadtestével Bayonne-ból kiindulva benyomult az országba, és Logroñónál átkelt az Ebrón. November 5-én Vitoriaiban találkozott a császár Ney-vel, megbeszélve a további hadműveleteket a spanyol és brit csapatok ellen. 16-án a VI. hadtest, mint balszárny, Arandát érte el, egy héttel később Soriát, december 1-jén pedig Guadalajaránál és Alacalánál egyesült Napóleon főerejével. Ney nem tudta a szemben álló, visszavonuló spanyol csapatokat bekeríteni, de kétnapos harc után, december 4-én Madrid kapitulált a Napóleon vezette csapatok előtt. A francia hadműveletek december 22-én folytatódtak a Toro térségében állomásozó John Moore⁸⁶ tábornok brit csapatai ellen, melyek Soult⁸⁷ marsall hadtestét fenyegették. Ney csapatai szörnyű téli időjárásban keltek át a Guadarramai-hegységen, és érték el Arévalót 25-én. A brit csapatok a bekerítéstől tartva megkezdték visszavonulásukat Benavento felé, onnan tovább La Coruña-ba, hogy behajózzák a csapatokat. Az üldöző sereggel Napóleon 1809. január 1-jén érte el Astorgát, de 7-én elhagyta katonáit, hogy Párizsba siessen, ugyanis elkerülhetetlennek tűnt az újabb háború Ausztriával. A brit csapatokat behajózták La Coruña-ban, amit Soult marsall nem tudott megakadályozni. A városi harcokban Moore elesett, Soult pedig 1809. január végén megszálta El Ferrolt és La Coruñát.⁸⁸

1809 elején Ney hadtestének feladata volt Galicia tartomány védelme, az asztúriai spanyol felkelők megsemmisítése, valamint saját összeköttetési vonalának biztosítása Astorgáig és Benaventéig. Az év első felében Jomini a tartományban La Romana⁸⁹ spanyol tábornok gerillái ellen harcolt. Ezekben a hónapokban szembesült a népi háború minden kegyetlenségével, miközben Soult marsall csapatai megszállták Észak-Portugáliát és Portót.

Áprilisban Sir Wellesley átvette a portugáliai brit csapatok parancsnokságát, és meglepte Soult csapatait, aki kénytelen volt visszavonulni Galiciába. Május 30-án Ney és Soult csapatai egyesültek Lugónál. A két marsall megegyezett a feladatokban, de együttműködésük nehézkes volt, Ney és Jomini viszonya is megromlott. Soult június elején elhagyta csapataival Galiciát, és Zamora felé elvonult. Ney úgy érezte, elárulták, és Jomini tanácsa ellenére kiűrtette egész Galiciát, majd június 10-én úgy döntött, Jominit a Bécsben tartózkodó Napóleonhoz küldi, hogy személyesen tájékoztassa a császárt a spanyolországi nehéz helyzetről: miért adta fel Galiciát, miért nem hajlandó többé Soult marsall parancsait teljesíteni.⁹⁰ Ekkor hagyta el Jomini végleg a spanyolországi hadszínteret és együttal hosszabb időre Ney marsallt is.

⁸⁶ Sir John Moore (1761–1809), brit tábornok, az 1808-ban Portugáliába küldött brit csapatok egyik parancsnoka.

⁸⁷ Nicolas Jean-Dieu Soult (1769–1851), francia marsall, Dalmácia hercege. 1808-ban a spanyolországi francia hadsereg főparancsnoka.

⁸⁸ Courville 1938. 129–137. o.; Langendorf 2008. 31–32. o.; Lecomte 1860. 70–83. o.

⁸⁹ Pedro Carlo y Sureda La Romana (1761–1811), spanyol tábornok, 1808-ban az asztúriai hadsereg főparancsnoka.

⁹⁰ Courville 1938. 137. o.; Langendorf 2008. 33. o.; Lecomte 1860. 81. o.

Utolsó szolgálati évek a francia hadseregben (1809–1813)

Jomini a wagrami csata után, 1809. július 7-én ért Bécsbe. Napóleon fogadta a schönbrunni főhadiszállásán, ahol tájékoztatta a császárt a spanyolországi helyzetről, Sir Wellesley Madridot fenyegető előrenyomulásáról és Ney Soult elleni panaszairól.⁹¹ Ekkori bécsi tartózkodása alatt felbontotta eljegyzését.

Október végén Jomini Napóleon kíséretével visszatért Párizsba. November elején Ney marsall is ideérkezett személyes helyzetjelentésre, de a császár visszaparancsolta Spanyolországba. Ekkor azonban Ney a megromlott viszonyuk miatt már nem vitte magával hadtestének vezérkari főnökét.

Jomini évekre rendelkezési állományba került, a császár vezérkari főnöke, Berthier befolyása nem engedte, hogy megfelelő beosztást kapjon. A sértődött Jomini 1810 elejétől gondolt arra, hogy orosz szolgálatba áll. Már 1807-ben felvette a kapcsolatot orosz diplomatákkal, de 1810 májusában jelezte Csernyisevnek,⁹² a párizsi orosz ügyvivőnek, hogy a mellőzése miatt elhatározta, elhagyja a francia hadsereget. Azt a feltételt szabta, hogy I. Sándor cár vezérkaránál alkalmazza, olyan helyen, ahol tényleg hasznossá teheti magát. Az év nyarán 6 hónapos szabadságát arra használta fel, hogy szülőhazájába, Svájcba látogasson, és titokban, a titkárán keresztül megszervezze orosz szolgálatba lépését és elutazását.⁹³ Az útlevele félreértések miatt nem jutott a kezébe, viszont november 15-én levelet kapott a francia hadügyminisztertől, hogy azonnal menjen Párizsba és jelentkezzen nála.⁹⁴ December 7-én a császár dandártábornokká nevezte ki, de egyúttal Berthier vezérkari főnök alá rendelte.⁹⁵ Ezekben a hónapokban befejezte a *Traité des grandes opérations militaires* hétéves háborút taglaló részét. 1811 elején, mielőtt elkezdhetett volna foglalkozni az 1792 és 1795 közötti eseményekkel, Napóleon megbízta azzal, hogy először az ő 1796–1797. évi itáliai hadjáratának történetét dolgozza fel.⁹⁶ Azonban Berthier is épp ugyanezzel foglalkozott akkoriban, és a katonai levéltárban megnehezítette Jomini hozzáférését a vonatkozó iratokhoz, amin még Napóleon közbeavatkozása sem tudott érdemben változtatni.

Ez év október 4-én Párizsban megszületett első fia, Napoléon Charles Henri (1811–1860), édesanyja az 1786-ban született Adélaïde Charlotte Rose, eredeti nevén Roselle.⁹⁷ Valószínű, hogy ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1811 végén a kitartó orosz megke-

⁹¹ Courville 1938. 137–143. o. és Lecomte 1888. 82–83. o.

⁹² Alekszandr Ivanovics Csernyisev (1785–1857), orosz diplomata, később tábornok.

⁹³ Courville 1938. 154–160. o. és Lecomte 1888. 84–102. o. Utóbbi közli Jomini Svájcban keltezett 6 korabeli levelét egy barátjához, amelyek hüen tükrözik akkori lelkiállapotát.

⁹⁴ Valószínű, hogy a francia titkosrendőrség tudomást szerzett szándékáról.

⁹⁵ Langendorf 2008. 39. o.

⁹⁶ Courville 1938. o. és Lecomte 1888. 98. o.

⁹⁷ Jomini házasságának pontos időpontja nem ismeretes, de ezen év elején lehetett. Később két lánya, Adélaïde Louise Julie (1814–1912) és Alexandrine (1815–?), valamint második fia, Alexandre (1817–1888) már Szentpéterváron született.

resésekre véglegesen nemet mondott. Ebben az évben jelentek meg a *l'Histoire critique et militaire des campagnes de la Révolution* első kötetei.

1812. január 29-én a császár kinevezte a vezérkar hadtörténeti részlegének igazgatójává, továbbra is Berthier vezérkari főnök alárendeltségében. Amikor az orosz hadjáratra készülő Napóleon május 9-én elhagyta Párizst, Jomini vele ment mint a vezérkarához tartozó dandártábornok, tehát tisztán adminisztratív beosztásban. Június 24-én jelen volt a nyemeni átkelésnél, június 28-án a Wilnába bevonuló császár a város kormányzójává nevezte ki.⁹⁸ Ebben az adminisztratív beosztásban maradt augusztus 29-éig, amikor Szmolenszk katonai városparancsoka lett.⁹⁹ Ebben a beosztásában személyesen derítette fel a környék topográfiáját, úthálózatát, a Dnyeper és a Berezina folyók hídjait, gázlóit. Amikor november 9-én a Moszkvából visszavonuló hadsereg élén Napóleon és vezérkara a városba érkezett, jelentkezett Berthier-nél, és elvállalta az élzászlóaljok irányítását, illetve átadott neki egy feljegyzést a Dnyeper átkelőhelyeiről.

November 19. és 29. között lázas betegsége ellenére aktív szerepet vállalt a hadsereg sikeres berezinai átkelésénél.¹⁰⁰ Rábeszélte Napóleont, hogy ne a Boriszov–Minszk országotat válassza, hanem a Boriszovról Mologyecsnóra vezető közvetlen útvonalat. Amikor a boriszovi hidat az oroszok lerombolták, Jomini javaslatára építették meg Eblé¹⁰¹ tábornok hidászai az átkelőket Sztugyiankánál, amelyek lehetővé tették a francia hadsereg maradékának megmenekülését. November 29-én reggel Jomini az utolsó között kelt át a már felgyújtott hídon, de beleesett a jeges vízbe, és csak egy ismerős bádeni őrmesternek köszönhette az életét, aki kihúzta.¹⁰² Súlyos betegen ért Párizsba, ahol három hónapos betegszabadságát töltötte meglehetősen rossz állapotban.

Csak a következő év áprilisának közepén tudott csatlakozni a Grande Armée nagy vezérkarához Mainzban. Az 1813. évi hadjárat előtt a császár személyesen bízta meg a Ney marsall által vezetett, május 4-én létrehozott hadsereg vezérkari főnökségével.¹⁰³ Négy év után újra együtt! Ez volt Jomini legmagasabb beosztása a francia hadseregben, és kinevezése után teljes odaadásáról biztosította Ney-t.

⁹⁸ Jomini nem akart fegyveresen az oroszok ellen harcolni, ezért ekkor ismét rossz egészségi állapotára is hivatkozott a császárnál. *Courville* 1938. 172. o. és *Lecomte* 1860. 104. o.

⁹⁹ *Courville* 1938. 181. o.

¹⁰⁰ *Courville* 1938. 186–190. o. és *Lecomte* 1860. 108–112. o.

¹⁰¹ Jean Baptiste Eblé (1758–1812), francia tábornok és mérnök.

¹⁰² *Courville* 1938. 194. o. és *Lecomte* 1860. 113. o.

¹⁰³ Ney korábbi vezérkari főnöke elesett a lützeni csatában (május 2.), ahol Napóleon csapatai visszszorították az orosz–porosz hadsereget, de a francia lovasság gyengesége miatt nem tudta hatékony üldözéssel kihasználni a győzelmet. A szövetséges csapatok üldözése közben a császár kettéosztotta hadseregét, és a Ney marsall parancsnoksága alatt kikülönített csapatok (II., III., V., VII. hadtest, II. lovas hadtest, helyőrségi csapatok: kb. 84 000 fő és 129 löveg) feladata északi irányban Berlin fenyegetése, és ezáltal a szövetséges csapatok megosztása volt. Úgy számoltak, hogy a poroszok valószínűleg a fővárosuk védelmére sietnek, miközben az orosz csapatokat saját Varsó felé vezető összeköttetési vonalaik fedezése foglalja le, így a francia csapatok ketté tudnák választani a szövetséges haderőt. *Courville* 1938. 202. o.

Ney csapatai május 11-én keltek át az Elbán Torgaunál, és északkeleti irányban bontakoztak szét Luckau felé. Onnan aztán vagy Berlin felé fordulhatott, vagy – szükség esetén – délkeleti irányban a császárt támogathatta. Napóleon a főerőkkel üldözte a Drezdán és Meissenen át visszavonuló orosz és porosz csapatokat, amelyek Bautzennél keletre, gyorsan kiépített állásokban gondolták újra felvenni a harcot. A császár május 15-én döntött: csapatai szemből megtámadják a szövetségeseket Bautzennél, Ney hadteste pedig délkeletre fordulva átkarolja a szövetséges csapatok jobbszárnyát. Napóleon két gyalog- és egy lovashadtesttel Berlint szándékozott továbbra is fenyegetni, míg Ney-nek a szélső balszárnyon kellett a saját III. és Lauriston V. hadtestével, összesen 46 000 fővel beavatkoznia a küszöbön álló küzdelemben. Jomini már Napóleon parancsa előtt unszolta Ney-t egy délkeleti irányú fordulásra Hoyerswerda felé, de csak abban tudta megakadályozni a marsallt, hogy teljes hadseregével Berlint fenyegeesse. Május 20-án dél körül Napóleon megindította a támadását a jobbszárnyon a Spree folyón keresztül és a centrumban Bautzennél, hogy az ellenség tartalékait odacsalja, míg a döntő csapást Ney hadtestcsoportjának kellett végrehajtania másnap, 21-én. A csata első napja végére Napóleon visszaszorította a szövetségeseket, Ney pedig harc nélkül megszállta a Spree partján fekvő Klix. A szövetségesek nem ismerték Ney erejét, így remek alkalom nyílt másnap a döntő francia győzelem kivívására és a hadjárat befejezésére.

21-én Napóleon reggel 8-kor küldte el parancsát Ney-nek, hogy el kell foglalnia Preititz falut és megtámadni az ellenség jobbszárnyát. 10 órára Ney már bevette a települést, de ezután órákig várakozott, mert nem merte korábban megindítani a támadását. Jomini hiába sürgette, nem teljes erejével, csak egy hadosztállyal támadott, amelyet a poroszok visszavertek. Délután már késő volt: mire újra bevette a falut, a porosz–orosz csapatok a veszélyt felismerve, rendezetten vissza tudtak vonulni kelet felé. Így Ney hibájának köszönhetően a bautzeni, kétnapos csata francia győzelemmel, de nem megsemmisítő sikerrel ért véget. Ney még a csata estéjén a Napóleonnak írt jelentésében dicsérte Jomini teljesítményét, és kezdeményezte hadosztálytábornoki előléptetését.¹⁰⁴

A szemben álló felek osztrák közvetítéssel június 4-én két hónapos fegyverszünetet kötöttek, ezt az időszakot pedig kihasználták csapataik kiegészítésére, kiképzésére, valamint a szövetségesek mindent megtettek Ausztria bevonására a saját oldalukon a majdani hadjáratba.

Június közepén Jomini elmulasztott egy kéthetes jelentést a III. hadtest állományki-mutatásáról, amit Berthier a június 24-ei hadseregparancsban nyilvánosan megemlíttet. Augusztus 10-én megjelent egy hosszú lista az előléptetett tisztek névsoráról, amiről azonban Jomini és segédtisztjének neve hiányzott. Jomini mélyen megsértve és meg-

¹⁰⁴ Courville 1938. 209. o.; Langendorf 2008. 53. o.; Lecomte 1860. 137–138. o.

alázva érezte magát. 13-án több levelet írt, köztük Ney-nek, sőt Napóleonnak is, amelyekben kifejtette, hogy miért hagyja el a francia hadsereget.¹⁰⁵

1813. augusztus 14-én kora reggel Jomini szakadó esőben átlépte Sziléziában a feleket elválasztó vonalat, és jelentkezett Jauerben a porosz előőrsknél.¹⁰⁶ Augusztus 16-án érkezett meg Prágába, I. Sándor cár főhadiszállására – azon a napon, amelyen Ausztria hadat üzent Napóleonnak.¹⁰⁷ A szövetségesek javaslatára augusztus 17-éig meghosszabbították a fegyverszünet, de még 14-én Blücher csapataival nyugatra előre-nyomulva szándékosan megsértette azt, így újrakezdődtek a hadműveletek.

Orosz szolgálatban (1813–1869)

A cár azonnal fogadta Jominit, és ahogy 1810-ben titokban megállapodtak, hadosztálytábornoki kinevezést kapott a vezérkarhoz évi 20 000 rubel fizetéssel. A hadjárat idejére a cár egyik katonai tanácsadójaként működött. A teljes bizalom jele volt, hogy a cár azonnal beavatta a szövetségesek haditervébe, amelyet 1813. július 12-én a sziléziai Trachenberg-kastélyban fogadtak el.¹⁰⁸ A magabiztos Jomini Moreau-val együtt azonnal véleményezte a tervet, amelyet ennek alapján a cár, valamint annak vezérkari főnöke (Freidrich von Toll) támogatásával módosítottak, miszerint a legnagyobb, csehországi hadsereg Lipcse helyett Drezdára méri az első csapást.

Napóleon először a Sziléziában megtámadott Ney segítségére indult, de időben érzékelt a veszélyt, Drezdához sietett, és a bizonytalankodó szövetséges erőket az augusztus 26–27-ei csatában legyőzte.¹⁰⁹ A visszavonuló osztrák–orosz–porosz csapatokat üldöző francia I. hadtestet azonban Kulm térségében augusztus 30-án sikerült a szövetségeseknek bekeríteni, és egy részét megadásra kényszeríteni.¹¹⁰ Ezen sikerhez Jomini is jelentősen hozzájárult tanácsaival.

¹⁰⁵ *Courville* 1938. 219. o.

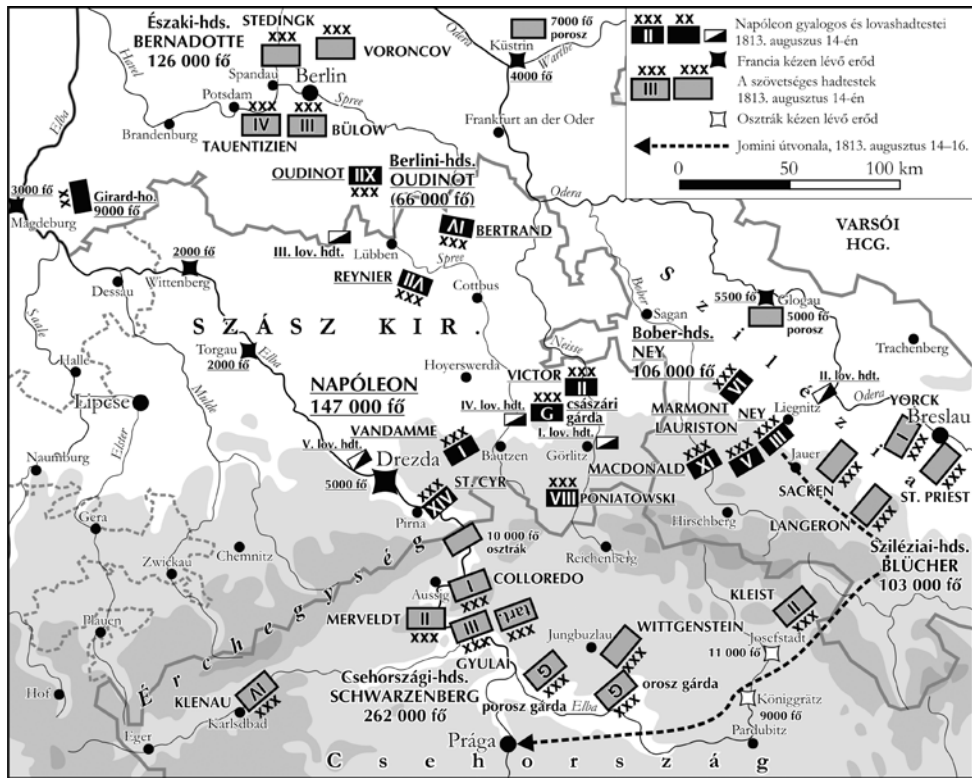
¹⁰⁶ Ezek után Jominit a francia katonai bíróság szeptember 7-én árulásért és dezertálásért távollétében halálra ítélte.

¹⁰⁷ Ugyanezen a napon ért Prágába, a szövetségesek főhadiszállására Jean Victor Moreau francia tábornok, Napóleon politikai ellenfele, aki 1804 óta az Egyesült Államokban élt száműzetésben, és a cár meghívására tért vissza Európába, hogy Napóleon ellen harcoljon.

¹⁰⁸ A haditerv alapjait Radetzky altábornagy, az osztrák hadsereg vezérkari főnöke dolgozta ki. Az elképzelés az volt, hogy a három szövetséges hadsereg az orosz tartalékok beérkezéséig alapvetően defenzívában marad. A Napóleon által személyesen vezetett csapatok elől a megtámadott szövetséges hadsereg hátrálni kezd, míg a másik kettő azonnal előrenyomul és megtámadja a nem a császár vezette francia erőket. Az egyre kisebb területre szoruló francia csapatokra aztán a tartalékkal felduzzasztott túlerő méri a döntő csapást. A szászországi hadszíntéren kb. 500 000 osztrák, orosz, porosz és svéd állt szemben kb. 300 000 francia, szász, lengyel, német és itáliai katonával.

¹⁰⁹ Jomini személyesen tanúja volt annak, amikor a csata második napján a szövetséges uralkodók és parancsnokok csoportját francia tüzérségi tűz érte. Ekkor egy ágyúgolyó letépte Moreau tábornok mindkét lábát, aki ebbe a sebesülésbe pár nap múlva Prágában belehalt. *Courville* 240. o.

¹¹⁰ Ekkor hadifogságba került 12 000 francia katona, 80 löveg és maga Dominique-Joseph René Vandamme tábornok, a hadtest parancsnoka is. *Courville* 1938. 243–247. o. és *Lecomte* 1860. 186–195. o.

4. térkép: A hadi helyzet Jomini átállásakor, 1813 augusztusában (Nagy Béla)

A nehéz természetű Jomininek ezekben a mozgalmas hetekben gyorsan sikerült összekülönböznie az osztrák vezérkarral, és a párbajt Toll¹¹¹ tábornokkal csak a cári közbelépése akadályozta meg. Szeptember elején Jomini Bécsbe utazott, hogy a Svájcból odaérkező feleségével és fiával találkozhasson.

Augusztus végén és szeptember elején a szövetséges csapatok győzelmeket arattak a nem Napóleon által vezetett francia csapatok ellen (Grossbeeren, Katzbach, Dennewitz), és a francia hadsereget egyre kisebb területre szorították. A Schwarzenberg herceg által vezetett csehországi hadsereg Lipcse felé nyomult, ahol Napóleon főerejét összpontosította. Az osztrák vezérkar ezen jelentős erőket a Lipcset délről megközelítő Elster és Pleisse folyók között akarta bevetni, amiknek aztán Connewitznél kellett volna az átkelést a Pleisse folyón kierőszakolnia.

Jomini október 13-án érkezett a szövetséges főhadiszállásra, és hamar felismerte, hogy ez egy mocsarakkal és erdőkkel borított terep, tulajdonképpen egy zsákutca: az itteni csapatok képtelenek lennének a csehországi hadsereg másik, a Pleissétől keletre felálló részének támogatására. A jelen lévő cárt gyorsan sikerült meggyőznie erről,

¹¹¹ Karl Wilhelm von Toll (1777–1842), balti német származású orosz tábornok.

de Schwarzenberg herceget nem. Másnap csak úgy tudta a herceget haditerve megváltoztatására készíteni, hogy reggel 9 órakor két osztrák vezérkari tiszttel felmászott a gautschi templom tornyába, ahonnan mindannyian jól látták, hogy jelentős francia erők hagyják el Lipcsét és készülnek megtámadni a Pleissétől keletre álló oroszokat és poroszokat, akiknek csak úgy siethetnek a segítségére, ha gyorsan elhagyják ezt a veszélyes területet.¹¹² Az osztrák csapatokat így még időben sikerült átcsoportosítani. A lipcei csata első napjának végén így tudták megakadályozni Napóleon áttörését, majd a sziléziai és az északi hadseregek beérkezése eredményeképpen rendelkezésre álló jelentős túlerő október 19-ére eldöntötte a „népek csatáját” a szövetségesek javára. Jomini megkapta a Szent Anna Rend kitüntetését, amit október 21-én Lipcsében köszönt meg a cárnak.¹¹³

Október 24-étől Jomini befejezettnek tekintette tevékenységét, nem akart Franciaország további megalázásához hozzájárulni, és kérésére a cár elbocsátotta. Ekkor a türingiai Gothában telepedett le családjával. Egy hónap múlva azonban már újra a cár főhadiszállásán volt, Karlsruheban. Jomini ekkor hazája, Svájc megszállása ellen és semleges státusza érdekében próbált meg lépéseket tenni.

Az 1814. évi franciaországi hadjárat alatt a cár környezetében volt, de alapvetően tartózkodott az aktív részvételtől. Február végén, amikor már biztosnak látta a szövetségesek bevonulását Párizsba, ismét elköszönt I. Sándortól, és visszatért Svájcba a családjával. Szeptember végén elutazott a bécsi konferenciára mint Svájc egyik megbízott képviselője. A bécsi hónapok alatt szoros kapcsolatba került az akkor már kegyvesztett Károly főherceggel, akinek a segítségével tanulmányozhatta az osztrák katonai iratokat.¹¹⁴

1815. május végén hagyta el Bécset, amikor a cár a hatalomba visszatért Napóleon elleni hadjárat miatt Heidelbergbe utazott. Jomininek a waterlooi hadjáratban nem volt szerepe, július 10-én a szövetséges uralkodók Párizsba érkezésekor látta viszont a francia fővárost, ahol 1813 tavasza óta nem járt. Régi pártfogója, Ney marsall Napóleon száznapos uralma idején újra csatlakozott a császárhoz, és ezért egy katonai bíróság halálra ítélte. Jomini minden befolyását latba vetette Ney érdekében I. Sándornál,¹¹⁵ de a cár jelezte neki, hogy a francia uralkodó, XVIII. Lajos hajthatatlan.¹¹⁶ Jomini a cár környezetével együtt szeptember végén hagyta el Párizst, és Szentpétervárra utazott, ahová a családja is követte.

A francia tisztikarban és kiadványokban már ekkor megkezdődtek a Jomini elleni támadások, árulónak tartották, és azzal is vádolták, hogy információkat osztott meg

¹¹² Courville 1938. 250–253. o. és Lecomte 1860. 206–210. o.

¹¹³ Langendorf 2008. 69. o.

¹¹⁴ Courville 1938. 271. o. és Lecomte 1860. 236. o.

¹¹⁵ Courville 1938. 274–276. o.

¹¹⁶ Ney marsallt 1815. december 7-én kivégezték.

az 1813. évi őszi hadjárat előtt Ney csapatairól a szövetségesekkel. Ez az alaptalan vád élete végéig elkísérte.

Jomini egészségügyi okokból nem nagyon bírta a szentpétervári időjárását, 1817 és 1824 között Párizsban tartózkodott, hadtörténelmi munkáin dolgozott. Járandóságát a párizsi orosz nagykövetségen vette fel. 1818 őszén mint a cár tanácsadója utazott az aacheni konferenciára, ahol a győztes hatalmak Franciaország megszállásának befejezéséről döntöttek. 1822 végén a veronai kongresszuson vett részt, ahol Wellington herceggel, Nagy-Britannia képviselőjével katonai kérdésekről társalgott.¹¹⁷ 1824 nyarán visszatért Szentpétervárra, ahol a 13 éves fia hadapród lett. 1825 elején Franciaországba ment, de amikor pártfogója, I. Sándor cár 1825 végén meghalt, gyorsan visszatutazott Szentpétervárra, hogy jelen legyen az új uralkodó, I. Miklós megkoronázásán. 1826 során kapcsolatba került Marmont¹¹⁸ marsallal, aki Franciaországot képviselte a koronázáson, és átbeszéltek katonai tapasztalatikat. 1826 végén ismét Párizsba ment, hogy munkái kiadását felügyelje.

1827 nyarán újra Szentpéterváron volt, hogy a cár segítségére legyen tanácsaival a küszöbön álló Törökország elleni háború folyamán. 1828 tavaszán ki is tört a háború, és Jomini csatlakozott a hadszíntérre siető I. Miklós kíséretéhez. Jelen volt Sumla, majd Várna ostrománál, ahol Dibics¹¹⁹ tábornok kérésére saját kezűleg írta meg a török helyőrséget megadásra felszólító ultimátumot, aminek mintájául a 23 évvel korábban Macknak Ulmnál átadott felszólítást vette alapul.¹²⁰

Az 1829. évi hadjáratban már nem vett részt, Várna ostroma volt utolsó harctéri alkalmazása, életét a továbbiakban az irodalmi tevékenységnek szentelte. Ezekben az években több tervezetet készített egy felállítandó orosz Katonai Akadémia számára, de nem az ő tervezete valósult meg. Sőt az Akadémiának sem lett igazgatója, ahogy számított rá, hanem csak tiszteletbeli tagja 1832 januárjától. A sértett Jomini pénzügyi nehézségeire hivatkozva ezen év nyarán Franciaországba, majd Svájcba utazott, így nem volt jelen az új Akadémia megnyitásán. 1833-ban Lausanne-ban telepedett le, de 1835-ben már újra Párizsban volt.

1837-ben rövid időre visszatért Szentpétervárra, amikor a cár kérésére átvette Sándor herceg trónörökös katonai nevelését. Ekkor fejezte be teoretikus főművét, a *Précis de l'art de la guerre*-t (9. tétel), amit Párizsban jelentetett meg 1838-ban. 1839 és 1841 között újra Szentpéterváron volt, majd 1842-ben a cár megbízásából Varsovában dolgozott az orosz erődítésekről szóló tanulmányán. Itt közeli barátságba került Paszkevics herceggel, akinek kérésére a cári udvar továbbra is állta fizetését. 1843-ban már újra Párizsban volt, ahonnan a forradalmi események miatt 1848 februárjában Brüsszelbe menekült, és ott 1854-ig tartózkodott.

¹¹⁷ Langendorf 2008. 98–99. o.

¹¹⁸ Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont (1774–1852), francia marsall.

¹¹⁹ Hans Karl Friedrich Anton von Diebitsch (1785–1831), német származású orosz tábornagy.

¹²⁰ Langendorf 2008. 111–112. o.

A közelgő krími háború hírére 1854 májusában Szentpétervárra utazott, hogy a cárnak stratégiai kérdésekben rendelkezésére álljon, és az orosz–francia háború kitörését személyes katasztrófaként élte meg. 1855 elején meghalt I. Miklós, akit legidősebb fia II. Sándor néven követett a trónon. Ekkor Jomini visszatért Brüsszelbe, ahonnan 1856 tavaszán, a krími háborút lezáró párizsi béke után a francia fővárosba ment. 1858-ban ismerkedett meg Ferdinand Lecomte-tal, a svájci hadsereg századosával, aki Jomini nagy tisztelője volt, és az első, részletes életrajzot írta róla.¹²¹

1859 áprilisában kitört a piemonti–francia–osztrák háború Észak-Itáliában. III. Napóleon francia császár, mikor április 24-én a húsvét vasárnapi mise után elhagyta a Tuileirák kápolnáját, észrevette Jominit, és megkérte, fejtse ki neki írásban elképzelését a lombardiai francia csapatok követendő hadműveleteiről, amit ő meg is tett.¹²² Ebben az évben költözött utolsó lakhelyére, a Párizs melletti Passyba.

Noha már elmúlt 80 éves, Jomini teljes szellemi frissességgel, élénken követte kora katonai eseményeit, így az 1861-ben kitörő amerikai polgárháborút is. Tisztelője, Ferdinand Lecomte 1862-ben George McClellan¹²³ uniós tábornok segédtszjtje lett, így első kézből értesült a polgárháború fejleményeiről. Az 1864-es dán–porosz–osztrák háború, majd az 1866-os porosz–olasz–osztrák háború volt a két utolsó katonai esemény, amelyet élénken követett.

Főművének 1866. évi kiadásához (17. tétel) még írt egy harmadik kiegészítést. Ebben az utolsó publikációjában reagált a háború újdonságaira (a vasút tömeges használata csapatszállításra, a távíró, a hátultöltős gyorstüzelésű löfegyverek), de alapvetően ezek sem változtatták meg a stratégiáról kifejtett nézeteit.

Az 1867-es párizsi világkiállításon megjelenő II. Sándor cártól megkapta még a Szent András Rend nagykeresztjét. Ekkor volt egy nevezetes látogatója: otthonában felkereste McClellan tábornok, aki európai körútján az idősebb Moltke¹²⁴ porosz vezérkari főnök mellett Jominit látogatta meg, és katonai kérdésekről beszélgettek.¹²⁵

Antoine-Henri Jomini 1869. március 22-én reggel 10 óra körül halt meg otthonában, 90 éves korában.

¹²¹ Langendorf 2008. 145. o.

¹²² Uo. 152–153. o.

¹²³ George Brinton McClellan (1826–1885), amerikai katona, az Egyesült Államok hadseregének tábornoka.

¹²⁴ Helmuth Karl Bernhard von Moltke gróf (1800–1891), porosz tábornagy, 1858 és 1871 között a porosz haderő vezérkari főnöke, majd 1888-ig a német császári nagyvezérkar főnöke.

¹²⁵ Langendorf 2008. 178. o.

A hadművészet kézikönyve

Jomini *Kézikönyve*¹²⁶ Carl von Clausewitznek *A háborúról* című munkája¹²⁷ mellett a hadtudomány legjelentősebb szintézise. Míg Clausewitz inkább a háború lényegének és filozófiájának megértésére törekedett, addig Jomini azzal foglalkozott, hogyan kell egy háborút a gyakorlatban vezetni. Jominit ma leginkább e műve miatt ismerik, amit élete során minden jelentősebb nyelvre lefordítottak, 1881-ig német, angol és spanyol nyelven már két kiadása is megjelent. Szívesen hangoztatta, hogy vagy harminc kötetre rúgó hadtörténete¹²⁸ kisebb értékű, mint az 1807-ben kiadott rövid esszéje¹²⁹ a háború alapelveiről. Ez a rövid tanulmány lett a magja a *Kézikönyv*nek. Érvelésének közép-pontjában, amely szerint a háborúnak változatlan „elvei vannak”, melyek egyaránt érvényesek Nagy Sándor, Caesar, Nagy Frigyes vagy Napóleon esetében, az úgynevezett „hadműveleti vonalak” kérdése áll.

A *Kézikönyv* elején alapos összefoglalót olvashatunk a kb. 1700 és 1838 között működött, a hadviselés elméletével foglalkozó katonai szakírókról, valamint a francia és német nyelvű szakirodalomról. Megismerhetjük Jomini belső szellemi fejlődését, kik hatottak rá mélyebben, és mi volt a háborúk elméletének akkori (1838) állása.

A mű 7 fejezetre, azokon belül összesen 47 cikkelyre oszlik.

Jomini a hadművészetet hat tisztán megkülönböztethető ágra osztotta fel, és ebben a sorrendben tárgyalta:

1. Katonapolitikáról (1–10. cikkely)
2. A háború filozófiájáról (11–15. cikkely)
3. Stratégiáról, vagy a tömegek mozgatásának művészete a hadszíntéren, akár az ellenség országának előznlése, akár a sajátunk megvédése céljából (16–29. cikkely);
4. A magasabb (avagy kombinált) taktikáról és a csatákról (30–35. cikkely);
5. A különféle vegyes hadműveletekről, amelyek a stratégiának és a taktikának egyaránt részét képezik (36–40. cikkely);
6. A logisztikáról, avagy a hadseregek mozgatásának gyakorlati tudományáról (41–42. cikkely);
7. A csapatok harci alakzatba állításáról és a három fegyvernem egyenkénti vagy kombinált alkalmazásáról (43–47. cikkely).

Az első fejezetben a különböző célú háborúk jellegzetességeivel foglalkozik, rengeteg, a hadtörténelemből és a saját életéből vett példával. A népi háborúkat is tárgyalja,

¹²⁶ *Antoine Henri Jomini*: Précis de l'art de la guerre, Bruxelles, 1838. (9. tétel.) Magyarul lásd *Jomini* 2024.

¹²⁷ *Carl von Clausewitz*: Vom Kriege. Berlin, 1832–1834.

¹²⁸ Hadtörténeti munkássága azonban ennél sokkal értékesebb. A hétéves, a francia forradalmi és a napóleoni háborúkról írt munkái a hadviselés szinte páratlan, kritikai jellegű elemzései.

¹²⁹ Résumé des principes généraux de l'art de la guerre (12. tétel).

és határozottan ellenük foglal állást: „nagyon is kívánatosnak találnám, ha az irtóháborúk kitörletnének a nemzetek törvénykönyvéből, és hogy a nemzeti véderők, a reguláris milíciákkal megerősítve, ezentúl elegendőek legyenek ahhoz, hogy a jól megválasztott politikai szövetségekkel biztosítsák az államok függetlenségét”.¹³⁰

A második fejezetben tárgyalja a katonai statisztika, katonaföldrajz, katonai intézmények témakörét, a katonapolitika alapjait, a hadseregek vezetését, a hadműveletek felsőbb irányítását. Az utolsó cikkely a nemzetek hadiszellemével és a hadseregek moráljával foglalkozik.

A legfontosabb és a legbővebb harmadik fejezet foglalkozik a stratégiával.¹³¹ A háború alapelvét így foglalta össze:

„E mű legfontosabb célja annak bemutatása, hogy a háború összes hadműveleteinek létezik egy alelve, amelyet minden hadi kombinációnál figyelembe kell vennünk, ha azt akarjuk, hogy jók legyenek. Az alapelv a következőkben áll:

1. A hadászati kombinációk révén egy hadsereg nagyobb részét fokozatosan el kell vezetni a hadszíntér döntően fontos pontjaira és – amennyire lehet – az ellenség összeköttetési vonalaira anélkül, hogy a saját összeköttetési vonalainkat veszélyeztetnénk;
2. Úgy kell manőverezni, hogy a hadseregünk zömével szemben az ellenséges hadsereg csupán egyes részeit tudja szembeállítani;
3. A csata napján taktikai manőverekkel ezt a nagyobb részt el kell vezetni a csatater döntő pontjára, vagy az ellenség vonalának annak a részére, amelynek az összezúzása fontos;
4. Mindezt úgy végrehajtani, hogy ezek a főerők ne csak jelen legyenek ezeken a döntő ponton, hanem energikusan és összefogottan vessük be őket, hogy hatásukat együttesen érvényesítsék.”¹³²

A hadviselés „tudománnyá” tétele nevében elemzését leszűkítette a „stratégia” fogalomkörére – a katonai elemzés és tervezés technikáinak összességére. Már 1803-ban leírta: ha a stratégia győzelemre akar vezetni, akkor a főerőknek a gyengébb ellenséges erők elleni, a döntő pontban végrehajtott támadó cselekvéseire kell alkalmazni.

A hadműveletek rendszerének tárgyalásakor sok fogalom tisztázását kísérli meg: hadműveletek hadszíntere, hadműveleti bázis, hadműveleti vonalak rendszere, stratégiai pontok, vonalak, hadműveleti célok, stratégiai célok, arcvonalak, állások, védelmi vonalak. A stratégiai koncepció, amelyre elemzésében a legnagyobb hangsúlyt helyezte, a „belső” hadműveleti vonalakkal kapcsolatos elgondolása volt. A külső és belső hadműveleti vonal fogalmát Jomini vezette be a hadtudományba. Ezt arra az észrevételre alapozta, hogy az egyik fél rendelkezhet állásokkal a széttagolt ellenséges erők

¹³⁰ Jomini 2024. 79. o.

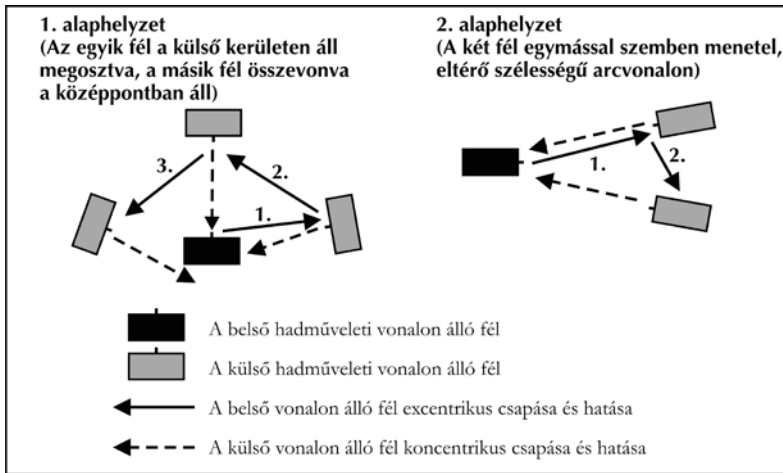
¹³¹ „Az összes olyan kombináció, amelyeket a hadszíntér magában foglal, a stratégia területére tartozik. [...] A stratégia annak tudománya, hogyan csináljuk háborút a térképen, annak a művészete, hogyan fogjuk át a háború egész hadszínterét; a taktika pedig annak a tudománya, hogyan harcoljunk a terepen, ahol lezajlik a döntő lökés, hogyan helyezzük el az egységeket a helyi adottságok alapján és indítsuk meg őket a csatater különböző pontjain.” Jomini 2024. 115–116. o.

¹³² Jomini 2024. 117–118. o.

között – mintegy azokon belül. Egy ilyen „belső” stratégiai helyzet lehetővé teszi, hogy először az egyik, majd a másik ellenséges erő ellen lehessen támadni, így az egyiket a másik után legyőzni, noha az ellenséges haderő – egyesülve – túlerőben lett volna.

Jomini fáradhatatlan szorgalommal bizonygatta, hogy Nagy Frigyes és Napóleon által irányított kisebb hadseregek a náluk nagyobb hadseregeket azért győzték le, mert egyesített hadművelati vonal mentén operáltak az ellenség többszörös hadművelati vonalával szemben.

Állítása szerint akkor jutott erre a felismerésre, amikor Nagy Frigyes 1757-es Leuthen melletti győzelmét tanulmányozta. Itt Frigyesnek sikerült főerejét az osztrák balszárny ellen vezetnie, és azt szétvernie. Szerinte Napóleon ugyanezt tette egy jóval magasabb stratégiai szinten: miután 1796-ban kiépített egy „belső” hadművelati vonalat az ellenség „külső” vonalaival szemben, gyors hadműveletekkel előnyére tudta fordítani az ellenséges erők megosztottságát, és döntő győzelmet tudott aratni.¹³³ Ez a Jomini által leírt „belső” hadművelati vonal komoly érdeklődést keltett a hasznos stratégiai tanácsokra vágyó katonák körében. Alkalmazása a tér, az idő és az ellenséges magatartás pontos kiszámításának függvénye. Ha az ellenség egyben tartja erőit, vagy túl rövid ideig, vagy túl kis területen tartja őket ahhoz, hogy egyenként lehessen megtámadni

1. ábra: A belső és a külső hadművelati vonalak szerepe a hadműveletek során (Nagy Béla)

¹³³ Jomini konkrétan Bonaparte tábornok 1796. augusztus 5-ei, Castiglione térségében elért győzelmére gondolt. Július 29-én kezdődött három oszlopban a túlerőben lévő osztrák csapatok előrenyomulása Wurmser tábornagy vezetésével a Mantovát ostromló francia csapatok ellen. Bonaparte, miután Mantova ostromával felhagyott, összevont csapataival helyi túlsúly létrehozva egymás után megverte az egymástól elszigetelten előrenyomuló osztrák csapatokat, és Wurmser az Adige folyó keleti partjára szorult vissza.

és megsemmisíteni a részeket, akkor szinte lehetetlen a győzelem.¹³⁴ Jomini ezzel a problémával nem foglalkozott részletesen, csak annyit mondott, hogy a jó hadvezér megtevésével és megzavarással arra készíti ellenfelét, hogy megossa erőit. Vallotta, hogy a hadtudomány ebből a szempontból mindig is egyfajta művészet marad. Ennek ellenére a hadtudományi irodalomban uralkodóvá vált az a nézet, hogy az excentrikus forma (belső vonalon álló fél) abszolút fölényben van a koncentrikus (külső vonalon álló fél) felett, és Jominit a belső vonal kizárólagos hívének tüntették fel. Ez félreértés, Jomini egyik formát sem helyezte a másik fölé. Mindössze arról van szó, hogy rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított az erőfölény kialakításának a döntő ponton, és az ellenség megelőzését a csapatösszevonásban mindennél fontosabbnak tartotta. A megosztott menet előnyeit és szükséges voltát világosan látta és hangsúlyozta. Azonban a megosztott menet előnyei csak addig állnak fenn, amíg nem kell egyesülni a csatához. Az összevonás után a kérdés az, mi legyen a támadás iránya? Az ellenség centruma vagy a két szárnya? Általában többet ér, ha valamelyik szárny az irány, ahonnan könnyebb az ellenség hátsó összeköttetési vonalait elérni. A centrumot csak akkor érdemes támadni, ha az ellenség arcvonala igen laza és egyes részei között nagy hézagok vannak.¹³⁵

Jomini egyetlen kivételt ismert el a főerők egy döntő pont elleni támadó alkalmazásának alapelve alól, ezt hol népi, hol nemzeti, hol ideológiai háborúnak nevezte. Maga Jomini két ilyen háborúban vett részt: Spanyolországban és Oroszországban. Ezekben a hadjáratokban nem volt döntő pont, az ellenség egyszerre volt mindenütt jelen. Véleménye szerint az ilyen háborúkat lehetőleg el kell kerülni, mert ezek „olyan erőszakos indulatokat szülnek, amik révén utálatosakká, kegyetlenekké, borzalmasakká válnak”. Ezek túl ellenőrizhetetlenek ahhoz, hogy a stratégia tudományos elemzésének részei legyenek. Szerinte a stratégiának is és a politikának is valamilyen „helyes középutat” (*juste milieu*) kell találnia úgy, hogy a népi energiát egy szervezett és kiképzett katonai tartalékba koncentrálja, amivel aztán háború esetén kiegészítik a hivatásos haderőt.¹³⁶

A stratégiai kérdések mellett a harmadik fejezet bőven tárgyalja a különböző hadjáratok hadművelési vonalait és az azokból levonható tanulságokat, valamint a kialakításuk alapelveire is tesz javaslatokat. Jomini itt tárgyalja még a hagyományosnak tekintett állóháborús rendszert és az új, manőverező, mozgóháborús rendszert. A menetek, a raktárak, az erődített táborok, az erődök, a tábori erődítések, az ostromok, valamint a hídfőállások témakörét stratégiai szempontból vizsgálja. Külön cikkely foglalkozik a hegyvidéki hadműveletekkel, illetve a nagy inváziókkal.

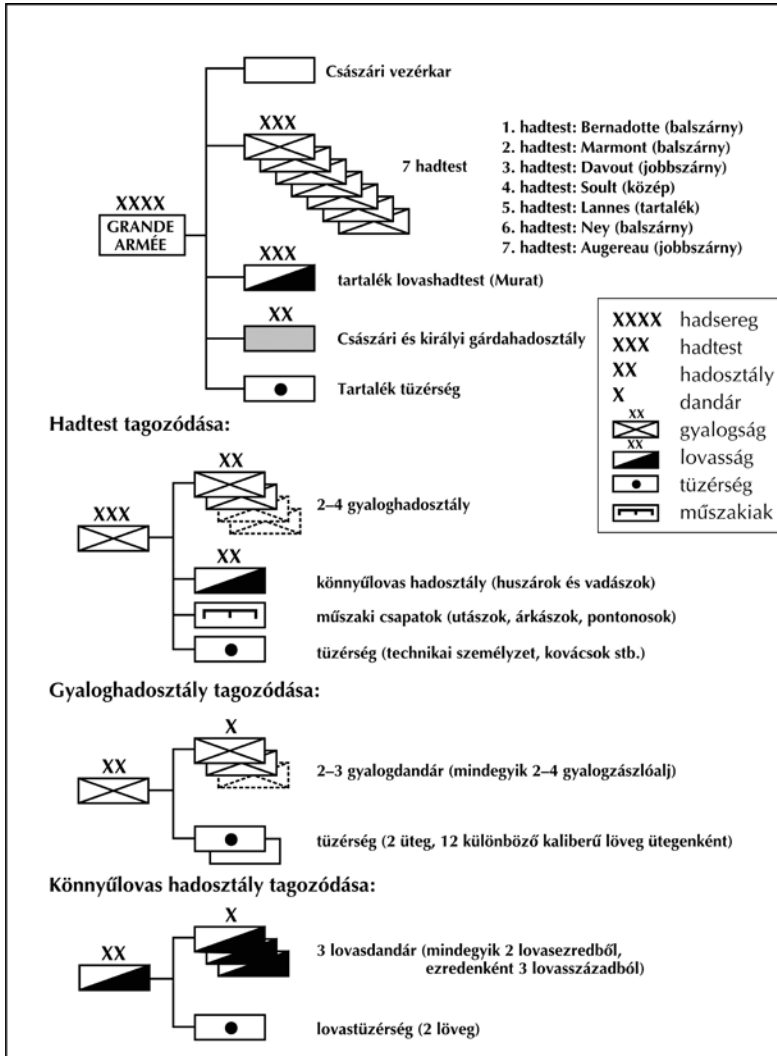
¹³⁴ Ez történt 1813 őszi Szászországban, Lipcse térségében, ahol Napóleon csapatait a három szövetséges hadsereg túl szűk területre szorította, és egymást kölcsönösen támogatva lehetetlenné tették a császárnak a szövetséges hadseregek egymás utáni legyőzését. Természetesen az 5:3 arányú túlerejük is döntő szerepet játszott győzelmükben.

¹³⁵ *Perjés* 1966. 358. o.

¹³⁶ *Jomini* 2024. 80. o.

A negyedik fejezet témaköre a magasabb taktika és a döntő csata, melyet Jomini az alábbi módon fogalmazott meg:

„A magasabb taktika tehát a csaták jó kombinációjának és jó vezetésének művészete; a taktikai kombinációk fő irányelve ugyanaz, mint a stratégiai kombinációké; tudniillik, hogy haderőnk nagy részét az ellenséges hadseregnek csak egy kisebb része felé irányítjuk és arra a pontra, ahol a legnagyobb eredményt érhetjük el.¹³⁷”

2. ábra: A Grand Armée hadrendje 1805-ben (Nagy Béla)

¹³⁷ Jomini 2024. 249. o.

Itt tárgyalja Jomini a különböző támadó, illetve védekező csatarendeket, mint az átka-rolásokat, a bekerítést, a találkozóharcokat, a meglepetésszerű támadásokat és a rajta-ütéseket.

Az ötödik fejezet témái a kikülönített csapatok, a különítmények, a folyókon való átkelések, a visszavonulások, az üldözések, az elszállásolások, a téli szállások és a partraszállások. Mindezekhez hadtörténelmi és saját élettapasztalatából származó példákat vett.

A hatodik fejezet a logisztika, avagy a hadseregek mozgatásának gyakorlati tudományát taglalja. Itt tárgyalja még a felderítés és a kémkedés szerepét is.

Az utolsó, hetedik fejezet foglalkozik taktikai és hadseregszervezési kérdésekkel, mint a csapatok harcvonalba állítása, a francia forradalmi hadsereg hadosztályrendszere és a Napóleon által a boulogne-i táborban véglegesen kialakított állandó hadtestrendszer (2. ábra), amely 1805 után minden európai hadseregnek mintául szolgált. Külön cikkelyek foglalkoznak a gyalogság, a lovasság és a tüzérség felállításával és alkalmazásával. Ezen cikkelyekből sugárzik a sokat látott vezérkari tiszt rendkívül nagy tapasztalata.

A rövid konklúzió után egy hosszabb, az ókortól kezdve 1815-ig legfontosabb tengeri hadműveletekről szóló összefoglalás zárja a művet.

Jominit érheti kritika amiatt, hogy reduktív és didaktikus módszert választott. Kifejezett célja volt, hogy a hadviselés összetettségét a lehető legkisebb számú lényegi tényezőre egyszerűsítse és a győzelemhez legnagyobb eséllyel vezető cselekvéssort írja le. John Shy szerint ennek négy gyenge pontja van:¹³⁸

Az első, hogy gyakran nem ellenőrizte azokat a hadtörténelmi eseteket, amelyekben a tényleges katonai események nem feleltek meg az elveire alapozott következtetéseknek.

A második gyengesége a reduktivitásból fakad, mivel annak érdekében, hogy elemzése tényezőinek számát csökkentse, azzal az előfeltevéssel élt, hogy az azonos méretű katonai egységek szükségszerűen egyenlők, ugyanolyan jól felszereltek, képzettek, fegyelmezettek, ellátottak, motiváltak.

A harmadik gyengeség a másodikból következik. Jomini maga jelentette ki, hogy mind a politikai uralom, mind a haditechnika alkalmatlan olyan tudományos elemzésre, mint amelyet ő folytat a stratégiával kapcsolatban. A politika túlságosan is változó-kony feltételeknek a függvénye. A katonai taktika részletei pedig a változó fegyverzeten és más olyan tényezőkön múlnak, amelyek a változatlan elvek hatókörén kívül esnek.

Munkáinak utolsó, negyedik gyenge pontjáról a háború elveinek alkalmazhatóságával kapcsolatos bizonytalansága árulkodik, vagyis, hogy mikor alkalmazhatóak és mikor nem. Míg Clausewitz tele volt bizonytalansággal, Jomini az egyszerűséget és az egyértelműséget kereste. Nála hol a stratégiai elvek szigorú követése a győzelem záloga, hol meg az azokat alkalmazó parancsnok génusza. Úgy gondolta, hogy a had-

¹³⁸ Shy 2005. 235–237. o.

viselés tudomány, vagy legalábbis azzá tehető; de a háború ugyanakkor mégis kaotikus dráma, tele véletlennel és kiszámíthatatlan elemmel. Valószínű, hogy Clausewitz fő művének 1832–34-es megjelenése, és annak olvasása mérsékelték meggyőződését a stratégia változatlan és örök alapelveinek érvényességéről. Ennek hatására illesztette a *Kézikönyv* legfontosabb, harmadik, a stratégiával foglalkozó fejezete elé az első és második fejezetet.

Clausewitz munkája, *A háborúról* két közvetlen utalást tartalmaz Jominire. A második könyv második fejezetének a háború elméletével foglalkozó része¹³⁹ bírálja Jomini belső hadművelleti vonalának geometriai elvét. A másik utalás a hatodik kötet (A védelem) harmincadik fejezetében található¹⁴⁰ ugyanezen elvre. Clausewitz kritikája biztosan bántotta Jominit, de fenntartotta azt a véleményét, hogy a stratégiai alapelvektől való eltérés sokszor vezetett vereséghez, míg követésük győzelemhez, csak tisztában kell lenni ezen alapelvek alkalmazhatóságának korlátaival. Talán érdemes teljes egészében idézni Jominit, amikor a *Kézikönyv* bevezetőjében kitér Clausewitzre és munkájára:

„Egy évvel a *Kézikönyv* megjelenése után meghalt Clausewitz porosz tábornok, özvegyére hagyván a feladatot, hogy megjelentesse a posztumusz művet, amelyet befejezetlen vázlatként mutattak be. Ez a munka nagy szenzációt keltett Németországban, és ami engem illet, nagyon sajnálom, hogy a szerző még azelőtt írta ezt a művet, hogy megismerhette volna az én *Hadművészeti kézikönyvem*et, mert meg vagyok róla győződve, hogy bizonyos pontokon igazságot tudott volna szolgáltatni a művemnek.

Nem kétséges, hogy Clausewitz tábornok képzettsége igen alapos, és az sem, hogy stílusa könnyed, de ez a könnyű toll olykor kissé elkalandozott, és főként túl elbizakodott volt ahhoz képest, hogy egy didaktikus műnek az egyszerűség és a tisztaság a legfőbb érdeme. Ezenfelül a szerző meglehetősen szkeptícizmussal fordul a hadtudomány területe felé: a mű első kötete nem más, mint a hadelmélet elleni szónoklat, holott a két további kötet tömve van elméleti irányelvekkel, ami azt bizonyítja, hogy a szerző igazán csak hisz a saját elméletei hatékonyságában, ellenben nem hisz a másokéban.

Ami engem illet, megvallom, én igen kevés ragyogó gondolatra és jelentős fejezetre találtam ebben a tudós labirintusban; és bár nagyon távol állok attól, hogy osszam a szerző szkeptícizmusát, az övénél jobban egy mű sem hívhatta volna fel a figyelmemet a jó elméletek szükségességére és hasznosságára – ha valaha is kételkedtem volna ebben. Ám az a legfontosabb, hogy jól tudjuk megvonni a határokat, amelyeket ezeknek az elméleteknek szabunk, hogy ne essünk a tudatlanságnál is rosszabb fontoskodás hibájába; és főleg, pontosan fel kell ismerni, mi is a különbség az alapelvek elmélete és a rendszerek elmélete között.

Talán azt vethetnék ellenemre, hogy a *Kézikönyvem* legtöbb cikkelyében én magam is elismerem, hogy kevés abszolút szabályt lehet felállítani a különféle általam tárgyalt témákkal kapcsolatban: és én ezt az ellenvetést tiszta hittel el is fogadom, de ez vajon akkor már azt jelenti, hogy egyáltalán nincs is jelen benne teória? A negyvenhét cikkely

¹³⁹ Clausewitz 2013. 114. o.

¹⁴⁰ Uo. 566–567. o.

némelyikében olykor tíz irányelvet is felsorolok, egy másikban pedig csak egyet vagy kettőt – ez talán azt jelentené, hogy ez a mindent összevéve 150–200 irányelv nem elég ahhoz, hogy egy meglehetősen tiszteletreméltó stratégiai vagy taktikaelméleti corпуст összeadjon? És ha ezekhez hozzáadjuk a számos olyan utasítást, amelyekhez több-kevesebb kivétel is társul, nem kapunk-e a szükségesnél is több általam fontosnak vélt gyakorlati tételt, hogy biztos véleményt adjunk az összes háborús hadműveletről?”¹⁴¹

Jomini hosszú életet élt, melynek során mindvégig gondolatrendszere sikerességét hirdette. Ney marsall munkát, pénzt és értékes, igaz csupán esetleges támogatást biztosított vezérkari főnöke számára, ám könnyen hátat fordított neki, ha éppen belefáradt izgága személyiségébe. Jomini azért írt, hogy publikáljon, és azért publikált, hogy csodálatot keltsen, mert úgy gondolta, hogy csak ennek révén tud megkapaszkodni vagy feljebb jutni, ehhez pedig befolyásos, fontos embereket kell lenyűgöznie írásaival.

Röviden Jomini helyzetéről és személyiségéről

Sok gondot okozó, okos, de ellenszenves kisgyerek volt, és ez a természete később sem változott meg. Fiatalként gőgös és öntelt, túl nyughatatlan volt ahhoz, hogy akár egy lehetőséget is elmulasszon a veszekedésre.¹⁴² Semmi sem árulkodik jobban jelleméről, hiúságáról, mint saját szavai, amelyeket 1827-ben, negyvenes éveinek végén névtelenül megjelent könyvében Napóleon szájába adott. A *Vie politique et militaire de Napoléon* (7. tétel) 4. kötetében az 1813-as bautzeni csata kapcsán fogalmazta meg – ebben a fénytörésben már öndicséretnek számító – mondatait, illetve a szövetségesekhez való átállásának mentegetését:

„Ez a hadmozdulat tökéletes volt [...] Jomini tábornok, az ő [Ney] vezérkari főnöke volt az, akinek köszönhető az a menetparancs, ami a hochkirchi templomtoronytól jobbra irányult: ezt csak túl későn tudtam meg. Kétségen felül áll, hogy Ney semmilyen más utasítást nem kapott tőlem ezen csatát illetően, csak a már említett rövid, ceruzával írt feljegyzést.”¹⁴³

„Bautzenbe érkezve tudtam meg, hogy Jomini tábornok, Ney vezérkari főnöke átment az orosz hadsereghez. Habár ezt az eseményt erről a hadjáratról író történészek általában elítélik, de ennek ellent kell mondanom. Jomini egy érzékeny ember, erőszakos, hirtelen haragú volt, de túl becsületes ahhoz, hogy szándékos cselszövésben vegyen részt. [...] Elvesztése érzékeny veszteség volt, mivel egyike volt azon tisztjeimnek, akik a legjobban értették hadviselési módszereimet, és aki nagy szolgálatot tett nekem Ulm-nál, Jénánál, Eylau-nál, Spanyolországban, a Berezinánál és Bautzennél.”¹⁴⁴

¹⁴¹ Jomini 2024. 9–10. o.

¹⁴² Shy 2005. 219–220. o.

¹⁴³ *Vie politique et militaire de Napoléon*, racontée par lui-même au tribunal de César, d'Alexandre et de Frédéric. Paris, 1827. 4. k. 305. o.

¹⁴⁴ Uo. 368., 370. o.

Jomini egész életében autodidakta volt, olyan értelemben, hogy nem ismerte meg a kaszárnyák fegyelmezett világát, a fegyverfogásokat, az alaki kiképzést. A hivatásos tisztek is gyakran képezték tovább magukat önszorgalomból, Jomini azonban egy másik, sokkal ritkábban előforduló kategóriába tartozott.¹⁴⁵ Az általa képviselt katonatípusnak néha átfogóbb elméleti katonai ismeretei vannak, mint azoknak a tiszteknek, akik Saint-Cyr, Sandhurst, Bécsújhely, Potsdam vagy West Point katonai iskoláin végeztek. A 18. század végén Európában elterjedt az a nézet, miszerint az egész elméleti hadtudomány elsajátítható anélkül, hogy elhagynánk a szobánkat, vagyis háború, csapatok és katonai iskola nélkül is.¹⁴⁶ Kezdetben Jomini ugyanígy, gyakorlati ismeretek nélkül, pusztán elemzéseken és elmélkedéseken keresztül mélyedt el a nagy hadműveletek tanulmányozásában.

A történelemben sok olyan embert találunk, akik gyermekkoruktól fogva szenvedélyesen törekedtek arra, hogy valaminek kiváló művelői legyenek, másokat pedig a szégyenes vagy hátrányos helyzetük kényszerített arra, hogy magukat autodidakta módon képezzék. A hivatásos tisztek, akik végigjárták a hosszú ranglétrát, mindig gyanúval szemlélték az ilyeneket, amatőröknek tekintették őket. Az autodidakták csak a képességeiknek köszönhetően tudtak érvényesülni a hadseregben. A leghíresebb példa erre a típusra Giuseppe Garibaldi¹⁴⁷, magyar vonatkozásban pedig Perczel Mór¹⁴⁸ honvéd tábornok pályafutása.

Jominit azon szenvedélye vezette a katonai pályára, hogy a stratégia titkait megfejtse. Amikor 1804-től Ney marsall segédtsíztje lett és a boulogne-i táborba került, az autodidakta fiatalember kényes helyzetben volt, a profi francia tisztek gyanakodva tekintettek rá. Ney védence, aki könyvet ír a hadtudományról és a hadtörténelemlről, amiket senki sem olvasott közülük. Svájci, aki furcsa akcentussal beszél a franciát, nincs semmiféle rangja a francia hadseregben, nincs katonai teljesítménye, pusztán zászlóaljparancsnok volt a Helvét Köztársaság lenézett hadseregében. Jomini személyisége is ellenszenves: szellemi fölényének tudatában mindig támadott, nem tűrt ellentmondást, élesen fogalmazta meg kritikáit, gyakran élt iróniával, amivel gyorsan szerzett ellenségeket a franciák között, de élete későbbi szakaszában az oroszok körében is. A főbb tisztekkal való kapcsolataiban teljesen hiányzott nála a taktikai érzék. Független, kritikai szelleme

¹⁴⁵ Langendorf így nevezi őket: „tisztek balkézről” (*officier de la main gauche; offizire der linken Hand*). Langendorf 2008. 201. o.

¹⁴⁶ Puysegur francia marsall (1656–1743) 1740-ben megjelent műve (*Art de la guerre par principes et par règles*) elején fejti ki ez irányú nézeteit. Más szerzők is osztották, hogy az elmélet előnyt élvez a gyakorlattal szemben, ha a hadtudományok elsajátításáról van szó.

¹⁴⁷ Langendorf 2008. 206. o. – Giuseppe Garibaldi (1807–1882), olasz hazafi és tábornok, aki formális katonai előképzettség nélkül lett az olasz egységmozgalom legendás katonai vezetője.

¹⁴⁸ A magyar honvéd hadsereg 43 tábornoki rendfokozatot ért tiszttje közül egyedül Perczel Mór (1811–1899) nem végzett semmilyen katonai iskolát. 1827 és 1830 között az 5. tüzérezredben volt növendék, de 1830-ban lengyelbarát szervezkedésért leszerelték, és utána politikai pályára lépett, míg a többi honvéd tábornok korábbi cs. kir. tisztként vállalta a szolgálatot.

mindig fölényben érezte magát, stratégiai kérdésekben fiatal korától fogva nem tűrte, ha véleményét kétségbe vonták.¹⁴⁹

Arra is van bizonyíték, hogy sikertelen embernek érezte magát, mert soha nem töltött be tényleges parancsnoki funkciót. A katonák dicsérték, sőt olykor körül is rajongták, de tisztában volt azzal, mit gondolnak a hadsereg tagjai azokról, akik csak írnak a háborúról. Mivel túl hiú volt ahhoz, hogy ezt beismerje, ugyanakkor túl intelligens ahhoz, hogy ne vegye észre, Jomini leginkább a saját szemében volt vesztes.¹⁵⁰

JOMINI FONTOSABB MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

Jomini életművének áttekintése nem könnyű. Munkáinak 80%-a francia nyelven megjelent hadtörténelmi kiadvány, ezeket alig fordították le más nyelvre, és a 19. század közepe óta nem is adták ki.¹⁵¹ A maradék kb. 20%-ot kitevő teoretikus jellegű írásait azonban már a 19. században közzétették a fontosabb európai nyelvekre lefordítva.

Maga a szerző sem könnyíti meg a kíváncsi olvasó dolgát, hiszen többször átdolgozta és kiadta műveit, és elég fegyelmezetlen volt a címadásban is. Többkötetes munkáinak mértéktelenül hosszú címekeket adott, ráadásul az egyes kötetek sorrendjét nehéz megállapítani, mivel nem a számozásuk sorrendjében láttak napvilágot. Az ismételt kiadások során munkái változó, sokszor következetlenül rövidített címmel jelentek meg.

Az alábbiakban Jomini jelentősebb munkáinak bibliográfiáját közlöm a megjelenésük sorrendjében, rövid címfordításokkal.¹⁵²

¹⁴⁹ Langendorf 2008. 208., 210. o.

¹⁵⁰ Shy 2005. 221. o.

¹⁵¹ A már említett 15 kötetes *Histoire critique et militaire des guerres de la révolution* című művét terjedelme miatt nem fordították le németre. Jomini elkövette azt a hibát, hogy az elméleti tételeit tartalmazó fejezeteket nem jelentette meg egy olyan rövidebb műben, amelyben megállapításait konkrét hadtörténelmi példákkal támasztotta volna alá. Ehelyett a hadtudományi jellegű írásait publikálta külön kötetekben, immár a gyakorlatra és a terepre vonatkozó utalások nélkül. „Mint egy fakoronra a gyökerei nélkül.” Reichel 1988. 244. o.

¹⁵² Jomini publikációinak tömegét legjobban az amerikai John I. Alger tanulmánya segít áttekinteni, amelyben az időrendi felsoroláson kívül részletesen ismerteti fő műveinek, röpiratainak, újságcikkeinek és a publikált levelezésének keletkezési körülményeit is. Alger 1975. Továbbá lásd még Colson [é. n.] és Colson 1991.

Jomini írásainak és kiadott atlaszainak teljes listáját adja Jean-Jacques Langendorf svájci történész és író, az ő könyve az eddigi legrészletesebb és legteljesebb feldolgozása Jomini teljes életművének. Eredetileg két kötetben adta közre francia nyelven: *Faire la guerre: Antoine-Henri Jomini. 1.) Chronique, situation et caractère*, Genève, 2002; 2.) *Le penseur politique, l'historien, le stratège*, Genève, 2004. Ennek 2008-ban megjelent egykötetes német kiadása nem egyszerű fordítás, hanem a francia nyelvű munkája óta felbukkant új adatokkal kibővített kiadás: *Krieg führen: Antoine-Henri Jomini*. Hrsg. Michael Arnold – Walter Troxler. Zürich, 2008. A svájci szerzőt kötetének címadásában Raymond Aron francia filozófus és politológus Clausewitzről írt munkája (*Penser la guerre / Den Krieg denken*) címének ellenpontozása vezérelte. Míg Clausewitz inkább a háború lényegének és filozófiájának megértésére törekedett, Jomini azzal foglalkozott, hogyan kell egy háborút a gyakorlatban vezetni. Hivatkozásaim a német nyelvű kötetre vonatkoznak. Langendorf 2008. (Jomini írásainak és atlaszainak teljes listája: 451–457. o.)

Fő művek

1.

Traité de grande tactique, ou Relation de la guerre de Sept Ans, extraite de Tempelhof, commentée et comparée aux principales opérations de la dernière guerre; avec un Recueil des maximes les plus importantes de l'art militaire, justifiées par ces différents événements, par Henri Jomini, chef de bataillon, attaché au maréchal de l'Empire Ney, avec cartes et plans, première et deuxième parties, 2 vol., Paris, Giguet et Michaud, Magimel, an XIII [1805].¹⁵³ (Értekezés a magasabb taktikáról, avagy beszámoló a hét-éves háborúról, kivonat Tempelhof művéből, magyarázva és összevetve az utolsó háború legfontosabb hadműveleteivel; kiegészítve a hadművészet legfontosabb alapelveinek gyűjteményével, a különböző katonai eseményekkel alátámasztva, Henri Jomini zászlóaljparancsnok, Ney birodalmi marsall segédtsíjtje által)

2.

Relation critique des campagnes des Français contre les coalisés, depuis 1792; avec un recueil de maximes sur l'art de la guerre, justifiées par ces événements, pour faire suite au Traité de grande tactique, par le colonel Jomini, attaché au 6e corps de la Grande Armée, cinquième partie, Paris, Giguet et Michaud, Magimel, 1806.¹⁵⁴ (Kritikai beszámoló az 1792 óta lezajlott koalíció elleni francia hadjáratokról; a hadművészet alapelveinek gyűjteményével, a hadi események példáival alátámasztva, az Értekezés a magasabb taktikáról folytatása, a Nagy Hadsereg 6. hadtestjénél szolgáló Jomini ezredes által)

3.

Traité de [sic!] grandes opérations militaires, ou Relation critique et comparative des campagnes de Frédéric et de l'Empereur Napoléon; avec un recueil des maximes les plus importantes de l'art de la guerre, justifiées par les actions de ces deux grands capitaines, par le colonel Jomini, employé près de Sa Majesté l'Empereur Napoléon, avec cartes et plans, troisième et quatrième parties, 2 vol., Paris, Giguet et Michaud,

¹⁵³ Jomini első nyomtatásban megjelent munkájának első két kötete a hétéves háború hadműveleteivel foglalkozik. Munkássága szempontjából a legfontosabb a 2. kötet IV. fejezete: Observations générales sur les lignes d'opérations. A 25 éves szerző itt fejtette ki először „általános észrevételeit a hadműveleti vonalokról”. A második kiadásban ez már a híressé vált XIV. fejezet lesz, és címe kibővül ezzel: „Maximes sur cette branche importante de l'art de la guerre”. Datálásáról lásd *Alger* 1975. 4. o.

¹⁵⁴ Az első két kötet mérsékelt sikere miatt Jomini a párizsi kiadója kérésére (a nagyobb érdeklődés kedvéért) az V. kötet anyagát előbb írta meg, mint a III. és IV. kötetet. Ez már a francia forradalmi háborúk 1792. és 1793. évi harcaival foglalkozik.

Magimel, 1807 et 1809.¹⁵⁵ (Értekezés a stratégiai hadműveletekről, avagy kritikai és összehasonlító beszámoló Frigyes és Napóleon császár hadjáratairól; kiegészítve a hadművészet legfontosabb alapelveinek gyűjteményével, a két nagy hadvezér hadműveleteivel igazolva. Őfelsége Napóleon császár tábornokaránál szolgáló Jomini ezredes által)

4.

Histoire critique et militaire des campagnes de la Révolution, faisant suite au traité des grandes opérations militaires, tomes 7 et 8, par le général baron de Jomini, 2e éd., accompagnée d'un atlas militaire, augmenté de cartes et plans de bataille, 3e et dernière partie, contenant les campagnes de Bonaparte en Italie et de Moreau sur le Rhin, en 1796 et 1797, 2 tomes ou parties en 1 vol., Paris, Magimel, Anselin et Pochard, 1816.¹⁵⁶ (Kritikai és katonai beszámoló a forradalmi hadjáratokról, az Értekezés a stratégiai hadműveletekről folytatásaként, 7. és 8. rész ... egy kötetben. Jomini báró által)

5.

Histoire critique et militaire des guerres de Frédéric II, comparées au système moderne, avec un recueil des principes les plus importants de l'art de la guerre. Paris, Magimel, Anselin et Pochard, 1818.¹⁵⁷ (II. Frigyes háborúinak kritikai és katonai története, a modern rendszerrel összehasonlítva, egy gyűjteménnyel a hadművészet legfontosabb alapelveiről)

6.

Histoire critique et militaire des guerres de la Révolution, nouvelle édition, rédigée sur de nouveaux documents, et augmentée d'un grand nombre de cartes et de plans. Paris,

¹⁵⁵ A III. és a IV. kötet a hétéves háború 1759–1760, illetve 1761–1762 közötti eseményeinek leírását tartalmazza, de csak főbb vonalakban.

¹⁵⁶ A *Traité des grandes opérations militaires* második, bővített kiadása, mely 1811 és 1816 között jelent meg. Az első négy kötet kibővítve tartalmazza a hétéves háború történetét, míg az V–VIII. kötetek a francia forradalmi háborúk eseményeit tárgyalják. A köteteket a csaták térképeit tartalmazó atlasz egészíti ki. Mindeközben 1809 és 1811 között Alekszandr Kolcsinszkij fordításában Szentpéterváron orosz nyelven is megjelent a *Traité* addig elkészült 6 kötete. A *Traité* összefoglalása megjelent angol nyelven (*James Anthony Gilbert: An Exposition of the First Principles of Military Combinations and Movements*. London, 1825.).

¹⁵⁷ Jomini munkája első részének (harmadik) kiadása 3 kötetben, amely a hétéves háborúról szóló ismertetést tartalmazza. Később megjelent még 1840-ben és 1842-ben Brüsszelben, valamint 1851-ben Párizsban.

Anselin et Pochard. Tome I–XV. 1820–1824.¹⁵⁸ (A forradalmi háborúk kritikai és katonai története, új kiadás, új dokumentumok alapján elkészítve, számos térképpel kiegészítve)

7.

Vie politique et militaire de Napoléon, racontée par lui-même au tribunal de César, d'Alexandre et de Frédéric. Paris, Anselin, 4 kötet, 1827.¹⁵⁹ (Napoleon katonai és politikai pályája, saját maga által elbeszélve Caesar, Nagy Sándor és II. Frigyes ítélőszéke előtt)

8.

Tableau analytique des principales combinaisons de la guerre, et de leurs rapports avec la politique des Etats, pour servir d'introduction au Traité des grandes opérations militaires, Paris, Anselin, 1830.¹⁶⁰ (A háború alapvető kombinációinak áttekintő ábrázolása, és az államok politikájához való viszonyuk, mintegy az Értekezés a stratégiai hadműveletekről bevezetéseként)

¹⁵⁸ A francia forradalmi háborúkkal foglalkozó kötetek bővített új kiadása, melyben Jomini nemcsak a konfliktusok hadtörténelmi (az európai kontinens eseményein túl a tengeri és gyarmati háborúkról is írt), hanem politikai, diplomáciai aspektusaival is foglalkozik. 1837 és 1839 között Brüsszelben megjelent egy új kiadása, immáron 5 kötetbe kötve.

¹⁵⁹ A könyv névtelenül jelent meg, mert Jomini mint orosz tábornok nem merte a nevét adni egy olyan műhöz, amelyben a főhőse (I. Napóleon) iránti rajongása és tisztelete egyértelmű. Ezért Jomini a császár bőrébe bújva meséli el saját élete történetét. Ennek második kiadása Brüsszelben jelent meg (*Vie politique et militaire de Napoléon, racontée par lui-même, au tribunal de César, d'Alexandre et de Frédéric*, 2 vol., Bruxelles, 1842.) Az „elbeszélő” Napóleon többször tesz utalást Jomini tábornokra. A leghosszabban akkor, amikor az oroszokhoz való átállását (1813. augusztus 14.) „értékeli” és megbocsáthatónak tartja! A szerzőséget illető minden kétség eltűnt 1839-ben, amikor Párizsban egy kiegészítés jelent meg a Napóleon-életrajz 4. kötetének XXII. fejezetéhez: *Précis politique et militaire de la campagne de 1815, pour servir de supplément et de rectification à la Vie politique et militaire de Napoléon*, Paris, Anselin et Loguyonic, 1839, par le général J****. Fordításai megjelentek németül (1828–1829), olaszul (1829), oroszul (1838 és 1843 között részletek), angolul (1864, 1897) és bolgáruul (1895).

¹⁶⁰ Jomini az 1828–1829-es orosz-török háború végén elhatározta, hogy egyetlen műben összefoglalja elméleti megfontolásait, amit aztán a Traité-hez bevezetőnek szánt. Közben I. Miklós cár megparancsolta, hogy készítsen egy orosz nyelvű kivonatot a Traité-ből. Így keletkezett ez a sietősen összeállított mű, amit Miklós cárnak is ajánlott, és amit elsősorban fiatal tisztek képzésénél gondolt alkalmazhatónak. Szentpéterváron jelent meg először franciául, a párizsi kiadás a „3. kiadás” megjegyzéssel 1830-ban. Ugyanebben az évben Szentpéterváron is megjelent, ott a címlapon „2. kiadás” szerepelt. A mű „4. kiadása” Szentpéterváron látott napvilágot 1836-ban, egy másik „4. kiadás” pedig Brüsszelben 1839-ben. A német fordítás 1831-ben, a spanyol 1833-ban, a lengyel 1835-ben, az orosz fordítás 1836-ban, a szerb pedig 1865-ben jelent meg.

9.

Précis de l'art de la guerre ou Nouveau Tableau analytique des principales combinaisons de la stratégie, de la grande tactique et de la politique militaire, par le baron de Jomini, général en chef, aide-de-camp de S. M. l'Empereur de toutes les Russies, dernière édition, nouvelle édition, considérablement augmentée, 2 vol., Paris, Anselin et Laguionie, 1838.¹⁶¹ (A hadművészet kézikönyve, avagy a stratégia, a magasabb taktika és a katonapolitika legfőbb lépéseinek új, elemző leírása. Jomini báró, az Őfelsége, a minden oroszok cárja főparancsnoka és hadsegédje által készített, utolsó kiadás, új kiadás, jelentősen bővítve, két kötet.) – Ez tekinthető Jomini teoretikai főművének.

10.

Précis de l'art de la guerre ou Nouveau Tableau analytique des principales combinaisons de la stratégie, de la grande tactique et de la politique militaire, édition définitive, Paris, Ch. Tanera, 1855; Champ Libre-Gérard.¹⁶² (A hadművészet kézikönyve, avagy a stratégia, a magasabb taktika és a katonapolitika legfőbb lépéseinek új, elemző leírása. Végleges kiadás.)

¹⁶¹ 1837-ben ennél a kiadónál már megjelent ugyanezzel a címmel egy kötetben a mű 1–3. fejezete, I–XXIX. cikkelye! Jomini ezen munkája a 19. századi katonai szakirodalom legnagyobb sikere (*Coutau-Bégarie* 2008. 218. o.) és Clausewitznek A háborúról című műve mellett a hadtudomány mindmáig legjelentősebb összefoglalása. Az 1838-as teljes kiadás 1. kötetének címlapján a „dernière édition” (régi kiadás), a 2. kötet címlapján a „nouvelle édition” (új kiadás) szerepel! 1838-ban Brüsszelben jelent meg egy egykötetes kiadása is. Itt csak főbb idegen nyelvű fordításait soroljuk fel: 1839-ben jelent meg az első német kiadása. Ezt követte 1840-ben a spanyol, 1842-ben az orosz, 1854-ben az angol, 1855-ben az olasz kiadása. 1857-ben a második spanyol, 1862-ben a második angol, 1864-ben az olasz, 1865-ben a részleges szerb, 1881-ben a második német változat, 1938-ban a teljes szerb, 1939-ben egy új orosz kiadás, 1966-ban a lengyel és 2008-ban a török fordítás látott napvilágot. Az 1830-as években több fontos esemény is történt, amelyek arra készítették Jominit, hogy a Tableau-t átdolgozza (azon felül, hogy elég sietve állította azt össze). 1832–1834 között megjelent Clausewitz A háborúról c. műve, melyben a szerző több helyen is megtámadja Jomini nézeteit, persze anélkül, hogy néven nevezné őt. Német nyelvterületen ekkor kezdődött meg az a szellemi folyamat, amelynek végén az 1880-as évekbe bekövetkezett Jomini teljes „trónfosztása” és Clausewitz szellemi győzelme. I. Miklós cár is arra utasította Jominit, hogy dolgozza át 1830-as művét annak érdekében, hogy alkalmas legyen az orosz trónörökös oktatására (a későbbi II. Sándor cárnak Jomini 1836-tól kinevezett katonai magántanára volt).

¹⁶² Az 1855. évi kiadás a korábbihoz képest több kiegészítést is tartalmaz. Ezek közül talán a legérdekesebb az a rész, amelyet válaszul írt III. Napóleon kérdésére, miszerint a tűzfegyverek tökéletesedése nem változtatja-e meg a hadvezetés művészetét?

Röpiratok, tanulmányok

11.

Observations sur la probabilité d'une guerre avec la Prusse, et sur les opérations militaires qui auront vraisemblablement lieu; rédigées pour le M. le Maréchal Ney, au chateau de Warthausen, pres Biberach, Le 15 septembre 1806. par le colonel Jomini.¹⁶³ (Észrevételek egy Poroszországgal vívandó háború lehetőségéről és a valószínűleg bekövetkező katonai hadműveleteiről, annak valószínű lefolyásáról. Jomini ezredes által Ney márki számára)

12.

Résumé des principes généraux de l'art de la guerre. Glogau, Silesia, Günthersche Buchhandlung und Buchdruckerei, decembre 1807.¹⁶⁴ (A hadművészet általános alapelveinek összefoglalása)

13.

Relation succinte de la bataille de Jéna. *Pallas, Eine Zeitschrift für Staats- und Kriegskunst*, (1808) Nr. 2. 97–116. o.¹⁶⁵ (Rövid beszámoló a jénai csatáról)

¹⁶³ A Ney marsall számára írt 18 oldalas szövegben Jomini először kimutatja, hogy miért elkerülhetetlen a háború Poroszországgal, majd egy stratégiai elemzésben taglalja a poroszok és a franciák lehetőségeit a jövőendő háborúban. Hetekkel később kitört a negyedik koalíciós háború, és a hadműveletek lefolyása igazolta Jomini fejtegetéseit.

¹⁶⁴ Jomini ezt a dolgozatát még 1806 decemberében, Posenben írta, politikai feleletként Berthier marsall azon bírálatára, miszerint az eddigi kötetei nem tartalmazzak elméleti következtetéseket. Így még nagy műve befejezése előtt elkészült ezzel, majd 1807 decemberében a sziléziai Glogauban (ahol akkor a VI. hadtest állomásozott) 500 példányban kinyomtattatta, a példányokat pedig berlini és bresloui könyvkereskedéseknek, valamint Napóleonnak küldte el. Az ún. glogau-i brosúra eredeti darabjaiból azonban egy sem maradt fenn, szerencsére azonban 1808-ban a Rühle von Lilienstern által szerkesztett, Tübingenben megjelenő *Pallas* német folyóirat első száma leközölte *L'art de la Guerre* (A hadművészet) címmel. Ez alapozta meg Jomini ismertségét német nyelvterületen, és ez a dolgozat jutott el később Clausewitzhez és Károly főherceghez is. 1812-ben az *Österreichische Militärische Zeitung* (ÖMZ) közölte német fordítását, kommentárokkal.

A *Traité IV.* kötetének 1811-es második kiadása végére, XXXV. fejezetként (275–286. o.) Jomini újra megjelentette a brosúra szövegét, immár „Conclusion de l'ouvrage. L'art de la guerre, ramené a ses véritables principes” (A mű összefoglalása. A hadművészet, visszavezetve igazi alapelveire) címmel és kissé bővített szöveggel. Ráadásul a VIII. kötetben is megjelent 1816-ban, annak is a végére került (677–706. o.), „Exposé des principes généraux sur lesquels l'art de la guerre repose” (A hadművészet alapjait jelentő általános alapelvek ismertetése) címmel. Egy bevezető és egy utószó mellett itt már 13 ajánlásról van szó, amiben ezek az alapelvek összefoglalhatók, noha az 1806-os szövegben még csak 9 volt, kevésbé frappánsan összefoglalva és eltérő sorrendben.

¹⁶⁵ A *Pallas* egy csatatérképet is mellékel a tanulmányhoz, amelyen a szemben álló felek elhelyezkedése látszik a csata elején.

14.

Extrait de brochure intitulée : Mémoires sur le campagne de 1813. Leipzig, octobre 1813.¹⁶⁶ (Emlékek az 1813. évi hadjáratról)

15.

Observations sur la dernière campagne de Turquie, Paris, Imprimerie de Goetschy, 1829.¹⁶⁷ (Észrevételek az utolsó török hadjáratról)

16.

Précis politique et militaire de la campagne de 1815 pour servir de supplément et de rectification a la Vie politique et militaire de Napoléon, Paris, Anselin et Laguyonie, 1839.¹⁶⁸ (Az 1815. évi hadjárat politikai és katonai vázolata. Kiegészítés és helyesbítés a Napóleon katonai és politikai pályája című műhöz)

17.

Questions de stratégie et d'organisation militaire, relatives aux événements de la guerre de Bohême par un officier général, Paris, Ch. Tanera, 1866.¹⁶⁹ (Stratégiai és hadsereg-szervezeti kérdések a csehországi háború eseményeinek tükrében)

¹⁶⁶ Jomini ebben a röpiratban elsősorban Napóleon vádjaira válaszolt, amelyeket augusztusi dezertálása váltott ki, és német újságokban is megjelentek. Ez az első írása önmaga védelmében, amit még rengeteg követett, melyekben átállását Napóleon zsarnokságával indokolta. A pamflet rögtön németül is napvilágot látott: Memoiren über den Feldzug von 1813. Leipzig, October 1813.

¹⁶⁷ Jomini I. Miklós cár tanácsadójaként aktívan részt vett az 1828–29. évi orosz–török háborúban, főleg Várna 1828. évi ostrománál tüntette ki magát, a következő évet már többnyire Szentpéterváron töltötte. Ebben a Párizsban – névtelenül – megjelent pamfletben védte meg az orosz hadsereg törökellenes hadműveleteit, melyek francia és német nyelvterületen (pl. Moltke tollából) megjelent írásokban erős kritikákat váltottak ki.

¹⁶⁸ Jomini saját bevallása szerint ez a Vie politique et militaire de Napoléon c. művének egy elkeveredett fejezete, amely 1839-ben véletlenül került elő, és önállóan adta ki. Mivel az 1827-ben megjelent Napóleon-életrajzát a kortársak túlzott Napóleon-pártisággal vádolták, itt hosszasan részletezi az „isteni monarchia” erényeit.

¹⁶⁹ Ez a 87 éves Jomini utolsó jelentősebb írása volt, amely 1866. november 24-én jelent meg a *La France* folyóiratban, és a Précis (9. tétel) 3. kiegészítésének tekinthető. Aláírás: „Egy csaknem 90 éves hadirokkant, Jomini tábornok”. A még ekkor is szellemileg friss Jomini élénken figyelte az 1859., az 1864. és az 1866. évi háborúkat. A jelentős fejlődésen átesett vasúthálózat lehetővé tette nagy csapategységek gyors mozgását, a távíró használata az információk, parancsok gyors továbbítását. Ez a hadművelleti vonalokról szóló teóriájának átdolgozását vetítette előre.

Katonai atlaszok

18.

Atlas du Traité de grande tactique, par le colonel Jomini, attaché au 6e corps de la Grande Armée, Paris, Giguet et Michaud, Magimel, 1806. L'atlas comprenait vingt cartes repliées se rapportant aux batailles de la guerre de Succession d'Autriche et à celles de la guerre de Sept Ans jusqu'en 1758.¹⁷⁰ (A magasabb taktika kézikönyvének atlasza. Jomini ezredes által, a Nagy Hadsereg 6. hadtesténél. Az osztrák örökösödési és a hétéves háború csatáinak húsz kihajtott térképe)

19.

L'Atlas du traité de grandes opérations militaires, par le colonel Jomini, employé de Sa Majesté l'Empereur Napoléon, Paris, Giguet et Michaud, Magimel, 1807. (A stratégiai hadműveletek kézikönyvének atlasza. Őfelsége Napóleon császár táborkaránál szolgáló Jomini ezredes által)

20.

Atlas pour l'histoire critique et militaire des guerres de la Révolution, Paris, Anselin & Pochard, 1820. (Atlasz a forradalmi háborúk kritikai és hadtörténetéhez)

21.

Atlas pour servir à l'intelligence de l'Histoire critique et militaire des guerres de la Révolution, Bruxelles, J.-B. Petit, 1839. (Atlasz a forradalmi háborúk kritikai és hadtörténetének megértéséhez)

22.

Atlas portatif pour servir à l'intelligence de l'Histoire critique et militaire des guerres de la Révolution, Bruxelles, J.-B. Petit, 1839. (Hordozható atlasz a forradalmi háborúk kritikai és hadtörténetének megértéséhez)

¹⁷⁰ Jomini (ekkor már ezredes a Grande Armée VI. hadtestében) első katonai atlasza az osztrák örökösödési és a hétéves háború (1758-ig) csataterképeit tartalmazza. Jomini határozottan úgy gondolta, hogy a hadműveletek és a csaták tanulmányozásához nélkülözhetetlenek a megfelelő hadművelési térképek és csatavázlatok. Kezdetben ő maga rajzolta, később maga felügyelte a térképek szerkesztését. Gyakran kért elnézést olvasóitól, ha az adott kötet nem tartalmazott megfelelő mennyiségű és minőségű ilyen térképet.

Atlas au Précis de l'art de la guerre, L. Baudoin, 1894. (Atlasz a Hadművészet kézikönyvéhez)

Jomini magyar nyelven

Általánosságban azt szoktuk mondani, hogy szívesebben olvasunk a forrásokról, mint-hogy magukat a forrásokot vennénk kezükbe, de sajnos Jomini egyetlen művének sincs teljes magyar fordítása.¹⁷¹ Legjobb hazai ismerőjének Perjés Géza tekinthető, aki munkáiban többször utalt a svájci teoretikusra. A königgrätzi csata 100 éves évfordulójára 1966-ban írt tanulmányában¹⁷² Jomini több munkájára is támaszkodott. Perjés írásának elején, a külső és belső vonal fogalmánál, azok előnyeiről és hátrányairól, a megosztott menet, az erők együtt tartása stb. témák tárgyalásánál Jomini műveit vette alapul.¹⁷³

Jomini legfontosabb művének (*Précis de l'art de la guerre*) csak egy kis része látott napvilágot magyar fordításban. Egy hosszabb összeállítás – a teljes mű közel egyötödét felölelő részleteket tartalmazó kiadvány – 1973-ban jelent meg *A hadviselés alapelveiről* címmel.¹⁷⁴ A fordító, Németh Gyula a *Précis* 1939-es orosz kiadását használta. A részleteket Ölvédi Ignác válogatta, aki egy 6 oldalas dolgozatot is írt Jomini életéről és munkásságáról.

A második válogatáskötet 1974-ben jelent meg, Perjés Géza fordításában, aki a *Précis* 1855-ös francia kiadásából dolgozott, de csak az I. kötetből szemezgetett, a válogatás a teljes mű kb. egytizedét teszi ki.¹⁷⁵ Ennek magyar címe: *A hadművészet kézikönyve*. Jomini saját jegyzetein túl Perjés a fordítást további magyarázó jegyzetekkel is ellátta. Ugyanez a szöveg – a fordító megnevezése nélkül – került be az 1985-ben megjelent, Kocsis Bernát által válogatott hadtudományi kötetbe.¹⁷⁶

1995-ben jelent meg Kovács Jenő tollából Jominiről egy rövid tanulmány, életrajzának és életművének összefoglalásával. A szerző kifejti, hogy kívánatos lenne az egész *Kézikönyv* magyar fordítása, amit az olvasók számára szükséges bőszerű jegyzettel kell ellátni.¹⁷⁷

¹⁷¹ Sőt, az 1995-ben a Magyar Hadtudományi Társaság szerkesztésében kiadott kétkötetes Hadtudományi Lexikon meg sem említi Jomini nevét.

¹⁷² Perjés 1966.

¹⁷³ Utal a *Traité* 1851-es háromkötetes kiadására (lásd 157. jegyz.), (a *Précis de l'art de la guerre* 1855-ös kiadására (10. tétel) és Jomini utolsó, 1866-os művére (17. tétel).

¹⁷⁴ Ölvédi 1973. A lefordított részek: I. kötet: 1. fejezet: I–VI., VIII., X. cikkelyek; 3. fejezet: XVI–XVII., XIX–XX. cikkelyek; 4. fejezet: XXX–XXXI., XXXIII–XXXV. cikkelyek; 6. fejezet: XLI–XLII. cikkelyek, Zárzó, Kiegészítés.

¹⁷⁵ Rázsó 1974. A lefordított részek: 1. fejezet: I–X. cikkely; 3. fejezet: XVI–XVII., XIX–XX. cikkely.

¹⁷⁶ Kocsis 1985.

¹⁷⁷ Kovács 1995.

2005-ben jelent meg egy reprezentatív válogatás az utolsó fél évszázad angol nyelvű stratégiatörténeti szakirodalmából, ahol az egyik lefordított munka John Shy Jominiről írt tanulmánya.¹⁷⁸ Mellette a modern katonai gondolkodás többi meghatározó alakjáról (Nagy Frigyes, Napóleon, Clausewitz) szóló tanulmányokat olvashatunk magyarul.

2016-ban tette közzé tanulmányát Forgács Balázs,¹⁷⁹ amelyben röviden ír Jomini katonai pályafutásáról, fontosabb műveiről, részletesebben a népfelkelésekről és a nemzeti háborúkról vallott felfogásáról.

2024 végén látott napvilágot Jomini legfontosabb művének, *A hadművészet kézikönyvének* (*Précis de l'art de la guerre*) teljes magyar fordítása.¹⁸⁰

BIBLIOGRÁFIA

- Alger* 1975. *Alger, John I.*: Antoine-Henri Jomini. A Bibliographical Survey. (United States Military Academy Library. Occasional Papers 3.) West Point, 1975. <https://www.clausewitzstudies.org/bibl/AlgerJI-JominiBibliographyCrOCRcl.pdf> (A letöltés időpontja: 2024. december 10.)
- Clausewitz* 2013. *Clausewitz, Carl von*: A háborúról. Ford. Szabó Júlia. Budapest, 2013.
- Colson* [é. n.] *Colson, Bruno*: Lire Jomini. http://gustavemar.free.fr/lire_jomini.htm (A letöltés időpontja: 2015. november 12.)
- Colson* 1991. *Colson, Bruno*: Lire Jomini. *Stratégique*, 49. (1991) 1. sz. 61–72. o.
- Courville* 1938. *Courville, Xavier Comte de*: Jomini. Eine Biographie. Berlin, 1938.
- Coutau-Bégarie* 2008. *Coutau-Bégarie, Hervé*: Traité de stratégie. 6ème éd. revue et augmenté. Paris, 2008.
- Esposito – Elting* 1965. *Esposito, Vincent J. – Elting, John Robert*: A Military History and Atlas of the Napoleonic Wars. West Point, N. Y., 1965.
- Forgács* 2016. *Forgács Balázs*: Antoine Henri Jomini és a nemzeti háború. In: Magyarország Európában, Európa a világban. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Kollár Boglárka – Marsai Viktor. Budapest, 2016. 35–43. o.

¹⁷⁸ Shy 2005.

¹⁷⁹ Forgács 2016.

¹⁸⁰ Jomini 2024.

- Hahner* 1989. *Hahner Péter: A nagy francia forradalom kisenciklopédiája.* Budapest, 1989.
- Jakkó* 2021. *Jakkó László huszárcapitány hadtudományi munkái.* Szerk. *Süli Attila.* (Pro Militum Artibus.) Budapest, 2021.
- Jomini* 1830. *Jomini, Baron de [Antoine-Henri]: Tableau analytique des principales combinaisons de la guerre, et de leurs rapports avec la politique des Etats, pour servir d'introduction au Traité des grandes opérations militaires.* Paris, 1830.
- Jomini* 1838. *Jomini, Baron de [Antoine-Henri]: Précis de l'art de la guerre ou nouveau tableau analytique des principales combinaisons de la stratégie, de la grande tactique et de la politique militaire.* Nouvelle édition, considérablement augmentée. Vol. I–II. Paris, 1838.
- Jomini* 2024. *Jomini, Antoine-Henri: A hadművészet kézikönyve.* Ford. *Tótfalusi Ágnes.* A ford. ell. és nyelvileg lekt. *Nagy Béla – Tóth Ferenc.* Jegyz. és térk. *Nagy Béla.* Bevezető tanulmány: *Forgács Balázs.* Szerk. *Forgács Balázs – Padányi József.* (Pro Militum Artibus.) Budapest, 2024. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/27361>
- Kocsis* 1985. *Jomini, Antoine Henry: A hadművészet kézikönyve (Részletek).* In: *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból.* Vál. és szerk. *Kocsis Bernát.* Budapest, 1985. 271–322. o.
- Kovács* 1995. *Kovács Jenő: Henri Jomini, a hadtudós.* *Új Honvédségi Szemle*, 1995/6. füzet. 8–13. o.
- Langendorf* 2008. *Langendorf, Jean-Jacques: Krieg führen: Antoine-Henri Jomini.* Zürich, 2008.
- Lázár* 2013. *Lázár Balázs: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagyszernagy katonai pályája.* Budapest, 2013.
- Lecomte* 1860. *Lecomte, Ferdinand: Le général Jomini, sa vie et ses écrits. Esquisse biographique et stratégique.* Paris, 1860.
- Lecomte* 1888. *Lecomte, Ferdinand: Le général Jomini, sa vie et ses écrits. Esquisse biographique et stratégique.* Lausanne, 1888.
- Merzalow – Merzalowa* 2004. *Merzalow, Andrej N. – Merzalowa, Ljudmila A.: Antoine-Henri Jomini – der Begründer der wissenschaftlichen Militärtheorie. Eine Bewertung aus russischer Sicht.* Zürich, 2004.

- Ölvedi* 1973. Jomini a hadviselés alapelveiről (részletek). (Személyek a XIX. század burzsoá katonai teoretikusainak és szakíróinak műveiből I.) Vál., lekt. és szerk. *Ölvedi Ignác*. [Budapest], Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Belső használatra! 1973.
- Perjés* 1966. *Perjés Géza*: A hadászati belső és külső vonal viszonyának alakulása a XIX. század első felében. Emlékezés Königgrätzre. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam 13. (1966) 2. sz. 352–383. o.
- Rázsó* 1974. A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Bev. tan. *Rázsó Gyula*. Budapest, 1974. 566–622. o.
- Reichel* 1988. *Reichel, Daniel*: Jomini, ein „Anti-Clausewitz”? *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 26. (1988) 3. sz. 241–247. o.
- Sainte-Beuve* 1869. *Sainte-Beuve, Charles-Augustin*: Le général Jomini, Etude. Paris, 1869.
- Shy* 2005. *Shy, John*: Jomini. Ford. *Lattman Tamás*. In: A korai stratégiai gondolkodás. Szerk. *Veszprémy László*. Budapest, 2005. 209–245. o.

Béla Nagy

THE LIFE AND OEUVRE OF ANTOINE-HENRI JOMINI (1779–1869)

(Summary)

The Swiss-born Antoine-Henri Jomini (1779–1869), one of the most important military theorists and historians of the 19th century, had a huge influence on the armies of Europe and the United States between 1815 and 1871. A contemporary of Clausewitz, another great figure in military science, he was considered one of Europe’s leading strategic thinkers. As an extremely prolific military writer, he wrote 31 volumes (28 of which were mainly descriptive military history, 3 were theoretical and analytical works), as well as numerous essays during his long life, and left behind an extensive correspondence. But his name, unlike that of Clausewitz, Archduke Charles and Napoleon, is mostly known only to military specialists, even though his views and works had a major impact on the science of warfare, military thinking and the theory of warfare during his lifetime. Jomini, primarily interested in the specific questions of warfare, cultivated the full range of military science, but his strong point was strategy.

The first half of the paper describes his biography, his decades in the Swiss, French and Russian armies, his activities as a general officer and his role in the campaigns of 1805–1828. Maps are provided for better understanding. From 1829 onwards, he devoted the rest of his life mainly to his military studies and became one of Europe’s leading military experts. He stuck to his vision of the basic principles of warfare, which he had developed as a young man, until his

death, believing that new military procedures only have impact in the field of tactics, while the principles of strategy remain unchanged.

A separate section describes Jomini's most important theoretical work, *Précis de l'art de la guerre* (Manual of the Art of War), and gives a brief summary of its contents. The paper is particularly timely as the first full Hungarian translation of this major work is under publication. This section also briefly touches on the intellectual relationship between Jomini and Clausewitz.

The second half of the paper helps readers to find their way through Jomini's oeuvre, which is quite difficult, as he revised and published his works several times, and was quite undisciplined in his titling. In the final part, we can get acquainted with the scanty literature on Jomini published in Hungarian so far.

Béla Nagy

DAS LEBEN UND ŒUVRE VON ANTOINE-HENRI JOMINI (1779–1869)

(Resümee)

Der in der Schweiz geborene Antoine-Henri Jomini (1779–1869), einer der bedeutendsten Militärtheoretiker und Militärhistoriker des 19. Jahrhunderts, hatte zwischen 1815 und 1871 enormen Einfluss auf die Armeen Europas und der Vereinigten Staaten. Er war Zeitgenosse eines weiteren großen Vertreters der Militärwissenschaft, nämlich Clausewitz, und der führende strategische Denker Europas. Als einer der produktivsten Militärschriftsteller seiner Zeit verfasste er 31 Bände (davon 28 hauptsächlich deskriptive Militärgeschichte, 3 theoretische und analytische), zahlreiche Aufsätze und eine umfangreiche Korrespondenz. Doch im Gegensatz zu Clausewitz, Erzherzog Karl und Napoleon ist sein Name meist nur Militärfachleuten bekannt, obwohl seine Ansichten und Werke zu seinen Lebzeiten großen Einfluss auf die Wissenschaft der Kriegsführung, das militärische Denken und die Theorie der Kriegsführung hatten. Jomini interessierte sich in erster Linie für die spezifischen Fragen der Kriegsführung, und er pflegte die gesamte Bandbreite der Militärwissenschaft, aber sein stärkster Aspekt war die Strategie.

Die erste Hälfte dieser Studie beschreibt seine Biographie, seine Jahrzehnte in der schweizerischen, französischen und russischen Armee, seine Tätigkeit als Offizier des Generalstabs und seine Rolle in den Feldzügen von 1805–1828. Das diesbezügliche Verständnis wird durch entsprechende Karten unterstützt. Ab 1829 widmete er den Rest seines Lebens hauptsächlich seinen militärischen Studien und wurde zu einem der führenden Militärexperten in Europa. Bis zu seinem Tod hielt er an seinen frühen Ideen über die Grundsätze der Kriegsführung fest, die er als junger Mann entwickelt hatte. Er war der Meinung, dass neue militärische Verfahren nur im Bereich der Taktik wirksam seien, während die Grundsätze der Strategie unverändert blieben.

Ein eigenes Kapitel beschreibt sein wichtigstes theoretisches Werk, *Précis de l'art de la guerre* (Abriss der Kriegskunst), und gibt eine kurze Zusammenfassung seines Inhalts. Die Studie ist von besonderer Aktualität, da die erste vollständige ungarische Übersetzung dieses Hauptwerks in Arbeit ist. Das Kapitel geht auch kurz auf die intellektuelle Beziehung zwischen Jomini und Clausewitz ein.

Die zweite Hälfte der Studie hilft, sich in Jominis Werken zurechtzufinden, was schwierig ist, da er seine Werke mehrfach überarbeitete und veröffentlichte und auch bei der Titelgebung eher undiszipliniert war. Die Studie schließt mit einem Überblick über die bisher spärliche Literatur zu Jomini in ungarischer Sprache.

Béla Nagy

LA VIE ET L'ŒUVRE D'ANTOINE-HENRI JOMINI (1779–1869)

(Résumé)

L'un des plus importants théoriciens et historiens militaires du 19e siècle, le Suisse Antoine-Henri Jomini (1779–1869) a exercé une influence immense sur les armées de l'Europe et des États-Unis entre 1815 et 1871. Contemporain de Clausewitz, autre grande figure de la science militaire, il était considéré comme le meilleur penseur stratégique européen. L'un des auteurs militaires les plus prolifiques de son temps, il a écrit 31 volumes (dont 28 essentiellement d'histoire militaire descriptive et 3 théoriques et analytiques), de nombreux essais et une abondante correspondance. Cependant son nom, contrairement à celui de Clausewitz, de l'archiduc Charles et de Napoléon, n'est surtout connu que des spécialistes militaires, alors que ses vues et ses œuvres ont eu un impact majeur de son vivant sur la science et la théorie de la guerre et la pensée militaire. Jomini s'intéressait avant tout aux problèmes concrets de la guerre. Il cultivait l'ensemble des sciences militaires, mais son point fort était la stratégie.

La première partie de cette étude décrit sa biographie, ses décennies dans les armées suisse, française et russe, ses activités en tant qu'officier général et son rôle dans les campagnes entre 1805 et 1828 avec des cartes à l'appui. À partir de 1829, le reste de sa vie a été principalement consacré à son travail de théoricien militaire et il est devenu l'un des plus grands experts militaires d'Europe. Jusqu'à son décès, il s'en est tenu à ses idées sur les principes fondamentaux de la guerre développées dans sa jeunesse, estimant que les nouvelles procédures militaires n'avaient d'effet que dans le domaine de la tactique, alors que les principes de la stratégie demeuraient inchangés.

Un chapitre distinct décrit son ouvrage théorique le plus important, le *Précis de l'art de la guerre* en résumant son contenu. Cette étude est d'autant plus d'actualité que la première traduction complète en hongrois de cet ouvrage majeur est en cours de publication. Le chapitre aborde également les relations intellectuelles entre Jomini et Clausewitz.

La seconde partie de l'étude permet de se repérer dans l'œuvre de Jomini, ce qui n'est pas chose aisée puisqu'il a révisé et publié ses ouvrages à plusieurs reprises et qu'il manquait de rigueur quant aux titres de ses œuvres. Nous concluons par un aperçu des rares ouvrages consacrés à Jomini en hongrois jusqu'à présent.

Бела Надь

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО АНТУАНА-АНРИ ЖОМИНИ (1779–1869)

(Резюме)

Антуан-Анри Жомини (1779–1869), швейцарец по происхождению один из самых значительных военных теоретиков и историков XIX-ого века, он оказал огромное влияние на армии Европы и Соединенных Штатов в период с 1815 по 1871 год. Являясь современником другого выдающегося деятеля военной науки, Клаузевица, он считался ведущим стратегическим мыслителем Европы. Будучи одним из самых плодовитых военных писателей, за свою долгую жизнь он написал 31 томов книг (28 из которых преимущественно описательные, посвященные военной истории, а 3 тома — теоретические и аналитические), а также многочисленные исследования и оставил после себя обшир-

ную переписку. Однако его имя, в отличие от всё еще живой памяти эрцгерцога Карла Клаушевица, и Наполеона, известно в основном только военным специалистам, хотя при жизни его взгляды и труды оказали огромное влияние на науку о войне, военное мышление, и теорию ведения войны. Жомини интересовали прежде всего конкретные вопросы ведения войны, он в полной мере изучил военную науку, но его сильнейшей стороной была стратегия.

В первой половине исследования излагается его биография, десятилетия, проведенные им в швейцарской, французской и русской армиях, его деятельность в качестве офицера генерального штаба и его роль в военных походах 1805–1828-их годов. Карты помогают это понять. С 1829-ого года остаток своей жизни он посвятил преимущественно работе в качестве военного ученого и стал одним из ведущих военных экспертов Европы. Он придерживался идей, которые он сформировал уже в молодом возрасте относительно основных принципов военного искусства и придерживался их до самой смерти, по его словам, новые военные методы имеют эффект только в области тактики, в то время как в области стратегии основные принципы остаются неизменными.

В отдельной главе излагается его важнейшая теоретическая работа: *Précis de l'art de la guerre* (Справочник по военному искусству) и дается её краткое содержание. Исследование особенно актуально делает то, что при этом в настоящее время публикуется первый полный венгерский перевод этого шедевра. В главе также кратко затрагивается интеллектуальная связь между Жомини и Клаушевицем.

Вторая половина исследования призвана помочь в ориентации в трудах Жомини, что довольно сложно, поскольку он несколько раз перерабатывал и публиковал свои работы и был совершенно недисциплинирован в присвоении их названий. В заключение мы можем ознакомиться с немногочисленной венгерскоязычной специальной литературой, занимающейся с Жомини.

A CS. ÉS KIR. DUNA-FLOTTILLA 1917-BEN

2. rész

A *Haditörténelmi Közlemények* 2024. évi utolsó számában jelent meg e tanulmány első része, mely a császári és királyi Duna-flottilla 1917. évi tevékenységét június 30-áig mutatta be.¹ Jelen írásban az 1917. júliustól decemberig tartó időszak eseményeit ismertetem.

A TEMES monitor újbóli szolgálatba állítása

A Duna-flottilla az első jelentős veszteségét 1914. október 23-án szenvedte el, amikor a flottilla zászlóshajója, a TEMES monitor a Száván, a Grabovci-sziget közelében aknára futott és elsüllyedt. Személyzetéből 31-en vesztették életüket. A TEMES kiemelésére csak azután lehetett gondolni, hogy a Száva szerb partja is a központi hatalmak kezére került. Amikor a jég- és az időjárás viszonyok már megengedték, 1916. március 23-án megvizsgálták a roncsot. Megállapították, hogy a monitor hét kilométerrel Sabač alatt fekszik, 120 méterre a Grabovci-szigettől, a folyó közepén, orral folyásirányban, hét méter mélyen. A léc a hajó jobb oldalán elöl, a 10. és a 20. borda között volt. Az áramlás addigra körülbelül 760 köbméter homokot hordott be a hajótestbe, amely köré valóságos homokzátonyt épített, teljességgel beékelve azt.

Miután folyón ilyen nehéz hajót azelőtt nem emeltek ki, ki kellett hozzá találni a megfelelő technikát. Két 1000 tonnás uszályt horgonyoztak le a roncs két oldala mellett, és keresztbe 62 darab 27–32 méter hosszú fenyőtörzset fektettek át rajtuk. Ez a faszerkezet szolgált alapul a 22 darab kézzel, rudakkal mozgatott, függőleges csavarmenetes emelőnek. Két kisebb uszályon az egyéb anyagokat és az emeléshez szükséges személyzetet helyezték el. Az emeléshez elhozták az Adriáról a HERKULES műszaki-mentőgőzös² egyik nagy teljesítményű motoros szivattyúját is. A monitor két oldalán elhelyezett 11-11 emelőhöz a roncs alatt búvárok segítségével áthúzott emelőláncokat kötöttek. A roncsot helyiségről-helyiségre kellett szigetelni, a homokot pedig fáradtságos kézimunkával vödörrel merték ki a hajótestből.³

Később az alacsony vízállás lehetővé tette, hogy a felépítményt lebontsák, illetve a bal oldali lövegtornyot, valamint a hátsó tarackot leszereljék. A robbanás által

¹ Krámlí 2024.

² Az 1500 tonnás HERKULES műszaki-mentőgőzös 1910-ben épült a Danubius fiemei hajógyárában a haditengerészet részére.

³ Prasky 2004. 94. o.

A Duna-flottilla tevékenységének szintere 1917-ben (Csákvári Kristóf)

ledobott jobb oldali lövegtornyot is kiemelték. Az első megemelési kísérlet csődöt mondott, mivel az orrnál három fenyőtörzs eltört. Ezek cseréje és az egész faszervezet megerősítése után, 1916. június 26-án folyamatos szivattyúzás közben a 66 ember által

hajtott 22 emelő segítségével sikerült kiemelni a TEMES-t. A hajótestet felkészítették a vontatásra, felvonták a hadilobogót, majd a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. (MFTR) CSERHALOM gőzöse Belgrádba vontatta. A felvirágozott monitor fedélzetére Belgrádban a vasúti hídról egy babérkoszorút eresztettek le. A TEMES augusztus 7-én indult el a szerb fővárosból, és augusztus 17-én érkezett meg Budapestre, a Danubius hajógyárba, ahol tizenkét évvel korábban vízre bocsátották. Augusztus 21-e és 25-e között a hajót részletesen átvizsgálták, majd 27-én ünnepélyes fogadást rendeztek a hajógyárban, melyen Károly főherceg, a trónörökös is részt vett.

A TEMES-t nemcsak újjáépítették, de részben át is építették. Mivel a kazánok és a gépek épen vészelték át a víz alatt töltött több mint másfél esztendő, ezeket megtartották. Miután a gépezetet ideiglenesen kiszerezték, a parancsnoki torony mögött a hajótestet kettévágták, és egy közel háromméteres toldást építettek be. Ez egy újabb aknára futás esetére tartalék felhajtóerőt biztosított. A vízkiszorítás így 470 tonnára növekedett.⁴ A felépítmény, a lövegtornyok és a gépek valamivel hátrébb kerültek, így a hajóorr alakja az eredetihez képest megváltozott. A monitort új, nagyobb teljesítményű gőz- és benzindinamókkal szerelték fel. A kazánház és gépház elektromos ventilátoros szellőztetést kapott, a nagyméretű szellőzőkürtők így eltűntek a hajóról. A ventilátorok a felépítmény tövében páncélozott zsáruk mögött kaptak helyet. A drén-vezetékeket is kicserélték, a rendszert korszerűsítették. Az eredeti, elbontott felépítményt kisebbre cserélték. Ennek tetejére már nem kerültek vissza a 4,7 cm-es gyorstüzelő ágyúk. A monitor eredeti fegyverzetéből csak a két egyes lövegtoronyban lévő 12 cm-es ágyút hagyták meg. Az eredeti, 12 cm-es tarack helyett hátra egy kisméretű felépítményt építettek, e mögött és ennek a tetején egy-egy 9 cm-es L/45 légvédelmi ágyú került elhelyezésre, páncélvédelemmel ellátva. Az első és a hátsó felépítmény két oldalára összesen négy, forgatható páncéltoronyban elhelyezett géppuskát szereltek. A TEMES így alkalmassá vált légvédelmi feladatokra, és harcértéke jelentősen megnövekedett. A hajót 1917. január 18-án bocsátották újra vízre, az új uralkodó, I. (IV.) Károly jelenlétében. A monitoron a javítási és átépítési munkákat 1917. április 23-án fejezték be.⁵

Ahogy a TEMES újbóli szolgálatba állításának ideje közeledett, 1917. május 9-én a TEMES (II) monitort BOSNA névre keresztelték. A Duna-flottilla 1917. június 20-án vette át a TEMES-t Budapesten. A monitor rögtön elhagyta völgyemenetben a magyar fővárost, az ilyenkor szokásos átvételi próbajáratokat június 25-éig, menet közben hajtva végre. Az újjáépített TEMES 1917. június 30-án Turnu-Severinben csatlakozott a flottillához.⁶

⁴ Több helyütt 570 tonnát írnak, de ez egy ekkora méretű toldat esetén túlzás. A beépített toldat valójában kb. 30 tonnás plusz vízkiszorítást eredményezett.

⁵ Prasky 2004. 96. o.

⁶ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donaufflottillenkommando Res. Nr. 1004.”

A Duna-flottilla tevékenysége 1917. július–szeptember folyamán

Július első felében a galați-i román és orosz tüzérség egyre hevesebben lőtte a Chi-ciul-szigetet, feltehetően azért, hogy az aknazárát védő egységeket elkeressék onnan. Emellett azt feltételezték, hogy ezzel akarják megakadályozni a szigettől lefelé létesített saját aknazár felszedését. A TEMES július 3-án áthajózott Hârşovára, ahol megkezdődött a legénység kiképzése. Július 14-én este érkezett meg a monitor Brăilára, ahol lögyakorlatokkal és együttes manőverekkel folytatódott a kiképzés.⁷

Július 6-án végeztek a három, még a júniusi viharokban felrobbant megfigyelt aknazár felszedésével és a kárfelméréssel. Miután csak három épen maradt aknát találtak, kiderült, hogy 27 akna robbant fel összesen a villámcsapások következtében. Mivel a villámvédelmet nem tudták megoldani, eltekintettek a megfigyelt aknazárak újratelepítésétől. Július 7-én a flottillát megtekintette a német 9. hadsereg új parancsnoka, Johannes von Eben gyalogsági tábornok. Az egészségtelen klímának köszönhetően a flottilla egészségügyi helyzete továbbra is rossz volt, számos maláriás, illetve vérhasszerű tüneteket mutató megbetegedés történt.⁸

Július második felében a Duna-hadsereg körzetében nagy, román–orosz támadást vártak, ami végül elmaradt. Frissen fogságba esett hadifoglyok elmondása szerint július 18-án indult volna a támadás. Az Alexandru Averescu tábornok által kidolgozott tervek szerint a román fronton július 22-én kezdődött meg a tüzérségi előkészítés. A Galați-ban lévő ütegek július 16-ától kezdték fokozni a tüzüket, majd július 22-étől 24-éig éjjel-nappal lőtték Brăilát és a Chiciul-szigetet. Július 24-én megindult Mărăşti irányába a támadás, Galați körzetében azonban – mint azt már említettük – a támadás elmaradt. A Kerenszkij-offenzíva összeomlása miatt az oroszok kérték a román támadás leállítását, de a románok augusztus 1-jéig folytatták az előrenyomulást. A várt támadás elhárítása érdekében a hosszú csövű (L/45) 12 cm-es ágyúkkal felszerelt monitorokat a dokkknál szorosan a rakparthoz kötötték, hogy közvetett irányzással Vadeni körzetét lőjék. Ebből a célból a Baldovineşti-ben létesített megfigyelőállás és a monitorok között a Duna partján telefonvonalat fektettek le. Miután 24-én éjszaka az ellenséges tüzérségi tűz alábbhagyott, és a támadás sem indult meg, úgy döntöttek, hogy a monitorok a lövegcsövek és a lőszer kímélése érdekében nem kapcsolódnak be a tüzérségi párbajba.⁹

Miután felderítési jelentésekből kiderült, hogy az ellenség erői egy részét észak felé csoportosítja át, elrendelték a vasúti személyforgalom teljes tilalmát, hogy a hasonló saját csapatmozgásokat végre lehessen hajtani. Brăilába érkezett egy német légvédelmi vonat (*Flakzug*), amely átvette a Duna-flottillától a város légvédel-

⁷ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1125.”

⁸ Uo.

⁹ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1227.”

mét. A támadás elmaradása után a Duna-flottilla visszatért a szokásos napi rutinhoz, és ismét az aknazárak kérdése került előtérbe. Az egyre alacsonyabb vízállás miatt sok akna a felszínre került, így az ellenség célpontjaivá váltak. Különösen az isacceai zár volt ennek kitéve. Itt tutajokat úsztattak rá a zárra, és a partról lőtték a látható aknákat. Mindezek ellenére július végéig a románoknak egyetlen aknát sikerült ily módon megsemmisíteniük.¹⁰

Érdekes adaléka az al-dunai német–osztrák–magyar rivalizálásnak, hogy Lucich Károly sorhajókapitány az elsősorban az aknazárakról folytatott július 18-ai bukaresti tárgyalásáról beszámolva ennek eredményét nem, csak azt a tényrt tartotta fontosnak megemlíteni, hogy a németek leszerelték két felfegyverzett gőzösüket, és visszaadták azokat a Bajor Lloyd Hajózási Részvénytársaságnak. Ezzel megszűnt a rövid életű császári német Duna-flottilla. Lucich alig titkolt elégedettséggel állapította meg, hogy a német hadilobogó eltűnik az Al-Dunáról.¹¹

Július 17–18-án a VÁG gőzösen az összes, a flottillához beosztott kormányos Giurgeni-ig hajózott, felmérni az alacsony vízállásnál a mederviszonyokat. Ezzel egy időben a II. monitorosztály együttes manővergyakorlatokat tartott a TEMES vezetésével. Július 18-án a dinamója kicserélését követően a SAVA visszatért Brăilába, és ekkor első alkalommal horgonyzott egy helyen a flottilla mind a tíz monitora. Július második felében a kínzó hőségben az alakulat egészségügyi helyzete tovább romlott: jelentősen nőtt a maláriás esetek száma, aminek következtében sokan szolgálatképtelenné váltak, valamint szaporodtak a vérhasszerű megbetegedések is, melyek a korábbiaknál súlyosabb tünetekkel jelentkeztek.¹²

A román offenzíva kifulladására, majd az augusztus 6-án meginduló saját offenzíva a hónap első felében változatos feladatok elé állította a Duna-flottillát. Augusztus legelső napjaiban demonstrációs célú ellenséges előretöréseket vártak Brăila körzetében. Miután a szárazföldi csapatok nem rendelkeztek elegendő számú nagy lőtávolságú tüzérségi eszközzel, a város előterének, illetve a török 15. hadosztály állásainak védelmében augusztus 4-én reggel kilenc órától a SAVA tüzet nyitott a Vadeninél mintegy 11 kilométerre húzódó ellenséges állásokra. A monitor tizenkét lövést adott le a toronylövegeiből. Két nappal később az ellenség meghátrált, és felmerül az ötlet, hogy a flottilla intézzen támadást Galați ellen a vízszavonulás megzavarására. Egy ilyen támadás végrehajtása előtt fel kellett szedni a Chiciul-szigetnél lerakott saját aknazárat, valamint a Szeret torkolata alatti folyamszakaszt át kellett kutatni. A folyamaknász-osztag már augusztus 6-a éjszakaijában meg is kezdte a zár felszedését.¹³

¹⁰ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donaufflottillenkommando Res. Nr. 1227.”

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo. „K.u.k. Donaufflottillenkommando Res. Nr. 1285.”

A Duna jobb partja a Chiciul-sziget déli csúcsának vonalában lévő előretolt bolgár állásoktól lefelé már román–orosz kézben volt, ezért felderítésre, valamint az aknaszedők biztosítására ideküldték a 115. porosz királyi népfelkelő ezred egyik századát. A jobb part felderítése mellett a porosz katonák feladata volt segédkezni a nehezebb aknák partra vontatásában. A jó látási viszonyoknak, illetve annak köszönhetően, hogy a románok nem vették észre az aknaszedő tevékenységet, az augusztus 6-áról 7-ére virradó éjszaka sikerült egy 300 méter széles utat nyitni a zárban. A következő éjszaka egy hatfős, utászokból álló őrzőjáratot az ellenséges vonal közvetlen közelében felfedeztek, és a rájuk zúdított géppuskatűzben mindannyian odavesztek. A lövések hangjára a galati-i tengerészlaktanyánál lévő útegek löni kezdték a helyszínt. Mindezek ellenére az aknaszedési munkák tovább folytak, és sikerült a másik két zárban is egy-egy 300 méteres átjárót nyitni.¹⁴

Miután az ellenség figyelmét felkeltették, a román aknazárak felderítése csak a jobb parton való előnyomulással volt kivitelezhető. E célból a porosz népfelkelő század két támadást indított, egyet 9-én, egyet pedig 12-én éjszaka. Mindkét támadás eredménytelenül zárult, sőt, a poroszok érzékeny veszteségeket szenvedtek, a századparancsnokok is fogságba estek. A kudarcot részben a tereppel magyarázták, mely sokkal inkább a védőknek, mint a támadóknak kedvezett. A küzdelemben egyik éjszaka sem tudtak beavatkozni a monitorok és az őrnaszádok, ezt a jelentésben a terep átláthatatlanságával és a harc közben összekeveredő csapatokkal indokolták. Mivel az ellenség (valószínűleg oroszok¹⁵) augusztus 10-étől megerősítette az állásait, az a döntés született, hogy a velük szemben álló csapatokat meg kell erősíteni, többek közt két tábori löveggel. A lövegek beérkezéséig a további felderítő tevékenységet felfüggesztették.¹⁶

A helyzet gyorsan változott: a Focșani felé indított offenzíva lelassult, majd egy meglepetésszerű orosz támadás augusztus 12-én a Duna-hadsereg balszárnyán lévő bolgár hadosztályt visszanyomta a Buzoul és Balta közti állásaiból. Ennek következtében az offenzív tervek feladták, és ismét a védekezésre koncentráltak. Az ellenséges aknazárak felkutatásával felhagytak, és felmerült a Chiciul-sziget kiürítése is. Utóbbi esetben ugyanis a part és a sziget közti kis folyóág az alacsony vízállás miatt teljes kiszáradással fenyegetett, ami ellehetetlenítette volna a védelmet. Időközben a Kigurlui-tóban lévő román monitorok aktivizálódtak, és az isacceai úteget lötték. Találataik nyomán az 1. számú fényszóró teljesen tönkrement.¹⁷

¹⁴ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1285.”

¹⁵ A jelentések a legritkább esetben jelzik, hogy éppen orosz vagy román csapatokról van-e szó, általában csak az ellenség (*Feind*) szót használják.

¹⁶ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1285.”

¹⁷ Uo.

Augusztus 6-án megkezdődtek a hamburgi Carbonitwerke által szállított aknák (*Fischmine*) próbái a cég főmérnökének vezetésével. A körülményekhez képest pontos automatikus mélységbeállításuk és a szomszédos akna felrobbanása iránti érzéketlenségük miatt a flottilla sokat várt ettől az új típustól.¹⁸

Augusztus második felében továbbra is viszonylagos nyugalom jellemezte a Brăila környéki frontszakaszt. Egyedül az Isaccea elleni rendszertelen tüzérségi zavarótűz folytatódott, azonban az aknazárak jól látható aknáinak megsemmisítésével az ellenség nem próbálkozott. A Chiciul-sziget kiürítése is elmaradt, mivel az ellenség meg sem kísérelte megtámadni a szigetet. A jobb parton ugyanakkor az oroszok a sziget déli csúcsáig megerősítették az állásaikat, több géppuskát és egy kis kaliberű löveget helyezve el bennük.¹⁹

Az augusztus 6–7-ei éjszakán felszedett aknák újbóli lerakásáig a folyam biztosítása teljes mértékben a flottilla egységeire hárult. A Chiciul-sziget feladását azért sem szorgalmazták, mert a két part birtokában az ottani aknákat az ellenség már könnyedén felszedhette volna. A sziget vonalában egy négysoros aknazárat terveztek, ezt azonban csak magasabb vízállás mellett lehetett lerakni, mivel ahhoz meg kellett várni, hogy a folyó elöntse az ellenség jobb parti állásait és így ne akadályozhassák az aknarakást. Hatásos aknazár hiányában az Isaccea-ban állomásozó Kellner százados mellé rendelték a Theodor Trammer tartalékos korvetthadnagy vezette megfigyelőcsoportot, hogy Galați-ot folyamatosan szemmel tartsák. Emellett Isaccea-ba küldtek egy sodoraknaosztagot is. Feladatuk időnkénti sodorakna-támadásokkal az ellenség nyugtalanítása volt, valamint minden hegymenetben közeledő ellenséges hajó ellen tömeges támadást kellett indítaniuk. A Chiciul-szigettel szemben beásott orosz löveg a holdfényes éjszákán jelentősen megnehezítette az őrnaszádok szokásos éjszakai járőrözését. Augusztus 31-én a VIZA őrnaszád rövid tűzpárbajba keveredett az orosz löveggel, mely végül a hajó heves tüzeiben elhallgatott.²⁰

Augusztus 17-én a flottilla megünnepelte az uralkodó születésnapját. A szövetségesek nevében Robert Kosch német gyalogsági tábornok és a török VI. hadtest parancsnoka, Ahmed Hilmi pasa tolmácsolták jókívánságaikat a BOSNA fedélzetén. A tervbe vett díszszemlét és díszebédet az uralkodó parancsának megfelelően le kellett mondani. A köszöntők után a Károly Csapatkeresztek átadására került sor, délután pedig az özszes egység csónakjainak részvételével regattát rendeztek.²¹

¹⁸ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1285.” – A hamburgi székhelyű Sprengstoff AG. „Carbonit” a háború előtt számos országba exportált aknákat. A bevált konstrukció bizonyos elemeit a britek a háború alatt lemásolták. A háború idején a gyár az aknák mellett repülőbombákat gyártott.

¹⁹ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1361.”

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

Szeptember első fele még az előző hetekhez képest is nagyobb nyugalomban telt. Az ellenséges útegek néha Isacceát vagy a Chiciul-szigetet lőtték, aktivitásuk ennyiben ki is merült. A sodoraknaosztig időnként elindított néhány aknát az ellenség nyugtalanítása céljából. Szeptember 4-én a légvédelem lelőtt egy elszabadult ellenséges kötött ballont. Szeptember 9-én Galați-tól északra több heves robbanást hallottak. A felderítésre kiküldött repülő megállapította, hogy egy lángra kapott ellenséges lőszerszállító vonat robbant fel.²²

Szeptember 4-én meglátogatta a Duna-flottilla parancsnokságát Max Ritter von Förster vezérkari alezredes, a Mackensen-főparancsnokság mellé rendelt új osztrák–magyar vezérkari tiszt. Szeptember 8-án a HEBE törzshajón megemlékeztek a Duna-flottilla Duna-hadsereg alá rendelésének első évfordulójáról. A hadsereg parancsnoka, Kosch tábornok dicsérő szavakkal ecsetelte a flottilla helytállását a román háborúban. A nagy melegek elmúltával és a rovarok számának csökkenésével az élet elviselhetőbbé vált a hajókon, de a maláriás esetek száma továbbra is magas maradt.²³

Szeptember második felében még mindig nyugalom honolt a Duna-hadsereg teljes frontszakaszán, melyet csak néha szakított meg az ellenséges tüzéség szórványos tüze. Brăila körzetébe sokszor repültek be ellenséges repülők, de a flottilla egységei mellett a légvédelmi vonat erős tüzébe ütköztek. A TEMES monitornak többször nyílt alkalma 9 cm-es légvédelmi lövegeinek kipróbálására. Tovább folytatódott szabálytalan időközönként a sodoraknák indítása. Szeptember 28-án az aknákat elindító csónak ellenséges puskatűzbe került, de sikerült veszteség nélkül végrehajtani a feladatát.²⁴

A hónap nagy eseménye II. Vilmos császár találkozója volt Cernavodän Ferdinánd bolgár királlyal. A német császár látogatása végül nem várt szomorú következményekkel járt a Duna-flottillára nézve: egyik legkorszerűbb monitorja, az INN aknára futott és elsüllyedt. A Mackensen-főparancsnokság utasítására két őrnaszád (BARSCH és VIZA) 19-én elindult Ruszébe, hogy kíséretet adjanak a császárt szállító ZSÓFIA HERCZEGNŐ jachtnak. A két egység 20-án délután érkezett a bolgár városba. Ezen a napon a SAMSON és a HELENE felfegyverzett gőzösök Cernavodăra vitték a porosz 115. népfelkelő ezred díszszázadát és egy zenekart. 20-án este 9-kor az I. monitorosztály „gyakorlatra” futott ki, a BOSNA fedélzetén a Duna-hadsereg vezérkari főnökével, Hans von Werder ezredessel (Kosch tábornok szabadságon volt), az INN fedélzetén pedig a flottilla parancsnokával, Lucich Károly sorhajókapitánnyal. 21-én reggel 7:30-kor a monitorok egy sorban lehorgonyoztak a cernavodäi vasúti híd alatt. A tisztek és a legénység csak ekkor tudták meg, hogy II. Vilmost várják. Ferdinánd időben megérkezett, azonban a ZSÓFIA HERCZEGNŐ délután 3 helyett csak 5 órára ért oda kormányhiba miatt.²⁵

²² HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1419.”

²³ Uo.

²⁴ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1462.”

²⁵ Uo.

A késedelem miatt Vilmosnak nem jutott ideje megszemlélni a monitorokat, azonban arra szakított időt, hogy a flottilla vezérkari főnökét, Max von Förster nyugállományú korvettkapitányt személyesen tüntesse ki az I. osztályú Vaskereszttel. A kitüntetését e szavakkal adta át: „Örömmel tölt el, hogy az önök haditengerészete bebizonyította, nemcsak a tengeren, hanem a folyókon és a szárazföldön is képes harcolni.” Mint látni fogjuk, Von Förster nem sokáig örülhetett az új kitüntetésnek és az uralkodói kegynek. A két őrnaszádparancsnok, Taschler Guidó és Michael Zangel a negyedosztályú Vörös Sas-rendet kapták. A monitorok másnap hajnalban indultak vissza Bräilába.²⁶ A katasztrófa a visszaúton történt meg: az INN aknára futott és elsüllyedt.

Az INN monitor elsüllyedése

A TEMES monitor 1914. októberi aknára futását és elsüllyedését követően a második jelentős veszteség 1917. szeptember 22-én érte a Duna-flottillát, az INN monitor aknára futásával és elsüllyedésével. II. Vilmos császár és Ferdinánd bolgár király szeptember 21-ei találkozóját követően az ebből az alkalomból ott tartózkodó I. monitorosztály parancsot kapott arra, hogy 22-én hajnali 4 óra után fussanak ki, és dél körül érjenek vissza Bräilába. Az alacsony vízállásra való tekintettel a hajók egymás közti távolságát 1000 méterben határozták meg. A monitorok sorrendje a következő volt: BOSNA, ENNS, SAVA és INN. A BOSNA-n tartózkodott a Duna-hadsereg vezérkari főnöke, Von Werder német ezredes, az INN fedélzetén pedig a flottilla parancsnoka, Lucich sorhajókapitány, valamint törzsfőnöke, Förster korvettkapitány. Miután sűrű köd szállt a folyóra, az indulást reggeli 5 órára kellett halasztani. Reggel 8-ra értek Hârşovához, ahol fokozták a sebességet, hogy von Werder időben visszaérhessen Bräilába. Az élen haladó BOSNA 10:50-kor a jobb partnál két uszály mellett haladt el, melyek közül az egyik tatja erősen megsüllyedt. A BOSNA fedélzetén tartózkodók úgy okoskodtak, hogy a sérülést egy elszabadult akna, vagy belső robbanás okozhatta. Úgy vélték, lehorgonyzott akna nem lehetett, mivel ezeket a vizeket II. Vilmos látogatása előtt alaposan átkutatták, valamint az odaúton a teljes hajóraj gond nélkül áthaladt ezen a szakaszon, továbbá az uszályokat vontató LATORCA gőzös sem figyelmeztető, sem segélykérő jelzést nem adott le.²⁷

A leghátul haladó INN 11 órakor ért az uszályokhoz. Az uszályok „akna” jelzést küldtek a monitor felé, mire az őrtiszt, Eduard Korparic fregatthadnagy rögtön megállította a gépeket, és értesítette a monitor parancsnokát, Lothar Leschanowsky sorhajóhadnagyot, aki megkérdezte a fedélzeten tartózkodó flottillaparancsnokot, hogy küldjenek-e át egy ladikot az uszályokra további információkért. Lucich erre igent mondott, és elhatározták, hogy 400 méterre közelítik meg az uszályokat. A völgymentben haladó monitor ekkor már 1 kilométerre elhagyta az uszályokat. A flottillaparancsnok

²⁶ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1462.”

²⁷ Uo. „I. Monitordivisionkommando S. M. Schiff »BOSNA« Res. Nr. 326.”

*1. kép: Az Inn monitor a vízrebocsátása előtt, 1914
(Fortepan 123247 – Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum/Történelmi Fényképek Gyűjteménye/
Óbudai Hajógyár gyűjteménye)*

és a monitor parancsnoka az előfedélzetről távcsővel vizsgálta a megsüllyedt uszályt, és arra a megállapításra jutottak, hogy robbanás okozta a sérülését. Mivel az uszályok hadianyagot és német katonákat szállítottak, úgy vélték, vagy belső robbanás történt, vagy repülőbomba taláta el. Időközben az INN megfordult, és nagyjából a korábbi útvonalon megindult hegymenetben az uszályok felé. Abban a pillanatban, amikor megállították a gépeket, hogy elérjék a kívánt pozíciót, 11:15-kor a hajórr jobb oldalánál detonáció történt, és egy árbocmagasságú vízoszlop csapott fel. Mindenki számára világos volt, hogy a monitor aknára futott.²⁸

Az INN parancsnoka, Leschanowsky sorhajóhadnagy jelentéséből idézzük a következőket:

„A tisztí lejáróban a következő percben a víz már elérte a lejáró keretének a szintjét, és felbukkant vérző homlokkal és jobb kézzel Gerhard Greiss fregatthadnagy. Ő a jobb-oldalt elöl lévő kabinjában volt és az ajtón keresztül menekült, miután első, ösztönös menekülési kísérlete a világítóablakon keresztül a gyorsan emelkedő víz és ablak zárt helyzete miatt lehetetlennek látszott.

²⁸ HL I. VH 4500. d. „S. M. S. »Inn« Res. Nr. 1 (P. K. Nr. 4753).”

Az őrtiszt²⁹ és a kormányos a hidról a magasba repült, és csak az mentette meg őket a szerencsétlenségtől, hogy erősen a korlátba kapaszkodtak. A gépházfedélen álló kilenc ember nagy ívben lerepült a fedélzetről. Lucich sorhajókapitány és én, kik egymástól három méterre álltunk az előfedélzet baloldalán, elestünk, de rögtön talpra álltunk. A tatfedélzeten állók a robbanást egy, a hajó hátsó részére mért ütésként érzékelték, de a többségüknek sikerült állva maradnia. [...]

A kabinoknál a vízbetörés olyan erős és gyors volt, hogy az ejektorokkal való szivattyúzás teljesen reménytelennek látszott, mivel a hajó előrészét egy perccel a robbanás után annyira előntötte a víz, hogy a páncélozott válaszfal előtti részbe a víz már a fedélzeti nyílásokon (láncsöveken, lejárókon) át is áramlott befelé.

A szerencsétlenség súlyos következményeit látva megparancsoltam az őrtisztnek, hogy előre menetben dolgozó gépekkel forduljon a közelebb lévő bal part felé, hogy a hajót az orrával a meder fenekére futtatva a további süllyedést megakadályozzam. Ezzel egy időben parancsot adtam a horgonyvetésre való felkészülésre, és a hídra siettem. Útközben a rádióskabin lejáratánál álló rádiósnak megparancsoltam, hogy értesítse a SAVÁ-t. Ehhez először be kellett indítani a benzinmotoros dinamót, majd sikerült elküldeni a táviratot, de aláírás nélkül, mivel a gépház elhagyásának parancsára leállították a dinamót. Mint később kiderült, a rádiós felcserélte a BK hívójelet BY-ra (VIZA).

Az őrtiszt, mielőtt én még tudomást szereztem volna az emberek vízbe eséséről, már intézkedett a készenlétkben álló ladik vízrebocsátására a mentésük érdekében, majd megparancsolta a másik ladik és a taton lévő motorcsónak vízrebocsátását.

A baloldali legelső kabin fedélzeti nyílásánál³⁰ néhány ember, akiket a frissen átélt élmény hatására Greiss fregatthadnagy rendelt oda rögtön a megmenekülése után, azon fáradoztak, hogy Förster korvettkapitányt, aki néhány perccel a szerencsétlenség előtt vonult vissza e kabinba, kimentsék. A fedél kinyitásakor a víz egy arasznyira állt a kabin mennyezete alatt. Miután a kezeivel hiába nyúlt be, Josef Prizovsky gépészaltiszt testével a nyílásba bújva próbálta meg a lábával elérni Förster esetlegesen víz fölé nyúló kezét, de eredménytelenül. Úgy tűnt, hogy rögtön elvesztette az eszméletét vagy meghalt.

Mikor a hídra felértem, Korparic jelentette, hogy a kormány nem működik és a hajó nem képes semmilyen irányt felvenni. Egyre mélyebbre merült és elkezdett jobbra megdőlni. Az utóbbi gyorsaságára tekintettel hátra mentem, hogy személyesen nézzem meg, mi a helyzet a gépekkel, de mielőtt ezt megtehettem volna, kénytelen voltam a gépházlejáróban álló gépüzemvezetőnek parancsot adni az olajszelepek elzárására és a gépház elhagyására, mivel a dőlés sebessége és a süllyedés mértéke miatt az úszóképesség fennmaradásával nem lehetett a továbbiakban számolni. A hajónak ebben a helyzetében a gépek további járátása nem tűnt tanácsosnak, mivel a hajócsavarok már kint kellett, hogy legyenek a vízből.

A hajóorr – mely a sodrás következtében folyásirányban állt – időközben úgy tűnt, feneket ért. A legénység megkapta a parancsot a hajó elhagyására, melyet részben ladikokban, részben úszva végrehajtottak, miután a sebesülteket partra szállították. Ezzel

²⁹ Eduard Korparic fregatthadnagy.

³⁰ Az INN esetében minden kabinhoz egy kerek, körülbelül 60 cm átmérőjű, a fedélzeten körülbelül 20 cm magas peremmel ellátott nyílás tartozott, melyet egy acélfedéllel lehetett lezárni. A fedél közepében egy kerek üvegablak volt elhelyezve, melyet még egy külön acélfedéllel lehetett lezárni.

hogy a SAVA monitort a folyamaknász-osztaggal a helyszínre hívja, illetve figyelmeztessen valamennyi hegymenetben haladó hajót.³² Az ekkor már Bräilában tartózkodó Wulff Olaf 12:15-kor kapott értesítést, hogy a LATORCA gőzös által vontatott egyik uszály aknára futott. Nem sokkal ezt követően megérkezett Korparic fregatthadnagy és a BOSNA fedélzetén jelentette Wulffnak, hogy az INN aknára futott és elsüllyedt. A BOSNA 13:10-kor kifutott két orvossal és nagyobb mennyiségű kötszerrel a fedélzetén. Egy óra múlva, 14:15-kor horgonyt vetettek az INN roncsának közelében.³³

A TEMES-sel összehasonlítva az INN aknára futása a veszteségeket illetően sokkal szerencsésebb kimenetelűnek tekinthető. A TEMES 31 halottjával szemben az INN vesztesége mindössze két halott, két súlyos és hat könnyebb sebesült volt. Max Förster mellett egy rádiós altiszt vesztette életét, aki egyike volt annak a kilenc embernek, akiket a robbanás a vízbe repített. Förster holttestét október 10-én emelték ki búvárok a roncsból. Érdemes megemlíteni, hogy az elsüllyedéskor az INN-en szolgált az a Baumgartner Ágoston MFTR kormányos, aki három évvel korábban a TEMES-en volt annak elsüllyedésekor. Akárcsak 1914-ben, ekkor is jelentős szerepe volt abban, hogy a horgonyokat sikerült kivetni.³⁴ A következő napokban az aknára futás helye felett három további aknát emeltek ki.³⁵

Az INN legénységének egy részéből Leschanowsky sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt egy emelőparancsnokságot hoztak létre a HELENE gőzösn. A Központi Szállításvezetőség (KSZV) hajózási csoportja, értesülve a monitor elsüllyedéséről, rögtön felajánlotta a segítségét. Szeptember 27-én a Szállításvezetőség részéről Josef Tiefenthaler alezredes megtekintette a roncsot, és kedvezően nyilatkozott a kiemelés lehetőségéről. Ezután a KSZV nyolc emelőcsoportjának egyike rögtön nekilátott az elsüllyedt INN kiemelésének.³⁶ A munkában a BÖÖS, WIEN és DEUTSCHLAND gőzösök vettek részt szivattyúhajóként. A TEMES kiemelésénél alkalmazottnál komolyabb emelőplatformot készítettek: két 1000 tonnás uszályt egy trapéz keresztmetszetű, masszív acélgerendákból készült szerkezettel kötöttek össze, ez tartotta az emelőláncokat. Október 6-ára a roncsot biztosították a meder mélyebb részébe való becsúszás ellen, majd, mint már említettük, október 10-én a búvároknak sikerült Förster korvettkapitány holttestét felszínre hozni. Az emelési munkát október 22-én kezdték meg. A roncsot november 18-án hozták a felszínre, és megállapították, hogy a hajóoldal a robbanás következtében 6-7 méter hosszan szakadt be. A teljes kiemelésre december 2-án került sor, majd december 4-e és 8-a között a turnu-severini hajógyárba vontatták a monitort. Egy szemle után innen továbbindultak Budapestre. Decemberben megkezdődtek a tárgyalások a monitort eredetileg építő Ganz és Tsa, Danubius hajógyárral a hajó kijavításáról és átépítéséről.

³² HL I. VH 4500. d. „S. M. S. »Inn« Res. Nr. 1 (P. K. Nr. 4753).”

³³ Uo. „I. Monitordivisionkommando S. M. Schiff »BOSNA« Res. Nr. 326.”

³⁴ Uo. „S. M. S. »Inn« Res. Nr. 1 (P. K. Nr. 4753).”

³⁵ Uo. „MS/PK Nr. 4753.”

³⁶ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1462.”

Az INN 1917. december 15-én érkezett Budapestre. A monitor javítási és átalakítási munkáival a háború végéig a gyár már nem készült el.

Lucich Károly sorhajókapitány szeptember 24-én Bukarestbe, majd onnan Bécsbe utazott, hogy személyesen jelentsen az INN elvesztéséről. Távollétében a parancsnokságot Wulff Olaf korvettkapitány vette át. A Duna-flottillát ért veszteség miatt a Romániában lévő osztrák–magyar, valamint szövetséges parancsnokságok és a KSZV hajózási csoportjának szervei a flottilla parancsnokságának küldött táviratokban fejezték ki részvétüket. A Brăilában lévő parancsnokok személyesen keresték fel Wulffot, majd 27-én részt vettek a templomi gyászszerzertartáson.³⁷

A közös Hadügyminisztérium tengerészeti osztálya október folyamán vizsgálatot indított az INN aknára futása kapcsán. Az ügygel kapcsolatos referátumot Franz Mirtl nyugállományú ellentengernagy³⁸ készítette. A vizsgálat három pontban próbálta meg körüljárni a felelősség kérdését. Elsőként azt, hogy lehetséges-e a folyamaknász-osztag által már átvizsgált területen utólagosan aknákat lerakni (a folyam mindkét partja a központi hatalmak kezén volt). Másodikként, hogy esetleg a folyamaknász-osztag nem megfelelően kutatta át az adott szakaszt, és helytelenül minősítette azt aknamentesnek. Harmadikként Mirtl felvetette, hogy a hajó nem kellő elővigyázatossággal manőverezett, miközben látta az „akna” jelzést és a robbanásban megsérült uszályt, ugyanis gondolni kellett volna arra, hogy nem csak egy akna lehet az adott szakaszon. Mirtl kizárta annak lehetőségét, hogy a megszállás után ellenséges katonai erők szervesen telepítettek volna aknákat a területre. Az anyagból kiderül, hogy az INN volt parancsnoka, Leschanowsky sorhajóhadnagy felvetette azt az elképzelést, miszerint esetleg a megszállt román területek fanatizált lakossága telepítette volna az aknákat.³⁹ Mirtl ezt a feltételezést sem tartotta túl valószínűnek, tekintettel az aknák méretére, tömegére és érzékenységre. Véleménye szerint szállításuk és elrejtésük gyakorlatilag lehetetlen feladat elé állította volna az egyszerű paraszti lakosságot, és kezelésükhöz is képzett személyzetre lett volna szükség. Mirtl úgy vélte, Leschanowsky a partőrségre igyekezett áttolni a felelősséget. Szintén nem tartotta meggyőzőnek a folyamaknász-osztag állítását, miszerint frissen lerakott aknákról van szó – amit arra alapoztak, hogy egy közelben kiemelt akna gyújtóvezetékének sodrata alig volt rozsdás –, mondván, hogy az erős sodrásban lévő aknák az állandó csiszolóhatás miatt nem rozsdásodnak.⁴⁰

A második ponttal kapcsolatban kifejtette, hogy a folyamaknász-osztagot nem érheti szemrehányás, tekintettel az aknakeresés nehéz körülményeire, valamint az aknák vándorlására. Mint leírta, az orosz aknák horgonyszerkezetének nagy súlya és kialakítása

³⁷ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donaufflottillenkommando Res. Nr. 1462.”

³⁸ A nyugállományból 1914. július 31-én reaktivált Mirtl a háború alatt végig a hadművelleti iroda (Operationskanzlei) helyettes vezetője volt. Speciális szakterülete az aknászat volt. *Schmidt-Brentano* 1997–2005. II. k. 327. o.

³⁹ Mirtl ezzel kapcsolatban azt a véleményét fogalmazta meg, hogy a monitor parancsnoka a partőrségre és a folyamrendőrségre próbálja hárítani a felelősséget.

⁴⁰ HL I. VH 4500. d. „Referat über das Sinken des Monitors »INN«.”

megakadályozza ugyan a vándorlást, de mivel maga a folyómeder is vándorol, az aknák ezt kénytelenek követni. Hozzátette azt is, hogy a folyómeder egyenetlenségei, vagy az aknák horgonyköteleire rakódó hordalék növényzet miatt az aknakeresésre használt eszközökkel nem minden aknát lehet kifogni, ezért az aknamentesnek nyilvánított vizeken is érhetik meglepetések a hajósokat.⁴¹

Az INN manővereivel kapcsolatban Mirtl azzal kezdte, hogy e pont vizsgálatánál lényegtelen, hogyan kerültek az aknák a már aknamentesnek nyilvánított szakaszra. Megállapította, hogy a félig elsüllyedt uszályt és az „akna” jelzést látva a területet azonnal aknaveszélyesnek kellett volna minősíteni, és mivel az uszály személyzete nem volt életveszélyben, nem lett volna szabad visszafordulni, legfeljebb egy motorcsónakot odaküldeni. Emellett a folyamaknász-osztagot kellett volna rögtön értesíteni. A BOSNA monitor odahívását is hibának tartotta, mely egy újabb hadiegység elvesztéséhez vezethetett volna. Végezetül megállapította, hogy a monitor elvesztését az okozta, hogy minden komoly ok nélkül visszafordultak vele egy kétségkívül aknaveszélyes szakaszra.⁴²

A tengerészeti osztály 1917. október 29-én értesítette a flottilla parancsnokságát a vizsgálat eredményéről. Ebben részben rövidítve, részben szó szerint a Mirtl ellentengernagy által leírtakat ismételték meg, a végkövetkeztetés kivételével. Míg Mirtl egyértelműen a monitor parancsnokát (és közvetve a fedélzeten tartózkodó flottilla-parancsnokot) nevezte meg felelősként, addig a tengerészeti osztály a levél végén annyit állapított meg, hogy a rendelkezésére álló jelentések és helyszínrajzok nem elégségesek a döntés meghozatalához, azok további kiegészítése szükséges.⁴³ A fentiek alapján úgy tűnik, a haditengerészet vezetése – Mirtl véleményével ellentétben – nem igazán akart felelősöket megnevezni az ügyben. Leschanowsky új parancsnoki beosztást kapott, még ha annak presztízse meg sem közelítette a korábbiét: mint azt már említettük, a HELENE felfegyverzett gözös parancsnoka lett.

A háború után a román hírszerzés főnökére hivatkozva lábra kapott egy elmélet, miszerint a románok, ismerve II. Vilmos útvonulát, aknákat raktak volna le Brăila felett. E szerint a terv az volt, hogy a császárt szállító hajót a ködben egy parton elhelyezett szirénával, egy szembe jövő uszályvontát utánozva, az aknamezőre csalják. Az elméletnek több változata van, az egyik szerint a ZSÓFIA HERCZEGNŐ jachtot, a másik szerint az egyik monitort csalták volna aknára.⁴⁴ Mint láttuk, Leschanowsky egy hasonló elmélettel már rögtön az aknára futás után előállt, Mirtl ellentengernagy pedig igen valószínűtlennek tartotta, hogy a szóban forgó aknákat frissen rakták volna le. Utóbbival egybehangzóan Marian Sârbu is spekulációnak nevezi könyvében ezt az elméletet, amit a román levéltári források egyáltalán nem támasztanak alá.⁴⁵ A fentiek alapján

⁴¹ HL I. VH 4500. d. „Referat über das Sinken des Monitors »INN«.”

⁴² Uo.

⁴³ Uo. „MS/PK 4753.”

⁴⁴ Prasky 2004. 114. o. és Stănescu–Crăciunoiu 2000. 215. o.

⁴⁵ Sârbu 2002. 90. o.

a diverzáns aknarakásból nagy valószínűséggel egy szó sem igaz, hanem a románok által 1916. december 21-én Brăila felett 17 km-re lerakott 40 orosz érintőakna közül került el legalább 5-6 a felszedést, és vándorolhatott a folyófenékkal néhány kilométert lefelé.⁴⁶

A Duna-flottilla tevékenysége 1917. október–december folyamán

Október első felében a front helyzete alapvetően nem változott, azonban az ellenséges tüzérség aktivitása fokozódott. Október 9-én, majd a következő napokban Galați-ból egy löveg rendszeresen löni kezdte a brăilai kikötőt. Úgy vélték, ez egy 15 cm-es haditengerészeti löveg lehetett. Október 11-én délután Vadeniből egy újabb 15 cm-es haditengerészeti löveg lötte a brăilai vasútállomást, azonban túl sok kárt nem okozott. A Chiciul-sziget állandó tűz alatt állt Galați-ból. Az őrzőosztagok is lötték, 3-án néhány lövedék 20 méterre a WELS-től csapódott vízbe. Az ellenséges repülő tevékenysége a korábbi szinten maradt. Az egyik felderítő repülőgép az INN elsüllyedésének helye felett akart átrepülni, de a kiemelési munkák védelmére odatelepített légvédelmi löveg visszafordulásra kényszerítette. Október 5-én repülőgépek bombatámadást intéztek a Chiciul-szigetre telepített 5,7 cm-es ágyúk lőszerraktára ellen, az egyik bomba 50 méterre robbant a raktártól, de kár nem keletkezett. Megnőtt azoknak az eseteknek a száma, amikor repülőgépek ügynököket tettek le a központi hatalmak vonalai mögött. Az egyik, a tábori csendőrség által elfogott ügynöknél több postagalamb volt.⁴⁷

A Duna vízszintjének gyors apadása szükségessé tette a folyó újbóli átkutatását, különösen azokon a helyeken, ahol korábban ellenséges aknazárakat találtak. A folyamaknász-osztag a Lupului-sziget nyugati ágát fésülte át, ahol korábban egy román érintőakna-zárakat szedtek fel. Ezután a Borcea-csatornát kutatták végig, de aknákat nem találtak. Az utászok Cernavodă, Siliștea és Kalimok környékét vizsgálták át, egy aknát találva. A KSZV III. kirendeltsége (Orsova) jelezte, hogy Turnu-Severin közelében egy megfigyelt aknát láttak. A folyamaknász-osztag kiemelte azt, és hatástalanítás után a turnu-severini hajógyárba szállította. Úgy vélték, ez a 700 kg-os orosz megfigyelt akna a még 1915-ben Kladovónál lerakott aknazárakból sodródott a megtalálás helyére. Október első felében 100 sodorakna érkezett Polából, valamint megjött a hamburgi Carbonit-gyár második 60 darabos aknazártelevíziója. Utóbbiak lerakásra való előkészítése megkezdődött, azonban a Chiciul-szigetnél tervezett aknazár telepítését csak akkor lehetett megkezdeni, ha az emelkedő vízszint már visszazorította az orosz csapatokat jobb parti állásaikból.⁴⁸

⁴⁶ Prasky 2004. 115. o. és Negrescu 1920. 73. o.

⁴⁷ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1544.”

⁴⁸ Uo.

Az INN roncsát Wulff korvettkapitány kíséretében megtekintette nagyunyomi Sényi Péter korvettkapitány, a budapesti Haditengerészeti Különítmény vezetője, valamint Silvius Morin hajótervező főmérnök. Tiefenthaler alezredes, aki az emelési munkák idejére ideiglenesen a Duna-flottilla alárendeltségébe került, ismét pozitívan nyilatkozott a kiemelésről. A monitor lövegtornya köré egy láncot hurkoltak, aminek a végét a parton rögzítették. A második láncot épp akkor helyezték el, amikor a fenti bizottság megtekintette a roncsot. Mint már említettük, a bűvároknak október 10-én sikerült bejutniuk a tiszt kabinokba és kiemelni Max von Förster korvettkapitány holttestét. Förster földi maradványait másnap Bräilába szállították, majd onnan vonaton továbbvitték Bécsbe. Temetésére október 18-án került sor a bécsi Zentralfriedhofban.⁴⁹

Október közepéig sikerült kiüríteni az INN legénységi helyiségeit. A ládában elhelyezett holmi egy része még használhatónak bizonyult. A kiürített helyiségek fedélzeti nyílásait lezárták és szigetelték. A kiemelési munkák védelmére a Lupului-szigetről áthoztak egy légvédelmi ágyút, valamint egy őrnaszád folyton a helyszínen tartózkodott. Bräilából a telefonösszeköttetést is kiépítették az emelőcsoporttal a gyorsabb kommunikáció érdekében.⁵⁰

A flottilla legénységének egészségi állapota az időjárás hűvösebbre fordulásával jelentősen javult, ugyanakkor Hollósy Sándor fregatthadnagyot tifuszgyanúval kórházba kellett szállítani.⁵¹ Később bebizonyosodott róla, hogy tényleg tifuszos, és egy német hadikórházba került, ahonnan csak december közepén távozhatott.⁵²

Október második felében nyugalom jellemezte a Bräila környéki frontszakaszt, amit csak néha zavart meg ellenséges tüzéségi tűz. A repülőgépek aktivitása is csökkent. Latinul felett a német vadászgépek lelőttek egy Sopwith gyártmányú orosz felderítő repülőgépet, más gépek ezután ritkán merészkedtek a központi hatalmak állásai fölé. A flottilla fő tevékenysége ebben az időszakban az aknakutatás, illetve az INN monitor kiemelési munkálatainak a folytatása volt. Az Ostrovo-csatornában megtalálták azt a három bolgár aknát, melyet az itteni saját aknazár 1917. januári felszedésekor hiába kerestek. Az alacsony vízállásnak köszönhetően most sikerült mindháromat fellelni. Október 22-én az utászok 1. számú aknaszedő járműve Raşova és Cochirleni között völgyemenetben haladva megpillantott a partra sodorva egy üledékkel vastagon elborított aknát. Alaposabb vizsgálatot követően kiderült, hogy egy addig ismeretlen megfigyelt aknazárra bukkantak. Az aknát 1–1,5 méter vastag üledék borította, s mivel a robbantóállomást leszerelték, csak a vakvéletlenül múlt, hogy a zárat felfedezték. Október végéig négy aknát sikerült kiemelni. A zsákmányolt aknákból, melyeknek

⁴⁹ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donaufflottillenkommando Res. Nr. 1544.”

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. – Érdekességképp megemlítjük, hogy Csűrös Lajos tartalékos tengerészszászlóst, későbbi tengerészkapitányt súlyos neuraszténiával Budapestre szállították egy orvos kíséretében. Csűrös írta később az 1942-ben megjelent *Tengerek, hajók, háborúk* című könyvet.

⁵² HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donaufflottillenkommando Res. Nr. 1900.”

a felhasználását nem tervezték, 2,5 tonna lőgyapotot szereltek ki. Az ismeretlen robbanószeret tartalmazó aknákat a haditengerészet utasításának megfelelően Hârşova alatt két kilométerrel felrobbantották. Az UNA felfegyverzett gőzöst ideiglenesen átadták a folyamaknász-osztagnak, akik azt a Carbonit-aknák lerakására alkalmazták.⁵³

Az INN roncsán a monitor egykori legénységének részvételével folytak tovább a munkák. Október 16-a és 22-e között a fedélzeti berendezéseket megtisztították az üledéktől, a fényszórókat és a tartalék horgonyt leszerelték, majd kiemelték. A rácsárbcot lefűrészelték és eltávolították a roncsról. Október 22-én a munkálatok új fázisba léptek: aznap sikerült az első négy emelőláncot behúzni a hajótest alá. A hónap végéig összesen kilenc emelőláncot húztak be. Polából ismét elhozták a HERKULES műszaki-mentőgőzös egyik motoros szivattyúját, mely a TEMES kiemelésénél már bizonyított, és a SAMSON gőzös orrfedélzetén helyezték el.⁵⁴

Október 16-án a svéd Sparre báró, fregattkapitány (*Komandörkapten*) tekintette meg a flottillát Brăilában. Október 29-én Waldemar porosz herceg látogatta meg Brăilát, ahol megszemlélte a SAVA monitort és az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND kórházhajót. Cernavodă felé továbbutaztában hosszan megállt megnézni az INN kiemelési munkálatait.

Ugyancsak október 16-án Budapesten szolgálatba állt a LELEK gőzös (ex NYIKOLAJ), és völgymenetben elindult Brăila irányába. Propellerhiba miatt azonban útját Turnu-Severinben meg kellett szakítania, ahol október 23-a és 31-e között javítás alatt állt.⁵⁵ Az orosz NYIKOLAJ tengeri gőzöst még 1916-ban zsákmányolták Romániában, majd Turnu-Severinbe vontatták telelni. A hajó 1917 májusában már Budapesten volt, s ekkor már a LELEK nevet viselte. Mint megállapították, a gőzöst az oroszok valószínűleg aknák és egyéb anyagok szállítására használták. Május végén az a döntés született, hogy a gőzöst üzemképes állapotba hozzák, és a legszükségesebb átalakításokat elvégezve a folyamaknász-osztag anyaghajójaként állítják szolgálatba. Ettől az osztag mobilitásának jelentősen növekedését várták. A munkákkal a budapesti Schlick–Nicholson hajógyárat bízta meg a haditengerészet.⁵⁶

November első felében a front Brăila környékén továbbra is csendes volt, csak néha érte egy-egy ágyúlövés a Chiciul-szigetet. A hónap elején a németek a dobrudzsai Garvannál egy 10,5 cm-es üteget állítottak fel Galaţi-cal szemben. November 3-án a Szeret torkolatánál két ellenséges tendert (szerhajót) láttak, ezeket tömeges sodorakna-támadással távozásra készítették. November 2-án Lucich sorhajókapitány Bukarestbe utazott a Mackensen-főparancsnokságon egyeztetni a flottilla teleléséről, onnan 5-én tért vissza. Eközben 4-én Brăilában megünnepelték az uralkodó, Károly névnapját. November

⁵³ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1653.”

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 724.”

6-án a LELEK gőzös csatlakozott a folyamaknász-osztaghoz, felváltva a TULLN motoruszályt, amely Budapestre indult javításra.⁵⁷

Az INN monitor kiemelési munkái tervszerűen haladtak, noha az anyag gyengesége miatt több láncszem eltört. A hajót sikerült egyenesbe állítani és addig emelni, hogy a felépítmény teteje a vízfelszín fölé került, így megkezdődhetett a 7 cm-es légvédelmi ágyúk leszerelése. Azzal számoltak, hogy a főfedélzet (páncélfedélzet) a hónap második felében szintén a felszín fölé kerül.⁵⁸

A Duna-flottilla telelése ügyében Lucich november 12-én ötnapos szemleútra indult Turnu-Severinbe és Orsovára. A német kérés az volt, hogy tekintettel kiemelt gazdasági jelentőségére, a KSZV hajóállománya részére hagyják teljesen szabadon a giurgiui kikötőt. A monitorok, az őrnaszádok és az ellátásukhoz szükséges uszályok számára a flottillaparancsnok egy ezerméteres partszakaszt foglalt le Turnu-Severinben a hajógyártól lefele. A felfegyverzett gőzösök, a kórházhajó és a vonat maradék uszályai számára Orsován jelölt ki kikötőhelyet. Lucich Orsován meg szemlélte a haditengerészeti hadtápállomást.⁵⁹

A november 7-ét követően Oroszországban alakult bolsevik kormány nem akarta, de nem is tudta volna folytatni a háborút. November folyamán többször is fegyverszüneti ajánlatot tettek az összes harcoló félnek. Az antanthatalmak erre hivatalosan nem is válaszoltak. A brăilai frontszakaszon az orosz hadsereg folyamatos erodálódása ellenére fennmaradt bizonyos harctevékenység: időnként a tüzérség lőtte a Chiciul-szigetet, valamint néha orosz felderítő repülőgépek repültek át a vonalakon. A német repülők rövid idő alatt négy orosz kötött ballont lőttek le. November 28-án az eddig a flottillához tartozó két utász aknaszedő pontont Belgrádba vezényelték, ahol a délnyugati front alárendeltségébe kerültek. A Mackensen-főparancsnokság rendeletére a német WEICHEL páncélmotorcsónak a flottillától átkerült az al-dunai német folyamrendőrséghez.⁶⁰

November 18-án délután két órakor, ünnepélyes keretek közt, Kosch tábornok jelenlétében az INN fedélzetét a víz fölé emelték. A tartógerendák tehermentesítése érdekében az épen maradt helyiségekből kiszivattyúzták a vizet, majd megkezdték a 19 négyzetméter nagyságú lék ideiglenes befoltozását. November 16-án a helyszínre érkezett Visintin arzenálmester a monitoron lévő lőszerkirakodásának irányítására. A kirakott lőszert megtisztították, konzerválták, és a haditengerészet polai Arzenáljába szállították. Az emelési munkák előrehaladtával Tiefenthaler alezredes visszatért a KSZV-hez, és a munkák irányítását az időközben korvettkapitánnyá előléptetett Leschanowsky vette át.⁶¹

⁵⁷ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1745.”

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1818.”

⁶¹ Uo.

November 18-án hálaadó istentiszteletet tartottak Brăilán, megemlékezve arról, hogy két hónappal korábban a német uralkodó milyen életveszélytől menekült meg. Ezen a flottilla összes, szolgálatban nem lévő tisztjének kötelező volt a részvétel. Az istentisztelet után Kosch tábornok beszédet mondott a BOSNA fedélzetén, majd német kiüntetésekkel adott át négy tisztnek, valamint húsz altisztnek és matrónának. Négy nappal később, 22-én a Carbonit gyár mérnökének a jelenlétében a Măcini-ágban sikeresen kipróbálták a hamburgi cég új folyami aknáját (*Flußstreumine*), mely a vízszint ingadozása ellenére is automatikusan mindig az előre beállított mélységben maradt.⁶²

Miután a szovjet fegyverszüneti felhívásra csak a központi hatalmak válaszoltak, december 3-án Breszt-Litovszkban megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások. Először tíznapos, majd december 15-én huszonnyolc napos fegyverszünetet kötöttek. Csak heves vita után fogadták el a szovjet félnek az antantra is tekintettel lévő javaslatát, miszerint a frontvonalakat egyik fél sem lépi át. Miután az antant továbbra sem válaszolt a szovjet ajánlatra – mivel Lenin és új rezsimjének a bukására játszottak –, december 22-én az oroszok megkezdték a béketárgyalásokat a központi hatalmakkal. Oroszország háborúból való kiválása Románia számára is lehetetlenné tette a háború folytatását. December 7-én Focşaniban megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások a központi hatalmak és Románia között. Az előbbieket delegációját a német Curt von Morgen altábornagy vezette, osztrák–magyar részről Oskar Hranilović von Cvetassin vezérőrnagy vett részt benne. Az oroszokat Anatolij Kelesevszkij, a román felet Alexandru Lupescu tábornok, a vezérkari főnök helyettese képviselte. A fegyverszünetet 9-én késő este írták alá, és azonnal hatályba is lépett. Hatálya területileg a Dnyesztertől a Duna torkolatáig terjedt.

December elején lényeges változás történt a Duna-flottilla életében: Lucich Károly sorhajókapitány három év és két hónap után távozott a flottilla éléről. Utóda, Viktor Wickerhauser ellentengernagy⁶³ december 3-án érkezett meg Brăilába. A következő napokban bemutatkozó látogatást tett a helyi parancsnokságokon és hatóságoknál, majd 6-án formálisan átvette a parancsnokságot Lucichtól. Ezt követően mindketten Bukarestbe utaztak, ahol a Mackensen-főparancsnokságon ünnepélyes fogadást rendeztek Lucich búcsúztatására. Wickerhauser december 9-én tért vissza Bukarestből.⁶⁴ Lucich Károly az Adrián kapott új beosztást: a HABSBERG csatahajó, egyben a negyedik csatahajóosztály parancsnoka lett. Miután a következő év elején ezeket a régi hajókat kivonták a szolgálatból, 1918. február–májusban a polai Kikötőadmiralitás hadkiegészítő irodájának volt a parancsnoka, majd egy hónapig az Arzenál parancsnokának a helyet-

⁶² HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1818.”

⁶³ Viktor Wickerhauser Zágrábban született 1866-ban, a Haditengerészeti Akadémiát 1885-ben végezte el. 1917 novemberében léptették elő ellentengernaggyá, a flottilla élén 1917. decembertől 1918. júniusig állt. 1920-ban a jugoszláv hadügyminisztérium tengerészeti osztályának parancsnoka lett, nevét Wickerhauserre módosította. 1929-ben a jugoszláv haditengerészet parancsnokává nevezték ki. 1932-ben vonult nyugállományba, 1940-ben hunyt el Zimonyban.

⁶⁴ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1900.”

tese. Júniusban nevezték ki utolsó szolgálati helyére, a fiumei Haditengerészeti Állomásparancsnokság élére. Az összeomlással haditengerészeti karrierje véget ért. 1918. november 1-jén az uralkodó ellentengernaggyá léptette elő, majd Magyarországra való visszatérése után a Károlyi-kormány 1919. január 1-én nyugdíjazta.⁶⁵

December első napjaiban még az ellenséges tüzérség szórványosan lőtte a Duna-hadsereg állásait, majd a fegyverszünet megkötése után megszűnt minden harcselekmény. A fegyvernyugvás beálltát követően a Duna-flottilla parancsnoksága meg egyezett Kosch tábornok parancsnokságával a Chiciul-szigetnél lévő érintőakna-zár felszedéséről, hogy az aknákat ne tegyék ki feleslegesen a jég okozta potenciális károsodásnak. Ezt a döntést a Mackensen-főparancsnokság is jóváhagyta. A Brăila és a torkolat közti, a jövőben megnyitandó útvonal biztosítására a felszedett zár helyén megfigyelt aknák telepítését határozták el. Erre a célra Budapestről hat megfigyelt akna Brăilába szállítását kérték. Még a fegyverszünet megkötése előtt, december 1-jén megérkezett a német Carbonit aknák ötödik, egyben utolsó szállítmánya.⁶⁶

Miután december első harmadában beköszöntött a mínusz 10–12 fokos hideg, a flottilla egységeinek téli kikötőbe való vonulását nem lehetett tovább halogatni. A hajók december 7-e és 15-e között Turnu-Severinbe és Orsovára hajóztak. Brăilában csak a folyamaknász-osztag egységei, az UNA felfegyverzett gőzös, a LELEK raktárhajó és a BÁCSKA aknarakó maradt. Mivel a betegek kirakását Turnu-Severinben nem sikerült megoldani, valamint a város és Orsova között nehézkes volt a vasúti közlekedés, az eredeti tervet megváltoztatva az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND kórházhajó végül Orsova helyett Turnu-Severinben kötött ki telelni. Az ENNS monitor kazánventilátor-hiba miatt 4-én Budapestre indult javításra. December 10-én a jégviszonyok és a kondenzátorok jegesedése miatt Dunaszekcsónél kénytelen volt horgonyt vetni. 12-én a Duna Gőzhajózási Társaság JOSEF KARL személygőzöse Bajára vontatta a monitort. Innen a KSZV bérletében álló NÜRNBERG gőzös vontatta tovább Budapestre. A magyar fővárosból a jégviszonyok javulásával tovább akarták vontatni Linzbe, a Stabilimento Tecnico Triestino hajógyár ottani fiókküzemébe, ahol eredetileg épült.⁶⁷ December második felében elindultak vele Linz felé, de az alacsony vízállás miatt Gönyűnél kénytelenek voltak visszafordulni Budapestre.⁶⁸

⁶⁵ Lucich életére lásd *Krámlí* 2018. Lucichot 1921 augusztusában mint a Magyar Nemzeti Hadsereg szervezésénél nélkülözhetetlen személyt ténylegesítették, és beosztott tábornokként a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumba helyezték. 1922 novemberében az önállóvá váló múzeum parancsnokává nevezték ki. 1924. január 1-jén végleg nyugdíjazták. 1928-ban József Ágost osztrák főherceg, magyar királyi herceg főudvarmester-helyettesévé nevezték ki. E hivatalt 1940-ig viselte. 1949-ben nyugdíját elvették, majd nem sokkal később Erdőbényére telepítették ki családjával együtt. 1952 márciusában itt hunyt el 84 éves korában.

⁶⁶ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1900.”

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 22.”

A kiemelt INN monitort a tömítési munkák befejeztével, december 2-án délután Kosch tábornok jelenlétében ünnepélyesen eloldották a tartóláncokról. December 4-én az ACHILLES gőzös vontájában, a SAMSON gőzös és a VIZA őrnaszád kíséretében az INN elhagyta az elsüllyedés helyszínét. A ködös időben 8-ára értek Turnu-Severinbe, ahol a hajógyárban egy bizottság megvizsgálta a monitor állapotát. Másnap az INN-t sikeresen átvontatták a Vaskapu-csatornán, és december 15-én délelőtt megérkezett Budapestre, a Ganz és Társa, Danubius hajógyárba, ahol a hajó eredetileg épült. A süllyedés helyén felállított 7 cm-es légvédelmi ágyút leszerelték, és visszaadták a folyamaknász-osztagnak.⁶⁹

A fegyverszünet beálltát követően, december második felében a flottilla fő feladata – miközben egységeinek nagy többsége már a téli kikötőbe vonult – a Brăila alatti folyamzár felszedése volt, melyet a folyamaknász-osztag hajtott végre. December 28-án az ÁLMOS, a VÁG és a HELENE felfegyverzett gőzösöket a tengerészeti osztály utasításának megfelelően leszerelték. Az ÁLMOS-t vontatónak alakították vissza az újpesti hajógyárban, a másik két hajót csökkentett személyzettel a turnu-severini hajógyárba küldték.⁷⁰

Kosch tábornok parancsnoksága átadta a breszt-litovszki fegyverszünet leiratát a Duna-flottilla parancsnoksága számára. December 18-án Wulff Olaf korvettkapitányt a tengerészeti osztály utasítása alapján Breszt-Litovszkba küldték, hogy részt vegyen a béketárgyalásokon. Ugyanezen a napon Emil Domainko sorhajóhadnagy is elhagyta a flottillát, hogy Olaszországba utazva, a caporettoi áttörés után a Garda-tavon megszervezze a motorcsónak-szolgálatot. December 29-én Rudmann Demeter sorhajóhadnagyot, a folyamaknász-osztag parancsnokát Bukarestbe rendelték, hogy részt vegyen az Al-Dunán a hajózás újraindítására hivatott bizottság munkájában.⁷¹

*

Az 1917-es hadiév abban különbözött jelentősen a háború megelőző esztendeitől, hogy a flottilla ekkor először nem vett részt intenzív harcokban. A Brăilánál húzódo frontszakaszt egész évben a viszonylagos nyugalom jellemezte. Azzal, hogy a térségben elmaradt az eredetileg tervezett román offenzíva, a flottilla kimaradt a nyár második felének harcaiból. Ezzel együtt elmaradt az összecsapás az osztrák–magyar és a román, valamint orosz hadihajók között. E tekintetben mindkét fél óvatosságot mutatkozott: ahogy az ellenséges hadihajók nem kíséreltek meg támadást Brăila ellen, úgy a Monarchia hadvezetése is gyorsan visszavonta a Galați elleni támadás tervét. Az év folyamán a fő hangsúly az aknabarcon volt, a flottilla tevékenysége elsősorban az aknaszedésre

⁶⁹ HL I. VH 4500. d. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1900.”

⁷⁰ Uo. „K.u.k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 22.”

⁷¹ Uo.

és az aknarakásra irányult. Még 1917-ben, a háború negyedik esztendejében is érezni lehetett annak a hatását, hogy a háború előtt a Duna-flottilla nem tulajdonított jelentőséget az aknaharcnak, legjobb esetben is másodlagos fontosságúnak tartva azt. Ez a gondolkodás a háború tapasztalatai ellenére tükröződik még Wulff Olafnak a háború utáni, az új magyar folyami flottilla létrehozására vonatkozó javaslaiban is. Az aknaanyag továbbra is hagyott kívánnivalókat maga után: ezt mutatta, hogy a megfigyelt aknák közül több felrobbant villámcsapás következtében, valamint hogy az érintőaknák alkalmatlanok voltak a változó vízállás követésére. Utóbbi problémát az év második felében a német Carbonit-aknák beszerzésével sikerült orvosolni. A Duna-flottilla történetének második monitorvesztése, az INN 1917. szeptemberi elsüllyedése még inkább aláhúzta az aknák fontosságát a folyami harcászatban: ez a hajó, akárcsak a TEMES 1914-ben, aknára futva süllyedt el.

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- HL I. VH Hadtörténelmi Levéltár (HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum), I. Világháborús Gyűjtemény
- Kráml* 2018. *Kráml Mihály*: Lucich Károly altengernagy, az önálló Hadtörténelmi Múzeum első igazgatója (1922–1923). *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) Különszám. 174–183. o.
- Kráml* 2024. *Kráml Mihály*: A cs. és kir. Duna-flottilla 1917-ben. 1. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 137. (2024) 4. sz. 763–788. o.
- Negrescu* 1920. *Negrescu, Nicolae*: Rolul marinei în războiul pentru întregirea neamului și recompensa finală. București, 1920.
- Prasky* 2004. *Prasky, Friedrich*: Donaumonitoren Österreich-Ungarns. Von 1872 bis zur Gegenwart. Wien–Graz, 2004.
- Sârbu* 2002. *Sârbu, Marian*: Marina Română în primul război mondial, 1914–1918. Constanța, 2002.
- Schmidt-Brentano* 1997–2005. *Schmidt-Brentano, Antonio*: Die österreichischen Admirale, 1808–1924. I–III. Bd. Osnabrück–Boppard am Rhein, 1997–2005.
- Stănescu – Crăciunoiu* 2000. *Stănescu, Raymond – Crăciunoiu, Cristian*: Marina Română în primul război mondial, 1916–1918. București, 2000.

Mihály Krámlí

THE AUSTRO-HUNGARIAN DANUBE FLOTILLA IN 1917

Part II

(Summary)

In the second part of my study, I review the activities of the Austro-Hungarian Imperial and Royal Danube Flotilla (k.u.k. Donauflottille) between July and December 1917. One of the most important events of that year was the re-commissioning of the TEMES monitor—sank in October 1914 on the Sava River and recovered in 1916—at the end of June, increasing the number of active monitors of the Danube flotilla to ten.

The main task of the corps was still the defence of Brăila near the front line. The Romanian offensive of July 1917 had originally contained a plan to attack Brăila, but this was cancelled. The idea of an attack on Galați by the Central Powers was then mooted, in which the Danube Flotilla was to play an important role. Due to the rapidly changing war situation, this plan was taken off the agenda after a few days.

During this period, the flotilla suffered its second major ship loss of the war. On 22 September, after a meeting between German Emperor William II and Bulgarian Tsar Ferdinand, the INN monitor ran into a mine on its way from Cernavodă to Brăila, and sank. The monitor was recovered in 1917 and towed to Budapest, but was not repaired until the end of the war. Following the Bolshevik takeover of Russia in November 1917, the Central Powers concluded an armistice with Russia and Romania, ceasing combat actions on the Danube in December.

Mihály Krámlí

DIE K. U. K. DONAUFLOTTILLE IM JAHR 1917

Teil 2

(Resümee)

In diesem Artikel gebe ich einen Überblick über die Aktivitäten der österreichisch-ungarischen k.u.k. Donauflottille von Juli bis Dezember 1917. Eines der wichtigsten Ereignisse des Jahres 1917 war die Wiederinbetriebnahme des Monitors Temes Ende Juni, der im Oktober 1914 in der Save versenkt und 1916 ausgehoben worden war, wodurch sich die Zahl der aktiven Monitore der Donauflottille auf zehn erhöhte.

Die Hauptaufgabe des Verbandes blieb die Verteidigung von Brăila in der Nähe der Frontlinie. Der Plan für die rumänische Offensive im Juli 1917 sah ursprünglich auch einen Angriff auf Brăila vor, der jedoch gestrichen wurde. Daraufhin wurde die Idee eines Angriffs der Mittelmächte auf Galați ins Spiel gebracht, bei dem die Donauflottille eine wichtige Rolle spielen sollte. Aufgrund der sich rasch ändernden militärischen Lage wurde dieser Plan nach wenigen Tagen wieder fallen gelassen.

In dieser Zeit erlitt die Flottille ihren zweiten großen Schiffsverlust des Krieges. Am 22. September, nach einem Treffen zwischen dem deutschen Kaiser Wilhelm II. und dem bulgarischen Zaren Ferdinand, lief der Monitor Inn auf dem Weg von Cernavodă nach Brăila auf eine Mine und sank. Der Monitor wurde noch im Jahr 1917 geborgen und nach Budapest geschleppt, konnte aber bis zum Ende des Krieges nicht mehr repariert werden. Nach der Machtübernahme der Bolschewiken in Russland im November 1917 unterzeichneten die

Mittelmächte einen Waffenstillstand mit Russland und Rumänien, der die Feindseligkeiten an der Donau im Dezember beendete.

Mihály Krámlí

LA FLOTTILLE DANUBIENNE IMPÉRIALE ET ROYALE EN 1917

Deuxième partie

(Résumé)

Dans cet écrit, je traite des activités de la flottille danubienne impériale et royale austro-hongroise (k.u.k. Donauflottille) entre juillet et décembre 1917. L'un des événements majeurs de l'année 1917 fut la remise en service, fin juin, du monitor TEMES qui avait coulé dans la Sava en octobre 1914 avant d'être remonté en 1916, portant à dix le nombre de moniteurs actifs dans la flottille danubienne.

La mission principale de l'unité restait la défense de Brăila près de la ligne de front. Le plan de l'offensive roumaine de juillet 1917 prévoyait une attaque contre Brăila, mais celle-ci fut annulée. L'idée d'une attaque contre Galați par les puissances centrales fut alors évoquée, dans laquelle la flottille danubienne devait jouer un rôle important. En raison de l'évolution rapide de la situation militaire, ce plan a été abandonné quelques jours plus tard.

Au cours de cette période, la flottille a subi sa deuxième perte de navire majeure dans la guerre. Le 22 septembre, après une rencontre entre l'empereur allemand Guillaume II et le tsar bulgare Ferdinand, le monitor INN partant de Cernavodă vers Brăila a sauté sur une mine avant de couler. Le monitor a été remonté et remorqué à Budapest en 1917, mais les réparations n'ont pas été terminées avant la fin de la guerre. Après la prise de pouvoir des bolcheviks en Russie en novembre 1917, les puissances centrales ont signé un armistice avec la Russie et la Roumanie mettant ainsi fin aux hostilités sur le Danube en décembre.

Михай Крамли

ИМПЕРАТОРСКАЯ И КОРОЛЕВСКАЯ ДУНАЙСКАЯ ФЛОТИЛИЯ В 1917-ОМ ГОДУ

Часть 2

(Резюме)

В данной статье я рассматриваю деятельность Австро-Венгерской императорской и королевской Дунайской флотилии (*k. u. k. Donauflottille*) с июля по декабрь 1917-ого года. Одним из крупнейших событий 1917-ого года стал повторный ввод в эксплуатацию речного монитора TEMES, затонувшего в реке Сава в октябре 1914-ого года и поднятого в конце июня 1916-ого года, что увеличило число действующих мониторов Дунайской флотилии до десяти.

Основной задачей военного корпуса по-прежнему оставалась оборона города Брэила, расположенного вблизи линии фронта. План румынского наступления в июле 1917-ого года первоначально включал наступление на Брэилу, однако оно не было осуществлено. В это время возникла идея нападения Центральных держав на Галац, в котором Дунайская флотилия должна была сыграть важную роль. Из-за быстро меняющейся военной обстановки этот план был снят с повестки дня через несколько дней.

Именно в этот период флотилия в ходе войны понесла вторую значительную потерю кораблей. 22-ого сентября после встречи немецкого императора II-ого Вильгельма и болгарского царя Фердинанда монитор INN, следующий из Чернаводэ в Брэилу, подорвался на mine и затонул. Монитор был поднят ещё в 1917-ом году и отбуксирован в Будапешт, однако его ремонт уже не был завершён до конца войны. После захвата власти большевиками в России в ноябре 1917-ого года Центральные державы заключили перемирие с Россией и Румынией, тем самым в декабре положив конец военным действиям на Дунае.

KÖZLEMÉNYEK

BAGI ZOLTÁN PÉTER

HERMANN CHRISTOPH VON RUSSWORM SZEREPE KANIZSA 1601. ÉVI OSTROMÁNAK BESZÜNTETÉSÉBEN*

Velencéből 1601. december 21-ei keltezéssel a Fugger család egyik faktora (megbízottja), vagy egy megfizetett hivatásos levélírója jelentést küldött Augsburgba. Ebben egy kilenc nappal korábbi, december 12-én Milánóban írt levélre hivatkozva arról tudósított, hogy „signor Malatesta, Ascanio Sforza, Paulo Savelli és mások Rómába utaztak, [ahol] arról számoltak be, hogy Russworm *Obrist*¹ volt az okozója annak, hogy Kanizsa alatt [a keresztények] táborot bontottak”.² Azaz ők folytatták volna az ostromot, ám Hermann Christoph von Russworm³ lebeszélte erről Ferdinánd főherceget és a hadvezérek egy részét. Ezért nem sikerült elfoglalni Kanizsát s végződött kudarccal a pápai segélyhadak költséges magyarországi hadjárata.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00013/19/2.

¹ A szót a kortárs magyar és latin nyelvű iratokban kapitányként, főkapitányként vagy király képeként (*prorex*) használták, míg a mai történetírás egyszerűen ezredesnek fordítja. Ez azonban sok félreértésre adhat okot. A kifejezés eredeti jelentése arra utal, hogy a legfelsőbb, a legmagasabb beosztású személy, hiszen a német *ober* 'felső' jelentésű melléknév felsőfoka. Nem lepődhetünk meg azon, hogy ennek megfelelően az *Obrist* német szó igen átfogó jelentéstartalommal, a tisztség viselője pedig sokkal szerteágazóbb jog- és feladatkörrel bírt a korszakban, mint a mai ezredesek. A had kiállításával megbízott személy ugyanis a felfogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, amely részeként a gyalogság esetében minden e tisztségre kinevezett személy a kezében tartotta az egységen belüli legfőbb törvénykezési jogot. A német szakirodalom szerint már az adott egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg tisztséget viselőkké, akik a toborzást végrehajtották. Az *Obrist* egyben a regiment első zászlójának *Hauptmann*ja is volt. Az azonban igaz, hogy míg ezt az állítást a tizenöt éves háborúban felfogadott német, vallon, francia és lotaringiai hadak esetében biztosan elfogadhatjuk, addig a győri és más végvidéki *Obrist*ok esetében már nem. A királyt meghatározott és adott jogaiban és feladataiban helyettesítő kinevezettek ugyanis a megbízás alapján nem saját embereiket bízták meg a zászlók felfogadásával, hanem az Udvari Haditanács fogadta fel azokat az egységeket, és vezetőikkel kötött egyenként megállapodást, amelyeket aztán az adott *Obrist* alá rendelték. Azaz például a Pápan szolgáló Huszár Péter lovasainak a felfogadására nem az *Obrist* adott megbízást, hanem a magyarországi hadügyeket Bécsből irányító kormányzatszerv. A szó használatával kapcsolatban meg kell még jegyeznem, hogy nem csupán konkrét tisztség megnevezéseként, hanem általánosan is alkalmazták, mint az adott helyre rendelt hadak vezetője.

² ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8974. fol. 775v–776r. Felice Malatesta és a másik két itáliai nemes a pápai segélyhadban szolgált. Az ostromban játszott szerepükről lásd *Banfi* 1940. passim. és *Bagi* 2013. 27. o.

³ Hermann Christoph von Russworm 1565 augusztusában született Frauenbreitungenben (Szász-Meiningeni Hercegség). Már fiatalon zsoldosnak állt, így harcolt a németalföldi és francia vallásháborúban. Ezt követően 1594-ben Károly (Karl) burgauai örgróf gyalogság regimentjében szolgált mint *Obristleutnant*. A tehetséges, ám gátlástalan főtiszt hamarosan igen magas posztra került. Ellenlábassai intrikái miatt 1605-ben elfogták, elítélték, és még az év november 29-én kivégeztette II. Rudolf német-római császár, magyar és cseh király.

Kétségtelen, hogy Russworm jelleme és viselkedése a kortársakban, valamint a hadvezértársaiban is igen gyakran megütközést, visszatetszést, sőt egyenesen nyílt ellenségeskedést váltott ki.⁴ Jó példa erre az 1603. évi magyarországi harcokban részt vett François de Bassompierre önéletírása. Ebben az ifjúkori emlékeit felelevenítő lotaringiai főnemes beszámolt arról, hogy már a francia vallásháborúban harcoló atyja konfliktusba került Russwormmal, és majdnem ki is végeztette, ám pártfogói megmenették a haláltól. Így Bassompierre-t saját bevallása szerint kellemetlenül érintette, amikor megtudta, hogy – ahogyan ő fogalmazott – családja legfőbb ellensége, Russworm fogja az évben vezetni a hadműveleteket. Bécsbe történt megérkezését követően kiderült számára, hogy mások is, például Bartolomäus Pezzen birodalmi udvari tanácsos (*Reichshofrat*), vagy Philipp Otto zu Salm Wild- und Rheingraf ellenséges viszonyt ápol az 1603. évi hadjárat vezetésével megbízott *Obrist-Feldmarschall*-lal⁵ – ők többször fel is hívták a figyelmét arra, hogy vigyázzon Russwormmal. Az önéletrajz írója arra nem tért ki, mi okozta az ellenségeskedést a felek között. A sors különös játékeként azonban Russworm és Bassompierre csakhamar elválaszthatatlan barátok, a dévajkodásban, a szerencsejátékokban és a gáláns kalandokban társak lettek mindaddig, míg utóbbi az 1603. év végén búcsút nem intett II. Rudolf császár és magyar király székvárosának, és ezzel együtt az Oszmán Birodalom elleni további hadakozásának.⁶

⁴ Köztudomásúnak számított Russworm ellentéte és rossz viszonya Adolf von Schwarzenberggel, vagy a II. Rudolf szolgálatába szegődött Philipp Emanuel Lorraine-nel, Mercoeur hercegével és az itáliai hadvezérekkel, mint például Giovanni Giacomo Barbiano de Belgiojosoval. *Barthold* 1838. 1–142. o.; *Janko* 1869.; *Stauffer* 1884.

⁵ A Habsburg Birodalom haderejének irányítása, „idegközpontjának” szálai az *Obrist-Feldmarschall* kezében futottak össze. Mai fogalmaink szerint tekinthetnénk vezérkari főnöknek, aki a hadak közvetlen vezetéséből is kivette a részét. Feladatai és funkciói szerint ugyanis ő szabta meg a hadművelet egészét. A had teljeskörű irányítására kiterjedő, szerteágazó és több tisztségviselő felügyeletét magában foglaló feladatai miatt rátermettségétől egy-egy hadjárat sikere függhetett. Részt kellett vennie a haditanácskozáson, és amennyiben az uralkodó nem nevezett ki egyéb hadvezért, úgy automatikusan kötelessége lett ezen tisztség feladatainak átvétele is. A lovasság főparancsnokaként valamennyi lovasegységnek, *Rittmeister*nek és egyéb lovas tisztségviselőnek parancsolt. Ügyelnie kellett mind a lovasságnál, mind pedig a gyalogságnál a hadi igazságszolgáltatás gyakorlására is. A tábor rendjét, fegyelmét és tisztaságát – együttműködve a tábor rendjéért felelős *Obrist-Proföß*-szal – a tábori rendtartás (*Feldordnung*) pontjai alapján igyekezett fenntartani. Az abban szereplő instrukciók szerint, a tüzérségért és hadianyag-ellátásért felelős *Obrist-Zeugmeister*rel közösen jelölte ki, ellenőrizte a sereg útvonalát és vonulási rendjét. A sereggel közösen vonuló zsoldosokról pontos jegyzéket kellett vezetnie. Feladatai közé tartozott még az is, hogy felügyeljen a tábor ellátásában kulcsszerepet játszó markotányosokra a főélmesterrel együttműködve. Köteles volt azt is felügyelni, hogy az árusok az élelemrendtartásnak (*Proviandordnung*) megfelelő áron és mérési csálás nélkül kínálják a termékeiket. Az árusításra jogosultaknak engedélyt kellett kiállítania (*Platzbrief*), valamint a büntetésükkel és helypénzükkel (*Standgeld*) kapcsolatos ügyek is hozzá tartoztak, bár ez utóbbi esetben meg kellett egyeznie az *Obrist-Proföß*-szal. Feladatköréhez tartozott még a hadműveletek megtervezése és levezénylése: a felvonulás- és a csatarend (*Zug- und Schlachtordnung*), az ostromok idején a tüzérség és a sáncok felállításának ellenőrzése, valamint irányítása az *Obrist-Zeugmeister*rel együttműködve. A tábor őrzésének megszervezése, valamint a riadóhelyek kijelölése is a hatáskörébe tartozott. Feladatának sikeres ellátásához és az esetleges felmerülő zsoldoslázadások elfojtásához egy zászlólovast (*Rehnfahne*) rendelt ki az uralkodó.

⁶ *Bassompierre* 1870. 98–138. o. – Közös prágai víg napjaikat a szépirodalom is megörökítette, gondoljunk Egon Erwin Kisch a Két féktelen nagyúr című novellájára. *Kisch* 1987. 153–172. o.

Ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni, vajon a három, a pápai segélyhadban szolgált itáliai nemes kijelentése – miszerint Russworm volt az okozója annak, hogy Ferdinánd főherceg felhagyott Kanizsa ostromával – megállja-e a helyét, a rendelkezésünkre álló források segítségével érdemes nyomon követnünk az *Obrist* terveit, megszólalásait és tetteit az 1601. október végétől november közepéig tartó időszakban.

A Kanizsát ostromló sereg megsegítésének kérdése

Georg von Paradieser kanizsai *Obrist* 1600. október 22-én, 45 napi ostromot követően feladta a rábízott erősséget Damat Ibrahim nagyvezírnek. Tette igen komoly következményekkel járt, hiszen Kanizsa Stájerország és némiképpen a két másik belső-ausztriai tartomány, Karintia és Krajna védelme szempontjából stratégiai jelentőséggel bírt. Ennek megfelelően az erősség elestét követő napokban, már október végén elkezdtek megszervezni Bécsből és Grazból egy új védvonalat. Ezt a Balatontól nyugatra, szinte a semmiből életre hívott új végvidéket, amelyet később négy, önálló harcászati egységet alkotó várkörzetre osztottak, Kanizsával szembeni végvidéknek keresztelték el. Másrészt ugyanekkor megindultak a tárgyalások Bécs és Graz között arról is, hogy a következő esztendő fő hadi vállalkozása Kanizsa visszavételére irányuljon. Az 1600. december 12-én és 13-án Bécsben tartott hadi tanácskozásról készített iratból kiderül, hogy a résztvevők többsége – kivéve a stájer követeket – nem az ekkor elvesztett Kanizsa visszavételét, hanem Buda ostromát tartotta elsődlegesnek. Véleményük alátámasztására ugyanazon érvet emelték ki, mint öt esztendővel korábban Nicolaus Gabelmann: a budai vilajet fővárának elestével a többi megszállt magyarországi végvár is elvesz az oszmánok számára. A háború folyamán az udvar ezt a stratégiai célját mindvégig szem előtt tartotta. Az 1600 decemberében zajló bécsi tárgyalások idején azonban világossá vált, hogy Mátyás főherceg és tanácsadói a dunántúli főhadiszíntér északi szakaszán kívánják bevetni a keresztény hadsereget. Ferdinánd főherceg és a pápai segélyhadakat vezető Gianfrancesco Aldobrandini még 1601 júniusának végén is azt kérték, hogy a különböző hadszínterekre rendelt seregeket egyesítsék. Mátyás főherceg július 6-án II. Rudolffhoz írt levelében ezzel kapcsolatban úgy vélekedett, hogy az uralkodó csapatainak Budát kell megostromolniuk, vagy meg kell ütközniük az ellenség főerejével.⁷

A belső-ausztriai tartományokat (Stájerország, Karintia és Krajna) kormányzó Ferdinánd főherceg vezette „nemzetközi” hadsereg végül 1601. szeptember 10-én vette ostrom alá a stratégiai fontosságú Kanizsát.⁸ A későbbi német-római császár és magyar

⁷ ÖStA KA AFA 1600-12-7.; uo. HHStA H AA Fasc. 140. fol. 16r.; *Pálffy* 1996. 202–203. o.; *Kelenik* 2005. 311–358. o.

⁸ Kanizsa ostromáról lásd *Ortelius* 1602. 207r–212v.; *Stauffer* 1886. 265–313. o.; *Tóth* 2000. 341–344. o.; *Istvánffy* 2009. 375–379., 384–387. o.; *Bagi* 2013. 5–30. o.; *Brunelli* 2018. 129–152. o.; *Huszthy – Kanász – Szovák* 2018. 143–172. o.; *Kanász* 2019. 79–92. o.; *Kruppa* 2019. 139–149. o.; *Brunelli* 2021. 147–168. o.; *Kanász* 2021. 169–244. o.; *Szovák* 2021. 72–103. o.

király a hadjárat megkezdését megelőzően több alkalommal is próbált a heterogén és a hadművelet nagyságához mérten kis létszámú hadai⁹ mellé erősítést kérni II. Rudolftól és Mátyás főhercegtől. Ferdinánd főherceg ugyan még tavasszal ígéretet kapott egy néhány ezer fős had átengedésére, ám a kilátásba helyezett csapatok augusztusra a Heinrich Matthias von Thurn gróf által felfogadott ezer német lovasra redukálódtak, akiket végül a főhadiszíntéren kialakult hadi helyzet miatt nem küldtek el Kanizsa alá, mint ahogyan egyébként a többi kért alakulatot sem.¹⁰

A főerőktől tehát az erősítésre Ferdinánd főherceg csak azután számíthatott, hogy a Jemisci Haszán nagyvezír, magyarországi *szerdár* vezette oszmán főserег elvonult Székesfehérvár környékéről.¹¹ A két had közötti utolsó, október 15-ei ütközetet követően azonban még több mint egy hét telt el, amíg az ellenséges erők farkasszemet néztek egymással a város szomszédságában. Ugyan az elfogottak és az átszökött pribékek¹² vallomásaiból a keresztény had vezetői úgy tudták, hogy a nagyvezír még megkísérelte Székesfehérvárt visszafoglalni, ám a janicsárok elégedetlenkedése, szinte már nyílt lázadása eltérítette őt ezen szándékától. Mátyás főherceg október 19-én arról értesült, hogy a megalázott és kétségbeesett Jemisci Haszán részegen kihirdette, hogy a következő hétfőn, azaz október 22-én tábor bontanak, és elvonulnak a hadszíntérről. Ez azonban téves információnak bizonyult – bár a nagyvezír az ostromtüzéségét valóban elindította Budára, így Székesfehérvár további ostromától már nem kellett tartani.¹³ A következő napon, október 23-án a keresztény hadvezetéshez különböző forrásokból olyan hírek érkeztek, hogy a janicsárok és a szpáhik engedély nélkül el fognak vonulni, amennyiben a nagyvezír két napon belül maga ki nem adja erre a parancsot és ki nem fizeti elmaradt zsoldjukat. Ez utóbbi azonban megtörtént, amit az oszmán had tagjai fegyvereik elsütésével ünnepeltek meg.¹⁴ Október 24-én a Thurzó György lovasai által elfogott törökök pedig immáron biztosan állították, hogy az oszmán főserег a következő napon, október 25-én tábor bont. Azt is tudni vélték, hogy a hadból 15 000 fegyverforgatót Kanizsa megsegítésére küldenek.¹⁵

Ekkor Mátyás főherceg helyettesével (*General Obristleutnant*), Philippe-Emanuel Lorraine-nel, Mercoeur hercegevel, Russwormmal mint *Obrist-Feldmarschall*-al, Karl Ludwig Graf zu Sulz *Obrist-Feldzeugmeisterrel*,¹⁶ Bernard Leo Gall haditaná-

⁹ Ferdinánd főherceg hadának erejére lásd *Ortelius* 1602. 207r–v. és *Bagi* 2013. 8–12. o.

¹⁰ Minderről részletesebben lásd *Bagi* 2013. 12–14. o.

¹¹ Székesfehérvár 1601. évi ostromáról és az azt követő három ütközetről lásd *Gömöry* 1892. 299–322., 609–623. o. és *Bagi* 2016.

¹² Az Oszmán Birodalom szolgálatába állt keresztény személy.

¹³ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; *Gömöry* 1892. 619. o.; *Bagi* 2013. 174–175. o.

¹⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. fol. 62r. és uo. KA AFA 1601-13-1.

¹⁵ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

¹⁶ Az Udvari Haditanács kinevezett egy *Obrist Zeugmeister*t, aki jelen esetben nem csupán a mezei csapatok, hanem a végházak tűzszerszámaiért is felelt. Tehát egy már létező tisztség jogköre bővült ki, duplázódott meg. Feladatai – hasonlóan a *Feldmarschall*éhoz – igen szerteágazóak voltak: a tüzérség irányítása, az ütegek ellenőrzése, az aknászok munkájának koordinálása, a táborban lévő hadianyag

csossal és Nádasdi Ferenc dunántúli főkapitánnyal megvitatta a kialakult helyzetet, javaslatokat várva arra a kérdésre, hogyan tudnának az elvonuló ellenséges hadnak további veszteségeket okozni. Abban mindenki egyetértett, hogy az oszmán csapatokat meg kellene támadni, ám a kivitelezés mikéntje körül már élénk disputa alakult ki.

Az egyik álláspontot Mercoeur képviselte, aki terve szerint a mellé adott 2000 lovasal bevonulna Székesfehérvárra, és onnan figyelve az oszmán fősereg mozgását, alkalmas időben rájuk támadna. Ezzel szemben Russworm sokkal harciasabb véleményt fogalmazott meg. Azt javasolta, hogy csatát kellene kezdeményezni, vagy pedig három oldalról (a város, Csókakő, illetve a mocsáron átvezető szárazulat felől) rajta kellene ütni az oszmán táboron. Tervével azonban sem Mercoeur, sem Sulz, sem Gall, sem pedig Nádasdi nem értett egyet. Állásfoglalásukat azzal indokolták, hogy egy ilyen összecsapás kimenetele igen kétséges, és vereség esetén nemcsak a győri végvidék várai kerülnének veszélybe, hanem Ferdinánd főhercegnek is fel kellene hagynia Kanizsa további vívásával. Szerintük az október 15-ei sikert is a sáncoknak és a szekérvárnak köszönhetette a keresztény sereg. Már akkor sem mertek nyílt harcba bonyolódni, csak az éppen támadott részek felmentésére szorítkoztak, mivel a csapatok létszáma erősen fogyatkozott, és az ellenség jelentős túlerőben volt. Tehát az a döntés született, hogy a keresztény sereg marad a megerődített táborban.

Russworm – természetesen – tiltakozott ez ellen, arra hivatkozva, hogy az oszmán fősereg egyes részei már elvonultak, míg ők nemrégiben gyarapodtak Otto von Vohenstein *Obrist* lovasaival. A tanácskozás többi résztvevőjét ez sem győzte meg. Felhívták az *Obrist-Feldmarschall* figyelmét arra, hogy a lovasok és a gyalogosok nagy veszteségeket szenvedtek el, valamint a vármegyei hadak létszáma is napról napra csökken. Abban pedig nem adtak igazat Russwormnak, hogy az időközben a táborba érkezett ezer, a frank kerületi rendek által kiállított német lovassal erősebbek lennének, mint október 15-én.

Az *Obrist-Feldmarschall* másik javaslatát, az oszmán táboron való rajtaütést is megfontolták a haditanácson. Azt azért tartották veszélyesnek, mert ahhoz a támadáshoz is ki kellett volna vonni a sereg zömét a keresztény táborból, amely körül mindeközben az ellenséges lovasság folyamatosan portyázott. Az ellenvéleményt megfogalmazók tehát azzal érveltek, hogy utóbbiak bármikor meglephetnék a még csak felfejlődő csapatokat, és súlyos vereséget mérhetnek rájuk. Ráadásul úgy vélték, hogy az oszmán tábor megtámadása a nagyvezír hadai számára ehhez képest csak kisebb veszteséget okozna. Tehát még siker esetén is több kárt, mint hasznot hozna az akció. Hiszen – emlékeztettek

felügyelete, a tábor védelmére és a várvívásokhoz sáncok, valamint utak és hidak építtetése. Megszervezte a tábor, illetve az egész hadsereg lőszerutánpótlását, hiszen nem csupán az ágyúkat, hanem az ezredek lövészeit is el kellett látni puskaporral és ólommal. Emellett ellenőrizte a megmaradt készleteket és azt, hogy lőszerrel senki se kereskedhessék. A hadjárat végén felügyelte az ágyúk és a munició visszaszállítását a bécsi vagy egyéb hadszertárakba, amiről pontos jegyzéket, inventáriumot kellett készítenie. Feladatai végrehajtásához saját stábbal rendelkezett.

a terv ellenzői – a mezőkeresztesi csata veszét is az okozta, hogy a keresztény zsoldosok az ellenséges tábor kifosztásához fogtak, így soraik felbomlottak, az időközben rendeződött és a harctérre visszatért oszmán erők pedig győzelmet arathattak. Emellett a tábor megtámadását ellenzők azt is felhozták érvként, hogy a mocsaras vidéken, illetve az azon átvezető töltésnél az oszmánok megtámadása lehetetlen.

Mindezek alapján Mátyás főherceg úgy döntött, hogy az ellenség elvonulását a megerősített táborban várják meg. Addig is az őrséget újra megerősítette, és a zsoldosok egy részét a Győről október 22-én elindult élelmiszerszállító szekerek útjának biztosítására Pápához küldte.¹⁷

Az elfogottak és a pribékek által vallottak igaznak bizonyultak. Október 25-én éjfél után az oszmán haderő csendben elindult a székesfehérvári táborából, amit maga mögött fel is gyújtott. A két sereg között elnyúló szárazulat fedezésére pedig nagy létszámú lovasságot rendeltek ki utóvédként. Mátyás főherceg az ellenség cselétől és ravaszágától tartva kiküldte saját lovasait, hogy szemmel tartsák az oszmán csapatok mozgását. Három forrás – Mátyás főherceg október 26-án a Székesfehérvár és Palota¹⁸ között félúton fekvő táborból az uralkodónak küldött levele, az 1601. évi hadjáratról készült jelentés, valamint Hieronymus Ortelius krónikája¹⁹ – is beszámolt egy érdekes közjátékról: amikor Russworm észrevette, hogy az oszmán had felkerekedett, akkor ő és Seifried von Kollonich néhány lovassal (az augsburgi történétíró szerint két kompánia lovassal és néhány száz muskétással) az oszmán sereg utóvédjének egy 400 fős csoportjára vetette magát. Ortelius szerint csatáoztak is, ám egyik fél sem szenvedett veszteségeket.²⁰ A főherceg levele és a hadijelentés szerint az ellenséges lovasság kérte, hogy hitre beszélhessenek, azaz bántódás nélkül tárgyalhassanak. Mikor erre engedélyt kaptak, elmondták, hogy ők a budai oszmán hadból valók, és kérték, hogy a keresztény sereg főtisztjeinek adják át jókívánságaikat. Beismerték, hogy ezelőtt nem találkoztak ilyen bátran és jól harcoló keresztény haddal, illetve, hogy nagy veszteség érte őket Székesfehérvár elvesztésével, és sok vitézüket elesett a harcmezőn az elmúlt napokban. Majd a barátságos szóváltás után azzal váltak el egymástól, hogy a következő tavaszon vagy az oszmánok foglalják vissza Székesfehérvárt, vagy a keresztények veszik be Budát.²¹

Az éjszaka folyamán még három francia renegát és két pribék jelentkezett a keresztény táborban, akik ugyanazokat az információkat erősítették meg, amelyeket már október 23-án és 24-én az elfogottak és átszökött pribékek vallottak. Annyival egészítették ki azokat, hogy az oszmánok elbontották maguk mögött a töltésutat.²²

¹⁷ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. fol. 62r–63v.; uo. KA AFA 1601-13-1.; *Gömöry* 1892. 620. o.

¹⁸ Várpalota.

¹⁹ *Ortelius* 1602.

²⁰ Uo. 206r.

²¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. fol. 66r–68v.; uo. KA AFA 1601-13-1.; *Gömöry* 1892. 620–621. o.

²² ÖStA KA AFA 1601-13-1.

Miután Jemiscsi Haszán hada folytatta vonulását Buda, illetve Adony irányába, Mátyás főherceg október 26-án ismét megtárgyalta Russwormmal, Sulzcal és Gall-lal a kialakult helyzetet, és a következő, négy pontból álló döntést hozták:

1. Székesfehérvárt el kell látni megfelelő őrséggel, élelmiszerral és munícióval. A táborban található lövegeket és hadianyagot pedig biztos helyre kell szállíttatni.
2. Mivel ekkor még tartott Kanizsa ostroma, Mátyás főherceg Ferdinánd főherceg segítségére kívánt vonulni, Székesfehérvár védelmét pedig Gotthard von Starhemberg-re bízta. Az utóbbi alá rendelt had létszáma, amelyet a felső-ausztriai rendek adójából toboroztak, majdnem harmadára csökkent addigra, ezért Adolf von Althan regimentjéből két zászlót, továbbá Győrből kétszáz gyalogost és százötven lovas, valamint Pápáról száz, Veszprémből pedig ötven gyalogost a város őrségének megerősítésére rendelt. Emellett kérte az uralkodót a kinevezés és a végház megerősítésére.²³
3. A dikából²⁴ kiállított alsó-magyarországi vármegyék seregét az előbb említett Althan megmaradt nyolc zászlójával a bányavárosok védelmére rendelték.
4. A beteg és sebesült zsoldosokat a málhával együtt Győrbe, illetve a környező falvakba rendelték. Ugyanígy jártak el a táborban található lövegekkel és hadianyaggal is, amiket biztos helyre kellett szállítani.

Mátyás főherceg tehát Kanizsa alá akart vonulni, hogy unokatestvérét megsegítse az ostromban, ám a táborban tapasztalható nagy élelmiszerhiány miatt – mivel a Győről várt társzekerek tíz napja nem érkeztek meg – nem tudott elindulni.²⁵

A keresztény csapatok a következő két napban, október 27-én és 28-án is – immáron tizenkét napja – hiába vártak az elesésre. A főherceg továbbra sem tudott útra kelni Kanizsa felé, mindeközben az a hír érkezett, hogy a lovas lövész testőrség parancsnoka, akit korábban Győrbe küldött a szállítmány sürgetésére, állítólag a társzekerekkel Palotára érkezett. Mivel Mátyás főherceg a teljes haddal nem tudott megindulni, ezért parancsot adott Russwormnak, hogy induljon el a gyalogregimentek egy részével és a tüzérséggel.²⁶

A következő napon, október 29-én a megmaradt haddal Mátyás főherceg is elhagyta a Szentgyörgy-mező közelében, Székesfehérvár és Palota között kiépített tábort az utóbbi végház irányába, hogy ott találkozzon az élelemszállítókkal. Délben meg is érkezett Palotára, ám kiderült, hogy az október 28-ai hír a társzekerek megérkezéséről hamis, így a zsoldosok újra eleség, míg a lovak takarmány nélkül maradtak. Ezután

²³ A Mátyás főherceg által október 26-án írt levélben az áll, hogy a győri végvidékről 300 hajdút és ugyanannyi huszárt kell Székesfehérvárra rendelni. Emellett Solms lovas lövéseinek két kompániáját is, amikor azok megérkeznek. ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. fol. 67r–v.

²⁴ A magyar rendek által az országgyűléseken megszavazott és vármegyénként a jobbágyporták után behajtott rovásadó (*subsidiium, dica*).

²⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. fol. 66r–68v. és uo. KA AFA 1601-13-1.

²⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. fol. 81r–v. és uo. KA AFA 1601-13-1.

a sereg folytatta útját Veszprémnek, ahová október 30-án érkeztek meg. Az 1601. évi hadjáratról készült jelentés szerint a zsoldosok ekkor már teljesen kimerültek, és szinte félholtak voltak a meneteléstől és az éhségtől. Mátyás főherceg úgy döntött, hogy itt tábort veret, és Veszprémben hozatja Győrből az élelmet,²⁷ a szekerek kíséréséhez pedig nagyszámú lovasságot akart kirendelni. Ám a lovasok *Obrist*jai elpanaszolták, hogy hátasaik elpusztultak, és zsoldosaik is annyira legyengültek, hogy már őrséget sem tudnak adni. Mivel pedig Győrbe és vissza az út majd kétszáz kilométer, a szekerek kísérése olyan terhet róna rájuk, amit már nem tudnak vállalni.

Még aznap este Ferdinánd főherceg egy (újabb) követe, Jakob Preiner titkos tanácsos és *Hofmarschall*²⁸ érkezett meg a kanizsai ostromtáborból.²⁹ Jelentést tett az október 28-ai sikertelen rohamról a vár ellen, valamint – felhatalmazása alapján – 5000 német gyalogost, 2000 lovas, kartányhoz³⁰ és *Singerin*hez³¹ való lövedékeket, továbbá 400 mázsa lőport kért az ostrom folytatásához.

Mátyás főherceg ekkor újra haditanácsot hívott össze, ahol Mercoeur és mások is a seregben tapasztalható áldatlan állapotokra hívták fel a figyelmét. Kifejtették ugyanis, hogy a gyalogság az ostromtól, az ütközetektől, a nehéz terepen való vonulásoktól, az őrállástól, az állandó nélkülözéstől és az ezzel együtt megjelenő járványoktól olyan mértékben legyengült, hogy már csak Andreas von Hofkirchen és Hans Preiner zu Stübing regimentje képvisel számottevő haderőt. Utóbbi parancsnoksága alá rendelték ekkorra már Hans Wendel von Pernhausen gyalogosait is, mivel az *Obrist*juk októberben járványban meghalt.³² Hasonló helyzet alakult ki a lovasságnál is, ahol Vohenstein frank csapatát leszámítva már csak kevés ló állt rendelkezésre.

A főherceg azonban mindenképpen meg akarta segíteni a Kanizsát ostromló sereget, ezért parancsot adott Preinernek, valamint a betegeskedő Hofkirchent helyettesítő Ehrenreich von Jagenreitternek, hogy gyalogosaikkal október 31-én induljanak el a Sümeg–Zalaszentgrót útvonalon. Ellátásuk biztosítására pedig Hagymássy Kristófot rendelte ki. Erről Jakob Preiner tájékoztathatta Ferdinánd főherceget is, hiszen egy november 8-án a kanizsai táborból küldött jelentés szerint két regimentet vártak az ostromlók a megsegítésükre.³³

²⁷ Mátyás főherceg ugyanott táborozott le – a vártól kb. 5 kilométerre –, ahol Szinán nagyvezír tette, amikor 1593-ban megostromolta Veszprémet. ÖStA KA AFA 1601-13-1.

²⁸ A leginkább az udvar pénzügyeit igazgató tisztségviselő.

²⁹ *Istvánffy* 1602. 379. o.

³⁰ Az ostromágyú (?) egy fajtája. Bővebben lásd *Domokos* 2003. 30–31. o.

³¹ A *Singerin* ágyút más néven feles – azaz 24 fontos – kartánynak nevezték. *Domokos* 2003. 31–32. o. és ÖStA KA AFA 1600-6-ad 12.

³² 1601 októberében Preinert II. Rudolf az ő és Pernhausen gyalogságából összevonni szándékozott 4000 vagy 5000 fős egység parancsnokának javasolta. Az így összevont ezred vezetésére 1602-ben kapott kinevezést. ÖStA KA HKRA Wien Registrat 1601. Oktober No. 136.; uo. KA AFA 1602-3-5.; *Gömöry* 1892. 620. o.; *Heischmann* 1925. 229–230. o.

³³ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8974. fol. 716v.

Ezeket azonban november első napjaiban nem sikerült elindítani. A két *Obrist* ugyanis tiltakozott a parancs ellen, arra hivatkozva, hogy a zsoldot nem fizették ki gyalogosaik számára, akik legyengültek és ruházatuk elrongyolódott, valamint a számukra kijelölt útvonalon csak elpusztult falvak vannak, így az élelmiszer beszerzése is reménytelen volna. Ezért azt kérték, hogy hadd vonuljanak a fősereggel együtt Pápára, ahol végre élelemhez jutnának, és hópénzüket is átvehetnék, onnan pedig továbbindulhatnak Kanizsa alá. Ezzel szemben Russworm azt tanácsolta, hogy a keresztény sereg maradjon a Veszprém melletti táborban, ott várja be Győrből az élelmet, majd onnan induljon Ferdinánd főherceg megsegítésére.

Mátyás főherceg végül az *Obristok* számára kedvező döntést hozott. Parancsot adott, hogy a Preiner-regiment zsoldját és az élelmiszert Győrből azonnal Pápára küldjék. Sulznak meghagyta, hogy a két említett végházból a kért muníciót szedje össze. Nádasdinak pedig a szállításhoz szükséges 80 szekeret kellett kiállíttatnia Vas és Sopron vármegyékből. Mátyás főherceg emellett tájékoztatást kért Ferdinándtól arról, meddig szándékozik még az ostromot folytatni, hogy megtudja, vajon odaérne-e időben Pápáról a kért segítség.

Mindenszentek napján tehát elindult a teljes sereg Pápa irányába, ám az egész éjjel és nappal tartó hatalmas hóesésben alig tudtak hozzávetőlegesen öt kilométert haladni. Mátyás főherceg a hadak vezetését Mercoeurre és Russwormra hagyva előrelavagolt, és még aznap megérkezett kíséretével Pápára, ahova a keresztény gyalogság és lovaság az időjárással küzdve részenként, november 2-a és 4-e között érkezett meg. A vonulásuk nagy veszteséggel járt, hiszen a jelentések szerint útközben több mint ezer ember és rendkívül sok ló elpusztult a nélkülözéstől, valamint a nagy hidegtől. Emellett sok szekér is tönkrement. Ezeket az elgyötört lovak a rossz utakon már nem húzhatták tovább, így magukra hagyták az erdőben a rajtuk lévő málhával. A keresztény sereg létszámát tovább csökkentette, hogy a bajor birodalmi kerület által kiállított hét zászlónyi gyalogos elhagyta a tábor.³⁴ Egy Pápáról november 3-ai dátummal Philipp Eduard Fuggernek küldött jelentés is arról számolt be, hogy a hadinép jelentős részének a *Bestallung*jában foglalt szolgálati ideje lejárt, ezért csak a Preiner- és a Hofkirchen-regimenteket lehet Kanizsa ostromlóinak megsegítésére küldeni. Ráadásul a bajor és a sváb csapatok már el is indultak Alsó-Ausztria és a Német-római Birodalom felé. A jelentés összeállítója azt is tudni vélte, hogy Mátyás főherceg kisebb, még oszmán kézen lévő végházak ellen vezetheti megmaradt zsoldosait.³⁵

Mindezeket figyelembe véve november 4-én az *Obristok* együtt felkeresték Mátyás főherceget, és kérték, hogy zsoldosaik állapota miatt rendelje őket a harctérről a falvakra. Ugyanis lehetetlennek ítélték, hogy a keresztény had ilyen állapotban, ilyen időjárási körülmények között tovább folytathassa a hadjáratot és Kanizsa alá vonuljon. A főherceg

³⁴ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

³⁵ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8974. fol. 708v.

politikai döntést hozott: elszánta magát unokatestvére megsegítésére. Ezért – bár meghallgatta Mercoeur, Russworm, Sulz és Gall véleményét is – a következő napon úgy határozott, hogy a Hofkirchen és Preiner alá rendelt regimenteket, Thurn megmaradt lovasságát, valamint Philipp Graf zu Solms hat vallon lovas lövész kompániáját – amelyek egy nappal korábban érkeztek meg a keresztény táborba – az ostromlók segítségére küldi.³⁶

Ugyanekkor érkezett meg Komáromból egy híradás, amely szerint a nagyvezír (november 3-án) 30 000 főt indított útnak az ostromlott dél-dunántúli végház felmentésére. Az ostromlók táborából november 8-án küldött jelentés készítője arról számolt be, hogy a nagyvezír serege már Pécsnél áll.³⁷ Jemiscsi Haszán 1601 decemberében készült *telhiszéből*³⁸ pedig tudjuk:

„Kanizsáról folytonosan segélykérők érkeztek, fontos volt, hogy a katonákkal való tanácskozás és egyetértés után a nagy ágyúkat minél előbb kivontassuk és rendeltetési helyükre eljuttassuk, s Kanizsa várának segítséget nyújtunk. [Ezért] az említett helyről felkerekedtünk, az ágyúkat Budára (Budin) küldtük, s előbb a pozsegai és izvorniki szandzsákok serege, majd mi magunk is Kanizsa megsegítésére igyekeztünk. De azzal a megfontolással, nehogy a kevés idő és a rosszra fordult téli időjárás miatt, s az okból, hogy elérkezett a hadjáratból való visszatérés ideje, a katonák egymást föltüzeljék és elmenjenek, azon a helyen nem közöltük velük, hogy Kanizsára tartunk. Mikor a Mohács nevű helyre értünk, a seregben kihirdettük, hogy Kanizsa megsegítésére igyekszünk, s akik jönni akarnak, jöjjenek, akik nem akarnak, távozzanak. [Felséged] e szolgája a nevezett helyről Kanizsa felé vette az útját, s előbb Pécsre (Pecsuj), onnan pedig Szigetvárra érkezett. A korábban elküldött boszniai beglerbég a boszniai sereggel a Kanizsához közeli Tomasin [Drávatamási] nevű helyre vonult, magunk pedig megkezdtük a Kanizsára való menetel előkészületeit. A seregből önkénteseket írtunk össze, s a velünk lévő száz–kétszáz főnyi tatár seregből kiválasztottunk egy csapatot, s ezt magunk előtt a Kanizsát ostromló alávaló hitetlenek ellen küldtük. A nevezettek, elmenve, az átkozottak ostromsáncaira rontottak, számos átkozottat megöltek, és mintegy negyven-ötvenet foglyul ejtettek. Éppen visszafelé igyekeztek velük, mikor a mögöttük lévő táborból nagyszámú alávaló hitetlen tört elő, az innen érkezetteket elűzte és a szerzett foglyok nagy részét kiszabadította; [a hitetlenek] vértanúvá tettek egy tatár herceget és néhány tatárt élve elfogtak. Mikor megkérdezték tőlük, honnan jöttek, a nevezettek elmondták, hogy a *szerdár* az iszlám sereggel Szigetvárra érkezett és ellenük készül; ők pedig azért jöttek előre, hogy nyelvet fogjanak.”³⁹

Erről a portyáról Ortelius is beszámolt a munkájában, megemlítve, hogy a tatárok elhajtották a környéken tartott marhákat, ezzel nagy kárt okozva az ostromlóknak.⁴⁰

³⁶ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

³⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8974. fol. 716v.

³⁸ Beadvány vagy előterjesztés.

³⁹ *Dávid – Fodor* 1983. 285. o.

⁴⁰ *Ortelius* 1602. 211r.

A nagyvezír azonban nem gondolhatott az ostromlottak felmentésére. Ibrahim Pecsevi beszámolója szerint:

„Mohácsról Pécsre, onnan pedig Szigetvárra ment. Kászim napja [október 26.] már elmult s a katonaság is többnyire széteszlott. Hideg zordon időjárás volt. A janicsárok sátraikba húzódvá vonakodtak menni. [...] Ezen visszavonulás alkalmával a nagy hideg miatt elszámolhatatlan sokat szenvedtek s igen sok állat és iszlám katona elveszett. Mivel Szigetvárról vissza kellett térni, azért Kanizsát isten oltalmába ajánlotta, hol szintén akkora hó és oly nagy hideg volt.”⁴¹

Ennek ellenére Észak-Itáliában, egészen pontosan Palmanovában már azt beszélték, hogy a nagyvezír hadát, mikor az említett erősség felmentésére akart vonulni, három oldalról – a Ferdinánd és a Mátyás főherceg, valamint a Mercoeur hercege vezette keresztény seregek – megtámadták, és vereséget mértek rá. Állítólag az oszmán főszereg 25 000 fős veszteséget szenvedett, adta tudtul a Velencében november 9-én keltezt jelentés. A lap szélére azonban egy másik kéz odaírta, hogy a híradás hamis.⁴²

Mátyás főherceg a Komáromból érkezett hír hallatán november 6-án úgy döntött, hogy az eddig kijelölt hadak mellé rendeli még Althan megmaradt gyalogságát és Vohenstein frank lovasait is. A sereg élére pedig Mercoeurt kívánta állítani, aki azonban visszautasította a felkérést, és maga helyett Russwormot javasolta.⁴³ A harci vágtyól égő *Obrist-Feldmarschall* el is fogadta a megbízást. Tette ezt annak ellenére, hogy tisztában kellett azzal lennie, miszerint megbízatása inkább csak politikai gesztus Ferdinánd főherceg irányába, semmint valódi segítségnyújtás. Egyrészt a rábízott hozzávetőlegesen 5–8000 fős „egészséges hadinép” nem befolyásolhatta döntően az ostrom menetét,⁴⁴ másrészt tapasztalt hadvezérként azt is tudta, hogy alapos felkészülés hiányában a téli hadviselés nem járhatott sikerrel. Mint látni fogjuk, ez utóbbi miatt hamarosan súlyos veszteségeket szenvedtek az alá rendelt csapatok.

Russworm és hada Kanizsa alatt

Mint láttuk, október második felétől egészen november 6-áig húzódott az a folyamat, amelynek eredményeként Russworm elindulhatott az alá rendelt hadakkal Kanizsára. Az egyre téliesebbre forduló időjárás azonban újabb komoly megpróbáltatások elé állította a keresztény zsoldosokat. Istvánffy Miklós történeti munkájában a Kanizsáig tartó vonulásról sommásan azt jegyezte fel:

⁴¹ Ibrahim Pecsevi 1916. 162–163. o.

⁴² ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8974. fol. 710v–711r.

⁴³ *Staufffer* 1886. 306–311. o. és *Antonitsch* 1975. 310–311. o.

⁴⁴ ÖStA KA AFA 1601-13-1. és ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8974. fol. 716r–v.

„Mátyás is, hogy azokat alkalmasan véghezvinné, nem akarván semmi késedelmet szerezni, Roswurmot, Mercuriának képebelit, az Mansfeld oskolájából való erős s gyors férfit, hatezer gyaloggal és kétezer lovassal elküldé, [...] oly nehéz utakon s háború időben, hogy az holvalókat s tábóri eszközököt rész szerint Beszprémbe, rész szerint másutt hadni kényszerítettének, és sokan az útban hideggel és szükséges dolgoknak fogyatkozása miatt elvesznének...”⁴⁵

A „magyar Livius” által leírtakat kiegészítette és részletezte a mindig jólétesült Ortelius is. Művében úgy fogalmazott, hogy a keresztény főszereg zsoldosainak számát nem csupán Székesfehérvár megszállása, a város falai elleni rohamok és az összecsapások csökkentették, hanem a Pápáról Kanizsáig tartó vonulás is. Hiába vittek magukkal ugyanis sátrakat, ezeket nem tudták felállítani, és a nagy hidegben a pusztán földön voltak kénytelenek aludni. Az augsburgi szerző ezzel kapcsolatban ugyanakkor megjegyezte, hogy Russworm és hadai mindezeket a szörnyű állapotokat türellemmel viselték.⁴⁶

Az *Obrist-Feldmarschall* vezette had keserves menetelése november 12-én ért véget. Aznap már Kanizsától egy fél német mérföld távolságra, azaz hozzávetőlegesen három kilométerre táboroztak le. A következő napon Russworm és az *Obristok* az ostromlók táborába lovagoltak, és jelentkeztek Ferdinánd főhercegnél, majd megszemlélték az új csapatok számára táborverésre alkalmas helyeket. Russworm egy olyan külön táborhelyet szemelt ki zsoldosainak, ahonnan egyszerre tudta megakadályozni az erősség esetleges felmentését, illetve megsegítését, valamint – amennyiben erre alkalom nyílik – könnyen részt vehet a falak elleni újabb rohamban. Míg Russworm és az *Obristok* Ferdinánd főhercegnél tárgyaltak, addig hadaik igyekeztek kipihenni az út fáradalmait, már amennyire lehetett.

A keresztény főszeregtől küldött gyalogosok és lovasok november 14-én teljes harcrendben vonultak be az ostromlók táborába. Russworm hadai előtt ellovagolt és megszemlélte azt a főherceg, a helyettese, Vincenzo Gonzaga mantovai herceg és a Kanizsát ostromló sereg élére *Obrist-Feldmarschall*á kinevezett Giovanni de Medici *Obrist-Zeugmeister* is, akik nagyon meg voltak elégedve a látottakkal.⁴⁷

A „frissen” érkezett csapatok ugyan felverhették sátraikat a Russworm által kijelölt helyen, ám még aznap este viharos széllel eső érkezett, majd gyorsan hűlni kezdett a hőmérséklet, és az esőzést havazás váltotta fel, amely egészen november 15-én délig tartott. A leesett hó térdig ért. A nyílt terepen táborozó zsoldosok és családjaik az ítéletidő elől az erdőben kerestek menedéket, mindhiába. Ha hihetünk az egykori beszámolóknak, akkor az ostromlók táborában több mint háromezer férfi, nő és gyerek fagyott halálra, valamint háromszáznál több ló pusztult el.⁴⁸

⁴⁵ Istvánffy 2009. 379. o.

⁴⁶ ÖStA KA AFA 1601-13-1. és Ortelius 1602. 211r–v.

⁴⁷ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8974. fol. 724r–725r.; Ortelius 1602. 211r.

⁴⁸ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8974. fol. 724r–725r.; Ortelius 1602. 211r–v.

A kialakult helyzetben Russworm alázatosan kérte egy haditanács összehívását a főhercegtől, ahol a megjelent *Obristok* előtt az ostromműveletek alakításáért, a sáncok és a futóárkok kijelöléséért és építéséért felelős tisztségviselők számot adhatnak a helyzetről, valamint arról, hogy jelen állapot szerint sikerülhet-e az erősséget bevenni. A tanácskozás menetéről Mátyás főherceg hadijelentése mellett annak alapján – a szöveget szinte szóról-szóra idézve – Ortelius, valamint Istvánffy is beszámolt. Érdeemes tehát mindkét változatot bemutatnunk, hiszen ezáltal képet kaphatunk Russworm gondolkodásáról, had-, de leginkább ostromvezetési elképzeléseiről.

A hadijelentésben és Ortelius művében is azt olvashatjuk, hogy a Russworm által megfogalmazott kérdésekre az első tisztségviselő (*Official*) – aki embereivel a bástyánál (*Bollwerk*)⁴⁹ eljutott egészen az ellenlejtig (*contrascarpa*),⁵⁰ azaz a vizesárok erősséggel átellenben lévő partjáig a közelítőárkokkal (*approchi*)⁵¹ – azt jelentette, hogy az árkot nem tudja feltölteni, mert a benne folyó víznek igen erős a sodrása, és folyamatosan elmossa a feltöltést. Ezért azt tervezte, hogy egy szekeret engednek a mederbe, és amennyiben ez sikerül, akkor megpróbálnak még egy utolsó rohamot. Ha nem járnak szerencsével, akkor azonban fel kell hagyni az ostrommal, és el kell vonulni Kanizsa alól.

A másik bástyánál folyó munkáért felelős tisztségviselő még siralmasabb helyzetről számolt be. Az alá rendelt munkások ugyanis eddig csupán harminc lépésnyire tudták megközelíteni az ellenlejtet. A tisztségviselő azonban nem volt híján a kincstári optimizmusnak. Mivel sokféle és nagyszámú, a földmunkákhoz szükséges szerszám, valamint gyapjúbála, rőzszenyaláb és sánckosár állt rendelkezésre, ezért úgy vélte, hogy három vagy négy napon belül eljuthatnak az ellenlejt tábor felőli széléig. Amennyiben pedig át tudnának kelni az árkon, és az erősség falának a tövében meg tudnák vetni a lábukat, akkor lehetőség nyílna itt is egy újabb roham előkészítésére.

A minden józan alapot és megfontolást nélkülöző vélemény meghallgatását követően Vincenzo Gonzaga herceg, Ferdinánd főherceg helyettese (*Locogotenente General* vagy *General Leutnant*) úgy vélte, hogy a Kanizsa elleni ostrom további folytatásával a még rendelkezésre álló hadinépet csak vágóhídra küldenék, így a teljesen hiábavaló hadműveletet le kell állítani. A hadijelentés szerint ekkor Ferdinánd főherceg azt kérdezte a tisztségviselőktől, hogy megkaptak-e minden szükséges eszközt és támogatást a vizesárok feltöltéséhez és az erősség beveteléséhez. Erre nem válaszolhattak tagadólag, hiszen minden, az ostromhoz szükséges hadianyagot megkaptak. Rőzsékből és zsákokból⁵² annyi állt rendelkezésre, hogy egy, az erősség falainál magasabb sáncot lehetett volna felépíteni ezekből.

⁴⁹ Domokos 1986. 106., 108. o.

⁵⁰ Ez voltaképpen az árok külső oldala volt. Uo. 106. o.

⁵¹ Uo. 91., 107. o.

⁵² A zsákok anyagához még Ferdinánd főherceg is felvágattatta saját sátrának ponyváját.

Mindezeket követően a főherceg kikérte Russworm és a vele együtt érkezett *Obristok* véleményét a hallottakról és a kialakult helyzetről. A keresztény főserg *Obrist-Feldmarschallja* rámutatott beszédében, hogy ha ostromhoz alkalmas időjárás mellett sem sikerült ilyen sokáig semmi eredményt elérni, akkor az egyre hidegebbé és csapadékosabbá váló novemberi napokon még kevésbé lehet erre számítani. Emellett egyetlen olyan állást sem sikerült odáig megszerezniük, amely feleslegessé tette volna a védők további ellenállást, vagy lehetőséget adott volna a keresztényeknek egy újabb támadásra. A kurtinából⁵³ ugyan sikerült egy darabot lerombolni már három héttel azelőtt, hogy a futóárokkal elérték volna az ellenlejtet. Az erősséget pedig itt, a legerősebb, legvédtettebb helyen, a két bástya között támadták meg. Mindennek tetejébe Kanizsát nem zárták körül rendszeresen, hiszen a védők fényes nappal ki-be járnak takarmányért és tüzelőért. Azaz – summázta Russworm a mondanivalóját – minden eddigi, az erősség ostromára fordított fáradság és munka hiábavaló volt. Ha valami eredményt akarnának elérni, akkor teljesen újonnan és más módon kellene kezdeni az egészet. Russworm végzetül nyomatékosan tiltakozott az ellen, hogy az ostrom lefolyásáért vagy félbeszakításáért felelőssé, illetve a kudarc részesévé tegyék. Ezért fel is ajánlotta, hogy az alá rendelt haddal addig marad a táborban, amíg egy csöppnyi esély is mutatkozik az erősség bevételére. Mindezeket figyelembe véve a főherceg úgy döntött, hogy felhagynak az ostrommal, és elvonulnak Kanizsa falai alól.⁵⁴

Russworm Mátyás főhercegnek is beszámolt a kanizsai táborban tapasztalt áldatlan állapotokról. Keserű iróniával úgy fogalmazott, hogy Ferdinánd főherceg minden bizodalját itáliai parancsnokaiba vetette, igyekezett mindent óhajuk szerint elrendelni és végrehajtani, de nagyon csodálkozik rajta, hogy őfelsége oly nagy türelemmel maradt egy ilyen veszélyes és rosszul felállított táborban, és oly sokáig tűrte a hiábavaló munkálatokat.⁵⁵

A hadijelentésben foglaltak és Russworm levele szerint tehát a keresztény főserg *Obrist-Feldmarschallja* komoly kritikát fogalmazott meg az addig elvégzett ostrommunkálatokkal kapcsolatban, kétségbe vonva Ferdinánd főherceg tisztségviselőinek hozzáértését és képességeit is. Magát az eseményt – mint már említettem – Istvánffy is megörökítette történeti munkájában. Ebben állítólag szóról-szóra idézte Russworm beszédét és a haditanácskozás egészét:

„Nem kétlem, ó kegyes, jó fejedelem, hogy ti ennek az megszállásnak kezdetitől fogva semmi költségnek, sem munkának nem kedveztetek légyen, hogy az kívánatos végbenvitettetnék, s az ily ti gondviselésekkel a nyomorúságoknak s veszedelmeknek, melyek ebből az helyből a ti szomszéd tartománytokra szállani láttatnak, eléggé elejit vehetni volna. De az ti tanácstoknak és szorgalmatosságtoknak s a ti kapitányotoknak minde-

⁵³ Két bástyát összekötő falszakasz.

⁵⁴ ÖStA KA AFA 1601-13-1. és *Ortelius* 1602. 211v–212r.

⁵⁵ *Stauffer* 1886. 268–269. o.

nekelőtt szerencsése, melynek az emberi s leginkább az hadi dolgokban legnagyobb s hihetetlen hatalma vagyon, hogy nem szolgált légyen, látom. Mely nagy főembereknek, kik az hadakozáshoz is igen értenek, hogy ez beszédemmel semmi alázásokat nem kívánom, így az kezdett megszállásnak okait semmiképpen nem javasollhatom, mely későbbben is, hogyan illett, kezdetett, s kisebb szorgalmatossággal is továbbvitettnek lenni láttatik nékem, mivel az Olaszországból idején érkezett nép is az időt Zágráiban hiába várákozva, s napról napra halogatva, henyélésbe töltötte légyen, s végtére a gonosz égháborúkba, s az esztendőnek része tétre kelve, úgy hozott ide, hogy az ellenségnek útjai elrekesztetteknek lenni, és a ki- s bejárásra néki szabadság engedtetettnek lenni ne láttassanak.

Mostan ha valamit hasznosan akarunk véghezvinni, bizonyára az megszálláshoz szorosabban kell nyúljunk, és sokkal másképpen kell mindeneket megcsinálnunk, azt vélem. És ha a dolgoknak nehéz volta, kiváltképpen pedig az égháborúk ellenül nem állnak, meg kell maradnunk az kezdett dologban, és semmi munkától s veszedelemtől nem kell futnunk, azt ítélem. S ami engemet, s az én népemet illeti, arra ajánljuk s ígérjük magunkat, noha hogyha ez háború idők meg nem csendesednek, hogy megállhassuk az dolgot, alig hitethetem el magammal. Kiváltképpen pedig nékem az tetszenék, hogy az lövészerszámokat e sáncokból más helyre kellene vonni, s a várat napkeletről löttetni, mely felől az kerítés falai erőtlenebbek, azoktól, kik annak állását tudják, megértettem. S azután mindenfelől gyalogokat kellene rendelni, nagy kemény kapitányokkal, kik az ellenséget csomóvesszők s faeszközök hordására kijárni nem hagyják, amint hallom, hogy ekkeddig lött légyen, s egy embernek hozzájok menni, vagy levelet vagy valami izenetet bevinni ne engedjenek, s minden tehetségekkel azon legyenek, hogy az ellenség, öregbedvén szüksége, vagy az maga megadására kényszeríttessék, vagy a vár tőle igaz erővel s vitézséggel az mieink által megvéttessék.

Magamot pedig mindezekben a dolgokban, melyek az én tisztemre néznek, arra ajánlom, hogy semmi szorgalmatosságot s gyorsalkodást abban el nem hagyok, s fáradságot s munkának s életem veszedelmének is nem engedek. S teljességgel minden erővel azon igyekezem, hogy az ti énfelőlem való várastoknak semmi részében fogyatkozást tenni ne láttassam...⁵⁶

A haditanácson részt vevők egy része egyetértett Russwormmal, hogy „míg jó idők voltak, addig semmit szerencsésen nem próbáltak, s hiába munkálkodtanak légyen, megtetszenék, más alkalmatosságot kellene annakutáni keresni, most egyéb nem lenne, ha szinte valami többet próbálni tetszenék is, hanem hogy az vitézlő nép az nyilvánvaló veszedelemre, mint az juhok az megmetszésre s mészárszékre vitessenek”.⁵⁷

Istvánffy szerint ezt követően kérdezte meg Ferdinánd főherceg a tanácskozáson részt vevőktől, „mi múlt légyen őrajta”. Amire azt a választ kapta, hogy ő megtett mindent a hadjárat és az ostrom sikeréért. Mindezeket követően Vincenzo Gonzaga, Gianfrancesco Aldobrandini betegsége, majd halála után a pápai segélyhad vezetését átvevő

⁵⁶ Istvánffy 2009. 385–386. o.

⁵⁷ Uo. 386. o.

Flaminio Delfini és a többi itáliai hadvezér azt tanácsolta, hogy maradjanak még pár napot, hátha jobbra fordul az időjárás.⁵⁸

Az Istvánffyánál olvasottakkal kapcsolatban három, egymással is szorosan összefüggő, a hadijelentéstől eltérő részre kell felhívni a figyelmet. Egyrészt a „magyar Liviusnál” az események sorrendje más. A Russworm kezdeményezésére összehívott november 15-ei haditanácskozáson szerinte elsőként a keresztény főserg *Obrist-Feldmarschall*ja szólalt fel, majd ezt követően alakult ki egy olyan vita, amelynek hallatán a megzavarodott ifjú főherceg felvetette saját felelősségét, mulasztásának lehetőségét is. A megbeszélés lezárásaként pedig Istvánffy az itáliaiak javaslatát, maradási szándékát írta le. Ez ellentétben áll a hadijelentésben olvasottakkal, hiszen ott úgy szerepelt, hogy a tanácskozás összehívását az ítéletidő miatt kialakult helyzet tette szükségessé, ahol először a megkérdezett tisztségviselők, majd Vincenzo Gonzaga, utána a főherceg és végül Russworm beszéltek. Mindezeket túl meg kell jegyeznünk, hogy Istvánffy egy nappal későbbre, azaz a november 15-éről 16-ára virradó éjszakára datálta az ostromlók táborát sújtó időjárás beköszöntét – tehát a haditanácsot követő éjszakára. Így azon sem csodálkozhatunk, hogy szerinte a táborbontásra a parancsot november 16-án adták ki.⁵⁹

Másrészt ezzel a dátumproblémával magyarázható, hogy a hadijelentéssel ellentétben a magyar történetíró leírásából úgy tűnik, bár Russworm elégedetlen volt az ostrommunkálatokkal, ám azok folytatására: az ostromlővegek áthelyezésére és az erősség körüli szorosabb ostromgyűrű kialakítására tett javaslatot.⁶⁰

Harmadrészt a hadijelentésben azt olvashattuk, hogy Gonzaga úgy vélte, a Kani-za elleni ostrom folytatásával a még rendelkezésre álló hadinépét csak vágóhídra küldenék, így a hadműveletet le kell állítani. Ezzel szemben Istvánffynál is megjelenik ugyan a zsoldosok „áldozati bárányként” való említése, de az már homályban marad, hogy ki fogalmazta meg ezt a véleményt. Szerinte biztosan nem lehetett az a mantovai herceg, hiszen ő, Delfini és a többi itáliai hadvezér a maradás mellett kardoskodott.⁶¹

Az ostrom sorsát végül nem a haditanács, hanem az időjárás döntötte el. A november 15-éről 16-ára virradó éjszaka folyamán ugyanis olyan nagy mennyiségű hó esett le, amely a folytatást lehetetlenné tette. Ferdinánd főherceg elrendelte a sáncok kiürítését, és a megmaradt zsoldosok elvonulását. Ez azonban hamarosan pánikszerű menekülésé változott. Jemisci Haszán leírásából tudjuk, hogy „ilyen télben az átkozottak ágyúikat nem voltak képesek elvontatni, s negyvenkét páratlan, várvívó nagy badzsaluska⁶²

⁵⁸ *Istvánffy* 2009. 386. o.

⁵⁹ „És azon az napon bizonyára, mely 15. napja vala Szent András havának, elhagyván a tanácskozást, sátorokba menének. De mindjárt ugyanazon éjtszaka az nagy kegyetlen és iszonyú északi szelek északról fújni kezdének, és az ég megháborodván, és szokatlan nagy hó esék, mineműt az ősink ideje sem említene.” Uo. 386. o.

⁶⁰ Uo. 385–386. o.

⁶¹ Uo. 386. o.

⁶² Nagy űrméretű oszmán löveg.

ágyújukat otthagya, sátraikat, felszerelésüket, élelmüket és rengeteg lőporukat mind hátrahagyva elmenekültek, miközben a várból kijövő iszlám katonák vagy hat-hétezret levágtak belőlük, és a [levágott] fejeket sorba rakták a várfalakon”.⁶³ Ortelius szerint a káoszban egyedül Russwormnak volt köszönhető, hogy néhány szekényi lőport sikerült elvontatni, illetve hogy a megmaradt sereg valamiféle rendben átkelt a mocsáron, és tábornok vert Kanizsától mintegy tíz kilométernyire.⁶⁴ Ezzel a tragikus eseménnyel ért véget Kanizsa több mint két hónapon át tartó ostroma.

Összegzés

Az 1601. december 12-én Velencében keltezett hír kapcsán joggal feltételezhetjük azt, hogy a három itáliai nemes elferdítette a tényeket, amikor Rómában beszámolt a kanizsai kudarc okairól. Míg magukat úgy állították be, mint akik tovább harcoltak volna a győzelemig, addig Russwormot festették le úgy, mint aki meggyőzte Ferdinánd főherceget az ostrom félbeszakításáról. Ez azonban így nem felelt meg a valóságnak. A keresztény fősereg *Obrist-Feldmarschall*ját nem lehetett gyávasággal vádolni. Az egész hadjárat alatt égett a harci- és a bizonyítási vágytól, hiszen kétesztendei távollét után térhetett vissza újra a magyarországi hadszíntérre. Mercoeurrel ellentétben ő vállalta a megbízást, amely roppant nehéznek ígérkezett, hiszen tapasztalt hadvezérként egyrészt tudatában volt annak, hogy a rendelkezésére bocsátott kis létszámú had nem lesz képes döntően befolyásolni a hadműveletet, másrészt a kor viszonyai között külön felkészülés nélkül a téli hadviselés lehetetlennek számított. Mátyás főherceg tehát politikai gesztust tett unokatestvérének, és nem volt szándékában a valós katonai segítségnyújtás. Russworm az általa kezdeményezett utolsó, november 15-ei haditanácson sem az ostrom félbeszakítását ajánlotta, hanem a maga nyers és tapintatlan stílusában rámutatott, mit csinált volna másként. Ez volt Russworm „legnagyobb bűne” az itáliai urak szemében; hiszen kiderült, hogy a több mint két hónapja tartó ostrom csupán a rendelkezésre állt had és a szűkös anyagi források átgondolatlan és felelőtlen elpazarlása volt. Emellett az *Obrist-Feldmarschall* azon véleményének is nyíltan hangot adott, hogy a hadművelet folytatása a meglévő erők eredmények nélküli további pusztulását idézné elő. Tehát egyszerűen szembesítette az itáliai hadvezéreket legfőbb bűnükkel, a hozzá nem értésükkel. Ez természetesen sokat rontott körükben a megítélésén. Russworm tisztában lehetett az itáliaiak ellenszenvével, hiszen a hadijelentés szerint nyomatékosan tiltakozott az ellen, hogy az ostrom lefolyásáért vagy félbeszakításáért felelőssé, illetve a kudarc részesévé tegyék. Fontos kiemelnünk, hogy Gonzaga állásfoglalásáról és véleményéről említést sem tett a december 12-én keltezett velencei hír, holott a hadijelentés szerint a mantovai herceg úgy vélte, a Kanizsa elleni ostrom

⁶³ Dávid – Fodor 1983. 285. o.

⁶⁴ Ortelius 2002. 212v.

további folytatásával a még rendelkezésre álló hadinépet csak vágóhídra küldenék, így a teljesen hiábavaló hadműveletet le kell állítani.

Az ostrom kudarcát azonban nem Russworm tevékenysége vagy mondatai okozták, hanem az, hogy Ferdinánd főherceg és a belső-ausztriai rendek egyszerűen nem rendelkeztek megfelelő tudással és tapasztalattal egy ilyen léptékű hadjárat megszervezéséhez és irányításához. Egyrészt nem állt rendelkezésükre a sikeres ostromhoz szükséges nagy létszámú, harcban jártas gyalogság. Másrészt – hasonlóan az előző esztendőhöz – ez alkalommal sem tudták biztosítani egy több tízezer fős sereg ellátását: a zsoldosok és a velük együtt táborba szállt családtagjaik folytonosan éheztek. Harmadrészt sem Ferdinánd főherceg, sem a belső-ausztriai rendek egyetlen tagja nem rendelkezett ismeretekkel a korszak hadviseléséről, ostromtechnikájáról. Ezért is engedte át a főherceg nagyon előzékenyen az itáliaiaknak a hadművelet vezetését. Kénytelen-kelletlen meg kellett bízni bennük és tapasztalataikban. A taljánok azonban nem csupán bebizonyították alkalmatlanságukat, hanem ezt tetéztve, egymással és a belső-ausztriai rendek képviselőivel is állandóan civakodtak. Utóbbiak – főleg a kudarcok láttán – nehezményezték, hogy „másodhegedűs” szerepbe kényszerültek. Mindezekon túl az időjárás sem fogadta kegyeibe az ostromlókat. A 16. századi Magyar Királyság klimatikus viszonyai, az úgynevezett kis jégkorszak helyi hatásai leginkább a pápai segélyhad döntően Itália déli és középső részeiről verbuvált zsoldosai számára voltak elviselhetetlenek. Ez és a rossz ellátás is hozzájárult ahhoz, hogy tömegesen haltak meg sátraikban és a sáncokban, illetve csoportokban szökdöstek el a táborból. Ez a négy, egymással is szorosan összefüggő tényező járult hozzá a kanizsai fiaskóhoz.⁶⁵

RÖVIDÍTÉSEK

ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien)
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
KA	Kriegsarchiv
AFA	Alte Feldakten
HKRA	Hofkriegsrat Akten
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HAA	Hungarica, Allgemeine Akten

⁶⁵ Vö. *Bagi* 2013.

BIBLIOGRÁFIA

- Antonitsch* 1975. *Antonitsch, Evelyn*: Die Wehrmaßnahmen der innerösterreichischen Länder im dreizehnjährigen Türkenkrieg, 1593–1606. Graz, 1975.
- Bagi* 2013. *Bagi Zoltán Péter*: Egy kudarc okai. Kanizsa 1601. évi ostroma. *Aetas* 28. (2013) 1. sz. 5–30. o.
- Bagi* 2016. *Bagi Zoltán Péter*: „Én alig voltam erősb és rettenetesebb harczon és viadalon, mint ez vala”. A keresztény és oszmán főserég harca 1601-ben. Iszkaszentgyörgy, 2016.
- Banfi* 1940. *Banfi, Florio*: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. III. közl. *Hadtörténelmi Közlemények*, 41. (1940) 2. sz. 143–156. o.
- Barthold* 1838. *Barthold, F. W.*: Hermann Christoph von Roßwurm. In: *Historisches Taschenbuch*. Neunter Jahrgang. Leipzig, 1838. 1–142. o.
- Bassompierre* 1870. *Bassompierre, François de*: Journal de ma vie. Vol. I. Paris, 1870.
- Brunelli* 2018. *Brunelli, Giampiero*: La santa impresa. Le crociate del Papa in Ungheria (1595–1601). Roma, 2018.
- Brunelli* 2021. *Brunelli, Giampiero*: „A legszörnyűbb megközelítések”. Kanizsa, 1601. In: *Európa elfeledett hadszíntere. A tizenöt éves háború és Magyarország (1591–1606)*. Szerk. *Kanász Viktor – Nagy-L. István*. Budapest, 2021. 147–168. o.
- Dávid – Fodor* 1983. *Dávid Géza – Fodor Pál*: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. I–II. r. *Hadtörténelmi Közlemények*, 30. (1983) 2. sz. 278–296., 3. sz. 451–467. o.
- Domokos* 1986. *Domokos György*: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam, 33. (1986) 1. sz. 47–110. o.
- Domokos* 2003. *Domokos György*: Inventáriumok a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben a 16–17. században: várainak fegyverzete és hadfelszerelése. PhD-disszertáció. (Eötvös Loránd Tudományegyetem) 2003.
- Gömöry* 1892. *Gömöry Gusztáv*: Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben. A cs. és kir. hadi levéltár kiadatlan okiratai fölhasználásával. I–II. r. *Hadtörténelmi Közlemények*, 5. (1892) 3. sz. 299–322., 5. sz. 609–635. o.

- Heischmann* 1925. *Heischmann, Eugen*: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.
- Huszthy – Kanász – Szovák* 2018. *Huszthy Bálint – Kanász Viktor – Szovák Márton*: A hadi kudarc állatorvosi lova. Ercole Torbidi jelentései Kanizsa 1601. évi ostromáról – Forrásközlés. In: *Vestiga II. Magyar források Itáliából*. Szerk. *Domokos György – Kuffart Hajnalka – Szovák Márton*. Budapest, 2018. 143–172. o.
- Ibrahim Pecsevi* 1916. *Ibrahim Pecsevi* tarikhjából. In: *Török történetírók. III. k. (1566–1659)*. Ford. *Karácson Imre. S. a. r. Szekfü Gyula*. Budapest, 1916. 71–193. o.
- Istvánffy* 2009. *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt históriája. *Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. Budapest, 2009.
- Janko* 1869. *Janko, Wilhelm Edler von*: Der k. k. Feldmarschall Christoph Hermann von Russworm. Ein Beitrag zur Kenntniss der Regierungsperiode, Cultur- und Sittengeschichte unter Kaiser Rudolph II. Wien, 1869.
- Kanász* 2019. *Kanász Viktor*: Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről. *Castrum. A Castrum bene Egyesület folyóirata*, 22. (2019) 1–2. sz. 79–92. o.
- Kanász* 2021. *Kanász Viktor*: Kanizsa 1600–1601. évi ostromainak korabeli megítéléséről és emlékezetéről. In: *Európa elfeledett hadszíntere. A tizenöt éves háború és Magyarország (1591–1606)*. Szerk. *Kanász Viktor – Nagy-L. István*. Budapest, 2021. 169–244. o.
- Kelenik* 2005. *Kelenik József*: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története, 1600–1601. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2005. 311–358. o.
- Kisch* 1987. *Kisch, Egon Erwin*: Két féktelen nagyúr. In: *Uő: Ciánkáli a vezérkarnak*. Ford. *Fodor Ernő. Vál., szerk. és jegyz. Tabák András*. Budapest, 1987. 153–172. o.
- Kruppa* 2019. *Kruppa Tamás*: Olasz csapatok Kanizsa alatt 1601-ben. Megjegyzések egy kudarcba fulladt hadjáratról. In: „...ugy irhassak mint volt...” Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Sándor László tiszteletére. Szerk. *Bagi Zoltán Péter*. Szeged, 2019. 139–149. o.

- Ortelius* 1602. *Ortelius, Hieronymus Augustinus*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602.
- Pálffy* 1996. *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. o.
- Stauffer* 1884. *Stauffer, Albrecht*: Hermann Christoph Graf von Russworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II. München, 1884.
- Stauffer* 1886. *Stauffer, Albrecht*: Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, VII. (1886) 265–313. o.
- Szovák* 2021. *Szovák Márton*: Frederico Ghislieri hadmérnök szakírói tevékenysége, különös tekintettel a tizenöt éves háborúra. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 1. sz. 72–103. o.
- Tóth* 2000. *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.

Zoltán Péter Bagi

THE ROLE OF HERMANN CHRISTOPH VON RUSSWORM
IN ENDING THE SIEGE OF KANIZSA IN 1601

(Summary)

Hermann Christoph von Russworm's character and behaviour very often provoked shock, disgust and even outright hostility from his contemporaries and fellow generals. He became a mercenary at a young age, fighting in the wars of religion in the Low Countries and France. He then served as an *Obristleutnant* in the infantry regiment of Margrave Karl of Burgau in 1594. A talented but unscrupulous officer, he soon rose to a very high position: in the second half of the Fifteen Years' War (1591–1606) he fought as *Obrist-Feldmarschall* in several campaigns against the Ottoman Empire. In this capacity he took part in the recapture of Székesfehérvár in 1601 and in the three battles of Sárrét. In parallel with the operation led by Philippe-Emanuel Lorraine, Duke of Mercoeur, Archduke Ferdinand began the siege of Kanizsa, which had fallen in 1600, with troops raised from the taxes of the estates of Styria, Carinthia and Krajina, and from the aid of the Pope, the King of Spain and minor Italian princes, and sent to the southern Transdanubian theatre of operations. The young archduke, who had succeeded to the throne as Ferdinand II, did not consider this force sufficient for success, therefore he asked Prince Mercoeur and Archduke Matthias for troops several times before and during the campaign. However, reinforcements could only be sent after the withdrawal of the Ottoman main army

from the area of Székesfehérvár. This deployed army was led by Russworm, who, on arriving at the besiegers' camp, was confronted with a lack of resources and competence, which he complained about. He pointed out that continuing the fight was a senseless waste of men's lives and of the remaining supplies.

Zoltán Péter Bagi

DIE ROLLE VON HERMANN CHRISTOPH VON RUSSWORM BEI DER BEENDIGUNG
DER BELAGERUNG VON KANIZSA (KANISCHA) IM JAHR 1601

(Resümee)

Der Charakter und das Verhalten von Hermann Christoph von Russworm riefen bei seinen Zeitgenossen und Generalskollegen häufig Entsetzen, Abscheu und sogar offene Feindseligkeit hervor. Als junger Mann wurde er Söldner und kämpfte in den Religionskriegen in den Niederlanden und Frankreich. Anschließend diente er im Jahr 1594 als Obristleutnant im Infanterieregiment des Markgrafen Karl von Burgau. Als begabter, aber skrupelloser Offizier stieg er bald zu einem sehr hohen Rang auf: In der zweiten Hälfte des Fünfzehnjährigen Krieges (1591–1606) kämpfte er als Obrist-Feldmarschall in mehreren Feldzügen gegen das Osmanische Reich. Im Jahr 1601 nahm er in dieser Position an der Rückeroberung von Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) und an den drei Schlachten von Sárrét teil. Parallel zu der von Philippe-Emanuel de Lorraine, Herzog von Mercœur, geleiteten Operation begann Erzherzog Ferdinand die Belagerung von Kanizsa (Kanischa), das im Jahr 1600 gefallen war, mit Truppen, die aus den Abgaben der Stände von Steiermark, Kärnten und der Krain sowie mit Hilfe des Papstes, des Königs von Spanien und kleinerer italienischer Fürsten aufgestellt und auf den südtransdanubischen Kriegsschauplatz geschickt wurden. Selbst der junge Erzherzog, der als Ferdinand II. den Thron bestieg, hielt diese Truppe nicht für ausreichend, um erfolgreich zu sein. Er forderte daher vor und während des Feldzuges mehrmals Truppen vom Herzog von Mercœur und Erzherzog Matthias an. Die Verstärkung konnte jedoch erst nach dem Rückzug der osmanischen Armee aus dem Gebiet um Székesfehérvár entsandt werden. Das Kommando dieses entsandten Heeres wurde von Russworm übernommen, der sich bei seiner Ankunft im Lager der Belagerer mit einem Mangel an Ressourcen und Kompetenz konfrontiert sah, den er auch beklagte. Er wies darauf hin, dass die Fortsetzung des Kampfes eine sinnlose Verschwendung von Menschenleben und der verbliebenen Vorräte sei.

Zoltán Péter Bagi

LE RÔLE DE HERMANN CHRISTOPH VON RUSSWORM
DANS LA LEVÉE DU SIÈGE DE KANIZSA EN 1601

(Résumé)

Le caractère et le comportement de Hermann Christoph von Russworm suscitent la stupeur, le dégoût, voire l'hostilité de ses contemporains et de ses confrères généraux. Jeune homme, il devient mercenaire et participe aux guerres de religion aux Pays-Bas et en France. Par la suite, en 1594, il sert comme *Obristleutnant* dans le régiment d'infanterie du margrave Charles de Burgau. Officier talentueux mais peu scrupuleux, il accède rapidement à un rang très élevé :

dans la seconde partie de la guerre de Quinze Ans (1591-1606), il combat en tant qu'*Obrist-Feldmarschall* dans plusieurs campagnes contre l'Empire ottoman. C'est à ce titre qu'il participe, en 1601, à la reprise de Székesfehérvár et aux trois batailles de Sárret. Parallèlement à l'opération menée par Philippe-Emmanuel de Lorraine, duc de Mercœur, l'archiduc Ferdinand entreprend le siège de Kanizsa, tombée en 1600, avec des troupes envoyées sur le théâtre d'opérations de la Transdanubie méridionale ayant été levées grâce aux impôts des États de Styrie, de Carinthie et de Carniole, ainsi qu'avec l'aide du pape, du roi d'Espagne et de princes italiens de moindre importance. Le jeune archiduc lui-même, qui succède au trône sous le nom de Ferdinand II, estime que cette force n'est pas suffisante pour assurer le succès de l'opération. Pour cette raison, il demande à plusieurs reprises, avant et pendant la campagne, des troupes au prince de Mercœur et à l'archiduc Matthias. Néanmoins, les renforts ne peuvent être envoyés qu'après le retrait du gros de l'armée ottomane de la région de Székesfehérvár. Le commandement de ce corps expéditionnaire est confié à Russworm qui, en arrivant au camp des assiégeants, est confronté à un manque de ressources et de compétences qu'il dénonce. Il souligne que la poursuite du combat serait un gaspillage insensé des vies humaines et des ressources restantes.

Золтан Петер Баги

РОЛЬ ГЕРМАНА КРИСТОФА ФОН РУССВОРМА
В ПРЕКРАЩЕНИИ ОСАДЫ КАНИЖЫ В 1601-ОМ ГОДУ

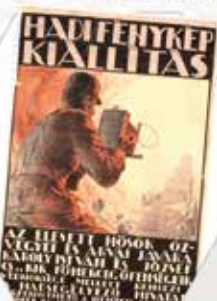
(Резюме)

Характер и поведение Германа Кристофа фон Руссворма часто вызывали недоумление, неприязнь и даже открытую враждебность у его современников и военно-начальников соратников. Уже в молодом возрасте он стал наёмником, таким образом он участвовал в религиозных войнах в Голландии и во Франции. Вследствии этого, в 1594-ом году, он служил подпоручиком в пехотном полку маркграфа Карла фон Бургау. Талантливый, но наглый обер-старшийофицер вскоре достиг весьма высокого положения: во второй половине Пятнадцатилетней войны (1591–1606) он в чине обриста-фельдмаршала участвовал и в нескольких военных походах против Османской империи. Занимая эту должность, он участвовал в отвоевании Секешфехервара в 1601-ом году и также в трех сражениях при Шаррете. Параллельно с военной операцией, которую возглавил герцог Меркёра, Филипп-Эммануэль Лотарингский, эрцгерцог Фердинанд приступил к осаде Канижи, павшему в прошлом году, в 1600-ом году, с помощью финансируемых за счет налогов Штирийской, Каринтийской и Крайнской орденов, а также при содействии с войсками из пособии Папы, короля Испании и мелких итальянских князей, отправленными на южно-задунайский театр военных действий. Эту силу, сам молодой эрцгерцог, взошедший на престол под именем II. Фердинанд не считал достаточным для успеха. Поэтому он несколько раз запрашивал войска у герцога Меркёра и эрцгерцога Матьяша до начала и во время военного похода. Однако это подкрепление удалось отправить только после того, как основная армия Османской империи покинула район Секешфехервара. Руководство этими выделенными войсками взял на себя Руссворм, который по прибытии в лагерь осаждающих столкнулся с нехваткой ресурсов и знаний дела и сообщил об этом. Он подчеркнул, что продолжение борьбы является бессмысленной тратой человеческих жизнью и оставшихся запасов.

MŰTÁRGYAK A KÖZÉPPONTBAN

Válogatás a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből

HIM
HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS MÚZEUM

Z
ZRINYI KIADÓ

**AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG
AZ 1663–1664-ES OSZMÁN–HABSBURG HÁBORÚBAN**

1664. augusztus 10-én Köprülüzáde Fázil Ahmed nagyvezír vasvári táborában megszületett az 1663–1664-es oszmán–Habsburg konfliktust lezáró békeszerződés. Tartalmát tekintve azonban a dokumentum 10 békepontjából négy felettébb fontos rendelkezéseket tartalmazott egy harmadik állam, mégpedig az Erdélyi Fejedelemség számára is, egy további pont pedig a korábban a fejedelmekhez tartozó Szabolcs és Szatmár vármegyék hovatartozását rendezte. A békének tehát csaknem a fele érintette Erdélyt, ez viszont egyértelműen jelzi számunkra, hogy a fejedelemség fontos szerepet játszott magában a háborúban is. Munkánk során az 1663–1664-ben Erdély területén lezajló, illetve az országot közvetlenül érintő események történetét szeretnénk nagy vonalakban felvázolni, illetve elhelyezni a háború egészében. E munka elvégzéséhez első lépésben elegendőnek bizonyult a már kiadott források tanulmányozása, levéltári kutatásokkal azonban a jövőben még számos ponton lehet a kialakult képet pontosítani és adatgazdagabbá tenni.¹ Mivel jelen írásunk terjedelmét nagyon szétfeszítené, nem térhetünk ki a fejedelemség elitjén belüli pártharcokra és átrendeződésekre sem.

A háború nyitánya: idegen hadak Erdélyben

II. Rákóczi György sikertelen 1657-es lengyelországi hadjárata után az Erdélyi Fejedelemség ellen 1658 és 1661 között háromszor indított támadást az Oszmán Birodalom. Várad 1660-as török kézre kerülését követően viszont a válságba egyre inkább belesodródott a Habsburg Birodalom is. 1661-ben Raimondo Montecuccoli vezetésével császári csapatok érkeztek a fejedelemségbe. Bár hadaival még az év során távoznia kellett, de Székelyhíd, Kővár, Szamosújvár, Bethlen, Kolozsvár, Görgény, Déva és Fogaras váraiban összesen mintegy 3000 német katonát hagyott hátra.² Ebben az esztendőben kezdte meg a törökök által trónra ültetett Apafi Mihály is uralkodását. A következő év elején riválisa, a korábban Rákóczi György helyébe lépő Kemény János holtan maradt a nagyszőlősi csataterén, Görgény, Fogaras és Déva őrsége pedig szabad elvonulás fejében megadta magát. 1662-ben azonban elkészült Píri pasának a Várad körül megszerveződő új vilajet

¹ A témával eddig csak nagyon kevesen foglalkoztak, és közülük is a legtöbben csupán érintőlegesen, így értelmezéseik néha túlzottan felületesre sikerültek. R. Várkonyi Ágnes foglalkozott messze a legtöbbet ezzel a történettel – vö. *R. Várkonyi* 1975; *Uő* 1984.; *Uő* 1986.; *Uő* 2010. –, illetve mindenképpen meg kell még említenünk Szalai Ágnest, aki a közelmúltban rendkívüli alaposággal világitott meg néhány részletet – *Szalai* 2019.; *Uő* 2021a.; *Uő* 2021b.; *Uő* 2023.

² *Montecuccoli* 2019. 190. o.

kiterjesztését célzó *deftere*, és innentől állandóvá váltak a hódoltatások. Itt kell megjegyezni, hogy a hódoltatás sikeréhez paradox módon a császári őrsegek jelenléte is hozzájárult. Túl azon ugyanis, hogy Kücsük Mehmed akkori temesvári pasa Erdélyben állomásozó csapatai mellett Apafi Mihály fejedelem csak korlátozottan tudta irányítani országát,³ döntő fontosságú volt, hogy az északnyugati határ főbb várait nem ő birtokolta, ezek hiányában pedig az adott határvidék védelmét nem lehetett megoldani. Ráadásul a két nagyhatalom közötti feszültség sem szűnt meg, és ennek megoldására végül a nagyvezír 1663 elején megtámadta a Habsburg Birodalmat.

Apafi Mihályhoz 1663. június 17-én érkezett meg Köprülüzáde Fázil Ahmed követe a szultán és a nagyvezír leveleivel, melyekben felszólították a hadjáratához való csatlakozásra, még hozzá Kücsük Mehmed oldalán. A levelek tartalmáról azonban a portai adóval májusban Nándorfehérvárra érkező Daczó János és a hozzá csatlakozó, azelőtt Temesváron tárgyaló Haller Gábor már korábban értesültek. Írtak is Apafi Mihálynak, hogy találjon valamilyen kifogást, és ne tegyen eleget a parancsnak, vagy ha nem tudja elkerülni, akkor se a teljes haderővel vonuljon ki. A fejedelem és tanácsosai megírták a nagyvezírnek, hogy a császári őrsegek, illetve egy lengyel támadás lehetősége miatt nem hagyhatják az országot védtelenül, valamint többedszerre is panaszt tettek a váradi törökökre a hódoltatások ügyében. Apafi azonban nem volt benne biztos, hogy elkerülheti a hadba vonulást, ezért összehívta a mezei hadakat és a nemességet, bár ezek csak lassan gyülekeztek, és többen távol maradtak. A szamosújvári és bethleni császári őrsegek főparancsnoka a hírre július 5-én fenyegető pátentet bocsátott ki, melyben óva intett a császárral szembeni nyílt ellenségeskedéstől.⁴

A nagyvezír július 5–6-án Eszéknél átkelt a Dráván. Nándorfehérvárról maga után hívatta és nagy pompával fogadta Haller Gábort, ám őt Kösze Ali pasa, aki korábban trónra juttatta Apafi Mihályt, megpróbálta rossz hírbe keverni. A közben szintén Eszékre érkező Daczót a nagyvezír – miután kikérdezte arról, hogy van-e Erdélyben olyan személy, aki a fejedelem életére törne – hazaengedte, és egy levelet küldött vele Apafihoz, melyben felszólította, hogy hűségét csak akkor bizonyíthatja, ha hadaival mielőbb hozzá siet. Ez azért is fontos, mert Haller Gábor különös fogadása után többekben felmerült a gyanú, hogy a nagyvezír őt akarja Apafi helyett fejedelemmé tenni.⁵ Még az sem kizárt, hogy az oszmánok ezzel is nyomást akartak helyezni a fejedelemre, mivel a nagyvezírnek valóban kulcsfontosságú volt, hogy megjelenjen a táborában – tervei között szerepelt ugyanis a Magyar Királyság behódoltatása is. Először egy protestáns köztársaságot szándékozott létrehozni Lajos Károly pfalzi választófejedelem vezetésével, ám a jelölt visszautasította a felkérést. Ezt követően választotta ki teljesen logikusan az erdélyi fejedelmet az akció végrehajtásához. Erdély és Magyarország

³ *Sudár* 2022. 97. o.

⁴ *Apafi* 1900. 87. o.; *Bethlen* 1993. 151–158. o.; *Kraus* 2008. 690–694. o.; TML II. 542. o.

⁵ *Bethlen* 1993. 161–163., 173–175. o.; *Kraus* 2008. 695–696. o.; *Rozsnyai* 1867. 321–322. o.

egyesítését azonban mindenképpen el akarta kerülni. Valójában tehát ez állt Haller szokatlanul szívélyes fogadása mögött.⁶

A havasalföldiek, a moldvaiak és a tatárok ekkor már úton voltak Erdély felé. Grigore Ghica havasalföldi vajda seregével július 11-én ért a Bodzai-szoroshoz. Katonái fegyelmezettek voltak, a vajda pedig többször kijelentette, hogy akarata ellenére kell hadba vonulnia.⁷ Nagyjából egy hétre rá a kozákokkal kiegészült tatárok, illetve a moldvai vajda hadai is megérkeztek. A Bodzai-szoroson 20-án haladtak át az első tatár csapatok, a főeregek átvonulása pedig 24-éig eltartott. A brassói polgárok azonban két követüket megtámadták. Ahmed Giráj (a kán fia) felháborodva esküdött bosszút, ám mivel sürgősen a nagyvezír táborába kellett vonulnia, megelégedett a Barcaság falvainak felprédálásával.⁸ A tatárok Szászsebesnél egyesültek a havasalföldiekkel és Kücsük pasa csapataival. Innen küldték vissza Szebenbe a fejedelemhez a gyulai alajbéget, aki kérdőre vonta, hogy miért nem készülődik a seregével. Apafi betegsége mellett arra hivatkozott, hogy a tatárok rablásai miatt katonái közül sokan hazamentek, hogy saját földjüket oltalmazzák, de miután kivonulnak országából, ő is le fog indulni.⁹ A két vajda és a tatárok a Meszesi kapu felé vonultak, ahonnan a Szilágyságon át jutottak el augusztus 12-én Debrecen alá. Mindezek ismeretében nehezen hihetjük el a krónikás Georg Kraus azon állítását, hogy a tatárok Küküllővár és Uzdiszentpéter környékét is felprédálták. Az érsekújvári táborba a kán fia 29-én, a két vajda pedig 30-án vonult be. A nagyvezír azonban elég keményen kérdőre vonta a két vajdát, miért nem jöttek hamarabb, Ahmed Girájtól pedig az iránt érdeklődött, hogy apja miért nem jelent meg a hadjáraton.¹⁰

A hadak átvonulásával párhuzamosan egy érdekes kísérlet történt a váradi törökök hódoltatásainak megakadályozására. Ennek alapját az teremtette meg, hogy a császári őrséggel ellátott Kővár magyar főkapitánya, Teleki Mihály márciusban hűséget esküdött a fejedelemnek.¹¹ Apafi Mihály, miután értesült arról, hogy a váradiak már a Lápós-vidéken hódoltatnak, június 10-én megparancsolta Telekinek, hogy akadályozza meg a törököket ebben. Ehhez pedig „az puskásokat, kik mellettünk voltak, is haza bocsátánk” – írta a fejedelem.¹² A katonák meg is érkeztek Kővárba, parancsnokukon,

⁶ R. Várkonyi 2010. 156. o.; Varga J. 2002. 419. o.; Uő 2012. 247. o.

⁷ Bethlen 1993. 163–165. o.; Kraus 2008. 696–699. o.; Nemes 1902. 383. o.

⁸ EOE XIII. 266. o.; Bethlen 1993. 165–166. o.; Kraus 2008. 700. o.; Nemes 1902. 383. o.; TML II. 564. o. – A történetet ugyanakkor árnyalja, hogy a brassóiak már Ghica vajdának is megüzenték, hogy amennyiben ellenségesen fog hozzájuk viszonyulni, „katonáit ebeknek fogják tekinteni”. Azt is tudjuk, hogy 22-én reggel a tatárok több falut feldúltak. A város lakosságának reakcióját ez, vagy hasonló akciók váltották ki. Az eset ráadásul egyáltalán nem példa nélküli, hiszen a tatár hadak mindenhol kárt okoztak, ahol átvonultak, a hadjáratok tervezésénél pedig ezzel rendszerint előre számoltak. Ivanics 2013. 284. o.; Kraus 2008. 694. o.; Nemes 1902. 383. o.

⁹ Apafi 1900. 87. o.; Bethlen 1993. 163–165. o.; Kraus 2008. 698–699. o.

¹⁰ Barta 1984. 46–47. o.; Cselebi 1985. 367., 371–372. o.; Kraus 2008. 701. o.; Rasid 1896. 88. o.; Rozsnyai 1867. 270. o.

¹¹ TML II. 438–443., 460–461. o. és Trócsányi 1972. 18–39. o.

¹² TML II. 512. o. – Itt jegyezzük meg, hogy a szó szerint idézett források írásmódját a könnyebb érthetőség kedvéért egységesítettük.

Rác Istvánon keresztül viszont az erdélyi uralkodó arra is felszólította az ottani főkapitányt, hogy 50 puskást küldjön Almás várába.¹³ Ám Apafi hamarosan meg gondolta magát, mivel június 26-án a vár lerombolását adta parancsba, feltehetően abból a megfontolásból, hogy legalább oszmán kézbe ne kerüljön. A Csákyak által birtokolt, 1658-ban a tatárok által felgyújtott vár állapota nem lehetett alkalmas az őrség befo gadására, de a fejedelmi döntést talán inkább az indokolta, hogy a császári őrséggel megrakott várak miatt feltehetően nem tudták volna megoldani az almásiak ellátását. Teleki viszont július 1-jén azt válaszolta, hogy nem hajthatja végre a parancsot, mivel a puska por Kővárton a német őrség kezében van, „az a hely pedig magyarországi emberé lévén”, nem is szívesen rombolná le.¹⁴ Puskásokat viszont küldött Almásba, bár ők inkább szerették volna saját otthonukat védeni, ezért július 22-én Teleki azt írta Apafinak, hogy „jobb lenne talán az láposvidéki puskásokban [sic!] oda küldeni ezek helyében”, illetve arra is figyelmeztetett, hogy a várba egy hűséges parancsnokot is küldeni kéne. Nyolc nappal később hasonló tanácsokat írt Bánffy Dénesnek, az addigra már szintén átpártolt egykori Kemény-párti főúrnak, nem mellesleg Apafi sógorának.¹⁵ Augusztus 13-án pedig már arról tájékoztatta a fejedelmet, „hogy az itt való puskások éléseknek és vizeknek az várban való nem lételek miatt pusztán hagyták volt Almás várát”.¹⁶ Az erősség használata egy időre lekerült a napirendről, ám az 1665 után kiépülő új végvári láncba végül Almást is beillesztették, bár állapota miatt kezdetben csak a kolozsvári lovasság elszállásolására kívánták használni.¹⁷

Augusztus 9-én a fejedelem kapott egy levelet, amelyben a nagyvezír az erdélyi se reg egyben tartásáról rendelkezett, de a hadak indulását nem sürgette. A levél címzése ugyanakkor már árulkodott terveiről, hiszen Apafi Mihályt az „egész Magyarorszá gban élő mágnásoknak és nemeseknek” az uraként nevezte meg, aki „az egész magyar nemzet élén” áll.¹⁸ Miután korábban Daczó János és az adó hátralékát Nándorfehérvá rig kísérő Baló László beszámoltak a fejedelemnek arról, hogy szerintük Haller Gábor meg akarja szerezni az erdélyi trónt, Apafi Mihály ennek kivizsgálására elküldte Szil vási Bálintot a nagyvezír táborába.¹⁹ Köprülüzáde Fázil Ahmed ebből sejthette meg, hogy a fejedelem félelemből nem jött el Érsekújvárra, és ekkor határozta el – miután Hallerrel is beszélt –, hogy elküldi hozzá Muharrem agát és a budai Ali agát.²⁰ A két török követ Szilvásival együtt 28-án indult, és szeptember 5-én este érkeztek meg Rad-

¹³ TML II. 526. o.

¹⁴ *B. Szabó* 2019. 180–181. o. és TML II. 545–546. o.

¹⁵ TML II. 562., 568. o.

¹⁶ Uo. 580. o.

¹⁷ *Szalai* 2021b. 559–572. o.

¹⁸ *Apafi* 1900. 87. o.; *Bethlen* 1993. 166–168. o.; *Kraus* 2008. 702–705., 715., 901. o. 701. jegyz. – Papp Sándor egy tanulmányában a levél keltezését az augusztus 8-át követő napokra tette, ám ezt nem fogadhatjuk el. Okfejtésében a probléma forrása, hogy a levelet Muharrem aga követségével azonosította, amely viszont csak egy hónappal később járt Erdélyben. *Papp* 2003. 635–637. o.

¹⁹ *Bethlen* 1993. 173–176., 178. o. és *Rozsnyai* 1867. 269. o.

²⁰ *Papp* 2003. 635–636. o.; *Rasid* 1896. 93. o.; *Rozsnyai* 1867. 329–330. o.

nóra a nagyvezír levelével, másnap pedig a fejedelem elé járultak. „Nem seregedet, hanem jelenlétedet kívánjuk. Ezért utadat még egy negyedórával se halaszd” – utasította Apafit a nagyvezír –, mivel „ha Magyarország Rendjei értesülnek arról, hogy Te itt vagy, úgy hisszük, hogy maguktól engedelmeskedni fognak parancsodnak”.²¹ Apafi belátta, hogy nincs más választása, mennie kell. Távolléte idejére maga helyett három helytartót nevezett ki Petki István tanácsúr, Andreas Fleischer szebeni királybíró és Béli Pál háromszéki főkirálybíró személyében.²² Wolfgang Friedrich Cob, a szatmári német őrség parancsnoka megpróbálta hamis hírekkel elriasztani az úttól a fejedelmet, sikertelenül. Jankó Péter *kapitáha* (Erdély állandó portai követe) viszont Kraus szerint megírta, hogy a szultán Apafi elhatározásának hírére megígérte, hogy az adót a régi összegre fogja csökkenteni.²³

Apafi Mihály a nagyvezír táborában

A fejedelem végül szeptember 20-án indult el Radnótról az érsekújvári török táborba. Vele utazott Muharrem aga és Ali aga is, akik az út során végig biztosították a megfelelő ellátást és elszállásolást. Október 7-én keltek át a Tiszán Zentánál, 14-én pedig a Dunán Óbudánál.²⁴ A következő napon a magyar királynak szánt Apafi szimbolikusan bejárhatta a budai várat.²⁵ Ezután pedig Rozsnyai Dávid török deák feljegyzései szerint, „mivel beteges vala őnagysága, harmadnapig mulata, megferedvén abban az ott való híres ferdőben” – ezzel szemben Czeglédi István kassai református lelkész 1670-ben megjelent munkájában azt állítja, hogy a fejedelem betegsége csak a fürdőzés után kezdődött, mert „jeges vizet ivott volna, alig hogy halált nem hozza magára”.²⁶ Noha a leírások a későbbiekben is több ponton eltérnek, az mindenesetre biztosnak tűnik, hogy Apafi Mihály valóban betegen érkezett meg a nagyvezír táborába, és nem csak tettette azt, ahogyan arra R. Várkonyi Ágnes finom utalást tett (bár tényként ezt ő sem állította).²⁷

²¹ *Apafi* 1900. 87. o.; *Bethlen* 1993. 171–172. o.; *Rozsnyai* 1867. 270. o.; TML II. 595–599. o. – Hidvégi Nemes János naplója szerint szeptember 6-án érkeztek a követek, ám feljegyzéseit Apafi Mihály naplójával összevetve azt tapasztaljuk, hogy habár ugyanazt az utat tették meg Gyulafehérvár és Radnót között, ráadásul egyszerre, Nemes János minden állomást egy nappal későbbre datál. *Nemes* 1902. 384. o. Kraus érdekes módon pontosan egy hónappal korábbra, augusztus 5-ére teszi „Amuhorán” érkezését. *Kraus* 2008. 716. o. Czeglédi István pedig teljesen tévesen szeptember 14-ét jelöli meg az aga érkezésének időpontjául. *Czeglédi* 1859. 53. o.

²² *Bethlen* 1993. 177. o.; *Kraus* 2008. 716. o.; *Szalai* 2021a. 229–230. o.

²³ *Kraus* 2008. 717. o.

²⁴ *Apafi* 1900. 87. o.; *Czeglédi* 1859. 53–56. o.; *Kraus* 2008. 717. o.; *Rozsnyai* 1867. 332., 361., 365. o.; *Szalai* 2021a. 228. o.

²⁵ *Czeglédi* 1859. 54. o. és *Cserei* 1983. 55. o.

²⁶ *Rozsnyai* 1867. 361. o. ill. *Czeglédi* 1859. 54. o.

²⁷ *R. Várkonyi* 2010. 168. o. Apafi betegeskedésére vonatkozóan lásd még *Czeglédi* 1859. 56–57. o.; *Kraus* 2008. 723. o.; *Rozsnyai* 1867. 273. o.

A fejedelem október 18-án érkezett meg a nagyvezíri táborba. Fogadására Köp-rülüzáde Fázil Ahmed a moldvai és a havasalföldi vajdákat rendelte ki seregestül, „de az moldovai Dávisa itt magát beteggé vagy tevé, vagy vala”.²⁸ Miután átültették egy királyhoz illően felszerelt lóra, Apafit a nagyvezír sátrához kísérték. A díszes fogadáson viszont a fejedelem három súlyos formai hibát is vétett, gyaníthatóan rossz állapota miatt. Nem véletlen, hogy mindezek után a nagyvezír csak igen keveset beszélt vele, és akkor is leginkább egészsége felől érdeklődött. Végezetül kísérete néhány tagjával együtt díszes kaftánokkal ajándékozták meg, korabeli kifejezéssel megkaftánozták.²⁹

A legfontosabb eseményekre azonban csak október 22-én került sor. Egyrészt ekkor írták meg a szeptember 8-ára antedatált hódoltató pátenseket, melyekben Apafi azt állította, meggyőzte a nagyvezírt, hogy tiltsa be a környék prédálását, viszont cserébe Magyarország rendjei hódoljanak be a szultánnak.³⁰ Hozzá tartozik a történethez, hogy Pózsöny és a környékbeli vármegyék számára a nagyvezír már szeptember 28-án írt olyan leveleket, melyekben hódolásra szólította fel őket, bár ezek inkább a kiépítendő érsekújvári vilajet kiterjesztésére irányultak és nem a vazallus magyar állam létrehozására.³¹ Másrészt ugyanezen a napon tárgyalt Apafi és a nagyvezír Keresztúri László alnádorról. R. Várkonyi Ágnes feltételezi, hogy Keresztúrit azért küldte Wesselényi Ferenc nádor a török táborba, hogy pontosabb információkat szerezzen.³² Püspöki Nagy Péter szerint ez egyfajta időhúzás volt a nádor részéről³³ – az ország ekkori védtelen helyzete nagyon is indokoltá teszi ezt a feltételezést, bár Püspöki Nagy érvelésében az egyértelműen téves, hogy Érsekújvár eleste és a hódoltatás kudarca közötti időszakban egyik fél sem hajtott végre katonai akciókat.³⁴ Ráadásul Felső-Magyarország rendjeinek behódolása reális veszély volt, talán ennek a megállításához is szüksége volt a nádornak arra, hogy helyettesét elküldje Érsekújvár alá. Mindenesetre az nem tűnik valószínűnek, hogy Keresztúri saját szakállára ment volna oda. A Magyar Királyság politikai elitje, élén Zrínyi Miklóssal és Wesselényivel, ebben az időszakban megpróbálkozott külföldi kapcsolatokat létesíteni I. Lipót megkerülésével.³⁵ Ennek fényében lehetséges, hogy az alnádor akciója is Bécs tudta nélkül zajlott le. Érdekes ebből a szempontból, hogy az uralkodót illetően tett egy elég súlyos megjegyzést. Egy névtelen forrás szerint

²⁸ *Rozsnyai* 1867. 362. o.

²⁹ *Bethlen* 1993. 189–190. o.; *Czeglédi* 1859. 54–56. o.; *Rozsnyai* 1867. 330–332., 361–365. o.; TML II. 635–636. o.

³⁰ *Bethlen* 1993. 190–191. o. és *Czeglédi* 57. o. – Kraus láthatóan a pátensek alapján írja le a történetet. *Kraus* 2008. 724. o.

³¹ *Varga J.* 2007. 291. o.

³² *R. Várkonyi* 2010. 165–166. o.

³³ *Püspöki Nagy* 1994. 61–63. o.

³⁴ Október elején a törökök bevették Nyitrát és a környék kisebb várait, sikertelenül ostromolták Semptét és Trencsént, valamint megkezdték Nógrád ostromát. Zrínyi pedig október 10-én vívta meg csapataival a vízvári ütközetet. *Bagi* 2017. 75–76. o.; *Cselebi* 1985. 400–406. o.; *Perjés* 2002. 374. o.; *Rasid* 1896. 92., 96. o.

³⁵ Ehhez lásd *R. Várkonyi* 1975.

– melyet Jankovics József bizonyos Barcsay Sándornak tulajdonít – Keresztúri kijelentette, a Habsburgok célja az, hogy a török veszélyre hivatkozva a kereszténység egyesített erejével, fegyverrel hódítsák meg Magyarországot, „és azután ne conditiói szerént regálja a magyar nemzetet, hanem mint fegyverével acquirált országot”.³⁶ A pátenseket Apafi az alnádornak adta „terjesztésre”, de küldött belőlük Erdélybe is, hogy a felső-magyarországi vármegyékbe onnan kézbesítsék ki azokat.³⁷

A hódoltatás terve azonban kudarcot vallott. Wesselényi nádor, akit Apafi titokban már korábban is informált, hosszú elleníratot adott közre, melynek több változata is ismert. Rajta kívül pedig Lipót császár is kiadott egy hasonló tartalmú manifesztumot.³⁸ Kétségtelen, hogy ezeknek fontos szerepe volt a hódolás megakadályozásában, de a sikert mégsem csak ezek biztosították. A hódoltató pátenseket igyekeztek lefoglalni, még mielőtt elértek volna a címzetekhez. A 13 felső-magyarországi vármegye december elején gyűlést tartott Eperjesen a hódolás lehetőségéről, ám az ekkor hozzájuk érkező uralkodói manifesztum végül elrettentette őket. Meg kell azonban említeni, hogy a szatmári német várórség közelsége is komolyan befolyásolhatta döntésüket, és azt sem szabad elfelejteni, hogy a hódolást pártolók a nemesség egészéhez képest kisebbségben maradtak.³⁹

Köprülüzáde Fázil Ahmed nagyvezír, miután megerősítette Érsekújvárat, seregével valamikor október 26-a környékén elindult Léva felé. Hadaik az esőzések miatt azonban csak lassan haladhattak. Apafi vélhetőleg utánuk indult útnak, mivel a csekély őrsege által november 1-jén feladott Lévához csak 3-án érkezett meg.⁴⁰ 2-án ért el a hír ide, hogy Kaplan Musztafa bevette Nógrádot, ezért a nagyvezír – feltehetően már Apafival együtt – a frissen megszerzett erősség felé vette útját, ahová 7-én érkeztek meg. A következő napon Vác felé indultak tovább, 10-én pedig elértek Pesthez.⁴¹

Végül a nagyvezír november 14-én hívatta magához a fejedelmet. Többeket megkafizáltak, a nagyvezír pedig felszólította Apafit, hogy továbbra is serénykedjen a magyarországi rendek behódoltatásán, illetve jövőre hadaival csatlakozzon az újabb hadjárathoz. A fejedelem megemlítette az erdélyi határ rendezését, illetve az adó leszállítást, de válasz helyett csak üres ígéretet kapott. Kérte azt is, hogy Haller Gábor hazatérhessen, de a nagyvezír ezt sem akarta megengedni. Az egyetlen engedmény

³⁶ Jankovics 2013. 115–116. o. – Arról, hogy egyes magyar politikusok tárgyalásokba kezdtek az oszmánokkal, Montecuccoli is megemlékezik, de a részletekről nem ír. *Montecuccoli* 2019. 206. o. Talán nem tévedünk, ha ezt is annak jeleként értékeljük, hogy a nádor Bécs háta mögött szervezte meg az akciót.

³⁷ Bethlen 1993. 191. o.; Szalai 2021a. 239. o.; TML II. 636. o.

³⁸ Bethlen 1993. 191–196. o.; R. Várkonyi 1984. 39. o.; *Uő* 1986. 797. o.; *Uő* 2010. 166. o. 55. jegyz.; Wesselényi 1854. 53–55. o.

³⁹ Czigány 2020. 356. o.; Hain 1988. 279. o.; Püspöki Nagy 1994. 64. o.; Szalai 2021a. 239. o.; TML II. 649. o.

⁴⁰ Apafi 1900. 88. o.; Czeglédi 1859. 60. o.; Illéssy 1903. 378–385. o.; Rasid 1896. 95–96. o.; Rozsnyai 1867. 367. o.; Sudár 2017b. 97. o.

⁴¹ Apafi 1900. 88. o.; Bagi 2017. 77. o.; Czeglédi 1859. 60–61. o.

az volt, hogy a még 1658-ban Erdélyre kiszabott 500 000 tallér hadisarcból a még hátralévő részt („talám mintegy két vagy háromszázezer forint”) a nagyvezír elengedte.⁴²

Mindezek után Apafi Mihály és kísérete – közöttük Haller Gábor is – elindultak haza. Estére Alsónémedibe értek. Másnap hajnalban törökök érkeztek a fejedelem szállítására, és erőszakkal visszavitték Hallert a nagyvezír táborába. Rozsnyai szerint Apafi írt egy levelet a nagyvezírnek, miszerint „nem hír nélkül hozta el ő nagysága, hanem úgy tudja, hogy szemtől szembe kérte volna el magától az fővezértől ő nagyságától az búcsúzásakor”. Hallert a következő napon, 16-án a nagyvezír Ercsiben lefejeztette. Apafi 21-én Szegednél átkelt a Tiszán, 30-án pedig megérkezett Algyógyra, ahová a helytartók és a fejedelemsasszony is elé vonultak.⁴³

Erdélyben a fejedelem távolléte alatt Marosvásárhelyen lezajlott a különféle vádaskodásokkal tarkított, ám tényleges eredményt alig felmutató országgyűlés.⁴⁴ A helytartók és a fejedelemsasszony intézkedtek Teleki Mihály kővári főkapitány ügyében is, aki ugyan már 1663 márciusában hűséget esküdött a fejedelemnek, de csak szeptember végén tudott bemenni Erdélybe. Megegyeztek továbbá Ébeni István szamosújvári és kolozsvári főkapitány közvetítésével a császári őrségekkel azok ellátásáról, hogy a környéket megóvják a katonák esetleges önkényes élelembeszerzéséből fakadó károktól. Ennek keretében a kolozsvári német kommandáns embereinek szabad járást biztosítottak, hogy egyes termékeket be tudjanak szerezni,⁴⁵ ami a helyőrségeknek is könnyebbséget jelentett, kevesebb katonai erőt kötött le az ellátmány biztosítása. Korábban valószínűleg ebből a célból hagyta el Kolozsvárt kétfázslónyi katonaság, melynek hírére a váradi pasa azonnal 1800 embert küldött a város elfoglalására, de azok, miután a bennmaradt őrség nagyságáról értesültek, Körösfeketetőnál visszafordultak.⁴⁶

A hadjárati idény vége felé felütötte a fejét a hír, miszerint a tatárok hazafelé is Erdélyen keresztül fognak vonulni. Ez végül nem következett be, a moldvai vajda viszont a fejedelemségen át vonult országába. Várad felől érkezett, az Ojtozi-szoroson pedig december 11-én kelt át. Útjuk során, Bánffy Dénes szerint „kárt tettek, de szenvedhető”.⁴⁷ A hazatérő fejedelem pedig december 23-án kibocsátott „az Nagyszamosnak két felén, de kiváltképen a túlsó részén valók” számára egy pátenst, amelyben megtiltotta a töröknek való hódolást. Többen e dokumentummal támasztják alá azon állításukat, hogy Apafi valójában nem akarta a magyarországiak behódoltatását. A pátenstben azonban teljesen másról van szó: a fejedelem ez esetben saját alattvalóinak tiltotta meg a váradi törököknek való adófizetést. Fontos ugyanakkor, hogy

⁴² Bethlen 1993. 196–197. o.; Czeglédi 1859. 61–62. o.; Rozsnyai 1867. 334–335., 368–370. o.

⁴³ Apafi 1900. 88. o.; Bethlen 1993. 197–198. o.; Czeglédi 1859. 62–63. o.; Kraus 2008. 739. o.; Rozsnyai 1867. 273., 372–379. o. – Haller halálának okai máig tisztázatlanok, részletes vizsgálatától itt most eltekintünk.

⁴⁴ Bethlen 1993. 183–188. o.; EOE XIII. 43–45., 248–260. o.; Szalai 2021a. 233–234. o.

⁴⁵ Szalai 2021a. 235–236. o. és Trócsányi 1972. 39–41. o.

⁴⁶ Kraus 2008. 720. o.

⁴⁷ Barta 1984. 48. o.; Kraus 2008. 739. o.; Nemes 1902. 385. o.; TML II. 632., 636., 645., 648. o.

a behódolók számára kegyetlen retorziókat helyezett kilátásba, amelyek végrehajtását a kővári főkapitányra bízta. A továbbiakban pedig felszólította a helyi lakosságot, hogy Teleki minden parancsát teljesítsék. A pátens kiadását egyébként a főkapitány kérte a fejedelemtől december 16-án írt levelében.⁴⁸

A fordulat

Az erdélyi fejedelemnek annyi problémát jelentő, császári őrséggel ellátott várakban a helyzet Kolozsvár 1662-es sikertelen török ostromát követően rendkívül stabilnak látszott, ám 1663. december 5-én a székelyhídi német katonaság tizenkét havi zsoldjuk elmaradása miatt fellázadt, és elkergette a vár parancsnokát. Hamarosan írtak egy levelet Apafinak, melyben 5 feltétel mellett felajánlották szolgálataikat Erdély urának. A fejedelmi udvarban ugyan tartottak egyrészt a császártól, másrészt meg attól, nehogy a vár török kézbe kerüljön, de végül kisebb módosításokkal elfogadták a feltételeket, a várba pedig egy magyar tisztet küldtek.⁴⁹ A székelyhídi eset híre előbb-utóbb eljutott a többi császári őrséghez is. A helyzetet a szatmári parancsnok, Wolfgang Friedrich Cob aggasztónak találta, ezért a császáriak által megszállva tartott várakban igyekezett lecserelni a német parancsnokokat. Ez viszont nem mindenhol ment zökkenőmentesen. Kolozsvárra az új parancsnok január 21-én érkezett meg, ám 24-én a közkatonák előre egyeztetett forgatókönyv szerint kikergették a városból a többi tiszttel együtt, a következő nap pedig követet küldtek a fejedelemhez. Apafi igen megörült a hír hallatán, és elküldte Ghillányi Gergely tized-főárendátort és Veér Györgyöt a városba.⁵⁰

Január utolsó napján összeült a nagysinkai országgyűlés, melyen számos más kérdés mellett immár Kolozsvár ügyét is rendezni kellett. Közben érkezett vissza Ghillányi és Veér, valamint a velük elküldött német követek, akik elhozták a várőrség írásba foglalt, 5 pontból álló feltételeit is. Ezek nagyrészt megegyeztek a székelyhídiak feltételeivel. Az országgyűlésen ezeket elfogadták, továbbá döntöttek arról, hogy a fejedelem a tanácsurakkal, valamint a három nemzetből választott kísérekkel látogassa meg a várost.⁵¹

Kolozsvár birtokba vételével nem is késlekedtek. Nemes János háromszéki főkapitány február 28-án már mustrálta a vele együtt Apafi Mihály mellé vonuló katonákat, március 4-én pedig kíséretével együtt a fejedelem bevonult a kincses városba.⁵² Eddigre ugyanis végleg egyértelművé vált, hogy a határ kérdésében az oszmán fél nem fog

⁴⁸ EOE XIII. 277–278. o. és TML II. 648–649., 664. o. Vö. R. *Várkonyi* 2010. 168. o. és *Varga J.* 2007. 292. o.

⁴⁹ *Bagó* 2006. 142–143. o.; *Bethlen* 1993. 198–199. o.; *Kraus* 2008. 740. o.

⁵⁰ *Bagó* 2006. 143–144. o.; *Bethlen* 1993. 201–202. o.; *Kraus* 2008. 743. o.; *Linczigh* 1989. 80–81. o.; TML II. 653. o. – Ghillányi a fejedelem egyik legkorábbi és legbefolyásosabb híve, illetve ekkor már sógora is volt. *Dáné* 2020. 75., 77–88. o.

⁵¹ *Bagó* 2006. 143–144. o.; *Bethlen* 1993. 204. o.; EOE XIII. 49–53., 281–300. o.

⁵² *Apafi* 1900. 88. o.; *Kraus* 2008. 743. o.; *Nemes* 1902. 386. o.

engedményeket tenni, a határmenti vilajetek terjeszkedésének megfékezéséhez pedig minél gyorsabban ki kellett építeni egy új végvárvonalat Kolozsvár központtal.⁵³

A fejedelem bevonulása után érkezett az utóbb hamisnak bizonyult hír, miszerint 300 janicsár megszállta a Habsburg-párti őrséggel bíró Sebesvárt. Érdekes módon Bethlen János kancellár csupán annyit közöl történeti művében, hogy a környéken adóztató „nem több mint hatvan váradi török” híre jutott el a fejedelemhez. Sebesvár elestének álhíre viszont futótűzként terjedt. Teleki Kővárból március 10-én már megírta Csáky István szatmári főkapitánynak, hogy nem igaz a híresztelés, de még március 27-én Kászoni Mártonnak írt levelében is kénytelen volt cáfolni azt.⁵⁴ A hírek hallatán Bánffy Dénest azonnal kiküldték a környékre. Ő a törököket Hunyadon meglepte, és fegyveres összetűzés nélkül távozásra kényszerítette, Sebesvárba pedig saját csapataiból vezényelt katonaságot. Kolozsvárról a németek nagy részét kivonták, és a vármelegyek, illetve a szász székek között osztották szét őket. Kezdetét vette a város végvárrá szervezése.⁵⁵

Eközben Naláczy István udvarmester, akit a nagysinkai országgyűlés után küldtek a nagyvezírhez, március 16-án visszatért a szultán nevében a nagyvezír által írt levéllel, valamint – Apafi szavaival élve – a „magyarországiaknak küldött assecuratoriával, de rosszal”.⁵⁶ Apafi maga ítéltette rossznak a bizonyoságlevelet, mivel az a felső-magyarországiakhoz nem jutott el.⁵⁷ Ezenkívül, amint arról Csáky István tájékoztatta Rottal János császári titkos tanácsost április 4-ei levelében, megkezdődött az erdélyi csapatok felkészítése „az török császár akaratjából, oly okkal, hogy mihent újabb parancsolatot vesznek, kengyelben legyen lábok”.⁵⁸ A fejedelem közben március 24-én elhagyta Kolozsvárt, 29-én viszont a városban hagyott németek újabb lázadást szítottak, ezúttal ellene. Kénytelen volt visszatérni, majd miután lecsendesítette a zúgolódást, a városban 150 fős erdélyi őrséget hagyott, maga pedig 114 német katonával, illetve az őrnagyukkal elindult Balázsfalvára. Itt összehívta a fejedelmi tanácsot, ahol úgy döntöttek, hogy a német katonák közül 500 gyalogost és 300 lovaszt megtartanak, a többi pedig titokban elbocsátják.⁵⁹

⁵³ Belényesi Ferencet még az előző év végén küldték Nándorfehérvárra, hogy a határ kérdéséről tárgyaljon. Belényesi január 11-én tért vissza a nagyvezír levelét kézbesítő török követ társaságában. Ebből pedig világossá vált, hogy a törökök semmilyen engedményre sem hajlandók. *Apafi* 1900. 88. o.; *Bethlen* 1993. 198–203. o.; *R. Várkonyi* 1984. 44. o.; TML II. 647. o. A Kolozsvár birtokbavétele és a határvédelem kiépülése közötti összefüggésre már Szilágyi Sándor is rámutatott. *EOE* XIII. 52–53. o.

⁵⁴ TML III. 63., 84. o.

⁵⁵ *Bethlen* 1993. 204–207. o.; *Kraus* 2008. 743–744. o.; *Szalai* 2023. 116–117. o.; TML III. 64. o. A végvárra szervezés körüli vitákhoz lásd *EOE* XIII. 308–314. o.

⁵⁶ *Apafi* 1900. 88. o.; *Bethlen* 1993. 205–206. o.; *Kraus* 2008. 756. o.

⁵⁷ „Értem, hogy zsidognak azok is, és hódulást nyilván beszéllenek, kívánván látni az atnamét is, mellyel az török adós nekik Erdéllyel együtt” – írta Lippay György május 20-án Wesselényi nádornak. *Lippai* 2015. 431–432. o.

⁵⁸ *RCsL* 65. o.

⁵⁹ *Apafi* 1900. 88. o.; *Bethlen* 1993. 208. o.; *Kraus* 2008. 744., 755–756. o.

Kolozsvár birtokbavétele ezzel lezárult, ám a Várad elleni védelem kulcsának számító város megszerzésének súlyos következményei voltak a Habsburgokkal való viszony alakulását illetően. Teleki Mihály személyén keresztül ugyanis már 1663 vége óta javában zajlott a két fél közötti titkos egyezkedés. A tárgyalásokat azonban a két fellázadt őrség, különösen Kolozsvár ügye teljesen más mederbe terelte. A császár által a tárgyalásokra hivatalosan felhatalmazott páter, Kászoni Márton Ghillányit és Torma Istvánt vádolta azzal, hogy ők lázítják az őrségeket. Aztán Teleki állítólag megígérte Cobnak, hogy a kolozsvári lázadókat ki fogják szolgáltatni neki, bár a kővári főkapitány szerint a szatmári várparancsnok félreértette a dolgot. A heves levélváltás során Teleki még azt is megírta Kászoninak, hogy a császárnak ki kellene vonnia az őrségeket Erdélyből, illetve figyelmeztette, hogy a fenyegetésekkel semmire sem fog menni. Az ügy egészen I. Lipótiig jutott, ám végül Kászoni közbenjárására a kővári főkapitány Habsburgok iránti hűségét nem vonták kétségbe, és még a tárgyalások mihamarabbi folytatásáról is határoztak.⁶⁰

Bécs 1664-ben a rendelkezésére álló erőit három csoportra bontotta. A két szélső szárny gyors támadásával kísérelték meg megszerezni a kezdeményezést, míg a főerőkkel Montecuccoli a Duna mentén állomásozott. Wesselényi nádor ugyan szeretett volna Kassa környékére is katonaságot vezényelni, ám ezt végül elvetették. Helyette Jean-Louis Raduit de Souches tábornagy vezetésével Alsó-Magyarországon terveztek támadni. A felső-magyarországi akció azonban nem került le a napirendről. De Souches április 21-én Nyitra alól írta Apafi fejedelemnek, hogy a vár bevétele után Léva ostromát tervezi, utána pedig Felső-Magyarország Erdéllyel határos vidékére fog vonulni. Levele azonban csak május végén jutott el Erdélybe.⁶¹ Ezt erősíti Lippay György esztergomi érsek egyik levele is: „Csak az vagy hátra, hogy Zúza uramat is úgy készítse és küldje mennél hamarabb ő felsége az Felföldre, és Erdély segítségére, hogy jó és elegendő legyen” – írta május 12-én Wesselényi nádornak.⁶² Erdéllyel tehát komolyan számoltak, a tárgyalásokat is ezért igyekeztek Bécsből feléleszteni.

A kővári főkapitány a tárgyalásokról egy 8 pontból álló írással érkezett vissza Erdélybe. Ebben Lipót császár Apafira bízta, hogy Székelyhíd ne kerüljön török kézre, de legalább a lázadó tisztek kiadatását kérte tőle. Biztosította a fejedelmet, hogy nem fogja a töröknek bemutatni a vele folytatott tárgyalások dokumentumait, cserébe viszont azt kérte, hogy fedje fel a felső-magyarországiakkal folytatott levelezését, illetve nevezze meg a szervezkedés vezetőit. Megüzente, hogy ha a török hadba hívja, a császári őrségekre hivatkozva maradjon otthon. Kivonásukra tehát nincs szükség. Sőt, az erdélyiek gondoskodjanak az ellátásukról, nehogy ott is lázongások törjenek

⁶⁰ EOE XIII. 315. o.; Kraus 2008. 744. o.; TML III. 61–62., 80–84., 97. o.; Trócsányi 1972. 41–42. o.

⁶¹ Bagi 2017. 77–80. o.; Bethlen 1993. 214–215. o.; Czigány 2020. 357., 359–360. o.; Perjés 2002. 377–378., 410–411. o.; Sudár 2017b. 101–102. o.

⁶² Lippai 2015. 429–430. o.

ki. Apafi azonban nem tudott érdemi választ küldeni.⁶³ Közben ugyanis a nagyvezír, miután De Souches ellen küldte a váradi, az egri és a temesvári pasákat a fehérvári szandzsákat birtokló pasával és a tatárok egy részével, az erdélyi fejedelmet is felszólította a hozzájuk való csatlakozásra. Apafi május 9-ei levelében azzal mentegetőzött, hogy nem tud indulni, mivel nincs takarmány az igásállatok számára, illetve értesülései vannak arról, „hogy Erdély határain ellenséges hadsereg mutatkozik”.⁶⁴ Tisztában volt azonban vele, hogy így csupán az indulást tudja halogatni. Követségbe küldte tehát Szatmárra – a később jelentős diplomatává emelkedő – Macskási Boldizsárt, és megüzente, hogy „ha egy példa során nem válik nyilvánvalóvá a császárpárt hadviselése Erdély ellen, akkor el kell indítania hadát Magyarországra”.⁶⁵ Teleki május 20-án még azt írta Kászoninak, hogy a követ úton van, viszont már előre informálta a páttert a fejedelem üzenetét illetően: „Nem lehetvén azért egyebet mit cselekedni, ő nagyságának ki kell táborban szállani ad 8. Junii, de nem leszen ártalmas ő felségének és az kereszténységnek, kirúl Kegyelmed Macskási uramtúl büvön fog érteni.”⁶⁶

Eddigre azonban már javában folytak egy titokban szervezett Várad elleni akció előkészületei. A támadás terve eredetileg a márciusban török fogságba esett Barkóczy Zsigmond kiszabadításának ötletéből született meg, ám Rákóczi László, Pető Zsigmond, valamint Barkóczy István és Ferenc viszonylag gyorsan bevonták Kászonit és Cobot is, végül pedig még Csáky István szatmári főkapitány is csatlakozott a megmozduláshoz. Ennek nyomán a pasa távolléte miatt meggyengült Váradot május 27-én hajnalban egy pár ezer magyar és német katonából álló csapat rohanta meg. Fegyelmetlenségük miatt azonban céljukat nem tudták elérni, Rákóczi László pedig életét vesztette az akcióban, bár a megmaradtak óriási zsákmánnyal tértek vissza.⁶⁷

A támadás hírére először Ébeni István írta meg Gyulafehérvárra, majd a Szatmárról hazatérő Macskási Boldizsár is megerősítette azt. Kászonin közben – a Várad alatti vereséget már-már győzelemmé szépitve – megüzente, hogy katonáik hamarosan Erdély ellen fognak vonulni. Ez viszont annyira megrémítette Ghillányit, hogy javasolta a fejedelemmasszony elküldését a biztonságosabb Szebenbe, emiatt pedig kisebb pánik tört ki Gyulafehérváron. A zarnócai török vereség híre is ezekben a napokban jutott el Erdélybe.⁶⁸ A dolgot tovább bonyolította, hogy ezekkel egy időben, június 3-án érkezett meg a nagyvezír újabb, a hadba vonulást sürgető követe a fejedelemhez. Végül Bánffy

⁶³ Bethlen 1993. 212–214. o. és Trócsányi 1972. 42–43. o.

⁶⁴ Bethlen 1993. 209–210. o.; Kraus 2008. 757. o.; Sudár 2016. 475–476. o.; Uő 2017b. 101. o.

⁶⁵ Bethlen 1993. 214. o.

⁶⁶ TML III. 121. o.

⁶⁷ Barta M. 2021. 144–145. o.; Bethlen 1993. 215–216. o.; Horn 1990. 85–89. o.; Kraus 759–760. o.

⁶⁸ De Souches viszont a hírekkel ellentétben nem aratott óriási diadalt, Léva alól elkergetett csapatai csupán sikeres utóvédharcot folytattak, ráadásul kimerült hadait az élelmiszerhiány is gyötörte. Az események további menetét azonban nagymértékben befolyásolta, hogy a Várad elleni portya hírére az egri és a váradi pasát hazarendelték, Souches pedig erősítést kapott. Bagi 2017. 81–83. o.; Komjáti 2017. 121–122. o.; Sudár 2016. 475–479. o.; Uő 2017b. 102–103. o.

Dénes javaslatára Macskásit visszaküldték Szatmárra azzal az üzenettel, hogy ne vonuljanak Erdély ellen, mivel „Várad városának ostromával kielégítően megmutatták hadaikat”.⁶⁹ Az akció utóközöngéjeként a hazaérkező Kücsük pasa levelet írt Boldvai Márton várkapitánynak Székelyhídra, melyben kérdőre vonta, hogy a fejedelem miért nem vonult ki vele együtt, illetve hogy „mi az oka, hogy azon hadaknak hírére ide Váradra kegyelmőd be nem küldte”, majd fenyegetően feltette a kérdést: „avagy talám az erdéli fejedelem is közös volt azon dologban”?⁷⁰

Az utolsó felvonás: megromlik az erdélyi–Habsburg viszony

A váradi események híre a fejedelemre és a tanácsurakra is nagy hatással volt. Egyrészt feléledt a remény, hogy a várost vissza lehet foglalni az oszmánoktól,⁷¹ másrészt újabb lendületet adott a tárgyalások folytatásához. Első lépésként az 1664. június 8-án Tövis mellett összeült tábori gyűlésen az ország előkelői megvitatták, hogy a Teleki által még május elején kézbesített pontokra milyen választ adjanak I. Lipótnak.⁷² Székelyhíd várát hajlandók voltak visszaadni a császáriaknak, a lázadás szervezőit viszont nem akarták kiadni, és a felső-magyarországi, hódolást szorgalmazók névsorát és leveleiket sem voltak hajlandók feltárni. Továbbá arra a pontra, hogy az erdélyi sereg ne vonuljon hadba a császár ellen, azt felelték, hogy ezt nem tudják teljesíteni, viszont „olyan sereget fogunk elővezetni, amelynek inkább csak a nevét hallja a Kereszténység, mint az erejét tapasztalja meg”.⁷³ Székelyhíd átadásának elhatározásában alighanem annak is komoly része volt, hogy Boldvai Márton leveleiből egyértelművé vált, miszerint a vár megtartása hatalmas nehézségekbe ütközik, a német őrőség pedig ismét zúgolódnak kezdett.⁷⁴ Telekire, még mielőtt elindult volna Szatmárra, további pontok kieszközölését is rábízták: Lipót ígérje meg, hogy az őrőségeket később ki fogja vonni, de addig is utasítsa a várak parancsnokait, hogy levelezzenek a fejedelemmel, illetve az erdélyiek kapjanak szabad bejárást az erősségekbe; a császár akkor kössön békét a törökkel, ha Váradot visszafoglalták; illetve arra számítottak, hogy Székelyhíd is vissza fog kerülni Erdélyhez.⁷⁵

Teleki küldetését azonban a folyamatosan beérkező török követek miatt indulása után is módosítani kellett.⁷⁶ Váradján, ahova az erdélyi tábor június 14-én érkezett meg, a rendek elhatározták, hogy ha Apafinak el kell hagynia az országot, akkor ők együtt

⁶⁹ Apafi 1900. 88. o. és Bethlen 1993. 216–217. o.

⁷⁰ TMÁO IV. 115–116. o.

⁷¹ Horn 1990. 89–90. o.

⁷² EOE XIII. 322–323. o. és Kraus 2008. 760. o.

⁷³ Bethlen 1993. 217–220. o.

⁷⁴ Bagó 2006. 145–147. o.; Barta 1984. 49. o.; Kraus 2008. 757. o.; Szalai 2019. 142–154. o.; TMÁO IV. 104–112. o.; TML III. 75–79., 105–110., 133–135. o.

⁷⁵ Bethlen 1993. 220–221. o. és Trócsányi 1972. 43. o.

⁷⁶ Trócsányi 1972. 43. o.

fognak működni a szatmáriakkal, és ezt Telekinek is megírták.⁷⁷ A fejedelem viszont 18-án újabb levelet írt a kővári főkapitánynak, melyben megüzente, hogy értesülései szerint „az Kegyelmed oda való járása igen publicummá lőtt Szathmárt, mely ha úgy léssen, veszedelem következik belőle”.⁷⁸ Bánffy Dénes ugyanekkor írt levelében pedig egy tervet is felvázolt a hadba vonulás elkerülésére.⁷⁹

Teleki közben Szatmárra ért, miután feltehetően találkozott Aranyosmeggyesen Csáky Istvánnal is. Csáky a nádor megbízásából még márciusban találkozott először vele, a szatmári főkapitány jelenlétét tehát Wesselényi Ferenc Erdéllyel fenntartott kapcsolatainak tükrében értelmezhetjük.⁸⁰ Szatmáron Cob és Kászoni szavát adta, hogy a Teleki által vitt feltételek elfogadását fogják szorgalmazni a császárnál. A kővári főkapitány pedig ezt követően, július elején visszatért Erdélybe.⁸¹ Közben viszont Cobék is értesülhettek róla, hogy a fejedelem táborba szállt, és az sem kizárt, hogy Teleki követsége a folyamatos kiegészítések és módosítások miatt nem tűnt számukra sem túl meggyőzőnek, sem elég határozottnak. Kavarogtak a hírek, Cob pedig azonnal cselekedett. „Ez napokban ütvén bé Szathmárról valami marhahajtó katonák és németek, sok ezer marhákat hajtottanak ki az országból” – írta naplójában Nemes János.⁸²

A történetek rekonstruálása során hitelt adhatunk Cob utólag írt leveleinek, melyekben leszögezte, hogy ő csak a hadak demonstrációjára adott parancsot. Ezzel lényegében egybevág a német tisztek állítása is, akik szerint Cob úgy értesült, hogy Apafi már elhagyta az országot, ezért kiküldte őket, hogy a környéken okozott károkkal kényszerítsék hazatérésre az erdélyi hadakat, ám csak akkor, ha azok már valóban külföldön vannak.⁸³ A sereg Kolozsvárig vonult, ám ekkor Kökényesdy György szatmári vicekapitány⁸⁴ magyar katonái saját szakállukra egészen Tordáig felprédálták a környéket. Az okozott kár elég jelentős volt, hírükkel pedig „a Mezőségen és Marosvásárhelyen nagy bujdosást okoztak”.⁸⁵ A fejedelem, táborával együtt, július 4-én Vajasad mellé, „a gáldi rétre” vonult, 7-én pedig már Marosdécse mellett álltak. Eddigre viszont a szatmáriak már úton voltak hazafelé. Apafi üldözésükre küldte Telekit, ám emberei

⁷⁷ *Apafi* 1900. 88. o. és *Kraus* 2008. 760–761. o.

⁷⁸ TML III. 144–146. o. Bánffy Dénes konkrétan fogalmazott. „Urunknak írtak olyat is ma, hogy Csáki István uram publice beszélt, hogy már Istennek hála, Erdélyt is magunkévá töltük; bizony igen meg búsult rajta.”

⁷⁹ „Tetszik az uraknak az is, hogy intimálja Kegyelmed azt is Cob uramnak, hogy újabb-újabb patenseket bocsásson ki erős fenyegetőzés alatt, most pedig hova hamarabb egynehányat, hogy ki ne menjen urunk és Erdély stb. és azokban adjon hódolt emberek kezébe is, az kik ejtenék Váraddá török kézben; de ezt caute kellene cselekedni, hogy meg ne tudná a török, hogy mesterség.” TML III. 145–146. o.

⁸⁰ *Barta M.* 2021. 145–147. o. és *Trócsányi* 1972. 44. o.

⁸¹ *Bethlen* 1993. 221–222. o. és *Kraus* 2008. 762. o.

⁸² *Nemes* 1902. 387. o.

⁸³ *Bethlen* 1993. 222–223., 226. o. és TML III. 165–167. o.

⁸⁴ Helyére 1663 elején ugyan kinevezték Szodoray Mihályt, ám a háború végéig úgy látszik, még ő töltötte be a tisztséget. *Barta M.* 2021. 118. o. és RCsL 67. o.

⁸⁵ *Barta M.* 2021. 148–149. o.; *Bethlen* 1993. 222. o.; *Kraus* 2008. 762. o. Szilágyi Sándor Kraus alapján tévesen azt állítja, hogy Kökényesdyék Marosvásárhelyig nyomultak. EOE XIII. 58–59. o.

elgyötört állapota miatt ő ennek nem tudott eleget tenni. Kraus szerint 1000 erdélyi katonát küldtek „e rablómadarak helyzetének kifürkészésére”, 150 katonát pedig Székelyhídra, ám ők átálltak a magyarországiakhoz.⁸⁶ Mindezek fényében Trócsányi Zsolt azon megközelítését, mely szerint az akció a tárgyalások eredményeként valósult meg, és ezáltal is javult a Habsburg–erdélyi viszony, egyértelműen elvethetjük.⁸⁷

Nem sokkal az események után, július 11-én megérkezett a „fővezér csauzza” az akkor már Kocsárdnál táborozó fejedelemhez. Köprülüzáde Fázil Ahmed levelében hírrül adta, hogy bevette Zrínyi-Újvárt, illetve megparancsolta, hogy egyelőre maradjanak otthon országuk védelmében, de a sereget mindenképpen tartsák egyben, és várják a további utasításait.⁸⁸ A nagyvezír üzenetét akkor érthetjük meg igazán, ha tudjuk, hogy a Zrínyi-Újvár június 30-ai bevételét követő nagyjából két hétben nem igazán tudta, hogy hadjáratát milyen irányba is folytassa. Azt pedig szintén érdemes megemlíteni, hogy miután De Souches báró június 9-én megkezdte Léva ostromát, a nagyvezír ismét Alsó-Magyarországra rendelte a váradi és az egri pasát, viszont ezúttal Várad védelméről is gondoskodott, odarendelve a temesvári pasát.⁸⁹ A szatmáriak erdélyi beütése ugyanakkor nem befolyásolhatta a nagyvezírt a vizsgált parancs kiadásában: levelét a Zrínyi-Újvár eleste utáni napokban írta, de július 5-e előtt – erre az egyik megjegyzése enged következtetni.⁹⁰ A támadás híre az erdélyi fejedelemhez minden bizonnyal 4-én érkezett meg, amikor elindult Kolozsvár felé seregével, a szatmáriak akciója pedig a megelőző napokban kezdődött. Vagyis a nagyvezírnek még az előtt kellett megírnia a levelet, mielőtt a történetek híre eljuthatott hozzá.

A szatmáriak betörésének több fontos következménye is volt. Az egyik ezek közül a kolozsvári németek újabb zavargása, bár a zendülést végül sikerült megelőzni.⁹¹ A másik az, hogy az akció – a nagyvezír levelével és Zrínyi-Újvár elestének hírével együtt – megerősítette a török pártot, a fejedelem pedig utasította Boldvai Mártont, hogy mégse adja át Székelyhidat. A felső-magyarországi megyék titokban Erdélyben tartózkodó követét, Bálintffy Zsigmondot is „jó reményekkel telve” elbocsátották.⁹² Talán a Kolozsvár környéki eseményekkel, illetve a városban támadt zavargással is összefüggésben július vége felé a váradi törökök megtámadták Kajántót, ahonnan rabokkal és marhákkal fordultak vissza. A hír hallatára Veér György üldözőbe vette őket, és a Meszesi kapuban kisebb összecsapás során a foglyok többségét kiszabadította.⁹³ Udvarhelyi György augusztus 2-án Telekihez írt leveléből azt is tudjuk, hogy az erdélyiek

⁸⁶ *Apafi* 1900. 88–89. o.; *Kraus* 2008. 762. o.; *Nemes* 1902. 387. o.; TML III. 162–164. o.

⁸⁷ *Barta M.* 2021. 149. o.; vö. *Trócsányi* 1972. 44. o.

⁸⁸ *Apafi* 1900. 89. o.; *Bethlen* 1993. 223–224. o.; TML III. 167–168. o.

⁸⁹ *Sudár* 2017a. 282. o. és *Uő* 2017b. 104–105. o.

⁹⁰ *Bethlen* 1993. 223–224. o. és *Sudár* 2017a. 282. o.

⁹¹ *Bethlen* 1993. 225–226. o. és TML III. 168–169., 178. o.

⁹² *Bethlen* 1993. 224. o.

⁹³ *Uo.* 226. o.; *Kraus* 2008. 763. o.; TML III. 195–197. o.

panaszt tettek Váradon, de – amint azt a visszatérő Nagy Istvántól hallotta Udvarhelyi – a pasa „senkit érette meg nem büntetett s csak egy rabot is el nem bocsáttatott”.⁹⁴

Az eseményekkel párhuzamosan zajlott a kecei tábori gyűlés. A július 20-án összeülő rendek a közelmúlt eseményei miatt határoztak a tábor egyben tartása felől. Az országgyűlés végén érkeztek meg Lipót császár, Rottal János, Cob és Kászoni levelei is, melyekben tudósítottak arról, hogy hajlandók elfogadni az erdélyiek pontjait, ám a fejedelem leveleikre nem válaszolt.⁹⁵ Nem elképzelhetetlen, hogy a császár kifejezetten kedvező válasza a nem várt fejleményeknek is köszönhető, vagyis Bécs ezzel akarta Erdélyt visszacsábítani a tárgyalásokhoz. Wesselényi nádor követe pedig július 31-én találkozott Apafi fejedelemmel.⁹⁶

Augusztus 1-jén eljutott a fejedelemhez De Souches lévai győzelmének a híre, melyet Kászoni július 29-én írt meg Telekinek. Két nap múlva viszont megérkezett a nagyvezír levele, melyben beszámolt a Kanizsa körüli sikereiről (miközben másnap, augusztus 1-jén lezajlott a szentgotthárdi csata). Apafi a következő napon már utasította is Telekit, hogy Kászoniéknak „írja meg, az fő vezérnek feltött szándéka az, hogy ott végezvén dolgát, meg fordul Alsó Magyarországra”.⁹⁷ A fejedelem, mint láttuk, nem volt hajlandó folytatni a tárgyalásokat, de feltehetően nem is akarta nyíltan megszakítani a kapcsolatot. A szívélyes gesztust pedig már csak azért is szükségesnek látta, hogy elterelje a figyelmet a felső-magyarországiakkal folytatott tárgyalásairól. 3-án ugyanis az ő követük is megérkezett, kérve egy újabb kezeslevelet a szultántól, illetve azt, hogy a fejedelem két héten belül érkezzen Váradra a seregeivel. Ellenkező esetben kilátásba helyezték, hogy magához a nagyvezírhez fognak követet meneszteni. Mindez azonban nem maradt titokban, ez ügyben Cob, illetve a nádor is fenyegető hangnemben írt Apafinak, aki viszont válaszában igyekezett tagadni.⁹⁸

A fordulatot végül augusztus második fele hozta el. 16-án érkezett meg a nagyvezír táborából Fogarasi János, aki elmondta, hogy a török hadsereg jelentős élelmiszerhiánnyal küzd. 20-án pedig megérkezett Cob és Kászoni közösen írt, 18-ai levele, melyben beszámoltak a szentgotthárdi győzelemről. Apafi fejedelem a hír hallatán elküldte Petri-vity-Horváth Kozmát tárgyalni Rottal Jánoshoz. Ebben a szentgotthárdi győzelem hírére kívül az is szerepet játszott, hogy a felső-magyarországi csapatok már gyülekeztek.⁹⁹ Szeptember 1-jén pedig a fejedelem megkapta az az évben a nagyvezír mellé rendelt állandó követ, Baló László levelét, aki szemtanúi hitelességgel írta le a szentgott-

⁹⁴ TML III. 202. o.

⁹⁵ *Bethlen* 1993. 226–230. o.; *EOE* XIII. 326–328. o.; *Kraus* 2008. 762–763. o.

⁹⁶ *Apafi* 1900. 89. o.

⁹⁷ *Bethlen* 1993. 230. o. és TML III. 198., 203. o.

⁹⁸ *Bethlen* 1993. 230–232. o.

⁹⁹ A Wesselényi nádor által összehívott csapatok mustrájára végül Szendrőn került sor szeptember 4. és 10. között. *Barta M.* 2021. 149. o.; *Lippai* 2015. 446. o.; *TMÁO* IV. 141–142. o.; TML III. 226., 233. o.

hárdi csatát, és tudatta, hogy „már az békesség dolga is tractáltatik”.¹⁰⁰ Apafi utasította: „szorgalmatosan reá vigyázzon hűséged az két fél között lévő tractára”. Mindenekelőtt érje el, hogy a határ és az adó ügye a békében rendeződjön el, „mert ha szintén benünköt Erdélyt nem respectálnak is, Erdély nélkül soha békességek nem lehet, holott ez mostani iga alatt csalhatatlanul elvesz Erdély; ez elveszvéen, elvesz Magyarország s a többi is.”¹⁰¹ Minden bizonnyal hatással volt erre az is, hogy ekkorra már visszaérkezett Váradról Paskó Kristóf, aki a közelmúltban Halmágy térségében a váradi és jenői törökök által végrehajtott újabb rablások miatt járt a váradi pasánál, ám küldetése kudarcral végződött.¹⁰²

Eddigre Petrityivity-Horváth Kozma is visszatért, mégpedig kedvező válaszokkal, illetve megérkezett Cob és Kászoni követe, akik írásban biztosították Apafit, hogy nem fogják felelősségre vonni az átállt katonákat, ha a fejedelem elengedi őket. A katonák közül azonban alig akadtak olyanok, akik önként visszatértek volna.¹⁰³ Közben a Gyulafehérvárra összegyűlt rendek szeptember 23-án úgy döntöttek, hogy Telekit elküldik Bécsbe Lipót császárhoz. A fejedelem, Bethlen János és Bánffy Dénes pedig még azal is megbízták a kővári kapitányt, hogy útközben térjen be Rottalhoz, és közölje vele, hogy hajlandók átadni Székelyhidat, de úgy, hogy Cob ostromot színel. Bethlen október 1-jén kelt levelében még azt is megírta, hogy próbálja elérni azt, hogy ha Erdélybe telelő törökök érkeznének, egy Jenő elleni támadással akadályozzák azt meg.¹⁰⁴ Ekkor azonban váratlan fordulat történt: a titokban megkötött vasvári békét a felek szeptember végén Érsekújváron nyilvánosságra hozták és megerősítették. Az „arany békesség” hírért Baló László rendkívüli örömmel írta meg a fejedelemnek, akihez október elején érkezett meg a levéllel bizonyos Székely István. Külön kiemelte, hogy a békéből Erdély nincs kirekesztve, hiszen a 11 békepontból 6 érinti a fejedelemséget.¹⁰⁵ A pontokat átolvassa a fejedelem azonban nem nyugodhatott meg. Azonnal írt Telekinek, hogy mihamarabb térjen vissza, mert új megbízást fog kapni.¹⁰⁶

A békekötés ténye teljesen új helyzetet teremtett, Baló László kitörő öröme viszont nem csak a fejedelem szerint volt elsietett. „Hol van Magyarország biztonsága? Elveszett Érsekújvár! Hol van Erdély a váradi erőd nélkül? Ilyen feltételekkel hatalmas hadi költség nélkül is meg lehetett volna kötni a békét az elmúlt télen” – kesergett Bethlen János.¹⁰⁷ Csalódottságát könnyen megérthetjük, ha felidézzük, hogy az elmúlt

¹⁰⁰ Bethlen 1993. 232–235. o.; Kraus 2008. 764. o.; TML III. 226–229. o.

¹⁰¹ TMÁO IV. 143–144. o.

¹⁰² Bethlen 1993. 235. o.; Bognár 2020. 21–22. o.; TMÁO IV. 143–144. o.; TML III. 227. o.

¹⁰³ Bethlen 1993. 236. o. és Kraus 2008. 764–766. o.

¹⁰⁴ Bethlen 1993. 237–238. o.; EOE XIII. 61., 328–332. o.; Kraus 2008. 765. o.; Szalai 2019. 158–159. o.; TML III. 151–152. o.; Trócsányi 1972. 44. o.

¹⁰⁵ Baló valószínűleg az egyik pontot két részre bontva ismerte, mindenesetre nála ezek a számok (11 és 6) szerepelnek.

¹⁰⁶ TMÁO IV. 151–156. o. és TML III. 246–247., 254. o.

¹⁰⁷ Bethlen 1993. 238. o.

hónapok eseményei egyre inkább táplálták a reményt Várad visszaszerzését illetően. Reális esélye ugyan ekkor sem volt a város bevételeinek, ám a béke sem csak ebben a tekintetben volt kedvezőtlen Erdély számára. Balónak abban igaz volt, hogy a békepontok közel fele érintette a fejedelemséget, ám ezek többnyire nem az ország tényleges problémáival foglalkoztak. A szerződést ugyanis két nagyhatalom kötötte, akik az 1657 után Erdélyben kialakult válság miatt bonyolódtak háborúba egymással. Igyekeztek tehát a konfliktust kiváltó ellentéteket megoldani. A negyedik pontban megtiltották, hogy II. Rákóczi György és Kemény János fiai, illetve más felső-magyarországi személyek haddal vonuljanak a fejedelemségbe, valamint azt is, hogy török vagy erdélyi segítséggel valaki a Habsburgok területeire támadjon. Az utóbbi kitétel gyakorlatilag Felső-Magyarország elszakítását tiltotta meg. A hetedik pont arról rendelkezett, hogy a külföldre menekült erdélyiek hazatérhetnek, és birtokaikat is kapják vissza. A második és harmadik pontban a II. Rákóczi György által még birtokolt Szabolcs és Szatmár vármegyékről mondott le az oszmán fél, Székelyhidat pedig, amelyre mindkét birodalom igényt tartott korábban, a megegyezés szerint le kellett rombolni. A felek annak ellenére döntöttek így, hogy a vár ekkorra már újra erdélyi fennhatóság alá került. A fejedelemség számára az egyetlen kedvező pont az első volt, amely a császári őrskégek kivonásáról rendelkezett.¹⁰⁸ A béke ugyanakkor nem rendezte sem a Portának fizetendő adó, sem a fejedelemség nyugati határainak kérdését.¹⁰⁹ Ugyan az erdélyiek még 1665 nyaráig igyekeztek elérni, hogy a ratifikált békeokmányokba ezek is belekerüljenek, ám ebben kudarcot vallottak. Közben pedig a béke értelmében lerombolták Székelyhíd várát, és a császári őrskégek is elhagyták a fejedelemséget. Megkezdődhetett tehát az új, Kolozsvár központú végvárrendszer kiépítése.¹¹⁰

Összegzés

1663-ban Köprülüzáde Fázil Ahmed nagyvezír a már 1657 óta zajló és egyre kiterjedtebbé váló erdélyi válság gyors rendezésének reményében megtámadta a Habsburg Birodalmat. Az Erdélyi Fejedelemség ennek a háborúnak egy különleges résztvevője volt annak ellenére, hogy sem területén nem zajlottak komolyabb harci cselekmények, sem csapatai nem vettek részt nagyobb hadműveletekben. Következett mindez abból, hogy a két birodalom nyílt konfliktusát is alapvetően a fejedelemségben lezajlott események idézték elő. Ebből a szempontból sokatmondó az a tény, hogy a vasvári béke tíz pontjából öt Erdellyel, illetve az egykor hozzá tartozó Szabolcs és Szatmár vármegyékkel kapcsolatos. Ugyanakkor azt is fontos leszögezni, hogy a fejedelemség mind a Habs-

¹⁰⁸ Papp 2003. 641–643. o.

¹⁰⁹ Szalai 2021b. 547. o.

¹¹⁰ Bagó 2006. 149–152. o.; Bethlen 1993. 239–244. o.; Bognár 2020. 22–24. o.; Kraus 2008. 767–771. o.; R. Várkonyi 1984. 127–131. o.; Szalai 2019. 160–166. o.; Ud 2021b. 548–557. o.; TMAO IV. 163–169. o.; Trócsányi 1972. 44–51. o.

burg, mind az Oszmán Birodalom részéről elszenvedett különféle sérelmeket, melyeket a lehetőségekhez mérten igyekezett egyszerre orvosolni.

A fejedelmi kormányzatot a háború két éve alatt három kérdés foglalkoztatta leginkább. Egyrészt próbálták megakadályozni a váradi és jenői vilajetek agresszív terjeszkedését, illetve szerették volna elérni, hogy a Portának fizetendő éves adót szállítsák le a régi összegre. Másrészt a fejedelemség északnyugati részének újbóli birtokba vételéhez vissza kellett szerezniük a térség császári őrsegek által megszállva tartott várait. Erre pedig már csak azért is szükség volt, mert ezek nélkül a törökök elleni védelmet sem tudták megoldani. Első lépcsőben a várakban tartózkodó magyar főkapitányok, Ébeni István és Teleki Mihály személyén keresztül próbálta a fejedelem érvényesíteni a hatalmát. A határ védelmére már 1663 nyarán küldött Almás várába katonaságot, az akció azonban gyorsan kudarcot vallott. A nagy áttörést a székelyhídi és a kolozsvári őrseg fellázadása és átpártolása hozta el. Ezzel elkezdődhetett egy új végvári vonal megszervezése. Kolozsvár birtokbavételével egy időben már visszafordulásra kényszerítettek egy hódoltató török csapatot, július végén pedig a végvárrá szervezett város őrsege tényleges harc során, fegyverrel szabadította ki a fogságba vetett kajántói lakosokat. A várak visszaszerzése azonban nem volt problémamentes. Egyrészt az erdélyi szolgálatba átállt német katonaság elszállásolása, másrészt Székelyhíd őrsegének ellátása okozott komoly problémákat, ráadásul az ügy a Habsburgokkal folytatott titkos tárgyalásokat is majdnem megakasztotta. Végül a felmerült ellentétek elsimítása érdekében Székelyhíd visszaadására a fejedelmi kormányzat hajlandó is lett volna, a háború lezárása azonban ezt már szükségtelenné tette. A maradék császári katonaságot a béke értelmében 1665 elején vonták ki a fejedelemségből.

A másik két kérdésben azonban a fejedelem és kormányzata nem tudtak sikereket felmutatni. 1663 végére, illetve a következő év elejére ez teljesen egyértelművé vált, ezért az erdélyiek felvették a diplomáciai kapcsolatot a Habsburgokkal, természetesen titokban. Azt szerették volna elérni, hogy a háború céljai közé, majd pedig a békébe a Habsburgok révén kerüljenek bele a fenti ügyek is, ám végül ebbéli reményeikben is csalatkozniuk kellett. A fejedelem egyébként 1662 óta rendszeresen kérte az isztambuli angol követet, hogy járjon közben az érdekében, 1664 elején pedig az angol királynak is írt, ám Lord Winchilsea a levél kézbesítését jelentősen késleltette, így ez a halvány kísérlet is kudarcba fulladt.¹¹¹ Erdély végleg elvesztette területének közel egynegyedét, egyik legnagyobb városát, Váradot, legfontosabb kereskedelmi útvonalát, valamint gabonatermő vidékeinek többségét.¹¹²

Erdély vazallusi státusából adódóan már a háború kezdetén elrendelte a nagyvezír a fejedelem csatlakozását a Habsburgok elleni hadjárathoz. Ezt azonban végül hajlandó volt elengedni, kivált, hogy az ország hadereje a megelőző években elég súlyos

¹¹¹ *Cernovodeanu* 1993. 334–338. o. és *R. Várkonyi* 1984. 43. o.

¹¹² *R. Várkonyi* 1986. 810., 814. o.

veszteségeket szenvedett. 1664-ben a hadak otthon maradásában fontos szerepe volt az erdélyiek Béccsel folytatott titkos tárgyalásainak és a Várad elleni támadásnak is, a szatmáriak jelentős károkat okozó és alapvetően egy félreértés miatti beütésének azonban, úgy tűnik, nem. Bár az ország hadereje nem hagyta el Erdélyt, a fejedelemnek 1663-ban mégis el kellett mennie Érsekújvár alá, és részt kellett vennie a Magyar Királyság behódoltatásának kísérletében. Ez egy kényes ügy volt. Felső-Magyarország török vazallussá tételében az erdélyi fejedelem nem volt érdekelt, ugyanakkor az egykor országához tartozó területek elégedetlen rendjeivel a háború alatt végig titkos tárgyalásokat folytatott. Ezt még a Habsburgokkal való diplomáciájában is fel kívánta használni egyfajta nyomatékként. A nagyvezírnek pedig időről időre beszámolt arról, hogy milyen serényen igyekszik parancsa teljesítésében. Cserében viszont kötelezettségei enyhítését kérte, és ebben némi eredményt fel is tudott mutatni. Hadai otthonmaradása egyértelműen az erdélyi diplomácia sikerének tekinthető.¹¹³ 1663-ban pedig személyes megjelenésével a fejedelem elérte, hogy a még 1658-ban kivetett hadisarc be nem fizetett részét, azaz nagyjából a felét elengedte a nagyvezír.

„De nem ez vala az dolognak lelke, ha ugy tudjunk az alkalmatosságokkal élni, a mint kell vala; mert az erdélyi fejedelmek az olyan monarchák előtt personális comparitíóval nagy dolgokat szoktak ám azelőtt feszegetni, nem is csak egyet vagy kettőt, hanem ugyan cathalogussal viszik volt az gravameneket az olyan pallérozó helyre” – kommentálta a hadisarc hátralékának elengedését Rozsnyai Dávid.¹¹⁴ A kortársak nyomán pedig a szakirodalomban is meggyökeresedett Apafi Mihály ténykedésének elmarasztaló összehasonlítása a korábbi fejedelmek, különösen Bethlen Gábor uralkodásával. Erdély súlyának csökkenése a megelőző időszakhoz képest vitathatatlan. Ennek hátterében azonban kevésbé az uralkodók személyes kvalitásai, inkább alapvetően az Oszmán Birodalom külpolitikájának megváltozása, illetve ezáltal a vazallusaihoz fűződő viszonyának átalakulása áll. Korábban a birodalom távoli hadszíntereken viselt háborút, ez pedig lehetővé tette vazallusai számára, hogy valamivel szabadabb külpolitikát alakítsanak ki. A 17. század első felében a Krími Kánság önálló diplomáciát folytatott, fegyveres segítséget adott hol a lengyeleknek, hol az oroszoknak, hol a lázadó kozákoknak, valamint adóztatta Lengyelország és Oroszország mellett Moldvát és Havasalföldet is. Utóbbiakra azonban az Erdélyi Fejedelemség is igyekezett kiterjeszteni a befolyását, így a két állam viszonylag gyorsan egymás vetélytársává vált a térségben. 1628-ban még a moldvai vajda, Miron Barnovschi is nyíltan meg merte tagadni a szultán hadba hívó parancsát.¹¹⁵ A század közepén azonban minden megváltozott. IV. Mehmed szultán és a Köprülü nagyvezírek újra feltámasztották a dzsihád és a hódító szultánok szellemét, a birodalom pedig újra nyugati, később pedig északi

¹¹³ B. Szabó 2012. 1032–1033., 1043. o.

¹¹⁴ Rozsnyai 1867. 369. o.

¹¹⁵ B. Szabó 2012. 1042–1043. o.; Cristea 2013. 272–273. o.; Ivanics 2007. 1500. o.; Uő 2013. 295–299. o.

irányú terjeszkedésbe kezdett. Emellett Köprülü Mehmed már az Erdély elleni kemény fellépésével is korlátlan hatalmát demonstrálta.¹¹⁶ Az 1663-as hadjárat fontos állomása lett a vazallusok szorosabb függésbe vonásának, a nagyvezír ugyanis többször megalázó helyzetbe hozta a két vajdát, valamint a krími kán fiát. A háború után az árulással gyanúsított, illetve a nagyvezír előtt meg nem jelenő Grigore Ghica havasalföldi vajdát, valamint a hadjáraton részt nem vevő krími kánt is letették tisztségéből. A Krími Kán-ság történetében nagyjából ekkortól mutatható ki egyértelműen a markánsabb alávettség korszaka.¹¹⁷ Ebben a kontextusban pedig az, hogy Erdély hadai nem vettek részt a harcokban, már önmagában nagy teljesítménynek értékelhető. A hűtlenség gyanúja talán (nem is alaptalanul) Apafival kapcsolatban is többször felmerült az oszmánokban, a fejedelem végül mégis megtarthatta trónját egészen 1690-es haláláig. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy az új, határozottan keményebb oszmán politika tükrében az adó és a határ rendezésének igénye eleve kudarcra volt ítélve.

BIBLIOGRÁFIA

- Apafi* 1900. I. és II. *Apafi Mihály* erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évekről. Első közlemény. Közli *Tóth Ernő*. *Erdélyi Múzeum*, 17. (1900) 2. sz. 82–93. o.
- B. Szabó* 2012. *B. Szabó János*: Az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom katonai együttműködése (1571–1688). Kísérlet az erdélyi–török kapcsolatok egy kevésbé ismert területének feltérképezésére. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 4. sz. 1015–1043. o.
- B. Szabó* 2019. *B. Szabó János*: Erdély tragédiája, 1657–1662. Budapest, 2019.

¹¹⁶ *Fodor* 2018. 18–20. o. és *Sudár* 2022. 91. o.

¹¹⁷ *Ivanics* 2013. 275. o. és *Montecuccoli* 2019. 239. o. – A Grigore Ghica elleni vádak nem voltak teljesen alaptalanok. A havasalföldi vajda már 1663-ban levélben ajánlotta fel szolgálatait Montecuccolinak, a következő évben pedig a garamszentbenedeki csatában futamodott meg – bár Rasid efendi kiemeli, hogy nemcsak ő, de a moldvai vajda is elmenekült. Ghica utólag azt terjesztette, hogy ezzel is a keresztényeket segítette, bár jelentős veszteségei a szándékosságot kétségessé teszik. A törökök viszont ettől függetlenül is bűnbakot csinálhattak volna belőle. Valószínűleg ezért nem ment a nagyvezír elé novemberben, aki viszont emiatt döntött a leváltása mellett. Ezután menekült Lengyelországon keresztül Lipót császárhoz. *Bethlen* 1993. 245–248. o.; *Cristea* 2013. 270–271. o.; *Kraus* 2008. 768. o.; *Montecuccoli* 2019. 203–204., 219. o.; *Rasid* 1890. 521. o.; *Rozsnyai* 1867. 277–278. o.; TML III. 213. o.

- Bagi* 2017. *Bagi Zoltán Péter*: Jean-Louis Raduit de Souches hadjárata 1664-ben Alsó-Magyarországon. In: Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában. Szerk. *Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota*. (Studia Agriensia 34.) Eger, 2017. 75–92. o.
- Bagó* 2006. *Bagó Dániel*: Székelyhid, a „két császár végházai közt való végház” sorsa az 1660-as évek első felében. In: Tanulmányok évszázadok történelméből. Szerk. *J. Ujváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2006. 134–155. o.
- Barta* 1984. *Barta Boldizsár*: Rövid Chronica. Debrecen, 1984.
- Barta M.* 2021. *Barta M. János*: „...valamely Istenét, vallását, Királyát és hazáját igazán szerető nemes ember...” Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe. Budapest, 2021.
- Bethlen* 1993. *Bethlen János*: Erdély története, 1629–1673. Budapest, 1993.
- Bognár* 2020. *Bognár György*: Paskó Kristóf diplomáciai pályafutása. In: Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai. Szerk. *Szuromi Rita*. Eger, 2020.
- Cernovodeanu* 1993. *Cernovodeanu, Paul*: The Issue of the Pashalyk of Oradea as Mirrored in the Relations between Transylvania and England during the Reign of Michael I Apafi (1662–1665). *Revue roumaine d’histoire*, 32. (1993) 3–4. sz. 333–348. o.
- Cristea* 2013. *Cristea, Ovidiu*: The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy: Romanian Participation in Ottoman Campaigns. In: The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Ed. *Gábor Kármán – Lovro Kunčević*. (The Ottoman Empire and its Heritage 53.) Leiden–Boston, 2013. 253–274. o.
- Czeglédi* 1859. *Czeglédi István*: Apafi Mihály Érsekújvár alá menetele 1663-ban. Bev. és jegyz., közli: *Szilágyi Sándor*. *Új Magyar Múzeum*, 9. (1859) 1. sz. 49–64. o.
- Czigány* 2020. *Czigány István*: Az oszmánellenes háború (1660–1664). In: Magyarország hadtörténete II. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2020. 341–366. o.

- Cselebi* 1985. *Evlia Cselebi* török világutazó magyarországi utazásai, 1660–1664. Ford. *Karácson Imre*. Budapest, 1985.
- Cserei* 1983. *Cserei Mihály*: Erdély története. Budapest, 1983.
- Dáné* 2020. *Dáné Veronka*: Familiárisból patrónus. Ghillányi Gergely (1605 k.–1674) pályafutása. In: Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére. Szerk. *Bogdándi Zoltán – Lupescu Makó Mária*. Kolozsvár, 2020. 71–84. o.
- EOE XIII. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. 13. k. (1661–1664). Szerk. *Szilágyi Sándor*. (Monumenta Hungariae Historica 3. Comititalia B. Er. 13.) Budapest, 1888.
- Fodor* 2018. *Fodor Pál*: Az Oszmán Birodalom változásai a 17. században. In: A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. • La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion ottomane – coopération européenne. Szerk. *Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs*. Budapest, 2018. 11–21. o.
- Hain* 1988. *Hain Gáspár*: Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Budapest, 1988.
- Horn* 1990. *Horn Ildikó*: Rákóczi László pályája (1633–1664). *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 2. sz. 61–90. o.
- Illéssy* 1903. Adatok Léva 1663. évi ostromához. Közli *Illéssy János*. *Történelmi Tár*, 3. (1903) 373–386. o.
- Ivanics* 2007. *Ivanics Mária*: Rabszerzés és rabkiváltás a Krími Kán-ságban a 16–17. században. (Az 1657. évi lengyelországi hadjáratban fogságba esett erdélyiek történetéhez.) *Századok*, 141. (2007) 6. sz. 1483–1514. o.
- Ivanics* 2013. *Ivanics, Mária*: The Military Co-operation of the Crimean Khanate with the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Ed. *Gábor Kármán – Lovro Kunčević*. (The Ottoman Empire and its Heritage 53.) Leiden–Boston, 2013. 275–299. o.
- Jankovics* 2013. *Jankovics József*: Bethlen Gábor politikájának követését sugalmazó politikai tervezet a 17. század utolsó harmadából. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 117. (2013) 1. sz. 109–119. o.

- Komjáti* 2017. *Komjáti Zoltán Igor*: A katonai ellátás problémái és azok következményei az 1664-es felső-magyarországi hadjárat idején. In: Várostromok és Közép-Európa: Zrínyi Miklós (1620–1664) korában. Szerk. *Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota*. (Studia Agriensia 34.) Eger, 2017. 113–136. o.
- Kraus* 2008. *Kraus, Georg*: Erdélyi krónika, 1608–1665. Ford. *Vogel Sándor*. Csíkszereda, 2008.
- Linczigh* 1989. *Gácsi Hedvig*: *Linczigh János* krónikája és házi jegyzései, 1663–1675. *Lymbus*, 1. (1989) 77–121. o.
- Lippai* 2015. „Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak...” *Lippai György* veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Szerk. és közread. *Tusor Péter*. Budapest, 2015.
- Montecuccoli* 2019. *Montecuccoli, Raimondo*: A magyarországi török háborúkról. Ford., jegyz. és szómagy. *Domokos György*. Szerk. és előszó *Hausner Gábor*. Budapest, 2019.
- Nemes* 1902. Hídvégi id. *Nemes János* naplója az 1651–1686. évekről. Második közlemény. Közli: *Tóth Ernő*. *Történelmi Tár*, 2. (1902) 375–411. o.
- Papp* 2003. *Papp Sándor*: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 3–4. sz. 633–669. o.
- Perjés* 2002. *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 2002.
- Püspöki Nagy* 1994. *Püspöki Nagy Péter*: Inter Scyllam et Charybdim. Három adalék a török szövetség eszméjéhez a vasvári béke korában (1661–1670). *Studia Nova*, 1. (1994) 1. sz. 57–67. o.
- R. Várkonyi* 1975. *R. Várkonyi Ágnes*: Török világ és magyar külpolitika. Budapest, 1975.
- R. Várkonyi* 1984. *R. Várkonyi Ágnes*: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában, 1660–1711. Budapest, 1984.
- R. Várkonyi* 1986. *R. Várkonyi Ágnes*: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In: Erdély története. II. k. 1606-tól 1830-ig. Szerk. *Makkai László – Szász Zoltán*. Budapest, 1986. 784–971. o.

- R. Várkonyi 2010. R. Várkonyi Ágnes: „Koronánk egyik legszebb boglára Erdély.” In: *Uő: Európa Zrínyije: Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2010. 152–172. o.
- Rasid 1890. Thúry József: Az 1663–64-ik évi hadjárat. Rasid efendi, török historikus, művéből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1890) 1. sz. 361–382., 499–527. o.
- Rasid 1896. Karácson Imre: Az 1663. török hadjárat Magyarországon. Rasid efendi török történetíró leírása szerint. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. (1896) 1. sz. 73–100. o.
- RCsL Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferenczel. Közreadja: Barta M. János. (Lymbus kötetek 3.) Budapest, 2017.
- Rozsnyai 1867. Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai. Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 8.) Pest, 1867.
- Sudár 2016. Sudár Balázs: A zsarnócai csata (1664) – török szemmel. *Történelmi Szemle*, 58. (2016) 3. sz. 475–482. o.
- Sudár 2017a. Sudár Balázs: Egy kisiklatott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In: A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. • La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion ottomane – coopération européenne. Szerk. Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest, 2017. 275–286. o.
- Sudár 2017b. Sudár Balázs: Török hadak Magyarországon, 1663–1664. In: Várostromok és Közép-Európa: Zrínyi Miklós (1620–1664) korában. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. (Studia Agriensia 34.) Eger, 2017. 93–112. o.
- Sudár 2022. Sudár Balázs: „Török tette fejedelem”. I. Apafi Mihály első éveit és az erdélyi török segélyhadak. *Korunk*, 33. (2022) 8. sz. 90–100. o.
- Szalai 2019. Szalai Ágnes: „Ez végház Várad helyett lévén...” A fejedelmi kormányzat szerepe a Székelyhíd végvár körüli tárgyalásokban. In: „Várad mint oltalmaztatik”. Küzdelmek Váradért a kora újkorban. Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, 2019. 137–168. o.

- Szalai 2021a.* *Szalai Ágnes:* A helytartók, Bornemissza Anna és a „tanácsi rend” kormányzati szerepe I. Apafi Mihály 1663. évi távolléte idején. *Történelmi Szemle*, 63. (2021) 2. sz. 227–240. o.
- Szalai 2021b.* *Szalai Ágnes:* „Nagyságotok és kegyelmetek lévén az haza oszlopi...” A fejedelmi kormányzat szerepe a váradi török tartománnyal szembeni végvárrendszer megszervezésében az 1660-as évek derekán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 3. sz. 547–578. o.
- Szalai 2023.* *Szalai Ágnes:* „Az váradiak [...] Sebesvár ellen csikorgatják fogokat”. Sebesvár végvára az Apafi-korszak első évtizedében. *Erdélyi Múzeum*, 85. (2023) 1. sz. 115–131. o.
- TMÁO IV. Török–Magyarkori Állam-Okmánytár. IV. k. (1661–1670). Szerk. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor.* (Monumenta Hungariae Historica 4. Diplomataria 6.) Pest, 1870.
- TML II. Teleki Mihály levelezése. II. k. (1661–1663). Szerk. *Gergely Sámuel.* Budapest, 1906.
- TML III. Teleki Mihály levelezése. III. k. (1664–1666). Szerk. *Gergely Sámuel.* Budapest, 1907.
- Trócsányi 1972.* *Trócsányi Zsolt:* Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig. Budapest, 1972.
- Varga J. 2002.* *Varga J. János:* Az „Orta Madzsar” szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig. A nyugati irányú török hódítás metodikájához. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk. *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György.* Budapest, 2002. 415–422. o.
- Varga J. 2007.* *Varga J. János:* A török orientáció változatai Magyarországon. Wesselényi – Apafi – Thököly, 1663–1683. *Történelmi Szemle*, 49. (2007) 2. sz. 289–297. o.
- Varga J. 2012.* *Varga J. János:* Az Erdélyi Fejedelemség és Felső-Magyarország kapcsolata a 17. században. In: „...éltünk mi sokáig ’két hazában’...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére.* Szerk. *Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor.* Debrecen, 2012. 243–250. o.
- Wesselényi 1854.* Gróf *Wesselényi Ferenc* nádor némely nevezetes levelei 1663-ból. Közli: *Ráth Károly.* *Új Magyar Múzeum*, 4. (1854) 2. sz. 43–58. o.

Mátyás Borsos

THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA
IN THE OTTOMAN–HABSBURG WAR OF 1663–1664

(Summary)

The Principality of Transylvania was a special participant in the Ottoman–Habsburg War of 1663–1664. Under pressure from Köprülü Fasil Ahmed, Prince Mihály Apafi had to participate in the attempt to subjugate the Kingdom of Hungary. In the meantime, the prince wanted the annual tax payable to the Ottoman Porte to be reduced to the previously paid amount, and tried to prevent the aggressive expansion of the vilayets of Várad and Jenő. To do this, he had to take possession of the Transylvanian fortresses occupied by the imperial forces since 1661, while secretly establishing diplomatic relations with the Habsburgs in order to protect his country. Apafi's attempts almost failed twice, first with the German garrisons of Székelyhíd and Kolozsvár switching sides at the beginning of 1664, then after the the invasion of the Germans from Szatmár (Satu Mare) in July. The Peace of Vasvár, which ended the war, finally provided for the evacuation of the other occupied fortresses, but by then the construction of the new defence line at the western borders of the principality was well under way. During these two years, Transylvanian diplomacy managed to ensure that their armies did not take part in hostilities and that no major operations took place in the Principality. During the reign of the grand viziers of the Köprülü family, the Ottoman Empire's foreign policy changed, and it sought to draw its vassals into closer dependence. In this context, the successes of Transylvania are by no means to be underestimated, but it can be said that the attempt to settle the tax and the border was doomed to failure.

Mátyás Borsos

DAS FÜRSTENTUM SIEBENBÜRGEN IM TÜRKENKRIEG 1663/1664

(Resümee)

Das Fürstentum Siebenbürgen war ein besonderer Teilnehmer am Türkenkrieg 1663/1664. Unter dem Druck von Köprülü Fâzıl Ahmed musste sich Fürst Mihály Apafi an dem Versuch beteiligen, das Königreich Ungarn zu unterwerfen. In der Zwischenzeit wollte der Fürst die jährlich an die Pforte zu zahlende Steuer auf den alten Betrag reduzieren und versuchte, die aggressive Expansion der Vilâyets von Várad (Oradea) und Jenő (Ineu) zu verhindern. Zu diesem Zweck musste er die seit 1661 von den Kaiserlichen besetzten siebenbürgischen Burgen in Besitz nehmen und gleichzeitig heimlich diplomatische Beziehungen zu den Habsburgern aufnehmen, um sein Land zu schützen. Seine Versuche scheiterten Anfang 1664 zweimal fast: nachdem die deutschen Garnisonen von Székelyhíd (Zickelhid) und Kolozsvár (Klausenburg) die Seiten gewechselt hatten und danach, als die Deutschen von Szatmár (Sathmar) im Juli einfielen. Der Frieden von Eisenburg, der den Krieg beendete, sah schließlich die Räumung der anderen besetzten Burgen vor, aber zu diesem Zeitpunkt war der Bau einer neuen Festungslinie zur Verteidigung der westlichen Grenzen des Fürstentums bereits in vollem Gange. Während dieser zwei Jahre gelang es der siebenbürgischen Diplomatie, dass ihre Armeen nicht an den Feindseligkeiten teilnahmen, und dass keine größeren Operationen im Fürstentum stattfanden. Die Außenpolitik des Osmanischen Reiches änderte sich während

der Herrschaft der Großwesire von Köprülü, und es versuchte, seine Vasallen in eine engere Abhängigkeit zu bringen als in der vorangegangenen Periode. In diesem Zusammenhang sind die in Siebenbürgen erzielten Erfolge keineswegs zu unterschätzen, aber man kann sagen, dass der Versuch, die Steuer und die Grenze zu regeln, zum Scheitern verurteilt war.

Mátyás Borsos

LA PRINCIPAUTÉ DE TRANSYLVANIE
DANS LA GUERRE TURQUE-AUSTRO DE 1663–1664

(Résumé)

La Principauté de Transylvanie fut un acteur particulier de la guerre turque-austro de 1663–1664. Sous la pression de Köprülüzaade Fazıl Ahmed, le prince Mihály Apafi a dû participer à la tentative d'assujettissement du Royaume de Hongrie. Dans le même temps, il voulait ramener l'impôt annuel dû à la Porte à son ancien montant et tentait d'empêcher l'expansion agressive des vilayets de Várad et de Jenő. Pour ce faire, il devait prendre possession des châteaux transylvains occupés par les impériaux depuis 1661, tout en établissant secrètement des relations diplomatiques avec les Habsbourg afin de protéger son pays. Ses tentatives ont failli échouer à deux reprises au début de 1664 après le changement de camp des garnisons germaniques de Székelyhíd et de Kolozsvár et l'incursion des Germaniques à Szatmár en juillet. Le traité de Vasvár, qui a mis fin à la guerre, prévoyait enfin l'évacuation des autres châteaux occupés, mais à ce moment-là la construction d'une nouvelle ligne de fortifications pour défendre les frontières occidentales de la principauté était déjà bien avancée. Durant ces deux années, la diplomatie transylvaine a réussi à obtenir que ses armées ne participent pas aux hostilités et qu'aucune opération d'envergure n'ait lieu dans la Principauté. La politique étrangère de l'Empire ottoman a évolué sous le règne des grands vizirs Köprülü et cherchait à placer ses vassaux dans une dépendance plus étroite que lors de la période précédente. Dans ce contexte, les succès transylvains ne doivent en aucun cas être sous-estimés, mais force est de constater que la tentative de régler la question de l'impôt et de la frontière était vouée à l'échec dès le début.

Матьяш Боршош

КНЯЖЕСТВО ТРАНСИЛЬВАНИЯ
В ОСМАНСКО-ГАБСБУРГСКОЙ ВОЙНЕ 1663–1664 ГГ.

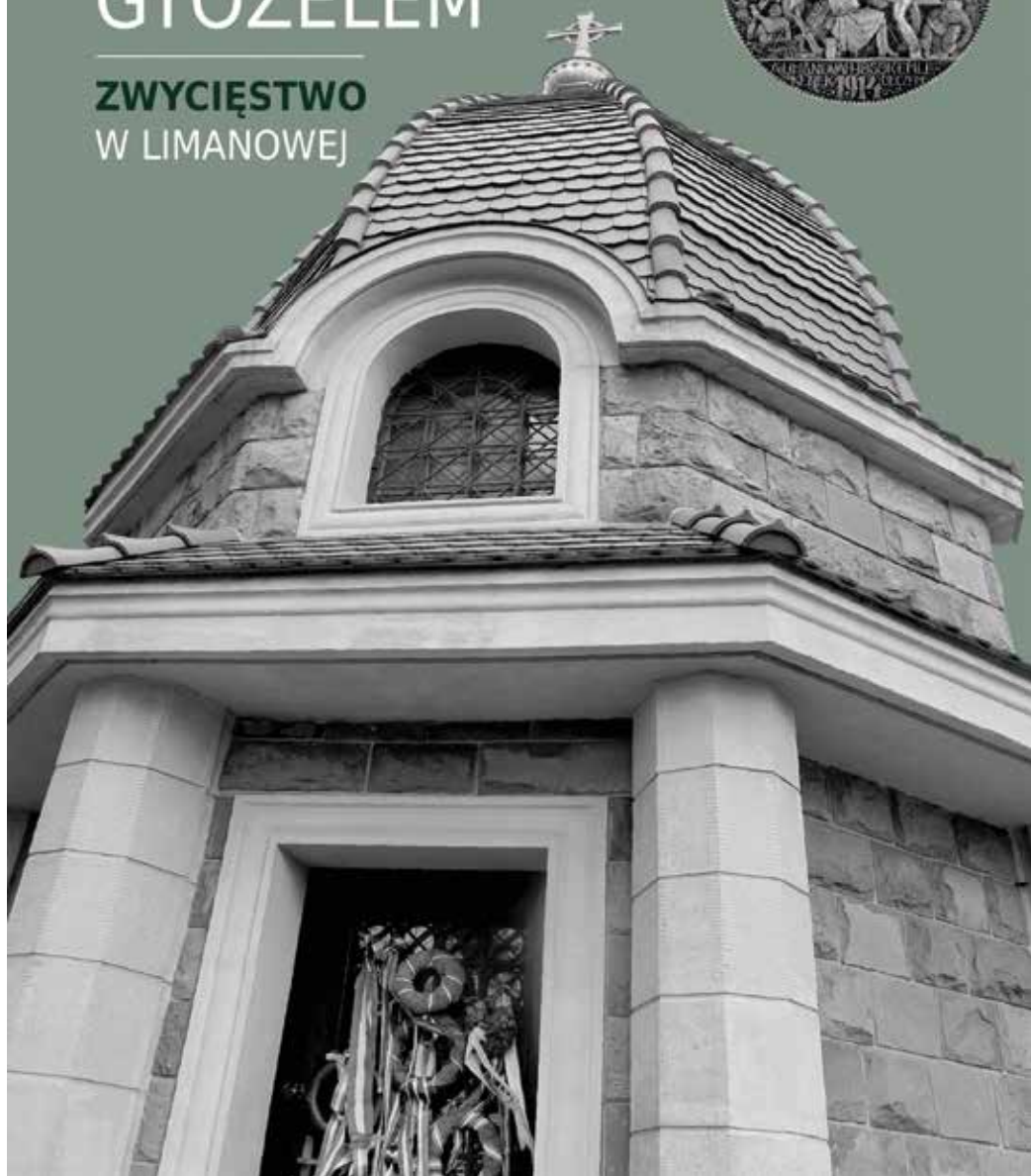
(Резюме)

Княжество Трансильвания было своеобразным участником Османско-Габсбургской войны 1663–1664-их годов. Под давлением Кёпрюлюзаде Фазиля Ахмеда принц Михай Апафи был вынужден принять участие в попытке покорения Венгерского королевства. А между тем временем князь хотел достичь, чтобы ежегодный налог, выплачиваемый Порте, был снижен до прежней суммы, и пытался предотвратить агрессивное расширение провинций Варад и Енё. Для этого ему пришлось завладеть трансильванскими замками, которые с 1661-ого года были захвачены императорами, и одновременно тайно установить дипломатические отношения с Габсбургами, чтобы защитить свою страну. Его попытки дважды едва не потерпели неудачу: вследствие

вторжения немцев в Сатмар в июле после перехода немецких гвардейцев из Секуэни и Клуж-напоки в начале 1664-ого года. Вашварский мир, положивший конец войне, в конечном итоге предписал эвакуацию оставшихся оккупированных замков, но к тому времени строительство новой линии пограничных замков для защиты западных границ княжества уже шло полным ходом. За эти два года трансильванской дипломатии удалось добиться того, чтобы их армии не участвовали в боевых действиях и на территории княжества не проводилось крупных военных операций. В период правления великих визирей Кёпрюлю внешняя политика Османской империи изменилась, и она стремилась к тому, чтобы сделать своих вассалов более зависимыми по сравнению с отношениями предыдущего периода. В связи с этим успехи Трансильвании ни в коем случае нельзя недооценивать, но в то же время можно констатировать, что требование налогового и пограничного урегулирования было изначально обречено на провал.

A LIMANOVAI GYŐZELEM

ZWYCIĘSTWO
W LIMANOWEJ

ADATTÁR

BONA GÁBOR

AZ 1848/49-ES HONVÉDSEREG SZABADSÁGHARC SORÁN BETEGSÉGBEN ELHUNYT TISZTJEI

A *Hadtörténelmi Közlemények* 2024-ben megjelent 1. és 3. számában közzétettem annak a mintegy háromszáz 1848/49-es honvédtisztnek a rövid életrajzát, akik jelenlegi ismereteim szerint hősi halált haltak a szabadságharcban. Ennek során azt is megemlítettem, hogy az ott közölt névsor a korabeli források hiányából adódóan nem tekinthető teljesnek.¹

Alábbi közleményemben a szabadságharc 175. évfordulója alkalmából azoknak a tiszteknek kívántam emléket állítani, akik nem a csatatereken történt sebesülésük következtében, hanem a harcok idején szerzett valamely betegségben lelték halálukat a szabadságharc folyamán, vagy közvetlenül azt követően. Őket – nézetem szerint ugyanis – ugyanúgy az 1848/49-es szabadságharc áldozataiként kell számontartanunk, mint azokat, akik a fegyveres harcokban estek el.

Az alábbiakban felsorolt honvédtisztek a betegségben elhunytaknak – több évtizedes kutatásaim ellenére – bizonyára szintén csak a nagyobb részét teszik ki, mivel pontos számuk a források töredékes volta miatt nem megállapítható.

Bonyolítja továbbá a helyzetet, hogy vajon kik is tartoznak ide? A szabadságharc végét az 1849. augusztus 13-ai világosi/szóllósi fegyverletétellel szokás azonosítani. Csakhogy akkor még több honvéd seregtest fegyverben állt, amelyek tagjai közül sok tiszt betegségben hunyt el. Nem szólva arról, hogy 1849 augusztusa és szeptembere folyamán több tucat volt honvédtiszt halt meg még a szabadságharc során szerzett – többnyire kolerás – betegsége következtében.

Ezen tényezőket figyelembe véve meghúztam egy határvonalat. Az első kategóriába azokat a tiszteket vettem fel, akik 1848 tavasza és 1849. augusztus 13-a között hunytak el, továbbá azokat, akik az utóbbi dátumot követően még fegyverben álló seregestük-höz tartozva haltak meg.

A második rész pedig azokat a tiszteket tartalmazza, akik már az általános fegyverletételt követően, 1849 augusztusában, illetve szeptemberében, de még a szabadságharc folyamán szerzett betegségük következtében veszítették életüket.

A fenti kategorizálás szerinti első névsorban 146 tisztet találunk. Közöttük 1 tábornok – Répásy Mihály –, 14 törzstiszt, valamint 33 százados és 98 hadnagy, illetve

¹ *Bona* 2024.

főhadnagy található. A halálozás pontos okát 63 esetben nem jelölték a források. További 54 tiszttel kapcsolatában ismeretes, hogy kolera; 14 esetben, hogy tífusz; valamint 11 esetben, hogy tüdőbaj végzett velük. Illetve felvettük a listába Simon András alezredes, aki agyvérzésben hunyt el; Kállay János főhadnagyot, aki egy honvéd ügyetlenségéből elsütött puskája következtében kialakult betegségben halt meg, valamint Karl Trombetta fürdőzés közben a Tiszába fült hadnagyot, végül Nedeczky Tivadar századost, aki egy lovas baleset következtében veszítette életét.

A fegyverletételt követően betegségben elhunyt tisztek listájában 29 fő szerepel, ebből törzstiszt 8, százados 8, hadnagy illetve főhadnagy 12 fő, egy személy (bánhegyesi Kulin Ignác) legmagasabb rangja (főhadnagy vagy százados) tisztázatlan. A legtöbbjük – 17 fő – kolerában hunyt el, 2 tiszttel tífusz, 10 pedig közelebről meg nem határozott betegség áldozata lett.

Mintegy fél évszázadon át folytatott kutatásaim során a különböző közgyűjteményekben az alábbi, betegségben elhunyt 1848/49-es honvédtiszteket találtam. Többségük rövidebb-hosszabb életrajza, valamint azok forrásai fellelhetők megjelent kötetekben, illetve az Arcanum Kiadó által az interneten – ingyenesen – közzétett, *Az 1848–1849-es honvédsereg tisztikara* címmel olvasható munkámban.² Ez utóbbiban található adatokat azonban újabb kutatásaim során kiegészítettem, melyek jelen adatárban olvashatók.

I. A szabadságharc során elhunyt tisztek

ÁBRAHÁMOVICS DÖME hadnagy

1798-ban született Nagyváradon. Görög katolikus vallású.

1818-tól 1841-ig a cs. kir. 37. gyalogezredben szolgált, ahonnan őrmesterként szerelt le. 1848-ban nős volt.

1848 nyarán a Bihar megyei nemzetőrség századosává választották. A megye egyik mozgósított zászlóaljával szeptembertől november elejéig részt vett a bán-sági harcokban. 1849. március 16-ától honvéd hadnagy a 16. honvédszászlóaljban a felső-magyarországi (később IX.) hadtestben. Jászberényben halt meg kolerában, 1849. július 4-én.

Közlöny, 1849. március 14. (52. sz.) 181. o.; MNL OL H 75 1849:1658., 3752.; ÖStA KA Gb. 37. LIR. 1841–1860.

ALBRECHTOVICH, JOHANN ADOLF hadnagy

1823-ban született Dürnholzban (Morvaország). Római katolikus vallású. Előbb zenész, 1841-től önkéntes, 1847-től ismét zenész a cs. kir. 60. (Wasa-) gyalogezredben. Nőtlen.

² Bona 2018.

1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez. Tizedes, 1849 februárjában (jan. 1-jétől)³ hadnagy lett ezrede 1. zászlóaljánál a feldunai hadtestben (a későbbi 119. honvédzászlóaljban, a VII. hadtestnél). Edélényben halt meg, 1849. július 27-én.

Közlöny, 1849. február 23. (36. sz.) 126. o.; MNL OL H 75 1849:5255., 10623.; HL 1848–49. 14/159.; ÖStA KA Gb. 60. LIR. 1841-1850. 25/167.; uo. MM. Bd. 4647. Pag. 46. (Hermann Róbert szíves közlése.)

ALMÁSY ERNŐ gróf őrnagy

Almásy Kristóf gróf és Haller Róza grófnő fia, A. Albert nemzetőr őrnagy testvére. 1818. január 16-án született Zsadányban (Tarnazsadány, Békés megye). Római katolikus vallású.

Kilépett főhadnagy (1836-tól 1844-ig a 12. huszárezredben szolgált), birtokán élt. 1844-től nős, felesége Ebenberger Matild (meghalt 1906-ban), két gyermek apja.

1848. július 7-én kinevezték Heves megye Gyöngyösi járásának nemzetőr őrnagyává. Augusztusban mozgósított zászlóaljával a Délvidéken szolgált. Szeptembertől a Pest megyei 1. önkéntes nemzetőrzászlóalj parancsnoka Ivánka Imre őrnagy váci táborában, majd a Jellačić elleni seregben. November 6-ától honvéd őrnagy, a Hajdúságban szerveződő 17. (Bocskai-) huszárezred parancsnoka. Február 1-jén bejelentette lemondását, de márciusban Debrecenben ismét szolgálatba állt, folytatta ezrede szervezését. Kolerában halt meg, május 23-án. Szülőhelyén temették el.

Kempelen 1911. I. k. 76. o.; *Nemesi évkönyv* 1925–1926. 14. o.; *Ivánka* 1881. 13. o.; *Közlöny*, 1848. július 10. (31. sz.) 123. o.; KLÖM XV. k. 914. o.; ÖStA KA Gb. 12. HR. 1841-1850. 6/195.; MNL OL H 92 1848:1022.; uo. H 75 1849:3089.; uo. H 115 2. cs. (sz. n.); HL 1848–49. 30/35.; OSzK Gyászjel.

AMBTMANN MÓRIC hadnagy

Őrmester, 1849. július 7-étől (1-jétől) hadnagy a Somogy megyében alakult 60. honvédzászlóaljban, a feldunai hadseregnél, a II. hadtestben. Komáromban halt meg tifuszban, 1849. augusztus 11-én.

MNL OL H 88 (sz. n.); ÖStA KA MM. Bd. 4648. Pag. 386. (Hermann Róbert szíves közlése.)

³ A kinevezések dátumánál az első dátum arra az időpontra vonatkozik, amikor a hadügyminisztérium hivatalosan jóváhagyta a kinevezést, a zárójeles második pedig arra, hogy a rendfokozata mikortól számított.

ANDAHÁZY (1848/49-ig KNAPP) JÁNOS hadnagy

1825 körül született Sátoraljaújhelyen. A Selmeci Bányász Akadémia erdész szakán végzett. 1848-ban erdőgondnok volt Resicán.

1848 őszén a bánsági bányavidék önkéntes csapatának volt tagja, december 16-án hősiességével kitünt Resica védelmének. Később őrmester, 1849. április 24-étől (1-jétől) hadnagy a 28. honvédszászlóaljban a bánsági hadszíntéren, illetve a tavaszi hadjárat idején a főhadszíntéren az I. hadtestben. Budán (Tabán) halt meg kolerában, 1849. június 14-én.

Közlöny, 1848. december 24. (197. sz.) 923. o. és 1849. április 26. (89. sz.) 327. o.; MNL OL H 92 1848:1744.; uo. H 75 1849:12982., 19087.; ÖStA KA MM. Bd. 4646. Pag. 151. (Hal. adat Hermann Róbert szíves közlése.)

almási ANTUNOVICS FÜLÖP százados

1821-ben született Ómoravicán (a későbbi Bácskossuthfalván). Magyar nemes. Római katolikus vallású. 1848-ban ügyvéd. Nőtlen.

1849 márciusától főhadnagy a Bács megyében alakult 3. védzászlóaljnál. Részt vett a bácskai harcokban. Június 13-án századossá léptették elő, de már egy nappal korábban Szabadkán elhunyt kolerában.

MNL OL H 75 1849:23824.; uo. H 86 1849. 1. cs.

AUERSPERG (felvett nevén STALLER), KARL herceg, főhadnagy

Karl Wilhelm Auersperg császári királyi alezredes, csehországi nagybirtokos (1782–1827) és Friederike Lenthe fia. 1821 után született, feltehetően Wlaschinban (Csehország). Római katolikus vallású. Egy ideig a Bécsújhelyi Katonai Akadémián tanult, majd jogot végzett. Részt vett a bécsi márciusi és októberi forradalomban, melynek leverése után Magyarországra menekült.

Novemberben az Ausztriából szintén ide menekült, az ottani forradalomban részt vett – főleg egykori egyetemi diákokból álló – „bécsi légio” őrmestere lett. Század nagyságú csapatával novembertől Katona Miklós őrnagy, majd decembertől Bem tábornok alatt az erdélyi seregben szolgált. Részt vett a dési, tihucai, vatra-dornai, gálfalvi, nagyszebeni, vizaknai, szászvárosi, szászsebesi összecsapásokban, végül a Piskinéél vívott csatában. Bem tábornok 1849. január 25-én főhadnaggyá léptette elő. A február 9-ei Piskinéél vívott csatát követően tüdőgyulladást kapott, ezért Tordára szállították. Itt hunyt el kolerában, 1849. február 26-án.

Hentaller 1906. II. k. 229–233. o.; *Honvéd*, 1849. február 8. (37. sz.). 147. o.

BADALIK GUSZTÁV hadnagy

1823-ban született Pécskán (Arad megye). Római katolikus vallású. 1841-től közvezető, 1843-tól tizedes a cs. kir. 37. gyalogezredben. 1845-ben áthelyezték a 2. (Hannover-) huszárezredhez, ahol 1848. július 1-jén őrmesterré léptették elő. Nőtlen.

Ezredével 1848 nyarán részt vett a szerb felkelők elleni harcokban, majd ősszel csatlakozott a honvédsereghez. 1849. április 30-ától (16-ától) hadnagy ezredénél a III. hadtestben, a feldunai seregben. Érsekújváron halt meg betegségben, 1849. június 2-án.

Közlöny, 1849. május 16. (106. sz.) 394. o.; MNL OL H 75 1849:14084., 31531.; ÖStA KA Gb. 2. HR. 1841-1848. 12/115.

BAJNOKI (1849 márciusáig PINKA) JÁNOS főhadnagy

Nemes Pinka Donát uradalmi ispán és Csekó Erzsébet fia. 1827. május 17-én született Hatvanban. Római katolikus vallású. Nőtlen.

1849. január 31-étől (1848. okt. 30-ától) főhadnagy a 71. honvédszászlóaljban (ill. annak elődjénél, a Pest megyei 2. önkéntes nemzetőrszászlóaljban). 1848. december végéig a feldunai hadseregben, majd a komáromi várőrségben szolgált alakulatával. Tífuszban halt meg, 1849. március 14-én.

Közlöny, 1849. március 7. (46. sz.) 159. o. és március 9. (48. sz.) 162. o.; MNL OL A 5320. Szül. akv. (Hal. adat Hermann Róbert szíves közlése.)

BARKÓ JÁNOS hadnagy

1814-ben született Makón. Római katolikus (más adat szerint református) vallású. 1833-ban beállt a cs. kir. 9. (Miklós-) huszárezredhez, ahol 1838-ban tizedes, 1847-ben pedig őrmester lett. Nőtlen.

1848 szeptemberétől Jellačić ellen harcolt, októberben ezredével csatlakozott a honvédsereghez. December 3-án átlépett az alakuló 16. (Károlyi-) huszárezredhez. Később hadnagy lett ugyanitt. Abonyban halt meg kolerában, 1849. június 24-én.

MNL OL H 92 1848:9182.; uo. H 75 1849:24850.; uo. A 600. Hal. akv.; ÖStA KA Gb. 9. HR. 1841-1848. 5/62.

skalitzi BATTERNAY FERENC őrnagy

1806-ban született Debrecenben. Római katolikus vallású. Nyugalmozott cs. kir. százados (1825-től 1843-ig katonáskodott, utoljára a 8. huszárezredben). Felesége Véber Lujza.

1848. december 17-én címzetes honvéd őrnaggyá és a szegedi katonai táborigyógyintézet főorvosává nevezték ki. Szegeden halt meg betegségben, 1849. március 2-án.

Közlöny, 1848. december 22. (195. sz.) 916. o.; ÖStA KA Conduite-Listen Nr. 562. (8. HR. 1833.); MNL OL H 75 1848:11672., 11677., 1849:5449.; uo. K 57 1868:7363.

BAUHÖER LAJOS százados lásd HONFI

BEGITS ANTAL főhadnagy

Horvát születésű cs. kir. katona fia volt. 1816-ban látta meg a napvilágot Hermsdorfban (Csehország). Római katolikus vallású. Egy magyarországi cs. kir. ezred-nevelőintézetben tanult. 1834-ben közvitéz, 1846-ban őrmester lett a magyar 33. (Gyulay-) gyalogezredben. 1848-tól nős.

Ezrede 3. zászlóaljával 1848 nyarán a szerb felkelők ellen küzdött, szeptember 19-én alhadnaggyá léptették elő. Alakulatával októberben csatlakozott a honvédsereghez. December 7-én (1-jén) főhadnagy lett. Kolerában hunyt el a verbászi katonai táborban, 1848. december 15-én (19-én).

Közlöny, 1848. december 8. (181. sz.) 856. o.; MNL OL H 75 1848:8561, 1849:1330., 18104.; ÖStA KA Gb. 33. LIR. 1841-1850. 11/121.

BERENCSEY (eredetileg BRENCSAI) ANDRÁS százados

Brencsai András földműves és Táray-Salon Erzsébet fia. 1802-ben született Piroson (Bács megye). Református vallású. 1823-tól közvitézként, 1830-tól tizedesként, 1841-től mint szakaszvezető a cs. kir. 52. (Ferenc Károly-) gyalogezredben szolgált. 1845-ben megnősült, felesége Lenác Johanna, két gyermek apja.

1848 júliusától ezrede magyar kormány alá rendelt 3. zászlóaljával részt vett a szerb felkelők elleni délvidéki harcokban. Októberben csatlakoztak a honvédsereghez. November 16-ától őrmester, 1849. január 19-étől hadnagy zászlóaljánál, továbbra is a Délvidéken, 1849 februárjától pedig a főhadszíntéren, a III. hadtestben. A tavaszi hadjárat végén kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával (ápr. 30.). Május 3-ától (1-jétől) főhadnagy. Június 1-jével századossá nevezték ki az alakuló 98. zászlóaljhoz. Budán hunyt el kolerában, június 8-án.

Közlöny, 1849. március 21. (58. sz.) 203. o. és június 16. (133. sz.) 449. o.; ÖStA KA Gb. 52. LIR. 1841-1850. 11/111.; uo. Trauungsbuch 52. LIR. 1845.; MNL OL H 75 1849:14084., 26183.; HL 1848-49. 28/308.

BION FRIGYES főhadnagy

Frigyes Bion gradiskai (Horvátország) születésű nyugalmazott cs. kir. hadnagy és Haas Terézia fia. 1830. szeptember 14-én született Budán. Római katolikus vallású. 1847-ben hadiírnok lett a cs. kir. 33. gyalogezredben, ahonnan 1848. június 15-én áthelyezték a 37. (Máriássy-) gyalogezredhez. Nőtlen.

1848 nyarán és őszén ezrede 3. zászlóaljával részt vett a délvidéki, szerb felkelők elleni harcokban. Októberben alakulatával csatlakozott a honvédsereghez. 1849. január 21-én (16-án) hadnagy lett. Február 9-én – az erdélyi hadszíntérre vezényelt zászlóaljától – a Piskinél vívott csatában fogságba esett. Nagyszeben honvédsereg által történt bevételekor kiszabadult, március 23-ától (16-ától) főhadnagy régi alakulatánál, mely ugyanekkor a 74. honvédzászlóalj lett. Az erdélyi sereg egy részének bántási hadjárata során Lugoson halt meg tifuszban, május 9-én.

Közlöny, 1849. január 23. (8. sz.) 28. o.; *Nagy* 1896. XLII. o.; MNL OL H 75 1848:8561.; uo. H 86 1. cs. (sz. n.); uo. A 224. Szül. akv.; ÖStA KA Gb. 33. LIR. 1841-1850. 35/28., 37. LIR. 1841-1860. 31/161., 32. LIR. 1820-1840. 1/62.

BÍRÓ ENDRE főhadnagy

1816 körül született. Bereg megyei illetőségű.

1849. július 21-étől (máj. 1-jétől) főhadnagy és segédtszt Reviczky László Bihar megyében alakult vadászcsapatában. A zarándi dandár/hadosztály kötelékében részt vett a román felkelők elleni harcokban. (Július 14-én Kossuth futáraként 20 000 forintot vitt Inczedy László alezredesnek, az említett hadosztály parancsnokának.) Nagyzerinden halt meg kolerában, 1849. augusztus 4-én.

Közlöny, 1849. november 14. (157. sz.) 754. o.; KLÖM XV. k. 732. o.; ÖStA KA MM. Bd. 4646. Pag. 345. (Hermann Róbert szíves közlése.)

BOGANA (BOGONA?), GIOSUE MARCO hadnagy

1826. november 6-án született Pederobbán (Treviso tartomány, Velence). Olasz nemzetiségű, római katolikus vallású. 1847. június 19-étől közvitéz, 1848. április 19-étől tizedes volt a cs. kir. 16. (Zanini-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848 őszén olasz legénységű ezrede 2. zászlóaljával Eszéken csatlakozott a honvédsereghez. 1849. január 14-étől (1-jétől) hadnagy alakulatánál. Karcagon halt meg tüdőbajban, február 18-án.

Közlöny, 1849. január 16. (2. sz.) 5. o.; HL 1848–49. 70. sk. 126/6. (Verstorbene der königl. ung. Armee 1848-1849.); ÖStA KA Gb. 16. LIR. 1841-1850. 45/68.

BOZÓKY JÓZSEF (JÁNOS) főhadnagy

1821 körül született. Római katolikus vallású.

Tizedes a 3. honvédszászlóaljban, 1849. április 30-án kitüntették a Magyar Katonai Érdemjel 3. osztályával. Május 11-én (15-én) főhadnaggyá nevezték ki az alakuló 96. zászlóaljhoz. Szolnokon halt meg betegségben, 1849. július 13-án.

Közlöny, 1849. május 13. (104. sz.) 386. o.; MNL OL H 75 1849:14084., 14281.

BUCZY (BUTZY, 1848/49-ben BUCZI) ALAJOS őrnagy

Nemes Buczi József és Hofmayer Júlia fia. 1811. augusztus 6-án született Kolozsváron. Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. Nyugalmazott cs. kir. főhadnagy (1827-től 1847-ig a 31. gyalogezredben szolgált). Nős.

1848 tavaszán az Alvincen alakuló, 162 főnyi nemzetőrszázad parancsnoka lett. Augusztus 3-án (júl. 20-án) századossá nevezték ki az Erdélyben szerveződő 14. honvédszászlóaljhoz. Fogarason egy 128 fős század alakítását tervezte, de mivel ez nem valósult meg, századával a marosvásárhelyi 12. zászlóaljhoz csatolták. Októbertől részt vett a Székelyföld védelmében folytatott harcokban. 1849 februárjától

örnagy, a kolozsvári hadfelszerelési bizottmány vezetője lett. Később leköszönt. A nyári hadjárat idején a maroszéki nemzetőrség egyik zászlóaljának őrnagy-parancsnoka. Marosvásárhelyen halt meg kolerában, 1849. július 29-én.

Közlöny, 1848. július 24. (45. sz.) 203. o.; MNL OL H 92 1848:1546.; uo. H 75 1849:8580., 14949.; uo. R 23 (sz. n.) (Hermann Róbert szíves közlése); uo. A 6459. Szül. akv.; ÖStA KA Gb. 31. LIR. 1841-1850. 9/153.; *Süli* 2011. 134. o.

CALM, LUDWIG nemzetőr őrnagy lásd KALM

CHRISTIAN, ANTON hadnagy

1807-ben született Brunstban (Csehország). Római katolikus vallású. Asztalos-mesterséget tanult. 1825-től közvitéz, 1840-től őrmester a cs. kir. 5. (Bervaldo-) tüzérezredben. 1848. július 24-étől nős, felesége Zemantsek Anna.

1848. október 19-étől (16-ától) honvéd tüzér hadnagy a délvidéki magyar seregben. Szegeden hunyt el betegségben, november 22-én.

MNL OL K 57 1867:437.; HL 1848–49. 34. könyv; ÖStA KA Gb. 5. FAR. 1841-1854. 5/66.

CSERNYICZKY KÁROLY százados

1822 körül született Sárospatakon. Nemesi származású, római katolikus vallású. Nőtlen.

1848 szeptemberében a Zemplén megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj őrmestere lett, mellyel október közepén bevonult a feldunai sereghez. Novembertől a Zemplén és a Gömör megyei önkéntes nemzetőrökből alakított zászlóaljban szolgált, továbbra is a feldunai seregben. 1849. január 6-ától (1-jétől) hadnagy. A hónap végén alakulatával hazatért. Április 10-én a felső-magyarországi védserg Zemplén megyei osztályának főhadnagya lett. Részt vett az itt folyó harcokban. Június 21-étől (16-ától) százados, a Zemplén megyei önkéntes vadászosztály 1. századának parancsnoka Kazinczy Lajos ezredes hadosztályánál. Fehérgyarmaton hunyt el kolerában, 1849. augusztus 17-én.

Közlöny, 1849. június 23. (139. sz.) 517. o.; HL 1848–49. 34/78.; MNL OL H 75 1849:3553.; uo. A 636. Hal. akv.; *Lehoczky* 1899. 383. o.

királydaróczi DARÓCZY PÁL (TÁDÉ) százados

Daróczy Lajos közbirtokos, királyi tanácsos és Kornis Mária fia. 1812. május 1-jén született Pakson. Római katolikus vallású. Kilépett hadnagy (1830-tól 1843-ig a cs. kir. 7. huszárezredben szolgált).

1848. június 13-án főhadnaggyá nevezték ki a Győrben alakuló 5. honvédszászlóaljhoz. Alakulatával augusztustól részt vett a szerb felkelők elleni bácskai har-

cokban. Október 3-án (1-jén) századosná léptették elő. Futakon (Bács megye) hunyt el betegségben, 1848. október 6-án (más adat szerint nov. 7-én).

Közlöny, 1848. június 15. (7. sz.) 25. o. és október 6. (118. sz.) 597. o.; Magyar nemzeti zsebkönyv II. k. 151. o.; *Nemesi évkönyv* 1924. 70. o.; *Kempelen* 1913. III. k. 248. o.; ÖStA KA Gb. 7. HR. 1840-1860. 2/97.; MNL OL A 4972. Szül. akv.

DIENSTEL, KARL hadnagy

1813-ban született Rötzben (Ausztria). Római katolikus vallású. 1831-ben hadfi lett a cs. kir. 4. gyalogezredben, ahonnan 1834-ben tizedesként áthelyezték a magyar 33. (Gyulay-) gyalogezredhez. 1844-től ui. őrmesterként szolgált. Nőtlen.

Ezrede 3. zászlóaljával 1848 nyarán részt vett a szerb felkelők elleni harcokban, szeptember 19-én cs. kir. alhadnaggyá léptették elő. Októberben alakulatával csatlakozott a honvédsereghez. A verbászi katonai táborban belehalt betegségébe, november 24-én.

ÖStA KA Gb. 33. LIR. 1841-1850. 9/129.

DIHANOV (DICHANOV) FERENC hadnagy

1831-ben született Nagyszombatban (Pozsony megye). Római katolikus vallású. A cs. kir. 2. gyalogezred pozsonyi ezred-nevelőintézetében tanult. 1848. május 1-jén közvitéz, július 19-én őrzető lett a magyarországi sorozású cs. kir. 2. (Sándor-) gyalogezredben. Nőtlen.

Ezredével júliustól a délvidéki szerb felkelők ellen harcolt, ősszel alakulatával csatlakozott a honvédsereghez. Őrmester, 1849. január 12-étől (1848. dec. 16-ától) hadnagy ezrede 3. zászlóaljában, a komáromi várórségnél. Meghalt uo. betegségben, 1849. április 4-én.

Közlöny, 1849. január 14. (1. sz.) 2. o.; MNL OL H 75 1849:12668.; ÖStA KA Gb. 2. LIR. 1841-1850. 33/125.

DITTMAYER, JOSEF FRIEDRICH százados

1790 körül született Bécsben. Osztrák nemzetiségű, római katolikus vallású. Nyugalmozott (kilépett?) cs. kir hadnagy (1808-ig a 49. gyalogezredben szolgált), Bécsben élt. 1819-től nős, felesége Hartmann N. lett, akitől négy gyermeke született.

1848. október 13-ától (1-jétől) hadnagy, november 13-ától (1-jétől) főhadnagy a 35. (Zrínyi-) honvédzászlóaljban Perczel Mór tábornok drávai hadtesténél. 1849. január 1-jétől százados uo., illetve január 19-étől a törökszentmiklósi tábori kórház és szállító ház parancsnoka. Törökszentmiklóson hunyt el betegségben, 1849. június 16-án.

Közlöny, 1848. október 15. (127. sz.) 577. o., november 15. (158. sz.) 757. o. és 1849. február 2. (17. sz.) 60. o.; MNL OL H 92 1848:7223.; uo. K 57 1868:3192.;

ÖStA KA Standes-Tabelle 49. LIR. 1808.; uo. MM. Bd. 4647 Pag. 265. (Hermann Róbert szíves közlése.)

nagyajtai DONÁTH GYÖRGY alezredes

Donáth György földbirtokos, erdővidéki királybíró és gróf Kálnoki Margit fia. 1792-ben született Nagyajtán (Háromszék megye). Székely primor. Római katolikus vallású. 1813-tól a magyar nemesi testőrség tagja Bécsben, 1818-tól főhadnagy a 33. gyalogezredben, folyamatosan szolgálva 1842-től alezredes a 15. (2. székely) határőrezredben. Felesége Gergely Júlia (meghalt Tasnádon 1877-ben, Marosvásárhelyen temették el).

1848. október 18-án az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen a székely haderő háromszéki dandárjának parancsnokává választották. Részt vett Székelyföld védelmében. Marosvásárhelyen halt meg betegségben, 1848. november 19-én.

Hellebronth 1939. 133. o.; *Nagy* 1896. 343–345. o.; KLÖM XIII. k. 249. o.; *Pálmay* 1901. 148., 177. o.; ÖStA KA Gb. 33. LIR. 1820-1840. 3/26.; OSzK Gyászjel. (feleségéé).

nagyajtai(?) DONÁTH LAJOS hadnagy

1848. december közepén tizedes a 15. (Mátyás-) huszárezred K. Horváth Ignác százados vezette századánál, részt vett Háromszék önvédelmi harcában. Később hadnagy Bem tábornok testőrszázadánál. 1849. április 24-én visszahelyezték ezredéhez. Június 19-én kelt kimutatás szerint ugyanitt szolgál.

Valószínűleg azonos személy nagyajtai D. Lajossal, D. György cs. kir. alezredes, illetve 1848-as honvéd alezredes (lásd előbb) és Gergely Júlia római katolikus vallású fiával, aki 1849-ben „katonatisztként hunyt el”.

Nagy 1896. LVII. o.; MNL OL H 75 1849:31409.; *Pálmay* 1901. 148. o.

ERNESTI, ALEXANDER hadnagy

1833-ban született Lembergben (Lwów, Galícia). Római katolikus vallású. 1848. január 8-ától hadfi, április 9-étől őrzetető a cs. kir. 2. (Sándor-) gyalogezredben. Nőtlen.

Ezredével júliustól részt vett a délvidéki harcokban. Október 16-ától tizedes, 22-étől őrmester, 1849. január 12-étől (1848. dec. 16-ától) hadnagy ezrede honvédsereghez csatlakozott 2. zászlóaljánál, a feldunai seregben. Január elején Pesten jelentkezett a fővárosba bevonuló császáriaknál. Budán halt meg betegségben, 1849. március 29-én.

Közlöny, 1849. január 14. (1. sz.) 1. o. (hibásan: Erneszty György); HL Abszolútiizmuskori gyűjt. 166. cs. 1849 - CC 10/79.; ÖStA KA Gb. 2. LIR. 1841-1850. 33/20.

FENDL JÓZSEF (JAKAB) főhadnagy

1819-ben született Pozsonyban. Volt altiszt, 8 évig a cs. kir. 3. (Károly-) dzsídáseregben szolgált.

1849. január 21-én beállt a magyar oldalon alakult német légióhoz. Április 19-étől (16-ától) hadnagy az alakulat 5. századánál. Június 22-étől (20-ától) főhadnagy a légió 2. és 3. zászlóaljából Pesten alakuló 126. honvédzászlóaljban. Apatinban hunyt el betegségben, 1849. július 31-én.

Közlöny, 1849. április 20. (84. sz.) 307. o.; MNL OL H 75 1849:10313.; Tatár Mária Magdolna szíves adatközlése.

FERENCZI FERENC főhadnagy

Apja 5 holdas székely földműves. 1817-ben (1818?) született Gyergyószentmiklóson. Református vallású. A kézdívasárhelyi katonai fiú nevelőintézetben tanult. 1837-től közcivész, 1848-ban őrmester a csíkszéki cs. kir. 14. (1. székely) határőrezredben. 1839-től nős.

1849 márciusától (febr. 15-étől) hadnagy ezrede 1. zászlóaljánál az erdélyi honvédseregben. Április 30-ától (16-ától) főhadnagy a székelyföldi kárpáti-szorosok védelmére szervezett 2. határvédzászlóaljnál. Június végén, a Borgói-szoros védelme során sebesülten fogságba esett.

1849. július 2-án besorozták a cs. kir. 62. gyalogezredhez. Rzeszówban (Galícia) hunyt el betegségben, 1849. augusztus 6-án.

Közlöny, 1849. március 25. (62. sz.) 219. o. és május 3. (95. sz.) 350. o.; MNL OL K 57 1868:3251.; ÖStA KA Gb. 62. LIR. 1841-1857. 49/73.

FIALA, FRANZ hadnagy

1822-ben született Bruck an der Leithában (Ausztria). Római katolikus vallású. 1845-től gyakornok, 1847-től hadírnok a magyar cs. kir. 3. (Ferdinánd-) huszárezredben.

1848 őszén ezrede számvevő irodájával csatlakozott a honvédsereghez. Decembertől számvevő hadnagy alakulatánál, Nagylétán (Bihar megye). Ott halt meg kolerában, 1849. február 19-én.

Közlöny, 1849. február 28. (40. sz.) 137. o.; MNL OL H 75 1849:3916.; ÖStA KA Gb. 3. HR. 1841-1848. 15/122.

FINKE (FINCKE) FERENC őrnagy

1797-ben született Verbászon (Bács megye). Német anyanyelvű, római katolikus vallású. Nyugalmazott cs. kir. százados (a pétervárad 9. határőrezredben szolgált). 1835-től nős, felesége Lowak Katalin, egy gyermek apja.

1848 júniusától a nagybecskereki nemzetőrség szervezője és ideiglenes parancsnoka. Augusztus végétől a helyi önkéntes nemzetőrök élén részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. Októbertől Nagybecskerek térparancsnoka. 1849. március 19-étől (16-ától) Damjanich tábornok hadügyminiszter javaslatára honvéd őrnaggyá és a III. hadtest tábori térparancsnokává nevezték ki, de közben már Gyulán meghalt tifuszban, 1849. március 16-án.

Közlöny, 1849. március 20. (57. sz.) 199. o.; MNL OL H 75 1849:990., 9983., 11220., 11674.; uo. A 3281. Hal. akv.

FISCHER, MICHAEL főhadnagy

Michael Fischer cs. kir. katonai élelmezési hivatalnok fia. 1817-ben született Bécsben. Római katolikus vallású. Volt tizedes (1832-től 1845-ig a cs. kir. 5. tüzérezredben szolgált). 1845-től nős, felesége Brunner Terézia.

1848 októberétől a honvéd tüzérségnél szolgált. Tüzemester, november 25-étől (16-ától) hadnagy, 1849. január 16-ától főhadnagy. A honvéd tüzérség főparancsnokságának beosztott tisztjeként meghalt tifuszban Nagyváradon, február 22-én.

Közlöny, 1848. november 27. (170. sz.) 805. o. és 1849. január 28. (13. sz.) 25. o.; MNL OL H 75 1849:4212.; HL 1848–49. 70. könyv; ÖStA KA Gb. 5. FAR. 1841-1854. 10/152.

FITOS LAJOS százados

Nemes Fitos József és Balogh Sára fia. 1809. március 15-én született Nagykőrösön. Református vallású. Jogot végzett. 1838-tól ügyvéd Nagykőrösön. Nős.

1849. január 12-étől a Nagykőrösön alakult „gyalog portyász csapat” százados-parancsnoka. Alakulatával a Központi Mozgó Seregben, illetve II. hadtestben, a tavaszi hadjárat idején a feldunai hadsereg (Asbóth Lajos ezredes vezette) 12. hadosztályában szolgált. Törökszentmiklóson halt meg tüdőbajban, április 28-án.

KLÖM XIV. k. 102., 370. o.; *Benkó* 1908. 92. o.; MNL OL H 75 1849:12277., 18400.; uo. A 733. Szül. akv.

FOGATTO, AGOSTINO hadnagy

1819-ben született Quarta Vinettán (Rovigno, Lombardia). Olasz nemzetiségű, római katolikus vallású. Előbb írnok. 1844-től közvitész, 1848. április 26-ától tizedes az olasz legénységű cs. kir. 23. (Ceccopieri-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848. október 10-én csatlakozott a honvédsereghez, az alakuló utászkarhoz osztották be. Őrmester, 1849. március 13-ától (8-ától) hadnagy a 2. utászszázalóaljnl az I. hadtestben. Budán hunyt el kolerában, 1849. május 31-én.

Közlöny, 1849. március 15. (53. sz.) 185. o.; HL Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 199. d. (sz. n.); ÖStA KA Gb. 23. LIR. 1841-1850. 32/169.

FÖLDVÁRY GYÖRGY őrnagy

Apja cs. kir. tiszt volt. 1807-ben született Kubinban (Német-bánsági határőrezred, később Kevevára, Temes megye). Római katolikus vallású. Kereskedelmi iskolát végzett. Volt hadfi őrmester (1824-től 1838-ig a cs. kir. 2. és az 53. gyalogezredben szolgált). 1848-ban sóhivatali mázsamester a horvátországi Brodon. 1842-től nő, felesége Scharinger Zsófia.

1848. május 24-én alkalmazását kérte az alakuló honvédsereghez. Június 19-én hadnaggyá nevezték ki a Kassán alakuló 9. honvédzászlóaljhoz. Augusztustól részt vett a szerb felkelők elleni bánsági harcokban (Versec és Fehértemplom védelmében). Szeptember 15-én (16-án) főhadnagy lett. Október 19-én (nov. 1-jén) századosá léptették elő a Szabolcs megyében alakuló 43. zászlóaljhoz. December 27-én a szerveződő 1. honvéd vadászrezdnél lett százados. 1849. február 8-ától (1-jétől) őrnagy, a 69. honvédzászlóalj parancsnoka. Április végén, immár hadra fogható alakulatával a felső-magyarországi (később IX.) hadtesthez osztották be. Június 21-étől Losonc város térparancsnoka. Hódmezővásárhelyen hunyt el kolerában, július 17-én.

Közlöny, 1848. június 21. (13. sz.) 49. o., szeptember 18. (101. sz.) 511. o., november 5. (148. sz.) 717. o. és 1849. február 11. (25. sz.) 89. o., június 26. (141. sz.) 526. o.; MNL OL H 92 1848:105.; uo. H 75 1848:10950., 12683.; uo. K 57 1867:582.; uo. A 5091. Hal. akv.; ÖStA KA Gb. 2. LIR. 1820-1840. 1/113.

FURKÓS TAMÁS százados

Nemes Furkós Tamás városi szenátor és Rozinszky Zsuzsanna gyermeke. 1812. szeptember 7-én született Bártfán (Sáros megye). Római katolikus vallású. Volt hadfi tizedes (1829-től 1843-ig a cs. kir. 1. vadászrezdnél és a 60. gyalogezredben szolgált). 1848-ban a Békés megyei Szarvason élt.

1848. június 5-én a helyi nemzetőrség főhadnagyává választották. Október 19-étől (16-ától) főhadnagy a Hódmezővásárhelyen szerveződő 30. honvédzászlóaljban. 1849. január 1-jétől százados alakulatánál az aradi ostromseregnél, majd a bácskai (később IV.) hadtestben. Nagykikindán hunyt el kolerában, 1849 áprilisában.

Közlöny, 1848. október 23. (135. sz.) 665. o. és 1849. január 17. (3. sz.) 9. o.; ÖStA KA Gb. 60. LIR 1841-1850. 13/97.; *Oláh* 1889. I. k. 199., 330. o.; MNL OL H 88 163. cs. (sz. n.); uo. C 1620. Szül. akv.

GÁL DOMOKOS hadnagy

1848. augusztus 1-jén beállt a Kolozsváron alakuló 11. honvédzászlóaljhoz. Október 15-étől tizedes, majd őrmester a 32. zászlóaljban, az erdélyi seregben. 1849. március 26-ától (16-ától) hadnagy uo. Kolozsváron hunyt el betegségben, június 7-én.

Közlöny, 1849. március 29. (65. sz.) 231. o.; MNL OL H 75 1849:11873., 22178.; uo. A 17670. Hal. akv.; HL 1848–49. 36. könyv.

nemescsói GALAMBOS ISTVÁN főhadnagy

Galambos István „úr” és nemes Kiss Klára fia. 1819-ben született Nemesócsán (Komárom megye), az év december 8-án keresztelték meg Ekelen református vallásra.

1848 szeptemberétől a komáromi önkéntes nemzetőrcsapat katonája, részt vett a Jellačić elleni harcokban. Október végétől főhadnagy. Decemberben azonos rangban áthelyezték a 48. honvédszászlóaljhoz. 1849. május végétől alakulatának segéd tisztje a II. hadtestben (a feldunai hadseregben). Tótmegyeren (Nyitra megye) hunyt el kolerában, június 8-án.

Közlöny, 1849. február 27. (39. sz.) 133. o.; MNL OL H 75 1849:4263.; *Görföl – Kovács* 2013. 53. o. (sírfelirata).

GÉCZY JÓZSEF hadnagy

1848 tavaszán beállt a Pozsonyban alakuló 4. honvédszászlóaljhoz. Részt vett a délvidéki harcokban, őrmester lett. Október 10-étől (16-ától) hadnagy. Decemberben alakulatával az erdélyi hadszíntérre vezényelték. 1849 tavaszán kórházfelügyelő tiszt lett Besztercén. Július 1-jei kimutatás szerint már Kolozsvárott töltötte be ugyanezt a tisztséget. Ott halt meg betegségben még a szabadságharc alatt.

(Valószínűleg azonos személy azzal a Géczy Józseffel, aki nemes Géczy József és Radits Terézia fiaként 1827. február 15-én született a Nógrád megyei Szécsényben, és római katolikus vallású volt.)

Közlöny, 1849. június 5. (123. sz.) 458. o.; MNL OL H 75 1849:25888.; uo. A 396. Szül. akv.; HL 1848–49. 34. és 36. könyv

GERZSÓ ÁDÁM (PÁL) főhadnagy

Gerzsó György vágújhelyi városbíró és Klszák Krisztina fia, G. János honvéd százados öccse. 1817. június 1-jén született Vágújhelyen (Nyitra megye). Evangélikus vallású. 1848-ban ügyvédként Sümegen praktizált. Nőtlen.

1848. május 24-én a sümegi nemzetőrszászad őrmesterévé választották. Később Zala megye egyik nemzetőrszászlóaljának hadnagya, részt vett a Jellačić elleni harcokban. November 24-étől (16-ától) hadnagy az 56. honvédszászlóaljban. Alakulatával a Perczel-hadtest, majd a Központi Mozgó Sereg, illetve a II. hadtest kötelékében küzdött végig a téli és a tavaszi hadjáratot. 1849. május 8-ától (1-jétől) főhadnagy. Pesten halt meg betegségben, június 14-én.

Közlöny, 1848. november 27. (170. sz.) 805. o.; MNL OL H 92 1848:6984.; HL 1848–49. 36. könyv; *Miklósi-Sikes* 2002. 44–45. o. (Szül. akv.)

GESZNER TAMÁS százados

Geszner Tamás tanító és Havas Emma fia, G. Elek honvéd százados testvére volt. 1821. július 12-én született Polhorán (a későbbi Erdőközön, Zólyom megye). Római katolikus vallású. 1848-ban mérnök.

1848 őszén segédtsízt Demcsa János Pest megyei nemzetőr őrnagy mellett. Részt vett a délvidéki harcokban. 1849. március 8-ától (jan. 1-jétől) hadnagy a Nagyváradon alakuló 1. honvéd vadászrezredben. Április végétől a Marosvásárhelyen alakuló 3. vadászrezred hadfogadó állomásának és raktárának parancsnoka. E beosztásában főhadnagy, július 24-étől (jún. 1-jétől) százados. Nagyszalontán hunyt el kolerában, július 4-én.

Közlöny, 1849. március 11. (50. sz.) 173. o. és július 27. (160. sz.) 593. o.; MNL OL H 75 1849:4866.; HL 1848–49. 32/397.; Mudrák József (Tápiószele) szíves akv.-i adatközlése; ÖStA KA MM. Bd. 1646 Pag. 344. Szül. akv. (Hermann Róbert szíves közlése); *Süli* 2016. 166. o.

de GRACH JÓZSEF főhadnagy

Nemes de Grach Mihály és Meskó Mária bárónő fia. 1810. május 5-én született Sopronban. Római katolikus vallású. Kilépett hadnagy (1828-tól 1833-ig a cs. kir. 37. gyalogezredben szolgált), gazdálkodó Abaúj megyében. Felesége 1834-től ocskói Ocskay Apollónia (meghalt 1854-ben).

1848. október 9-étől (16-ától) hadnagy a Kassán szerveződő 20. honvédszászlóaljban. November 25-étől (16-ától) főhadnagy uo. 1849. január 4-én a kassai csatában fogságba esett. Február 14-én kiszabadult, felügyelő tiszt lett a kassai katonai kórháznál. Meghalt ugyanott tífuszban, 1849. március 29-én.

Közlöny, 1848. november 3. (146. sz.) 709. o. és november 26. (169. sz.) 801. o.; MNL OL H 92 1848:865.; uo. H 75 1849:10444.; uo. A 1905. Szül. akv.; ÖStA KA Gb. 37. LIR. 1820-1840. 1/65.; *Szluha* 2015. II. k. 223. o.

GOTTWALD VILMOS százados

Német anyanyelvű, 1848-ban osztályvezető főmérnök az Első Magyar Központi Vasútnál. Nős, két gyermek apja.

1848 szeptemberében részt vett a Jellačić támadása következtében elrendelt budai sáncok építésében. 1849. július 2-án Vetter Antal altábornagy vezérkari századosná nevezte ki saját (a délvidéki hadsereg parancsnokságának) törzséhez. Július második felében a Szeged védelmére Dorozsmán épülő sáncok építésének irányítója. Dorozsmán (Kiskundorozsma) hunyt el (más adat szerint Gyálán), 1849 augusztusában.

HL 1848–49. 39/285.; MNL OL H 75 1849:34441.; uo. K 57 1867:1118., 1868:4080.

GRESKOVITS SÁNDOR őrnagy

Greskovits István harangozó és Kováts Terézia gyermeke. 1816. január 3-án született Szentdomonkoson (Heves megye). Római katolikus vallású. A 32. gyalogezred nevelőintézetében tanult. 1834-től közvitéz, 1843-tól alhadnagy, 1845-től hadnagy az olasz legénységű cs. kir. 23. (Ceccopieri-) gyalogezredben Budán. 1848. június 27-étől nős.

1848. május 19-én kelt folyamodására június 13-án főhadnaggyá nevezték ki a Pesten alakuló 2. honvédszászlóaljhoz. Júliustól részt vett a délvidéki harcokban. Szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) százados a 18., november végén 57. sorszámot kapott zászlóaljban a komáromi várőrségnél. 1849. január 29-étől (1-jétől) őrnagy, alakulatának parancsnoka. Komáromban halt meg kolerában, június 14-én.

Közlöny, 1848. június 15. (7. sz.) 25. o., szeptember 27. (109. sz.) 560. o. és 1849. január 31. (15. sz.) 51. o.; ÖStA KA Gb. 23. LIR. 1841-1850. 6/79.; MNL OL H 92 1848:356., 4625.; uo. H 92 1849:19932.; uo. H 147 12. d. 13. tétel (Hermann Róbert szíves közlése); uo. A 1905. Szül. akv.; *Szinnyei* 1887. 51., 77., 100. o.

GULYÁS FERENC hadnagy

1815-ben született. Római katolikus vallású.

Tizedes, 1849. február 13-ától (1-jétől) hadnagy a 33. honvédszászlóaljban a feldunai (később VII.) hadtestnél. Június 16-ától hadnagy a Kmety-hadosztályban. Pápán halt meg betegségben, 1849. június 28-án.

Közlöny, 1849. február 25. (38. sz.) 131. o.; MNL OL H 75 1849:3564., 22316.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 1.

HABERERN TÓBIÁS hadnagy

1822-ben született, felkai (Szepes megye) származású, evangélikus vallású. Lakatos mesterséget tanult. 1841-től közvitéz, 1844-től tizedes, 1847-től őrmester a cs. kir. 60. (Wasa-) gyalogezred 1. zászlóaljánál. Nőtlen.

Alakulatával 1848 szeptemberétől Jellačić ellen harcolt, októberben csatlakozott a honvédsereghez. November 3-ától (1-jétől) hadnagy zászlóaljánál a feldunai seregben. 1849 január elején Pesten jelentkezett a császáriaknál. Nagyigmádon hunyt el, 1849. július 10-én.

MNL OL H 75 1848:9538.; HL Abszolutizmuskori gyűjt. 167. cs. 10/10.; ÖStA KA Gb. 60. LIR. 1841-1850. 22/160.

dabasi és gyóni HALÁSZ ADOLF százados

Halász Imre közbirtokos, táblabíró és Halász Bora fia. 1825. szeptember 16-án született Dabason (Pest megye). Református vallású. Jogot végzett, 1848-ban ügyvéd. Nőtlen.

1848. december 5-étől (1-jétől) hadbíró hadnagy a Zala megyei 56. honvédszászlóaljnál a drávai hadtestben, majd a Központi Mozgó Seregnél. Később utóbbiban (1849. márciustól II. hadtest) századosi rangban hadbíró. Karcagon halt meg tifuszban, 1849. április 5-én.

Hellebronth 1914. 44. o.; *Közlöny*, 1848. december 7. (180. sz.) 851. o.; MNL OL H 75 1849:9835.; uo. A 821. Szül. akv.

farkaslaki HINCS (HINTS) BÁLINT hadnagy

Hints Dániel közbirtokos és Margitay Mária fia. 1824-ben született Marosvásárhelyen. Székely nemes. Református vallású. 1845-től közvitéz, 1847-től tizedes a cs. kir. 62. (Turszky-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848 őszén átlépett a Marosszéken alakuló önkéntes nemzetőrszászlóaljhoz, mellyel novembertől az erdélyi honvédő sereg Csucsai-szorosig visszaszorult kötelékében szolgált. Bem tábornok sikeres ellentámadása eredményeként 1849 januárjában alakulatából Marosvásárhelyen honvédszászlóalj lett, mely később a 87. sorszámot kapta. Részt vett Erdély felszabadításában. Áprilisban az erdélyi seregnek a Temesi bánság felszabadítására küldött részében szolgált. 1849. június 10-én (1-jén) hadnaggyá léptették elő alakulatánál, de még azon hónap 17-én betegségben elhunyt.

MNL OL H 75 1849:32107.; uo. H 88 163. cs. fol. 499.; HL 1848–49. 37. könyv; ÖStA KA Gb. 62. LIR. 1841-1857. 17/5.; *Pálmay* 1901. 207. o.; *Uő* 2003. 58. o.

HONFI (1849-ig BAUHÖFER) LAJOS százados

Apja hivatalnok volt. 1812-ben született Nagyváradon. Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett Kassán és Bécsben. 1848-ban ideiglenesen nyugalmazott főhadnagy (1831-től 1843-ig a cs. kir. 5. dragonyosezredben szolgált). Nagyváradon élt. Nőtlen.

1848. december 15-én (16-án) főhadnagy lett a honvédsereghez csatlakozott 8. (Koburg-) huszárezred alakuló tartalék századánál. 1849. május 16-ától alszázados ezrede bácskai (később IV.) hadtesthez beosztott osztályánál. A szabadkai katonai kórházban hunyt el betegségben, 1849. június 18-án.

Közlöny, 1848. december 23. (196. sz.) 920. o. és 1849. május 26. (115. sz.) 429. o.; ÖStA KA Gb. 5. Drag. R. 2. Abg. Klasse 1/15.; MNL OL H 75 1848:9859., 11863., 12157., 1849:11546., 12320., 31207.; uo. H 86 1849. 1. cs. (sz. n.); *Szögi* 2004. I. k. 109. o. (2495).

HOPPE, FLORIAN százados

1796-ban született Matzdorfban (Mazańowice, Szilézia). Német nemzetiségű, római katolikus vallású. 1814-től közvitéz a cs. kir. 7. vértess lovasezredben, folyamatosan szolgálva 1841-től alszázados a mezőhegyesi katonai mentelepnél. Nőtlen.

1848 októberében intézményével a honvédsereg kötelékébe került. Mezőhegyesen halt meg betegségben, 1849. február 28-án.

ÖStA KA Gb. Milit. Gestüt zu Mezőhegyes 1841-1850. 6/193.; HL 1848–49. 43/140.

HORÁK FERENC hadnagy

1819 körül született. Római katolikus vallású. Nőtlen.

1848 szeptemberétől a Borsod megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj katonája, részt vett a Jellačić elleni harcokban. November 1-jétől hadnagy a 18. honvédszászlóaljban a feldunai seregnél. December végén alakulatával a komáromi várórséghez vezényelték. Ott hunyt el tífuszban 1849. március 20-án.

MNL OL H 75 1848:9538. (hibásan: Honyai Ferenc); uo. H 115 2. cs. (sz. n.); HL Aradi hadb. 113/2 2/232 (Seau Ede honvéd őrnagy peranyagában); ÖStA KA MM. Bd. 4648. Pag. 271. (Hermann Róbert szíves közlése.)

HORVÁTH KÁROLY főhadnagy

Nemes Horváth József uradalmi felügyelő és Veletzky Katalin fia. 1811 októberében született Szerencsen. Római katolikus vallású. Volt tizedes (1828-tól 1844-ig a cs. kir. 34. gyalogezredben szolgált). Nős.

1849. január 16-ától hadnagy, május 2-ától (ápr. 20-ától) főhadnagy a 63. honvédszászlóaljban Asbóth Lajos ezredes hadosztályában, majd a feldunai hadsereg II. hadtestében. Komáromban halt meg kolerában, 1849. július 14-én (más adat szerint már jún. 21-én).

Közlöny, 1849. január 25. (10. sz.) 33. o. és május 4. (96. sz.) 353. o.; MNL OL H 75 1849:26351.; uo. A 1010. Szül. akv.; HL 1848–49. 37/411.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1850. 11/141.

HÓHER JÁNOS főhadnagy

1849. január 28-ától (16-ától) hadnagy, július 21-étől (16-ától) főhadnagy a 64. honvédszászlóaljban a komáromi várórségnél. Ott hunyt el tífuszban, 1849. augusztus 20-án.

Közlöny, 1849. január 31. (15. sz.) 51. o.; MNL OL H 75 1849:1567.; HIM KE 10726.; ÖStA KA MM. Bd. 4648. Pag. 397. (Hermann Róbert szíves közlése.)

HÜTTENBACH KÁROLY százados

1824-ben született Budán. Német anyanyelvű, családja magyar nemességet kapott. Római katolikus vallású. Ügyvéd, 1848 tavaszán Buda város alügyésze volt.

1848 őszén hadbíró gyakornok – azaz a honvédsereg leendő hadbírói számára meghirdetett tanfolyam hallgatója volt. Sikeres vizsgáját követően november 13-án (15-én) hadbíró főhadnaggyá nevezték ki a 18. honvédszászlóaljhoz a komáromi várőrségnél. (1849. január 16-án hatóköretét a 46. zászlóaljra is kiterjesztették.) Február 24-étől (16-ától) hadbíró százados, továbbra is a komáromi várőrségnél. Budán halt meg betegségben, 1849. július 4-én.

Közlöny, 1849. június 16. (133. sz.) 501. o.; MNL OL H 75 1849:16934.; uo. H 88 2. cs. (sz. n.); uo. A 64. honvédszászlóalj parancskönyve; HL Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 200. d.; ÖStA KA Milit. Gouv. zu Wien 932. (Halzl Jánosnál); *Spira* 1998. 351. o.

JAKOBY PÉTER (ANTAL) hadnagy

Jakoby István és Skultéti Jozefa fia. 1819. június 29-én született Egerben. Római katolikus vallású. Iparos mesterséget tanult. 1845-től közvitész, 1848. április 6-ától tizedes a cs. kir. 34. (Vilmos-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez. Őrmester, 1849. április 14-étől (10-étől) hadnagy ezrede 3. zászlóaljánál. Június végén ugyanaz az alakulatból szervezett 113. honvédszászlóaljnál, a feldunai hadseregben (a III. hadtestben). Komáromban halt meg tífuszban, 1849. július 30-án.

Közlöny, 1849. április 26. (89. sz.) 327. o.; MNL OL H 75 1849:12551., 24071.; uo. A 1258. Szül. akv.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1850. 30/70.; uo. MM. Bd. 4648. Pag. 374.; *Kovács* 2015. 291–292. o.

JÁNOSI JÓZSEF hadnagy

1818 körül született Hódmezővásárhelyen. Római katolikus vallású.

Fővadász, 1849. július 27-étől (16-ától) hadnagy az alakuló 4. honvéd vadászezrednél. Hódmezővásárhelyen hunyt el kolerában, 1849. július 20-án.

Közlöny, 1849. augusztus 11. (165. sz.); MNL OL A 5091. Hal. akv.

JASCHKE, ANTON százados

1804-ben született Schönhofban (Šenov, Szilézia). Német nemzetiségű. Római katolikus vallású. 1824-től közvitész a cs. kir. 2. dzsidásezredben, 1847-től alhadnagy a 2. helyőrségi zászlóaljnál Aradon. 1831-től nős, felesége Premás Anna.

1848. június 30-án áthelyezték a szekereszkarhoz, a cs. kir. 5. tüzérezred egyik mozgósított ütegének fogatparancsnokaként részt vett a szerb felkelők elleni

harcokban. Október 2-ától (1-jétől) főhadnagy előbbi beosztásában, a honvédseregben. 1849. március 20-ától (jan. 1-jétől) százados a bácskai (később III.) hadtest szekerészkaránál. Pesten halt meg kolerában, 1849. június 27-én.

Közlöny, 1849. március 21. (58. sz.) 204. o. és március 22. (59. sz.) 207. o.; ÖStA KA Gb. 2. Garn. Baon. 14/140.; MNL OL H 75 1848:9536.; HL 1848–49. 35/304. (sz. n.)

KÁLLAY JÁNOS hadnagy

Kállay József és Molnár Júlia fia. 1819. január 27-én született Egerben. Római katolikus vallású. 1841-től közvitész, 1843-tól tizedes a 34. (Vilmos-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848 októberében átlépett a Kassán alakuló 20. honvédszászlóaljhoz. December 1-jétől őrmester, a hónap közepétől a felső-tiszai hadtest kötelékében harcolt. 1849. január 23-ától (1-jétől) hadnagy. Februárban századával áthelyezték az 52. (Bocskai-) honvédszászlóaljhoz. Március 19-én egy honvéd gondatlanságból meglőtte. Budán halt meg sebesüléséből következett betegségben, 1849. május 23-án.

Közlöny, 1849. január 28. (13. sz.) 45. o.; *Karsa* 1993. 16., 18., 91., 116., 154. o.; HL 1848–49. 36. könyv.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1848. 24/170.; MNL OL A 1258. Szül. akv.

borzovai KALLÓS ALBERT főhadnagy

1816-ban született Nagykárolyban. Református vallású. Gimnáziumot végzett. Volt önkéntes (1834-től 1837-ig a cs. kir. 39. gyalogezredben szolgált). Felesége Budaházi Teréz, két gyermek apja.

1848 júniusában beállt a Debrecenben szerveződő 10. honvédszászlóaljhoz. Részt vett a délvidéki harcokban. Augusztus 3-ától (1-jétől) hadnagy, november 6-ától (1-jétől) főhadnagy. Kolerában hunyt el, 1848. december 4-én.

Közlöny, 1848. augusztus 6. (58. sz.) 273. o. és november 8. (151. sz.) 729. o.; *Borovszky* [1908]. 592. o.; MNL OL H 75 1849:17985.; HL 1848–49. 34. könyv.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1820-1840. 28/12.

KALM (CALM), LUDWIG nemzetőr őrnagy

1791-ben született, anolseni (Vesztfália) származású. Német nemzetiségű, római katolikus (más adat szerint evangélikus) vallású. Nyugalmazott őrnagy (a vesztfáliai hadseregben és 1813-tól 1845-ig a cs. kir. hadseregben szolgált, utoljára a 3. vértesezrednél). 1848-ban Sopronban élt. Nős.

1848. június 19-én kinevezték Sopron város nemzetőr őrnagyává. Októberben Bécsbe távozott, ott halt meg betegségben, 1848. november 6-án.

Közlöny, 1848. június 22. (14. sz.) 53. o.; MNL OL H 92 1848:348.; ÖStA KA Gb. 3. Kür. R. 1841-1850. 1/36.; *Militär-Schematismus* 1850.

KAMINSKI, LUDWIK hadnagy

1820 körül született. A Lengyel Királyságból származott. Római katolikus vallású. A porosz hadsereg volt utászkarai tisztje.

1848 őszétől a honvédseregben szolgált. Őrmester a 66. zászlóaljnál, 1849. június 23-ától (ápr. 16-ától) hadnagy a 2. utászzászlóalj állományában, a feldunai (később VII.) hadtest törzséhez beosztva. Győrben hunyt el kolerában, 1849. június 4-én.

Közlöny, 1849. június 29. (144. sz.) 537. o.; MNL OL H 75 1849:21., 688.; Győr-belvárosi Római Katolikus Plébánia Hal. akv.

szentkirályszabadjai KARSA JÁNOS főhadnagy

Karsa László Abaúj megyei főügyész és Rátkai Mária fia, K. András és K. Ferenc honvédtisztek testvére. 1825. február 23-án született Zsujtán. Református vallású. 1848-ban ügyvéd volt. Nőtlen.

1848. augusztus 26-án Kassán honvéd önkéntes lett, a helyben alakuló 20. zászlóaljhoz osztották be. Október 31-étől őrmester. Decembertől részt vett a felsőtiszai harcokban. 1849. január 17-étől (1-jétől) hadnagy. Április 1-jén főhadnagy lett a Debrecenben, illetve Kabán újjáalakult zászlóaljánál. A nyári hadjárat idején zászlóaljával Kazinczy Lajos ezredes hadosztályában szolgált. Kávásdon (Bihar megye) hunyt el betegségben, 1849. augusztus végén.

Közlöny, 1849. január 20. (6. sz.) 19. o. és április 13. (78. sz.) 283. o.; *Karsa* 1993. 6., 7., 16., 18., 70., 82., 84., 211. o.; HL 1848–49. 34/372.; MNL OL A 1486. Szül. akv.

KAUSZLER, ROBERT főhadnagy

Württembergi születésű, német nemzetiségű. 1848-ban mérnök.

Őrmester, 1848. december 22-étől (16-ától) hadnagy, 1849. március 1-jétől főhadnagy és zászlóalj-segédtsiszt a 3. honvéd utászzászlóaljnál. Július 7-étől a felső-magyarországi (később IX.) hadtest Lázár Vilmos alezredes vezette hadosztályának vezérkari tisztje. Lugoson (Temes megye) hunyt el kolerában, 1849. augusztus közepén.

Közlöny, 1849. február 25. (38. sz.) 130. o. (hibásan: Gauszler) és március 10. (49. sz.) 169. o.; *Matolai* 1883. 42. o.; MNL OL H 75 1849:3774., 5430., 10624., 21995.; uo. H 88 163. cs. fol. 458. (sz. n.); HL 1848–49. 38/78.

KÉLER GUSZTÁV százados

Nemes Kéler József és Rajner Anna fia. 1824-ben született Ungváron. Evangélikus vallású. 1844-ben hadfi lett a cs. kir. 2. gyalogezrednél, ahonnan 1847-ben felvették a bécsi magyar nemesi testőrséghez. 1848. szeptember 22-én leköszönt és hazatért. Nőtlen.

Október 3-án (1-jén) főhadnagy lett a Pesten alakuló 25. honvédszászlóaljban. A feldunai seregben, 1849 januárjától a Központi Mozgó Seregben szolgált alakulatával. Január 1-jétől százados. Május 11-én áthelyezték az alakuló 92. zászlóaljhoz. Kecskeméten hunyt el kolerában, 1849. június 3-án.

Hellebronth 1939. 206–207. o.; ÖStA KA Gb. 2. LIR. 1841-1850. 27/21.; *Közlöny*, 1849. február 2. (17. sz.) 59. o. (hibásan Koch) és május 13. (104. sz.) 386. o.; MNL OL H 75 1849:7872.

KININGER, JOSEF százados

1798 körül született Bécsben. Osztrák nemzetiségű, római katolikus vallású. Volt cs. kir. lovassági altiszt. 1848-ban a Temesi bánságban élt. 1832-től nős, felesége Steiner Anna.

1848 októberétől főhadnagy a Torontál megyei önkéntes nemzetőrszászlóaljban. Részt vett a bánsági szerb felkelők elleni harcokban. 1849. február 2-ától (1-jétől) főhadnagy az alakulatából szervezett 72. honvédszászlóaljnál, mellyel ugyanakkor az erdélyi sereghez vezényelték. Március 30-án a nagyszebeni katonai kórház parancsnoka lett, e beosztásában április 18-án (16-án) századossá léptették elő. Nagyszebenben halt meg tífuszban, 1849. május 5-én.

MNL OL H 75 1849:2688., 23441.; uo. K 57 1869:1601.; *Nagy* 1896. XLVII. és LV. o.

KIMNACH GUSZTÁV főhadnagy

Kimnach Lajos kőművesmester és Bulant Zsuzsa fia. 1826. augusztus 2-án született Budán. Római katolikus vallású. A cs. kir. 19. gyalogezred székesfehérvári ezred-nevelőintézetében (1832–1836) és a grazi katonaiskolában (1836–1841) tanult. 1848-ban hadfi a 19. (Schwarzenberg-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848. június 13-án hadnaggyá nevezték ki a Pozsonyban szerveződő 4. honvédszászlóaljhoz. Részt vett a délvidéki harcokban. Október 3-án (1-jén) főhadnaggyá léptették elő. Az újverbászi katonai táborban hunyt el kolerában, még azon hónap 28-án.

Közlöny, 1848. június 15. (7. sz.) 25. o.; MNL OL H 92 1848:337.; uo. H 75 1849:5367.; uo. A 161. Szül. akv.; ÖStA KA Gb. 19. LIR. 1841-1850. 27/26.; uo. MM. Bd. 4646. Pag. 9. (Hermann Róbert szíves közlése.)

KISS JÁNOS hadnagy

1815 körül született Jászberényben. Római katolikus vallású. 1848-ban nős.

Előbb nemzetőr tiszt, 1848. december 7-én (1-jén) hadnagy lett a Pesten alakult 13. honvédszászlóaljnál. 1849 januárjában áthelyezték a 48. zászlóaljhoz, a Központi Mozgó Seregbe (később II. hadtest). Buda ostroma alatt Pesten elhunyt tüdőbajban, 1849. május 4-én.

Közlöny, 1848. december 9. (182. sz.) 859. o.; MNL OL H 75 1849:4263., 19671.;
uo. K 57 1868:2428.; uo. A 91. Hal. akv.

KLEINMOND, FRANZ százados

1810-ben született Bécsben. Apja cs. kir. tiszt volt. Osztrák nemzetiségű, római katolikus vallású. Az olmützi katonaiskolán végzett. Nyugalmazott cs. kir. főhadnagy (1827-től 1844-ig az 53. gyalogezredben szolgált).

1848. december 3-án a magyar hadügyminisztérium reaktiválja a honvédsereghez csatlakozott 34. (Vilmos-) gyalogezred 3. zászlóaljához. 1849. január 16-ától százados alakulatánál a bácskai hadtestben, illetve februártól a főhadszíntéren, a III. hadtestben. A szegedi katonai kórházban halt meg betegségben, 1849. július 31-én.

Közlöny, 1849. január 18. (4. sz.) 14. o.; MNL OL H 75 1848:10550.; ÖStA KA Gb. 53. LIR. 1841-1860. 2/80.; uo. MM. Bd. 4647. Pag. 146. (Hermann Róbert szíves közlése.)

KNAPP JÁNOS lásd ANDAHÁZY

KNOLL KÁROLY hadnagy

Knoll András postamester és Nicolas Anna fia. 1819. június 26-án született (Pilis-) Vörösváron (Pest megye). Római katolikus vallású. Volt altiszt (1836-tól 1849. január 5-éig a cs. kir. 5. tüzér- és a 32. gyalogezredben szolgált). Fogadós. Nős.

1849. július 1-jén hadnagy lett Balogh János őrnagy szám nélküli honvédzászlóaljában a közép-tiszai hadseregnél (később X. hadtest). Újszászon halt meg betegségben, ugyanazon hónap 16-án.

MNL OL H 75 1849:25985.; uo. A 458. Szül. akv.; ÖStA KA Gb. 5. FAR. 1841-1854. 31/170. és 32. LIR. 1841-1850. 27/61.; uo. MM. Bd. 4647. Pag. 325.

KÖLCSEY KÁLMÁN hadnagy

Kölcsey Ádám földbirtokos és Szuhányi Jozefa fia. Nevelője Kölcsey Ferenc, a költő. 1825. március 20-án született Csekén (Szatmár megye). Nemes. Református vallású. Jogot végzett Pesten. 1848-ban ügyvéd. Nőtlen.

1848. augusztus–szeptember folyamán a Földvály Lajos (a későbbi honvédezerdes) által, a fővárosban alakított önkéntes zászlóaljjal részt vett a délvidéki harcokban. Október 19-étől (16-ától) hadnagy a Pozsonyban szerveződő 15. honvédzászlóaljnál, mellyel a komáromi várórséghez került. Ott halt meg betegségben, 1849. április 10-én.

Közlöny, 1848. október 31. (143. sz.) 698. o.; *Kölcsey* 1983. 24., 25., 52. o. (portré ui.); *V. Waldapfel* 1950–1965. IV. k. 233. o.; HL 1848–49. 36. könyv (a 15. honvédzászlóalj tisztikara); ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 173. (Hermann Róbert szíves közlése.)

KUSZKA LAJOS hadnagy

1815-ben született Késmárkon (Szepes megye). Evangélikus vallású. Volt altiszt (hét évig a cs. kir. 9. gyalogezredben szolgált). 1843-tól a Selmeci Akadémia („rendkívüli”) bányász hallgatója, 1845-ben innen kilépett. Nőtlen.

1848 őszén egy budapesti mozgósított nemzetőrzászlóaljjal Jellačić ellen harcolt. December 14-én (16-án) hadnaggyá nevezték ki a feldunai (később VII.) hadtestnél szerveződő 62. honvédszászlóaljhoz. Mivel ez mégsem jött létre, ezért az 50. (Hunyadi-) zászlóaljhoz osztották be. 1849. március 20-án Debrecenben tüdőbaja miatt nyugalmazták. Itt halt meg, 1849. június 6-án.

Közlöny, 1848. december 20. (193. sz.) 908. o.; MNL OL H 75 1849:4767., 5662., 6633.; MEL A selmeci akadémisták akv.; ÖStA KA MM. Bd. 4646. Pag. 343. (Hermann Róbert szíves közlése.)

LEIN JÁNOS hadnagy

1780-ban (más adat szerint 1783-ban) született Czernowitzban (Czerniwci, Bukovina). Római katolikus vallású. Katonai nevelőintézetben végzett. 1798-tól közvitéz, 1831-től őrmester és ezredfoglár a cs. kir. 2. (Hannover-) huszárezrednél. Felesége 1811-től Krumpoltz Sára (meghalt 1832-ben), 1835-től Fencsics Katalin.

1848 tavaszán ezredével a magyar hadügyminisztérium fennhatósága alá került, ősszel csatlakozott a honvédsereghez. December 10-én (1-jén) ötvenéves katonai szolgálata jubileumi jutalmául számfeletti hadnaggyá léptették elő ezredénél. Hódmezővásárhelyen halt meg, 1849. január 2-án.

Közlöny, 1848. december 19. (192. sz.) 904. o.; HL 1848–49. 40/298.; ÖStA KA Gb. 2. HR. 1841-1848. 1/2.; uo. Trauungsbuch 2. HR. 1816-1859.; MNL OL A 5091. Hal. akv.

LENDVAY JÁNOS hadnagy

1821 körül született Szekszárdon. Nőtlen.

A szabadságharcban előbb a 8. honvédszászlóaljban szolgált. Ennek őrmestereként 1848. november 24-én (16-án) hadnaggyá nevezték ki az alakuló 56. zászlóaljhoz. Új szolgálati helyének elfoglalása előtt az ókéri katonai táborban meghalt kolerában, 1848. december 15-én.

Közlöny, 1848. november 27. (170. sz.) 805. o. és 1849. július 11. (32. sz.) 136. o.; MNL OL H 92 1848:6984.; ÖStA KA MM. Bd. 4649. Pag. 102. (Hermann Róbert szíves közlése.)

LIEDEMANN LIPÓT ALCIBIADES címzetes őrnagy

Liedemann Sámuel kereskedő és N. Mária fia. 1792. március 17-én született Pesten. Német anyanyelvű, evangélikus vallású. 1808–1809-ben a bécsi hadmérnö-

ki akadémián tanult. Őrnagyi címmel nyugalmazott főszázados (1810-től 1836-ig a cs. kir. 5. vértesezredben szolgált). 1848-ban Losoncon élt.

1849. május 8-ától Losonc város térparancsnoka, címzetes honvéd őrnagy. Itt hunyt el kolerában, 1849. június 10-én.

Közlöny, 1849. május 11. (102. sz.) 515. o.; MNL OL H 92 1848. 2. cs. (sz. n.); uo. H 75 1849:20634.; *Gatti* 1901–1905. II. k. 685. o.; ÖStA KA Staabsoffiziere III. 100. Hal. akv.

LIPÍŃSKI, JÓZEF JULIAN százados

Lengyel nemzetiségű. Elemi iskolai tanító Opatowiecen (Pinczóvi járás, Lengyel Királyság).

1848 őszén Magyarországra szökött, tizedes lett Henryk Rembowski őrnagy lengyel alakulatánál, a felső-magyarországi hadszíntéren. 1849. január végén Rembowski hadnagyi rangban megbízta egy lovas század szervezésével. Márciusban szakasznyi erősségű lovasságával csatlakozott az erdélyi honvédsereghez. Június-júliusban százados lett, az erdélyi lengyel légió Kolozsváron, illetve Szamosújváron alakuló 4., „világoskék hajtókás” dzsídászrezde 1. századának parancsnoka. (Egy adat szerint később őrnagy lett ui.) Kolozsváron halt meg kolerában, 1849. augusztus elején.

Rucki 1866. 208. o.; HL 1848–49. 51 b/11.; *Kovács* 1998. 225., 227. o.; *Uő* 2007. 314. o.; *Uő* 2015. 422. o.

bölcsházi LIPTAY LAJOS őrnagy

1807-ben született Trencsénben. Apja Liptay András cs. kir. őrnagy. Római katolikus vallású. A korneuburgi cs. kir. utászkolában tanult (1821–1825), majd hadfi lett a 47. gyalogezredben, a bécsi katonai térképészeti intézethez beosztva. 1831-ben leszerelt, ezt követően elvégezte Bécsben a műegyetemet. 1848-ban mérnök a Nyitra megyei Trebosztón. 1848. szeptember 1-jén szolgálatra jelentkezett a honvédseregbe. Nőtlen.

Szeptember 30-án (okt. 1-jén) százados lett az Érsekújváron alakuló 16. honvédszászlóaljban. 1849 januárjától alakulata négy századával Nagyvárad helyőrségét alkotta. Februártól zászlóaljának egy kikülönített századával Zaránd megyében a román felkelők ellen küzdött, ahol kitűnt hősiességével. Május 14-étől (15-étől) őrnagy. A Léván, illetve Vácott szerveződő 100. honvédszászlóalj parancsnoka. Júniustól a tartalék hadtestben, július közepétől a közép-tiszai hadseregben szolgált alakulatával. A világosi fegyverletétel után Sarkadon meghalt kolerában, 1849. augusztus 18-án.

Közlöny, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 559. o.; MNL OL H 92 1848:7942.; uo. H 75 1849:20418., 26352.; *Kemenović* 1911. 89. o.; *Csutak* 1868. 95. o.; *Hellebronth* 1914. 436. o.; *Hermann* 1999. 32. o.; *Szögi* 2004. I. k. 160. o. (4772.); Sarkadi Római Katolikus Egyház Hal. akv. 1832–1878.

katiburgi MADERSPACH FERENC ezredes

Maderschpach János kincstári bányatiszt, illetve vállalkozó és Hoffmann Terézia fia. 1793. február 7-én született Oravicán (Krassó megye). Német nemzetiségű. Római katolikus vallású. Tanulmányait a Selmeci Akadémia bányász szakán végezte. Nyugalmazott főszázados (1812-től 1846-ig a cs. kir. 62. gyalogezredben szolgált, részt vett a napóleoni háborúkban; 1845-ben katiburgi előnévvel magyar nemességet kapott). 1848-ban Fehértemplomban élt. Nős, felesége 1840-től Lukács Katalin (Szegeden halt meg 1849. július 9-én). Négy gyermek apja.

1848 júliusától a német lakosságú határőrvidéki Fehértemplomot védte a város nemzetőrségének élén. A szerb felkelők több támadását visszaverte (aug. 9., 23., 30.). Szeptember 25-én a magyar kormány őrnaggyá nevezte ki az Illir-bánsági 18. határőrezredhez. Októbertől a bánsági magyar hadtest verseci hadosztálya Fehértemplomban állomásozó dandárának parancsnoka. November–decemberben részt vett a Damjanich ezredes (a későbbi tábornok) vezette hadosztály támadó hadjáratában (nov. 30-án csapataival ő vette be a Karas folyó menti ördög-hídjai szerb tábornok). November 28-ától (dec. 1-jétől) alezredes. December végén ezredessé és hadosztályparancsnokká léptették elő. Módoson (Torontál megye) halt meg tüdőgyulladásban, 1849. január 22-én (más adat szerint Zsombolyán, jan. 20-án).

MNL OL H 75 1848:7396., 7639., 9901., 1849:13134., 25828.; *Gracza* 1901. I. k. 411. o. (portréja); KLÖM XIV. k. 72. o.; *Vukovics* 1894. 292–293., 323., 393., 423. o.; *Thim* 1940. III. k. 361. o.; ÖStA KA Gb. 62. LIR. 1841-1857. 3/47.; uo. Staabsoffiziere III. 170.

MAKK SÁMUEL főhadnagy

1848. szeptember 1-jétől főhadnagy a Tolna megyei, illetve a dunántúli 3. önkéntes nemzetőrzászlóaljnál, mellyel részt vett a Jellačić elleni hadjáratban. Pozsonyban halt meg betegségben, 1848. november 25-én.

MNL OL H 92 1848:8140.

felpfestesi és vizszentgyörgyi MAKRAY DOMOKOS hadnagy

Makray László közbirtokos és Cserey Klára fia, M. László honvéd ezredes öccse. 1821-ben született Széplakon (Doboka megye). Római katolikus vallású. 1848-ban gazdálkodó Széplakon. Nős, felesége felső-szálláspataki Mara Mária (meghalt Széplak, 1901), öt gyermek apja.

1849. július 21-én mint kolerában elhunyt honvéd hadnagyot Kolozsváron temették el.

Magyar nemzetségi zsebkönyv I. k. 413. o.; *Nagy* 1857–1868. VII. k. 274. o.; *Kádár* 1890. 221. o.; MNL OL K 57 1868:3768.; OSzK Gyászjel. (özvegyéé).

MÁNYI JÁNOS hadnagy

1808-ban született (Váras-)Fenesen (Bihar megye). Görög katolikus vallású. Magyar nemes. Volt szakaszvezető (1825-től 1840-ig a cs. kir. 10. és 4. huszárezredben szolgált). Felesége Popovits Zsófia (meghalt Aradon, 1870-ben).

1848. október 20-ától (16-ától) honvéd hadnagyi rangban, Bihar megye gr. Haller Sándor őrnagy vezette nemzetőrzászlóaljának segédtsíztje. (1849. május 17-ei kimutatás szerint hadnagy Nagyváradon.) A nagyváradi katonai kórházban halt meg tüdőgyulladásban, 1849. május 30-án.

Közlöny, 1848. (133. sz.) 657. o.; MNL OL H 75 1849:19382.; ÖStA KA Gb. 4. HR. 1820-1840. 10/126. és 10. HR. 1820-1840. 3/31.; uo. MM. Bd. 4649. Pag. 162. (Hermann Róbert szíves közlése.); OSzK Gyászjel (özvegyéé, 1870).

MARGÓ GYULA főhadnagy

A görög eredetű Margó György, a pesti görög keleti hitközség lelkésze és Szaranda Katalin fia. 1824-ben született Pesten. Gimnáziumot végzett. 1843-ban önkéntes lett a cs. kir. 5. (Bervaldo-) tüzérezredben. 1848-ban a 16. (Zanini-) gyalogezredben szolgált. Nőtlen.

1848. október 28-ától (nov. 1-jétől) hadnagy ezrede honvédsereghez csatlakozott olasz legénységű 2. zászlóaljánál Eszéken. November 25-étől (16-ától) főhadnagy a honvéd tüzérségnél. A tüzérség 2. lőszerkészítő századának parancsnokaként tüdőbajban halt meg Nagyváradon, 1849. március 17-én (14-én?).

Közlöny, 1848. november 27. (170. sz.) 805. o.; MNL OL H 75 1848:9612., 1849:5884.; ÖStA KA Gb. 16. LIR. 1841-1850. 46/148. és 5. FAR. 1841-1854. 45/75.; *Diószegi – Diószegi* 2010. 42. o.

MEINGUT(H) JÓZSEF hadnagy

Maguth (!) Katalin házasságon kívül született fia. 1824. március 1-jén látta meg a napvilágot Lőcsén (Szepes megye). Római katolikus vallású. Nőtlen.

Közvitéz a 3. honvédzászlóaljnál, 1849. április 30-án kitüntették a Magyar Katonai Érdemjel 3. osztályával. Buda bevételénél őrmesterként megsebesült (máj. 21.). Június 8-án (1-jén) hadnaggyá léptették elő a III. hadtestben szolgáló alakulatánál, de röviddel ezután meghalt kolerában.

Közlöny, 1849. június 26. (141. sz.) 526. o. (hibásan: Magyar József); *Hegyesi* 1898. 219. o.; MNL OL H 75 1849:14084.; uo. C 1575. Szül. akv.; HL 1848–49. 36. könyv; uo. Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 199. d. (sz. n.)

MEJÁCS (MEJATSCH), JÁNOS százados

1804-ben született Zarában (Zadar, Dalmácia). Horvát nemzetiségű, római katolikus vallású. A milánói katonaiskolán végzett. 1822-től közvitéz, folyamatosan

szolgálva 1844-től főhadnagy az olasz cs. kir. 23. (Ceccopieri-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848. június 19-én folyamodására századosá nevezték ki a Kassán alakuló 9. honvédszászlóaljhoz. Augusztustól részt vett a délvidéki harcokban. A hónap végén megbetegedett és elhagyta zászlóalját. Budán hunyt el, 1848. szeptember 24-én.

Közlöny, 1848. június 21. (13. sz.) 49. o.; MNL OL H 92 1848:4406.; *Hoffmann* 1906. 16. o.; ÖStA KA Gb. 23. LIR. 1841-1850. 1/63.; uo. MM. Bd. 4646. Pag. 7.

MERCSE LAJOS hadnagy

1828 körül született Debrecenben. Római katolikus vallású. 1848-ban nős.

Örmester a 29., 1849. április 1-jétől hadnagy az 53. (Bocskai-) honvédszászlóaljban. Július 24-ei jelentés szerint 3 hete már az aradi fogház rabja. Ott halt meg betegségben, augusztus 18-án.

Közlöny, 1849. április 4. (70. sz.) 251. o.; MNL OL H 75 1849:8763., 21948., 26033.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 130. (Hermann Róbert szíves közlése.)

meszleni MESZLÉNYI EDE (ÖDÖN) százados

Meszlényi János közbirtokos, táblabíró és Kisfaludy Erzsébet fia, M. Jenő honvéd ezredes öccse. 1819. december 1-jén született Győrben. Római katolikus vallású.

1848 nyarán a Tolna megyei nemzetőrség századosa, júliusban mozgósított zászlóaljával a drávai őrvonalon, Batinán szolgált. Szeptember 1-jétől százados az önkéntes Hunyadi-csapat gyalogságánál, Perczel Mór alatt részt vett a horvát sereg elleni harcokban. Novembertől százados az alakulatából lett 50. (Hunyadi-) honvédszászlóaljban a drávai hadtestnél, 1849 januárjától a Balmazújvároson alakuló tartalék hadosztályban. Debrecenben halt meg betegségben, 1849. március 1-jén.

Közlöny, 1848. szeptember 7. (90. sz.) 463. o. és november 21. (164. sz.) 781. o.; KLÖM XIV. k. 574. o.; HL 1848–49. Mutatókönyvek 70.; MNL OL H 75 1849:9386.; Győr-belvárosi Római Katolikus Plébánia Szül. akv.

MILLE JÓZSEF százados

1806-ban született Gönyűn (Győr megye). Római katolikus vallású. Apja magyar nemes és közbirtokos volt. 1826-tól közcivész, folyamatosan szolgálva 1840-től főhadnagyi, 1848. február 1-jétől alszázadosi rangban a cs. kir. 2. (Sándor-) gyalogezredben. 1839-től nős, felesége Habermayer Mária.

Ezredével 1848 nyarán a szerb felkelők ellen létesített verbászi táborba rendelték, részt vett az ellenük folytatott harcokban. Augusztus 16-án cs. kir. főszázados lett. Októberben ezredével csatlakozott a honvédsereghez. Pozsonyban hunyt el betegségben, 1848. november 3-án.

ÖStA KA Gb. 2. LIR. 1841-1850. 1/10.; *Kirchthaler* 1895. 618. o.; KLÖM XIII. k. 551–552. o.

MOLNÁR LAJOS hadnagy

Őrmester, 1849. január 1-jével hadnagy a 25. honvédszászlóaljnál a Központi Mozgó Seregben. Nádudvaron halt meg betegségben, 1849. január 17-én.

Közlöny, 1849. február 2. (17. sz.) 59. o.; HL 1848–49. 9/388.; MNL OL A 866. Hal. akv.

MÓZER (MOSER) JÓZSEF hadnagy/főhadnagy (?)

1809-ben született Gyarmaton (Győr megye). Római katolikus vallású. Hentesmester-seget tanult. 1831-től közvitész, 1834-től őrzetű, 1837-től tizedes a 19. (Schwarzenberg-) gyalogezredben.

Ezrede 3. zászlóaljával 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcolt, ősszel besorolt a honvédseregbe és őrmester lett. December 3-ától (1-jétől) hadnagy a 42. honvédszászlóaljnál, a felső-tiszai hadtestben. Miskolcon halt meg tüdővészben, 1849. január 16-án.

Közlöny, 1848. december 5. (178. sz.) 841. o.; MNL OL H 75 1848:9695., 1849:2000., 14993.; ÖStA KA Gb. 19. LIR. 1841-1850. 10/42.

dálnoki NAGY KÁROLY hadnagy

Dálnoki Nagy Pál és Szabó Zsuzsanna fia. 1819. szeptember 4-én született Miskolcon. Református vallású. Nőtlen.

1849. január 22-ei és május 27-ei kimutatás szerint hadnagy a 71. honvédszászlóaljban, a komáromi várórségnél. Ott halt meg betegségben, 1849-ben.

MNL OL H 75 1849:19932.; uo. A 1423. Szül. akv.; *Pálmay* 1901. 323. o.

nedeczei NEDECZKY TIVADAR százados

Nedeczky Ignác megyei hivatalnok és Mazur Erzsébet gyermeke. 1814. november 25-én született Bazinban (Pozsony megye). Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. Volt őrmester (1835-től 1847-ig a cs. kir. 12. és a 4. huszárezredben szolgált).

1848 őszén őrmester lett a Jászkunságban alakuló 14. (Lehel-) huszárezrednél. December 11-étől (1-jétől) hadnagy, 1849. január 15-étől (1-jétől) főhadnagy ezrede 1. századánál az aradi várat, április végétől a temesvári erődöt ostromló seregben. Július 17-én (16-án) alszázados lett a bányásági (később V.) hadtestben. Lovasbalesetben vesztette életét 1849 nyarán.

Közlöny, 1848. december 12. (185. sz.) 873. o. és 1849. január 17. (3. sz.) 9. o., július 17. (151. sz.) 560. o.; *Potemkin* 1867. 169. o.; MNL OL H 75 1849:24897., 25698.; uo. C 966. Szül. akv.; HL 1848–49. 12/22.; ÖStA KA Gb. 12. HR. 1841-1850. 5/70. és 4. HR. 1841-1848 13/67.

OBERDORF (OBENDORF?, OBENDORFER?) JÓZSEF hadnagy/főhadnagy

1812-ben született Maros-Portuson (Alsó-Fehér megye). Római katolikus vallású. Volt tizedes (1831-től 1845-ig a cs. kir. 62. gyalogezredben szolgált).

1848 szeptemberétől őrmester a 13. honvédszászlóalj létszámában és írnok a Honvéd Főparancsnokságnál Budapesten. 1849. január 1-jétől hadnagy a Szilágyságban szerveződő 67. zászlóaljnál. Április 30-án áthelyezték a nagykarolyi újonctelepre. Július közepén Vécsey Károly tábornok főhadnagyi előléptetésre és Martyn Róbert őrnagy segédtsíztjévé terjesztette fel. (Egy Obendorf József nevű 19(!) éves, római katolikus vallású, nőtlen honvéd hadnagy elhunyt kolerában 1849. július 20-án Hódmezővásárhelyen.)

Közlöny, 1849. január 17. (3. sz.) 9. o.; MNL OL H 75 1849:11857., 17154., 21194., 26145.; uo. A 5091. Hal. akv. Hódmezővásárhely; HL 1848–49. 28/409.; ÖStA KA Gb. 62. LIR. 1841-1857. 3/154.

OLIVA KÁROLY hadnagy

Apja Oliva Mihály cs. kir. katonai számvevő főhadnagy. 1811. július 21-én született Szabadkán (Bács-Bodrog megye). Római katolikus vallású. Nyugalmazott cs. kir. hadnagy (1829-től 1844-ig a 4. dragonyosezredben szolgált). 1848-ban Baján élt. Nős.

1848. szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) hadnagy az Aradon alakuló 29. honvédszászlóaljban. Szegeden hunyt el kolerában, 1848. november 11-én (más adat szerint okt. 12-én).

Közlöny, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 559. o.; MNL OL H 92 1848:2550.; uo. H 75 1848:9381.; ÖStA KA Gb. 4. Drag. R. 1841-1850. 5/6.

de PAOLI, FRANCESCO százados

1822. augusztus 7-én született Cenedán (Velence tartomány, Itália). Olasz nemzetiségű, római katolikus vallású. Kovácsmesterséget tanult. 1843-tól köztívész, 1847-től tizedes, 1848. április 14-étől őrmester a cs. kir. 16. (Zanini-) gyalogezred 1. zászlóaljánál Eszéken. Nőtlen.

Október 28-ától (nov. 1-jétől) alhadnagy, honvédsereghez csatlakozott alakulatának a segédtsíztje. 1849. január 4-én zászlóaljának négy százada Újvidékről átállt a császári sereghez, ő hű maradt, kórházfelügyelő tiszt lett a péterváradai várórségnél. Május 11-étől százados a Debrecenben alakuló olasz légiónál. Május 27-én a légió két századával – annak parancsnokaként – Inczedy László alezredes Zaránd megyében működő seregtestéhez vezényelték. Részt vett a román felkelők elleni harcokban, majd a gyulafehérvári vár ostromában. Ott (?) halt meg kolerában, 1849. július 31-én.

ÖStA KA Gb. 16. LIR. 1841-1850. 32/98.; MNL OL H 92 1848:9236.; uo. H 75 1848:9612., 10995., 1849:530., 13628., 25481.; *Berkó* 1929. 17. o.; *Pete* 2014. 172–176. o.

PARAICZ ISTVÁN főhadnagy

1819 körül született Abonyban (Pest megye). Római katolikus vallású.

1848 szeptemberében hadnagy lett a jászkunsági önkéntes nemzetőrszázlójában, mellyel Jellačić ellen, majd októbertől a Délvidéken harcolt. 1849. január 17-étől (1-jétől) főhadnagy és segédtsízt a zászlójából szervezett 65. honvédszázlójánál a III. hadtestben, a feldunai seregben. Óbudán halt meg tifuszban, 1849. május 20-án.

Közlöny, 1849. január 20. (6. sz.) 20. o.; HL Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 200. d. (sz. n.)

PAULUS MIHÁLY hadnagy

1823 körül született Székesfehérváron. Római katolikus vallású. (Valószínűleg Paulus Mihály sebész-mester és Hübner Anna fia, ez esetben P. Ignác Antal honvéd tüzér hadnagy testvére volt.) Nőtlen.

A szabadságharcban őrmester, 1849. április 30-ától (16-ától) hadnagy a feldunai hadsereg II. hadteste élmezési szolgálatánál. Pesten (Ferencváros) hunyt el kolearában, 1849. május 27-én.

MNL OL H 75 1849:14084.; uo. A 216. Hal. akv.

lyonfeldi PAW ADOLF ANTAL százados

Paw József cs. kir. őrnagy és Hestler Regina fia. 1817. június 14-én született Mosonban (1939-től Mosonmagyaróvár része). Római katolikus vallású. Tanulmányait a bécsújhelyi katonai akadémián végezte. Nyugalmazott hadnagy (1835-től 1847-ig a cs. kir. 19. gyalogezredben szolgált).

1848. június 19-én főhadnaggyá nevezték ki a Veszprémben alakuló 6. honvédszázlójához. Augusztustól részt vett a délvidéki harcokban. Szeptember 24-én (okt. 1-jén) századossá léptették elő a Kassán szerveződő 20. zászlójához. December 5-én betegsége miatt két hónap szabadságot kapott. Pesten halt meg, 1849. február 16-án.

Közlöny, 1848. június 21. (13. sz.) 49. o. és szeptember 27. (109. sz.) 559. o.; *Svoboda* 1894. 630. o.; *Szalkai* 1887. 116. o.; MNL OL H 75 1848:10480., 1849:22237.; uo. A 91. Hal. akv.; ÖStA KA Gb. 19. LIR. 1841-1850. 2/119.; OSzK Gyászjel.

PAYRL (PAYERL) KÁROLY százados

Payrl János György és Sárváry Erzsébet fia. 1804. szeptember 26-án született Kassán. Evangélikus vallású. Rangfosztott cs. kir. főhadnagy (1823-tól 1832-ig a 3. huszárezredben szolgált), illetve volt tizedes (1840-től 1846-ig az 5. huszárezredben).

1848-ban főhadnagy lett az önkéntes nemzetőrségnél, és részt vett a Jellačić elleni harcokban. December 15-étől (1-jétől) százados a Pest megyei 1. önkéntes nemzetőrzászlóaljban (a későbbi 66. honvédszászlóaljban) a feldunai seregnél (később VII. hadtest). Végigküzdötte a téli és a tavaszi hadjáratot. Győrben halt meg betegségben, 1849. május 26-án.

MNL OL H 75 1849:1112., 10623.; ÖStA KA Gb. 3. HR. 1820-1840. 1/21. és 5. HR. 1841-1850 7/127.; Győr-belvárosi Római Katolikus Plébánia Szül. akv. és Hal. akv.

PESTI JÁNOS (1849-ig POEST, JOHANN) hadnagy

1812-ben született a morvaországi Neuwaschatzon. Római katolikus vallású. A kassai ezred-nevelőintézetben végzett, majd beállt a cs. kir. 34. gyalogezredhez. 1831-től őrmester, 1844-ben rokkantként felvették a nagyszombati katonai menházba. Nőtlen.

1848 őszén őrmesterként belépett a honvédsereghez csatlakozott 34. (Vilmos-) gyalogezred 1. zászlóaljához. 1849. március 13-ától (1-jétől) hadnagy. Április közepétől egy tábori kórház parancsnoka Törökszentmiklóson. Itt halt meg betegségben, 1849. május 21-én.

Közlöny, 1849. március 15. (53. sz.) 185. o.; MNL OL H 75 1849:11348., 16112.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1848. 12/9.

PINKA JÁNOS főhadnagy lásd BAJNOKI

turócdivéki és nagypalugyai PLAT(T)HY DÉNES főhadnagy

Platthy Mihály Bars megyei főjegyző, később nádori ítélmester, államtanácsos és galánthai Balogh Borbála fia. 1831-ben született (Kis-)Baromlakon (Komárom megye), és Udvardon keresztelték meg október 16-án. Római katolikus vallású. 1848-ban a bécsi Theresianum növendéke volt. Nőtlen.

1848 szeptemberében beállt az alakuló 18. honvédszászlóaljhoz. Őrmester, december 3-ától (1-jétől) hadnagy, 1849. június 16-ától (máj. 16-ától) főhadnagy alakulatánál, a komáromi várőrségnél. Itt hunyt el betegségben, 1849. augusztus 17-én.

Közlöny, 1848. december 5. (178. sz.) 839. o. és 1849. június 16. (133. sz.) 501. o.; *Szinnyei* 1887. 259. o.; *Nagy* 1857–1868. IX. k. 321. o.; *Kempelen* 1911–1932. VIII. k. 334. o.; *Borovszky* [1903]. 545. o.; MNL OL H 115 2. cs. (sz. n.); uo. A 51751. Szül. akv.

nemes-podhragyai PODHRAGYAY JÓZSEF hadnagy

1814 körül született Szécsényben (Hont megye). Római katolikus vallású.

Egy 1849. február 11-ei kimutatás szerint hadnagy, Bydeskúty Ernő százados, a felső-tiszai (később I.) hadtest tüzérségi tartaléka parancsnokának segédtisztje. Budakeszin halt meg betegségben, 1849. május 14-én.

MNL OL K 57 1868:4913.; HL 1848–49. 13/230.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 208. (Hermann Róbert szíves közlése.)

POLDRUGÁCH SÁNDOR főhadnagy

Poldrugach János és Hertzog Alojzia fia. 1821. november 27-én született Temesváron. Római katolikus vallású.

1848 szeptemberétől a Temes megyei önkéntes nemzetőr csapat főhadnagya, részt vett a szerb felkelők elleni bántó harcokban. December 14-én a Jarkovácnál vívott csatában megsebesült. 1849. március 8-ától (1-jétől) főhadnagy a 28. honvédszászlóaljban az I. hadtestnél. A hadügyminisztérium futaraként Debrecenből bejutott a körülzárt komáromi várba, ezért április 30-án kitüntették a Magyar Katonai Érdemjel 3. osztályával. (Máj. 23-án Pesten elhelyezését kéri zászlóaljától.) Az említett zászlóalj főhadnagyként hunyt el Putnokon, 1849. július 22-én.

Közlöny, 1849. március 11. (50. sz.) 173. o. és május 2. (94. sz.) 346. o.; MNL OL H 75 1849:5212., 19275.; Mormon gyűjt. 1190347. Szül. akv.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 78. (Hermann Róbert szíves közlése.)

POZSGAY (POSGAI) KÁROLY hadnagy

Posgay Károly közbirtokos és Major Katalin fia. 1828. január 27-én született Lovászpatonán (Veszprém megye). Római katolikus vallású. Nőtlen.

1848. szeptember 16-án őrmester lett a Veszprém megyei, illetve az 1. dunántúli önkéntes nemzetőrszászlóaljnál. Részt vett a Jellačić elleni harcokban. November 6-ától hadnagy alakulatánál, a feldunai seregben. 1849. január 30-ától hadnagy az alakulatából szervezett 70. honvédszászlóaljban, a komáromi várórségnél. Itt hunyt el kolerában, 1849. június 14-én.

Közlöny, 1849. január 31. (15. sz.) 51. o.; MNL OL H 75 1849:19932., 23222.; MNL VeVL Pápa város sorozási jegyzőkönyve 1848/49. fol. 22.; szül. akv.-i adatok H. Szabó Lajos történész (Pápa) szívesességéből.

PRANDA VILMOS hadnagy

Pranda András „városi polgár” és Kortsek Rozália fia. 1826 körül született Breznóbányán (Zólyom megye). Evangélikus vallású.

1848 decemberétől őrmester a Zólyom megyében, illetve Besztercén alakuló honvédszászlóaljban. 1849. január 28-ától (16-ától) hadnagy alakulatánál a feldunai

(később VII.) hadtestben. Június 26-án zászlóaljából a 124. számú honvédszászlóalj lett Kmety György ezredes hadosztályában. Ekkor a hadügyminisztérium őt is számba vette, nem tudván, hogy Székesfehérváron már elhunyt kolerában, 1849. június 12-én.

Közlöny, 1849. június 30. (145. sz.) 450. o.; MNL OL H 92 1848:2032.; uo. H 75 1849:20418.; HM HIM KE 9107/Em.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 175. (Hermann Róbert szíves közlése.)

gróf RÁDAY ISTVÁN százados

Ráday László gróf földbirtokos és Wartensleben Ida grófnő fia. 1826. szeptember 17-én született Pesten. Református vallású. 1838–1839-ben a bécsi hadmérnöki akadémián, 1842-től 1844-ig a tullni utásziskolában tanult. 1844-től 1846-ig hadfi a cs. kir. 39. gyalogezredben. 1848-ban gyömrői birtokán élt. Nőtlen.

1848. június 19-én hadnagy lett a Pozsonyban alakuló 4. honvédszászlóaljnál. Augusztustól részt vett a délvidéki harcokban. Szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) főhadnagy a Munkácson szerveződő 21. zászlóaljban. 1848/49. fordulóján a felső-tiszai hadtestben, később az északkelet-magyarországi 19. hadosztályban szolgált alakulatával. Május 23-ától (15-étől) százados a hódmezővásárhelyi újonctelepen szerveződő 102. zászlóaljban. Kiszomborban (Torontál megye) hunyt el kolerában, 1849. augusztus 5-én.

Közlöny, 1848. június 21. (13. sz.) 49. o., szeptember 27. (109. sz.) 560. o. és 1849. május 26. (115. sz.) 429. o.; Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv I. r. 1. k. 202. o.; Goth. Geneal. TB 1866. 685.; *Gudenus* [1990]–1999. IV. k. 227. o.; *Gatti* 1901–1905. I. k. 802. o.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 29/65., MNL OL H 92 1848:400.; uo. A 3302. Hal. akv.

RÉPÁSY MIHÁLY tábornok (vezérőrnagy)

Répásy József közbirtokos és Marusi Olasz Mária fia. 1800. január 26-án született Kemecsen (Szabolcs megye). Református vallású. Jogot végzett Sárospatakon. 1820-tól hadfi, 1822-től hadnagy, 1828-tól főhadnagy, 1834-től százados a cs. kir. 3. dragonyosezredben. 1839-től 1846-ig a magyar nemesi testőrség tanára Bécsben, 1844-től őrnagy. 1846-ban beosztották a Galíciában állomásozó 6. (Württemberg-) huszárezredhez. Nőtlen.

1848 júliusában ezredével hazavezényelték, és a magyar kormány parancsai alá helyezték. Szeptember közepén ezredének három századával beosztották a Jellačić-tyal szemben álló sereghez, a pákozdi csatában a magyar sereg balszárnyának parancsnoka. Október 12-étől honvéd ezredes, szabadságharchoz csatlakozott ezredének parancsnoka, egyben dandár-, majd hadosztályparancsnok lett a feldunai seregben. Az október 30-ai schwechati csatában a sereg (lovasságból álló) balszárnyát vezette. Itt tanúsított helytállásáért (a visszavonulás

fedezése) később kitüntették a Magyar Katonai Érdemjel 2. osztályával (1849. máj. 3.). December 2-ától (nov. 1-jétől) tábornok (vezérőrnagy), a hadügyminisztérium újoncozási és pótlóvazási osztályának vezetője, a honvédsereg lovasságának főfelügyelője. Irányítása alatt folyt az új huszárezredek (13–18.) felállításának és kiképzése, a cs. kir. hadseregben maradt huszárezredek (5., 7. és 12.) pótlása, valamint a régi és az új ezredek kiegészítése. Közben december 27-én az újonc honvéd csapatokból és a Délvidékről felrendelt alakulatokból Budapesten alakuló tartalék sereg (hadtest) parancsnoka lett. Csapataival a főváros feladásakor a Tiszántúlra vonult. 1849. január 18-án hadtestének harcképes alakulatait átadta Perczel Mór tábornok Központi Mozgó Seregének. 1849. január 22-étől Debrecen város katonai parancsnoka. Február elején átvette a Törökszentmiklós és környékén állomásozó Központi Mozgó Sereg parancsnokságát Perczel Mórtól. Március 8-án az említett hadtest parancsnoka Aulich Lajos ezredes lett, így Répásy Debrecenben ismét átvette osztályának irányítását a hadügyminisztériumban. E beosztásában szolgált haláláig – miközben április–májusban ideiglenesen a hadügyminiszteri teendőket is ellátta (Mészáros Lázár lemondását követően, Klapka György megérkeztéig). A szabadságharc végén Szegeden kolerában halt meg, 1849. július 29-én.

Közlöny, 1848. október 13. (125. sz.) 625. o. és 1849. január 24. (9. sz.) 31. o., március 21. (58. sz.) 203. o., május 8. (99. sz.) 365. o.; *Gelich* 1882–1889. I. k. 142–143. o.; *Hellebronth* 1914. 316–317. o.; *Kedves* 2007.; KLÖM XIV. k. 985. o. és XV. k. 939. o.; OSzK Kt Dudás gyűjt. (portréja ui.); ÖStA KA Gb. 6. HR. 1841–1850. 15/84.; HL 1848–49. 41/5. és 16.; uo. Pesti hadb. 1852–10/13.

RÉPÁSSY RUDOLF főhadnagy

1822 körül született Zsegrán (Zsiga, Szepes megye). Római katolikus vallású. 1848-ban pesti lakos, felesége Eisenfels Sarolta.

1848 nyarán a pesti lovas nemzetőrség hadnagyává választották. 1849. január 25-étől (1-jétől) főhadnagy a 14. (Lehel-) huszárezred létszámában és parancsörtsízt, majd hadi pénztárnok Répásy Mihály tábornok mellett. Pesten (Lipótváros) halt meg kolerában, 1849. május 8-án.

Közlöny, 1849. január 27. (12. sz.) 41. o.; MNL OL H 75 1849:8188., 10085.; uo. A 68. Hal. akv.

salamonfalvi RIMANÓCZY KÁLMÁN hadnagy

Rimanóczy Antal cs. kir. huszár őrnagy és Gruber Borbála fia, R. Károly honvéd százados öccse. 1827. július 20-án született Üllőn (Pest megye). Római katolikus vallású. Nőtlen.

1848. szeptember 6-án hadnagy lett a Pest megyei 2. önkéntes nemzetőrzászlóaljban. Ivánka Imre őrnagy dandárjában részt vett a Jellačić elleni harcokban.

1849. január 30-ától hadnagy az alakulatából szervezett 70. honvédszászlóaljban, a komáromi várőrségnél. Ott halt meg tifuszban, 1849. március 15-én.

Közlöny, 1849. január 31. (15. sz.) 51. o.; HL 1848–49. 36. könyv; MNL OL A 5268. Szül. akv.; ÖStA KA MM. Bd. 4648. Pag. 270. (Hermann Róbert szíves közlése.)

alsó- és felsőruttkai RUTTKAY KÁROLY százados

Ruttkay József abonyi postamester és Czipszer Kata fia. 1816. október 21-én született Abonyban (Pest megye). Evangélikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1834-től hadfi a cs. kir. 37. gyalogezredben, és folyamatosan szolgálva 1846-tól a 12. (Nádor-) huszárezred főhadnagya. (József nevű testvére révén Kossuth Lajos sógora volt.) Nőtlen.

1848. október 3-án (1-jén) százados lett az alakuló 18., majd a 49. honvédszászlóaljnál. Vácon halt meg betegségben, 1848. november 25-én.

Közlöny, 1848. október 6. (118. sz.) 597. o.; *Tragor* 1908. 67. o.; *Nagy* 1857–1868. IX. k. 837. o.; ÖStA KA Gb. 12. HR. 1851-1860. 1/39.; Anyakönyvi adatok Szluha Márton szíves közlése alapján.

RUZITSKA ALBERT százados

1824-ben született Nagyszalontán (Bihar megye). Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1842-től közvitéztként, 1846-tól tizedesként, 1848. április 16-ától őrmesteri rangban a cs. kir. 39. (Don Miguel-) gyalogezredben szolgált. Nőtlen.

1848 augusztusában hadnagy, Vas megye Preuszler Antal őrnagy vezette nemzetőrszászlóaljának segédtisztje lett. November 16-ától (15-étől) főhadnagy a honvédsereghez csatlakozott 34. (Vilmos-) gyalogezred 1. zászlóaljánál, a feldunai seregben, 1849 januárjától a felső-tiszai hadtestnél. Március 16-án kérésére leszereltek. Később ismét szolgálatba állt a debreceni térparancsnokságnál. Május 23-ától (jún. 1-jétől) százados. Június 26-án áthelyezték az alakuló 91. honvédszászlóaljhoz. Perczel Mór tábornok törzsének tagjaként Szolnokon hunyt el betegségben, július 23-án.

Közlöny, 1848. augusztus 17. (69. sz.) 335. o., december 23. (196. sz.) 920. o., december 30. (202. sz.) 951. o. és 1849. március 14. (52. sz.) 181. o., május 26. (115. sz.) 429. o., június 8. (126. sz.) 473. o.; MNL OL H 92 1848:2448.; uo. H 75 1849:8004., 6053., 10623., 19604.; HL 1848–49. 14/138.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 26/198.; uo. MM. Bd. 4647. Pag. 332.

SCHAEFFER (SCHÄFFER) JÁNOS hadnagy

Őrmester, 1849. február 8-ától (jan. 15-étől) hadnagy a 35. (Zrínyi-) honvédszászlóaljban. Jászárokszálláson hunyt el kolerában, 1849. június 29-én.

Közlöny, 1849. február 11. (25. sz.) 89. o.; MNL OL K 57 1867:462.

SCHAUMBURG, FRIEDRICH főhadnagy

Apja könyvkereskedő volt. 1828. december 12-én született Bécsben. Római katolikus vallású. 1841-től a bécsi hadmérnöki akadémia hallgatója. 1847-től hadnagy a 60. (Wasa-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez, és főhadnagy lett (okt. 27-étől). Az ezred észéki várórséghez kikülönített osztályánál szolgált. December közepén kilépett a honvédseregből.

Bécsben halt meg vizsgálati fogsága idején, 1849. május 9-én.

Gatti 1901–1905. I. k. 824. o.; MNL OL H 75 1848:9270., 12942.; ÖStA KA Gb. 60. LIR. 1841-1850. 34/4.

SCHÉNER DÉNES főhadnagy

Schener György, Csongrád megye főmérnöke és Nagy Rozália fia, S. Gyula honvéd hadnagy testvére. 1824. augusztus 19-én született Hódmezővásárhelyen. Római katolikus vallású. 1848. május 2-án Csongrád megye útbiztosává választották.

1849. április 19-étől (1-jétől) főhadnagy a Csongrád megyében alakult önkéntes zászlóaljnál, mellyel részt vett a délvidéki harcokban. Június 7-étől az alakulatából szervezett (de sorszámot már nem kapott) honvédzászlóalj főhadnagya. Perlaszon halt meg kolerában, 1849. július 9-én.

Pesti Hírlap, 1848. március 31. (15. sz.) 279. o.; *Közlöny*, 1849. július 8. (29. sz.) 115. o.; MNL OL H 75 1849:9988., 20352.; uo. A 5085. Szül. akv.; ÖStA KA MM. Bd. 4646. Pag. 305. (Hermann Róbert szíves közlése.)

SCHLUGA JÁNOS báró, százados

Schluga Ignác báró és Lahner Magda fia. 1805. november 22-én született Besztercebányán. Német anyanyelvű, római katolikus vallású. A Selmeci Akadémia bányász szakán végzett. Nyugalmozott cs. kir. hadnagy (1828-tól 1840-ig a 3. vadászzászlóaljban és a 23. gyalogezredben szolgált). 1848-ban Zólyom megyében élt.

1848. október 10-én (1-jén) főhadnaggyá nevezték ki az alakuló 17. honvédzászlóaljhoz, de a Zólyom megyében szerveződő (Ruttkay István alispán alakította) zászlóaljnál lett az. Közreműködött az északnyugat-magyarországi harcokban. 1849. január 30-ától (1-jétől) százados a 64. honvédzászlóaljja lett alakulatánál, a komáromi várórségnél. 1849. január 15-étől a vár élelmiszerraktárának főfelügyelője. Betegségben hunyt el, március 25-én.

Közlöny, 1848. október 11. (123. sz.) 617. o. és 1849. január 31. (15. sz.) 51. o.; MNL OL H 92 1848:4791.; uo. H 75 1849:1567.; uo. C 981. Szül. akv.; ÖStA KA Conduite-Listen 23. LIR. 1839.; uo. Lieutenant 62/129.

SCHUCHHARD, EDUARD százados

Schuchhard János cs. kir. főhadnagy és Morecz Katalin fia. 1814-ben született Račán (Szentgyörgyi határőrezred, Horvátország). Római katolikus vallású. 1831-ben hadfi lett a cs. kir. 5. határőr-, majd folyamatosan szolgálva 1847-től főhadnagy a háromszéki 15. (2. székely) határőrezredben. Nőtlen.

1848 októberében ezrede Háromszéken levő részével csatlakozott a honvédsereghez, részt vett a szék önvédelmi harcában. 1849. február 21-étől (15-étől) százados ezrede 1. zászlóaljánál, mellyel a hónap végén közreműködött az Észak-Erdélybe tört császári Urban-hadoszlop kiverésében. Alakulatával (amely áprilisban a 83. honvédszászlóalj lett) később a besztercei hadosztályban szolgált. Borgótián hunyt el betegségben, 1849. május 12-én.

Közlöny, 1849. március 27. (63. sz.) 303. o.; *Nagy* 1896. XVII. o.; MNL OL H 75 1849:14135., 21688.; ÖStA KA Conduite-Listen 15. GIR-1847.

SIMON ANDRÁS alezredes

Nemes Simon László iparosmester és Sarotár Anna fia. 1794. február 16-án született Kiscellen (Vas megye). Római katolikus vallású. Jogot végzett. 1817-ben közvitéz lett a cs. kir. 19. gyalogezredben. Folyamatosan szolgálva 1845-től alszázadosi, 1848. július 18-ától pedig főszázadosi rendfokozatban a 48. (Ernö-) gyalogezred 3. zászlóaljánál szolgált. Nőtlen.

A magyar kormány alá rendelt alakulatával júliustól a drávai horvát határt őrizte. Szeptemberben, a Jellačić előli visszavonulást követően részt vett a pákozdi csatában, majd a horvát sereg üldözésében. Október 27-étől (16-ától) honvéd őrnagy, zászlóaljának parancsnoka a feldunai seregben. Kiténtette magát a december 16-ai nagyszombati ütközetben. 1849. január 5-én (1848. dec. 16-án) Görgei tábornok alvezredessé léptette elő, és a feldunai sereg (később VII. hadtest) törzsdandárjának (a „főhadiszállás hadoszlopának”) parancsnoka lett. (Előléptetését a hadügyminisztérium április elején hagyta jóvá.) Kerecsenden hunyt el szélütésben, 1849. március 30-án.

KLÖM XIII. k. 277., 290–291., 582., 868. o.; MNL OL H 75 1849:10623.; *Balogh – Szluha* 1998. 284. o.; *Breit* 1897–1899. II. k. 40. o.; *Wacquant* 1900. 360., 362. o.; MNL OL A 4422. Szül. akv.; ÖStA KA Gb. 48. LIR. 1841-1850. 29/105.; uo. MM. Bd. 4647. Pag. 181. (Hermann Róbert szíves közlése.)

sóvári SOÓS ISTVÁN hadnagy

Soós János és Balogh(i) Mária fia. 1820. augusztus 9-én született Kassán. Római katolikus vallású.

1848. december 2-ától (1-jétől) hadnagy, Madarassy Miklós Zemplén megyei nemzetőr őrnagy segédtisztje. Egy 1849. április 9-ei jelentés szerint „meghalálozott”.

Közlöny, 1848. december 3. (176. sz.) 829. o.; MNL OL H 75 1849:9697.; uo. C 1173. Szül. akv.

SPLÉNY MIHÁLY báró nemzetőr őrnagy

Splény Ferenc báró cs. kir. altábornagy és Matskássy Anna fia. 1803. augusztus 5-én született Kolozsváron. Római katolikus vallású. Őrnagyi címmel kilépett cs. kir. főszázados (1821-től 1837-ig szolgált, utoljára a 11. huszárezredben). 1848-ban földbirtokos és főszolgabíró volt Alsó-Fehér megyében. 1838-ban megnősült, felesége báró Kemény Kata (meghalt Budapesten, 1880-ban), két gyermek apja.

1848. június 20-ától a kolozsvári nemzetőrség megbízott szervezője, július elején alparancsnoka. Október 30-án (16-án) a város nemzetőr őrnagya lett. Kolozsvár visszafoglalását (dec. 24.) követően egy ideig a város katonai térparancsnoka, majd ismét nemzetőrségének parancsnoka. Pesten halt meg kolerában, 1849. június 25-én.

Közlöny, 1848. november 3. (146. sz.) 709. o.; HL Pesti hadb. 1852-10/12.; *Splény* 1984. I. k. 109–111., 162., 275. o.; *Szilágyi* 1898. 416. o.; *Süli* 2011. 23. o.; *Gudenus* [1990]–1999. III. k. 347–348. o.; ÖStA KA Conduite-Listen Nr. 564. (11. HR. 1836.); MNL OL 6458. Szül. akv.

STADLER, JOSEF hadnagy

1821-ben született Gumpendorfban (Bécs elővárosa). Római katolikus vallású. 1841-től a cs. kir. tűzszerészkarban, majd az 5. (Bervaldo-) tüzérezredben szolgált. Nőtlen.

1848 novemberében átlépett a honvéd tüzérséghez. Tüzemester, 1849. június 13-ától (1-jétől hadnagy a bácskai IV. hadtest tizenkétfontos ütegénél. Törökbecsén hunyt el kolerában, 1849. július 6-án.

MNL OL H 75 1849:23824., 31207.; ÖStA KA Gb. 5. FAR. 1841-1854. 50/73.; uo. MM. Bd. 4646. Pag. 283. (Hermann Róbert szíves közlése.)

STALLER KÁROLY lásd AUERSPERG

STEININGER, GEORG százados

1793-ban született Jetzelsdorfon (Alsó-Ausztria). Osztrák nemzetiségű. 1812-ben közzvitéz lett a cs. kir. 4. vértesezredben, 1831-től hadnagy, 1848. május 16-ától főhadnagy a szekereszkar pesti parancsnokságán. Nőtlen.

Októberben intézményével a honvédsereg kötelékébe került. November 8-ától (16-ától) százados az említett intézménynél. Decemberben gyógyíthatatlan betegként szabadságolták. Pesten hunyt el, 1849. január 22-én.

ÖStA KA Gb. Fuhrw. Korps; MNL OL H 75 1848:9364., 10416., 11799.; HL Abszolutizmuskori gyűjt. 164. cs. 24.

SÜLLEY IMRE főhadnagy

Uradalmi gazdasági írnok volt Fóton (Pest megye) a gróf Károlyi birtokon.

1848. november 25-én (dec. 1-jén) számvevő hadnaggyá nevezték ki a 47. honvédszászlóaljhoz. November 30-án áthelyezték a 16. (Károlyi-) huszárezredhez. Számvevő főhadnagy uo. Kiskunmajsán halt meg kolerában, 1849. július 18-án.

Közlöny, 1848. november 27. (170. sz.) 805. o. és december 2. (175. sz.) 825. o.; MNL OL H 75 1849:24953.

SZABÓ MIHÁLY hadnagy

1816-ban született Diósgyőrben (Borsod megye). Evangélikus vallású, de 1842-ben áttért a római katolikus hitre. Csizmadiamesterséget tanult. 1834-ben közvitész, 1839-ben örvezető, 1843-ban tizedes lett a cs. kir. 34. (Vilmos-), magyarországi sorozású, vulgárisan Porosz hercegeként említett gyalogezrednél.

1848 őszén ezrede 1. zászlóaljával csatlakozott a honvédsereghez. Őrmester, 1849. március 13-ától (1-jétől) hadnagy alakulatánál (a későbbi 112. honvédszászlóaljnál) a feldunai hadseregben, a III. hadtestnél. Meghalt betegségben Pesten, 1849. június 1-jén.

Közlöny, 1849. március 15. (53. sz.) 185. o.; HL 1848–49. 16/331.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1850. 4/154.; uo. MM. Bd. 4646. Pag. 123. (Hermann Róbert szíves közlése.)

SZALAY LÁSZLÓ hadnagy

Szalay János és Török Klára fia. 1825. június 19-én született Kecskeméten. Református vallású. 1848-ban mérnök volt. Nőtlen.

A szabadságharcban a honvéd tüzérségnél szolgált. Tüzemester, 1849. március 6-ától (1-jétől) hadnagy egy hatfontos ütegnél, a felső-magyarországi (később IX.) hadtestben. Kiskunfélegyházán halt meg kolerában, 1849. július 12-én.

Közlöny, 1849. március 7. (46. sz.) 159. o.; MNL OL H 75 1849:36701.; uo. A 692. Szül. akv.

szemerei SZEMERE LÁSZLÓ nemzetőr őrnagy

Szemere István közbirtokos, megyei alispán és Máriássy Klára fia. 1793-ban született Kisazaron (Zemplén megye). Református vallású. Jogot végzett Sárospatakon. 1848-ban nyugalmazott cs. kir. őrnagy (1813-tól 1843-ig a 6. huszárezredben szolgált). Nőtlen.

1848. június 19-én kinevezték a Hajdú-kerületben alakuló lovas nemzetőrség őrnagyává. Debrecenben hunyt el betegségben, 1848. július 21-én.

Közlöny, 1848. június 22. (14. sz.) 53. o. és augusztus 6. (58. sz.) 273. o.; *Urbán* 1973. 389., 392. o.; ÖStA KA Gb. 6. HR. 1841-1848. 2/19.; *Zarándy* 1910. (portré ui.); *Nemesi évkönyv* 1935. 248. o. (portré); *Pizzighelli* 1901.

keresztesi SZENDE KÁLMÁN hadnagy

Szende (1839-ig Frummer) Zsigmond volt cs. kir. főhadnagy, közbirtokos, táblabíró és Liszka Fanni fia, Sz. Béla honvéd százados öccse. 1830 körül született Lugoson (Krassó megye). Római katolikus vallású. 1848-ban diák. Nőtlen.

1848 júniusában közvitéz lett a Pest-Budán alakuló 1. honvédszászlóaljban. Szeptembertől Jellačić ellen harcolt, őrmesterré léptették elő. December 16-án a hadügyminisztérium hadnaggyá nevezte ki a szerveződő 58. honvédszászlóaljba, de már előbb Pozsonyban meghalt tüdőbajban, 1848. november 17-én.

Közlöny, 1848. július 9. (30. sz.) 119. o. és 1849. január 16. (2. sz.) 5. o.; *Nagy* 1857–1868. IV. k. 285. o.; *Kempelen* 1911–1932. V. k. 201. o.; HL 1848–49. 70. könyv. Hal. akv.

SZENTPÉTERI MIKLÓS százados

1826 körül született Kolozsváron. Örmény eredetű magyar nemességet nyert család sarja. Római katolikus vallású. Sz. Imre honvéd százados és Sz. Ferenc honvéd hadnagy testvére.

Előbb a Közép-Szolnok megyei nemzetőrség hadnagya, majd 1848 októberében őrmester lett a Szilágysomlyón alakuló 31. honvédszászlóaljban. December 5-étől (1-jétől) hadnagy alakulatánál, Bem tábornok seregében. 1849. február 12-étől (1-jétől) főhadnagy a Kolozsvárott szerveződő 73. zászlóaljnál. Március 13-ától (1-jétől) százados ugyanott. A dési katonai kórházban hunyt el betegségben, 1849. április 29-én.

Közlöny, 1848. december 7. (180. sz.) 851. o. és 1849. február 13. (27. sz.) 95. o., március 14. (52. sz.) 181. o.; *Szongott* 1898–1901. II. k. 471. o.; *Kádár* 1896. 220. o.; *Varga* 2000. 234. o.; MNL OL H 92 1848:6662.; uo. H 75 1849:15718.; uo. K 57 1867:1862.

négyesi SZEPESSY KÁLMÁN főhadnagy

Szepessy József Borsod megyei adószedő és Gencsy Zsófia gyermeke. 1827-ben született. 1848-ban ügyvéd volt és nőtlen. (Felesége később P. Szathmári Anna lett).

1848 őszén a Borsod megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj hadnagya, illetve szeptember 15-étől főhadnagy-segéd tisztje, részt vett a Jellačić elleni hadjáratban. Alakulatával (melynek vállalt szolgálati ideje letelt) november végén hazatért. Ismeretlen dátummal még 1849-ben elhunyt betegségben.

Közlöny, 1848. szeptember 18. (101. sz.) 511. o.; MNL OL H 92 1848:3840.; *Nagy* 1857–1868. X. k. 670., 673. o.; *Nemesi Évkönyv* 1925–1926. 283. o.; *Turul*, 11. (1893) 143. o.

szunyoghi SZUNYOGH MANÓ hadnagy

Szunyogh Salamon közbirtokos és Apagyi Mária fia. Ibronyban (Szabolcs megye) született 1823. július 20-án, és Leveleken keresztelték meg augusztus 5-én a római katolikus vallásra. Nőtlen.

1848 szeptemberétől a Szabolcs megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj, november-től a 48. honvédszászlóalj katonája. Örmester, 1849. február 12-étől (1-jétől) hadnagy alakulatánál, a II. hadtestben. Tótmegyeren (Nyitra megye) hunyt el kolerában, 1849. június 9-én.

Közlöny, 1849. február 13. (27. sz.) 95. o.; *Borovszky* [2012]. 483., 534. o.; MNL OL H 75 1849:20936.; uo. A 862. Szül. akv.; anyakönyvi adatok Benda Gyula szíves közlése alapján.

TAKÁCSY JÓZSEF főhadnagy

1825 körül született. Római katolikus vallású. Nőtlen.

1849. március 4-étől (febr. 1-jétől) főhadnagy és dandár-segédtszt a komáromi várórségnél, az 57. honvédszászlóalj tiszti létszámában. Komáromban hunyt el tifuszban, 1849. április 8-án.

MNL OL H 75 1849:4618., 19932.; ÖStA KA MM. Bd. 4648. Pag. 280. (Herman Róbert szíves közlése.)

TERSZTYÁNSZKY JÓZSEF főhadnagy

1817 körül született. Evangélikus vallású.

1848. szeptember 10-én (7-én) főhadnagy lett a Veszprém megyei-, illetve 1. dunántúli önkéntes nemzetőrzászlóaljban. Kosztolányi Mór őrnagy dandárjában részt vett a Jellačić elleni hadjáratban. Alakulatával később a feldunai seregben szolgált. 1849. január 30-ától főhadnagy a csapattestéből szervezett 70. honvédszászlóaljban, a komáromi várórségnél. Később áthelyezték a 46. zászlóaljhoz. Komáromban halt meg betegségben, 1849. május 5-én.

Közlöny, 1849. január 31. (15. sz.) 51. o.; MNL OL H 92 1848:8140.; uo. H 75 1849:19932.; uo. Hal. akv.

T(H)URY JÓZSEF százados

1810-ben született Egerben. „Óhitű” (azaz görögkeleti, vagy görögkatolikus vallású) volt. Előbb kereskedő. 1828-tól közvitéz, folyamatosan szolgálva 1846-tól főhadnagy a cs. kir. 1. (Császár-) huszárezredben. Nőtlen.

1848 nyarán ezredével részt vett a délvidéki, szerb felkelők elleni harcokban, októberben csatlakozott a honvédsereghez. November 9-étől (1-jétől) alszázados. 1849. január 9-étől (1-jétől) századkapitány ezredénél a feldunai hadtestben, majd a Központi Mozgó Seregben. Február 5-én két hónap betegszabadságot kapott, Székelyhídra vonult. Miskolcon halt meg betegségben, 1849. április végén.

Közlöny, 1849. január 16. (2. sz.) 5. o.; MNL OL H 75 1848:9422., 1849:237., 11204., 15255.; uo. H 92 1848:5857.; HL 1848–49. 12/280. és 16/222.; ÖStA KA Gb. 1. HR. 1841-1850. 1/186.

TICHY JÁNOS (IMRE) hadnagy

Tichy Pál városi polgár és Madva Xintia fia. 1807. szeptember 30-án született Szakolcán (Nyitra megye). Római katolikus vallású. 1848-ban nőtlen.

1848. december 16-án hadnagy lett a Veszprém megyei 1. dunántúli önkéntes nemzetőrzászlóaljnál, a feldunai seregben. 1849. január 30-ától hadnagy a csapattestéből szervezett 70. honvédszászlóaljban, a komáromi várőrségnél. Később áthelyezték a várőrség hadmérnöki karához. Betegségben hunyt el 1849-ben, ismeretlen dátummal.

Közlöny, 1849. január 31. (15. sz.) 51. o.; MNL OL H 75 1849:19932.; uo. Szül. akv.; HL 1848–49. 36. könyv.

TÓBIÁS DÁNIEL hadnagy

Tanulmányait a Sárospataki Református Kollégiumban végezte.

1848 szeptemberében beállt a Szabolcs megyében alakuló önkéntes nemzetőrzászlóaljba. Októberben részt vett Jellačić tartalék hadtestének ozorai lefegyverzésében. Novembertől őrmester, 1849. február 12-étől (1-jétől) hadnagy a 48. honvédszászlóaljja lett alakulatánál, Perczel Mór tábornok drávai hadtestében, illetve a Központi Mozgó Seregnél, majd az abból alakult II. hadtestben. Tüdőgyulladásban hunyt el június elején az esztergomi katonai kórházban.

Közlöny, 1849. február 13. (27. sz.) 95. o.; *Karsa* 1993. 161–163. o.

TROMBETTA, KARL hadnagy

Leibnitzben született (Stájerország). Római katolikus vallású. Egy ideig a bécsújhelyi katonai akadémián tanult, illetve altisztként a cs. kir. hadseregben szolgált. 1848-ban technikus. Az októberi bécsi forradalomban az egyetemi légió századosa volt. A császáriak elfogták, de 1849. május 26-án szabadon engedték. Nőtlen.

Kiszabadulása után Magyarországra szökött, és szolgálatra jelentkezett a honvédseregbe. Június 30-án (16-án) hadnaggyá nevezték ki a 2. utászászlóalj állományába, illetve parancsörtiszt lett Török Ignác tábornok, a honvéd mérnökparancsnok mellett. Július 15-én Szolnoknál a Tiszába fulladt.

Közlöny, 1849. július 18. (152. sz.) 564. o.; MNL OL H 75 1849:23626., 25241.

UJJ FERENC hadnagy

1831-ben született Bábán (Vas megye). 1848-ban diák volt. Nőtlen.

1848. szeptember 7-étől a Veszprém megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj katonája. Részt vett a Jellačić elleni harcokban. Alakulatával később a feldunai

seregben szolgált. 1849 januárjától őrmester a csapatából szervezett 70. honvédszászlóaljban, a komáromi várőrségnél. Július 25-étől (jún. 20-ától) a hadügyminisztérium hadnaggyá léptette elő, de már július 4-én elhunyt kolerában Komáromban.

Közlöny, 1849. augusztus 11. (165. sz.); MNL OL H 75 1849:21057., 31389.; ÖStA KA MM. Bd. 4648. pag. 368. (Hermann Róbert szíves közlése.)

UJLAKI GUSZTÁV (MIKLÓS) főhadnagy

1845-ben befejezte jogi tanulmányait a Nagyenyedi Református Kollégiumban.

A szabadságharcban őrmester, 1848. december 11-étől (1-jétől) hadnagy, 1849. március 25-étől (febr. 16-ától) főhadnagy a Kolozsváron alakult 11. honvédszászlóaljban, az erdélyi seregnél. Gyulafehérváron halt meg betegségben, 1849 nyarán.

Közlöny, 1849. január 14. (1. sz.) 2. o. és március 27. (63. sz.) 223. o.; MNL OL K 57 1868:3534.; *Jakó* 1979. 247. o.

VÁRDAY KÁROLY hadnagy

Tűzmester, 1849. június 1-jétől hadnagy az Országos Tüzérségi Főhadszer Hivatalnál Nagyváradon, majd a komáromi várőrségnél. Komáromban halt meg betegségben, 1849. szeptember 9-én.

Közlöny, 1849. június 10. (128. sz.) 481. o.; *Szinnyei* 1887. 324. o.

VASVÁRY PÁL főhadnagy

Vasváry Pál közbirtokos, Kecskemét város tanácsnokának és Orbán Juliannának a fia. 1821. május 31-én született Kecskeméten. Református vallású. Előbb kereskedő. 1843-ban beállt a cs. kir. 9. (Miklós-) huszárezredbe, ahol 1848-ban tizedesként szolgált. Nőtlen.

1848 szeptemberében kitüntette magát a Jellačić elleni harcokban. November 24-étől (16-ától) hadnagy, a Zala megyei 56. honvédszászlóalj segédtisztje. 1849. június 16-ától (máj. 16-ától) főhadnagy alakulatánál a II. hadtestben. Június 16-án a peredi ütközetben ismét kitüntette magát. Július 17-én áthelyezték a 14. (Lehel-) huszárezredhez, de már július 9-én elhunyt kolerában Komáromban.

Közlöny, 1848. november 17. (160. sz.) 765. o., november 27. (170. sz.) 805. o. és 1849. június 16. (133. sz.) 502. o.; MNL OL H 92 1848:6984.; uo. H 75 1849:22450.; uo. A 692. Szül. akv.; ÖStA KA Gb. 9. HR. 1841-1848. 12/172.

VECSEY MIKLÓS főhadnagy

Nemes Vecsey Károly református lelkész és Tóth-Pápay Ágnes fia. 1830. május 20-án született Tatán (Komárom megye). 1846-tól 1848-ig a Pápai Református Kollégium diákja. Nőtlen.

1848. november 11-én a Buttler Sándor (Alexander) gróf vezette 18. (a későbbi 54.) honvédszászlóalj őrmestereként hadnagyi rangért folyamodott a hadügyminisztériumhoz Pozsonyból. 1849. június 14-étől (máj. 16-ától) hadnagy az 54. zászlóaljnál a II. hadtestben. Augusztus 29-étől (26-ától) főhadnagy a 202. zászlóaljban, a komáromi várórségnél. Ott halt meg kolerában, 1849. szeptember 4-én.

Közlöny, 1849. június 16. (133. sz.) 501. o.; *Színnyei* 1887. 322. o.; MNL OL H 92 1848:8566.; uo. A 1563. Szül. akv.; *Köblös* 2015. 317., 897. o.

VELENC(Z)EI GYULA hadnagy

1829 körül született Nyíregyházán. Római katolikus vallású. Nőtlen.

1848 szeptemberében beállt a Szabolcs megyében alakuló önkéntes nemzetőrzászlóaljhoz. Alakulatával Perczel Mór tábornok drávai hadtestében, 1849 januárjától a Központi Mozgó Seregben, majd az ebből lett II. hadtestben szolgált. Tizedes, 1849. május 28-ától (16-ától) hadnagy a Bocskai-zászlóaljnál (a későbbi második 52. honvédszászlóaljban), az említett hadtestben. Tésen (Veszprém megye) hunyt el betegségben, 1849. augusztus 19-én.

MNL OL H 75 1849:19671.; uo. A 3707. Hal. akv.; HL 1848–49. 30/310 a.

viski VERÉCZY KÁROLY hadnagy

1827 körül született Máramarosszigeten.

1849. február 16-ától hadnagy a Máramaros megyei önkéntes, május 13-ától az előbbiből szervezett 105. honvédszászlóaljban. Alakulatával végig az északkelet-magyarországi seregtestben (1849 nyarán az ebből lett Kazinczy-hadosztályban) szolgált. Nagybányán halt meg betegségben, 1849. augusztus 16-án.

Borovszky [1908]. 292. o.; *Közlöny*, 1849. május 5. (98. sz.) 364. o.; MNL OL H 75 1849:11140.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 76. (Hermann Róbert szíves közlése.)

VIDOVITS LÁSZLÓ hadnagy

Nemes Vidovits Ferenc Békés megyei főszolgabíró és Kállay Zsuzsanna fia, V. Ferenc honvéd főhadnagy (?) testvére. Római katolikus vallású. 1831. április 1-jén született Szarvason (Békés megye). 1848-ban diák. Nőtlen.

1848. november 10-én (okt. 1-jén) hadnagy lett a 48. honvéd- (előbb Szabolcs megyei önkéntes nemzetőr-) zászlóaljban. A pesti ludovíceumi kórházban halt meg kolerában, 1849. május 24-én.

Nagy 1857–1868. XII. k. 183. o.; *Borovszky* [2012]. 537. o.; MNL OL H 75 1849:19671.; uo. A 3332. Szül. akv.; HL 1848–49. 31/516. és 36. könyv; uo. *Persoonalia Aggházy Kamil gyűjt.* 200. d. (sz. n.)

VOLP FERENC főhadnagy

1818-ban született Serethen (Szeretvásár, Siret, Bukovina). Római katolikus vallású. A szatmári ezred-nevelőintézetben végzett. 1836-tól közvitéz, 1845-től tizedes, 1848. április 12-étől őrmester a cs. kir. 39. (Don Miguel-) gyalogezredben. Nőtlen.

Ezredével 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcolt, ősszel csatlakozott a honvédsereghez. 1849. január 4-étől (1-jétől) hadnagy, majd főhadnagy és ezredének segédtisztje. Ismeretlen dátummal elhunyt a péterváradai várórségnél, 1849-ben.

MNL OL H 75 1849:184., 27066.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 8/182.

WALDMANN JÓZSEF hadnagy

1827 körül született Pozsonyban. Római katolikus vallású. Nőtlen.

Tizedes (?), 1849. január 14-étől (1-jétől) hadnagy az olasz legénységű cs. kir. 16. (Zanini-) gyalogezred honvédsereghez csatlakozott 2. zászlóaljánál. Április elején áthelyezték az alakuló olasz légióhoz. Debrecenben meghalt tüdőgyulladásban, 1849. április 14-én.

Közlöny, 1849. február 1. (16. sz.) 55. o.; *Berkó* 1929. 14. o.; MNL OL H 75 1849:1721., 10209., 19932.; HL 1848–49. 16/132. és 70. könyv.

ZÁMBORY FERENC főhadnagy

1802 körül született Kassán. Római katolikus vallású. 1848-ban uradalmi gazdatiszt volt a Bihar megyei Létán. Nős.

1849. július 21-étől (jún. 20-ától) hadnagy Reviczky László őrnagy Bihar megyében alakult önkéntes vadászcsapatánál. A zarándi „hadosztály” (helyesen dandár) kötelékében részt vett a román felkelők elleni harcokban. Nagyváradon hunyt el kolerában, 1849. július 23-án.

Közlöny, 1849. július 24. (157. sz.) 581. o.; MNL OL K 57 1868:2830., 4957.; ÖStA KA MM. Bd. 4649. Pag. 168. (Hermann Róbert szíves közlése.)

réthei ZÁMBORY JÓZSEF főhadnagy

Zámbory József, Kassa város hadnagya (1849) és Antalffy Karola fia, Z. Emil honvéd őrnagy bátyja. 1821. május 28-án született Kassán. Római katolikus vallású. 1848-ban ügyvéd. Nőtlen.

1848. október 20-ától (16-ától) hadnagy a Kassán alakuló 20. honvédzászlóaljban. 1848/49 fordulóján részt vett a felső-tiszai harcokban. 1849. március 18-ától (16-ától) főhadnagy a Bihar megyei Kabán újjáalakuló zászlóaljánál. Meghalt aznap (18-án) uo. betegségben.

Közlöny, 1848. október 21. (133. sz.) 657. o. és 1849. március 21. (58. sz.) 203. o.; MNL OL H 75 1849:7383., 11217.; uo. C 1173. Szül. akv.; HL 1848–49. 70. könyv.

ZSIGA SÁMUEL hadnagy

Moczó Zsiga Sámuel és Szőcs Sára fia. 1819. augusztus 19-én született Kunmadason. Református vallású. Kovácsmesterséget tanult. 1841-től (1848-ban is) közvéltész volt a magyar cs. kir. 12. (Nádor-) huszárezrednél Csehországban. Nőtlen.

1848. október 21-én századával, Sréter Lajos százados vezetésével megszökött, hazatért, és csatlakozott a honvédsereghez. November 1-jétől tizedes ezrede első osztályánál, a feldunai seregben. Később őrmester. 1849. június 23-án Üchtritz Emil báró, alezredes hadnaggyá terjesztette fel az ezred újonnan alakult osztályához. Újaradon hunyt el kolerában, 1849. augusztus 9-én.

MNL OL H 92 1848:7381.; uo. H 75 1849:32503.; HL 1848–49. 13/425.; ÖStA KA Gb. 12. HR. 1841-1850. 10/158.; uo. MM. Bd. 4647. Pag. 51. (Hermann Róbert szíves közlése.); Szül. akv. adat Becskerek László szíves közlése alapján.

II. A fegyverletételt követően elhunyt tisztek

ALMÁSSY JÁNOS százados

Almássy János és Jurasin Mária fia. 1801. október 4-én született Gölnicen (Szepes megye). Magyar nemes. Evangélikus vallású. 1822-ben beállt a 60. gyalogezredhez. 1836-tól zászlós a 4. helyőrségi zászlóaljnál, 1843-tól hadnagy az óbudai katonai ruházati bizottmánynál. Felesége Viru Mária.

1848. október 19-étől (16-ától) honvéd főhadnagy, a miskolci katonai ruházati raktár parancsnoka. 1849. február 10-étől (1-jétől) százados és osztályvezető az Országos Ruházati Bizottmánynál Nagyváradon. A világosi fegyverletételnél fogásba esett. A sarkadi hadifogolytáborban halt meg betegségben, 1849. augusztus 20-án.

Közlöny, 1848. október 2. (114. sz.) 582. o. és 1849. február 13. (27. sz.) 95. o.; MNL OL H 75 1848:1435.; HL 1848–49. 51/17.; ÖStA KA Gb. 60. LIR. 1820-1840. 1/5. és Monteurs Kommission zu Altofen 1841-1850. 2/39.; Mormon gyűjt. 1739088. Szül. akv.; Sarkadi Római Katolikus Egyház Hal. akv. 1832–1878.

BREZECSKÓ DÁVID FERENC százados

Prezetska (!) János iparos és N. Eszter fia. 1798. április 9-én született Székesfehérváron. Római katolikus vallású. Jogot és államgazdasági tanulmányokat végzett Bécsben. Volt hadfi (hét évig a 19. gyalogezredben szolgált), 1832-től uradalmi gazdatiszt. 1848. ua. a gr. Hartig családnál. Nős, egyik fia honvéd a szabadságharcban.

1848. november 25-étől (16-ától) számvevő hadnagy a honvédsereg Tüzérségi Főhadser Hivatalnál Pesten, 1849 januárjától Nagyváradon. (Közben dec. 1-jével főhadnagy lett.) 1849. május 16-ától százados és számvevő főnök uo., július

közepétől Aradon. 1849. augusztus 19-én a dévai fegyverletételnél fogságba esett, néhány nappal később elhunyt Szászvároson.

Közlöny, 1848. november 27. (170. sz.) 805. o. és 1849. július 17. (151. sz.) 560. o.; MNL OL H 75 1849:2340., 8949.; uo. K 57 1867:463., 1868:786.; uo. A 565. Szül. akv.

BRÜCKNER, FRANZ százados

1796-ban született Kremsierben (Kromeríz, Csehország). Német nemzetiségű. Római katolikus vallású. 1812-től hadiírnök a 8. vértesezredben, 1831-től számvevő főnök a 7. huszárezrednél. E beosztásában 1842-től százados. 1822-től felesége Gallé Anna (Gallei Katalin?, meghalt Aradon, 1849. szept. 15.)

1848 őszén magyarországi sorozású ezredének itthon állomásozó tartalék századával a honvédsereg kötelékébe került. A szabadságharc folyamán az újrászervezett 7. huszárezred számvitelét vezette Bihardiószegen. 1849. augusztus 16-án jelentkezett a császáriaknál, de még azon hónap 27-én Aradon betegségben elhunyt.

MNL OL H 75 1849:8155.; ÖStA KA Gb. 7. HR. 1841-1860. 6/44.; Aradi Ferencs Plébánia Hal. akv.

DÓKUS ANTAL hadnagy

1816 körül született. Római katolikus vallású.

Örmester, 1849. január 1-jétől hadnagy a Zala megyei 47. honvédszászlóaljnál, a Központi Mozgó Seregben. Február 16-ai és június 22-ei kimutatás szerint tifuszos beteg Miskolcon. Tótszentmártonban (Zala megye) hunyt el tifuszban, 1849. szeptember 24-én.

Közlöny, 1849. február 2. (17. sz.) 59. o.; MNL OL H 75 1849:23086.; HL 1848–49. 51/170.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 349. (Hermann Róbert szíves közlése.)

füzesséri és tövisi FÜZESSÉRY GYULA főhadnagy

1825-ben született Beregszászon (Bereg megye). Római katolikus vallású. Nőtlen.

1848 júniusában honvéd önkéntes lett. Október 15-étől (1-jétől) hadnagy a 31. zászlóaljnál Erdélyben. 1849 februárjától (jan. 16-ától) főhadnagy a Tasnádon szerveződő 67. honvédszászlóaljnál. Áprilisban áthelyezték az egri újonctelepre, végül júliusban a 131. honvédszászlóaljba osztották be. A világosi fegyverletétel után Sarkadon elhunyt kolerában, 1849. augusztus 24-én.

Közlöny, 1848. október 16. (128. sz.) 635. o. és 1849. január 24. (9. sz.) 31. o., március 27. (63. sz.) 223. o.; MNL OL H 75 1849:11197., 19837., 31114.; HL 1848–49. 40/134.c.; Sarkadi Római Katolikus Plébánia Hal. akv. 1832–1878.

HÁHN (1848-ig HAHN) KÁZMÉR alezredes

1817-ben született Jarosławban (Galícia). Német vagy magyar nemzetiségű (nyelvismerete alapján). Római katolikus vallású. A nagyváradai ezred-nevelőintézetben végzett. 1834-től közvitéz, 1845-től alhadnagy, 1848. július 1-jétől hadnagy a 37. (Máriássy-) gyalogezredben. A szabadságharc alatt nősült, felesége Pichler Karolina.

Júliustól ezrede 3. zászlóaljával a bánági szerb felkelők ellen küzdött. Október 10-étől (1-jétől) főhadnagy a 29., október 19-étől (16-ától) százados a 31. honvédzászlóalj létszámában és segédtsízt Vetter Antal tábornok mellett. 1849. január 17-étől őrnagy a hadügyminisztérium Tábornokai osztályán. Május 28-án kitüntették a Magyar Katonai Érdemjel 3. osztályával (visszamenőleg, a perlaszi szerb tábor 1848. szeptember 2-ai bevételénél tanúsított bátorságáért). Július 2-ától (1-jétől) alezredes, a délvidéki hadsereg főparancsnokává kinevezett Vetter Antal altábornagy „vezérsegéde”. Borosjenőn tette le a fegyvert. Nagyváradon hunyt el kolerában, 1849. szeptember 2-án.

Közlöny, 1848. október 11. (123. sz.) 617. o., október 23. (135. sz.) 665. o. és 1849. január 20. (6. sz.) 20. o.; KLÖM XV. k. 655. o.; ÖStA KA Gb. 37. LIR. 1841-1860. 1/162.; MNL OL R 26 (sz. n.); uo. K 57 1867:1389.

HANZELY KÁROLY főhadnagy

Nemes Hanzel András ezüst- és aranyműves, késmárki polgár és Beniczky Éva (Waechter Judit?) fia. 1814-ben született Késmárkon (Szepes megye). Evangélikus vallású. Volt tizedes (1832-től 1844-ig a 10. huszárezredben szolgált).

1848 őszén őrmester lett a honvédsereghez csatlakozott 8. (Koburg-) huszárezredhez, December 15-étől (16-ától) hadnagy, 1849. május 16-ától főhadnagy ezredénél az I. hadtestben, a világosi fegyverletételig. Sarkadon (Bihar megye) hunyt el kolerában, 1849. augusztus 18-án.

Közlöny, 1848. december 23. (196. sz.) 920. o. és 1849. május 26. (115. sz.) 430. o.; *Horánszky* 1942–1944. II. k. 124–126. o.; *Nemesi évkönyv* 1927–1928. 119. o.; MNL OL H 75 1849:1114.; HL 1848–49. 51/17.; ÖStA KA Gb. 10. HR. 1841-1850. 3/198.

HASCHINSKI, JAN hadnagy

1808-ban született Baworowban (Browary, Tarnopoli kerület, Galícia). Római katolikus vallású. 1828-tól közvitéz, 1839-től tizedes a 7. könnyűlovasezredben. Nőtlen.

1848 augusztusában őrmesterként átlépett a honvéd szekereszkarhoz. 1849. március 3-ától (1848. dec. 16-ától) hadnagy. Május 19-ei és június 8-ai kimutatás szerint a 10. hatfontos gyalogüteg fogatparancsnoka a VII. hadtestnél. Ógyallán (Komárom megye) hunyt el betegségben, 1849. augusztus 27-én.

Közlöny, 1849. március 4. (44. sz.) 153. o. (hibásan Haschinovszky János); MNL OL H 75 1849:20197.; HL 1848–49. 33/188.; HM HIM KE 10726.; ÖStA KA Gb. 7. Chev. Lég. R. 1841-1850. 14/120.

KORBONICS ANTAL alszázados

Korbonics István és Pétsi Anna fia. 1817. június 9-én született Szentmártonban (Győr-szentmárton, Győr megye). Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. Volt tizedes (1835-től 1841-ig az 1. huszárezredben szolgált), mészárosmester. Özvegy.

1848. december 14-étől (16-ától) hadnagy az alakuló 7. (Reuss-) huszárezrednél (a 13. huszárezredhez is kinevezték). 1849. február 16-ától főhadnagy. Május végén egy századdal beosztották a zarándi hadosztályhoz. Részt vett a román felkelők elleni harcokban. Június 9-én hősiességével kitünt Halmágnál. Július 1-jétől alszázados. Borosjenőn tette le a fegyvert augusztus 20-án. Győrben halt meg kole-rában, 1849. szeptember 23-án.

Közlöny, 1848. december 16. (189. sz.) 891. o. és 1849. február 16. (30. sz.) 107. o., június 19. (135. sz.) 510. o., július 13. (148. sz.) 549. o.; MNL OL H 2 1849:7809.; RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5351.; ÖStA KA Gb. 1. HR. 1841-1848. 4/121.; uo. MM. Bd. 4650. Pag. 102. (Hermann Róbert szíves közlése.)

KORNIDES (CORNIDES) PÁL hadnagy

1823-ban született Késmárkon (Szepes megye). Evangélikus vallású. A Selmeci Akadémia erdész szakán tanult (1843–1846).

1848 őszétől a 14. honvédszászlóaljnál szolgált a feldunai seregben. Őrmes-ter uo., 1849. március 15-étől (1-jétől) hadnagy a 2. zólyom-besztercei (június-tól 124. honvéd-) zászlóaljban a VII. hadtestnél, illetve májustól az abból kivált Kmety-hadosztályban. Júliusban Délvidéken megsebesült, Péterváradra került, ahol a 110. zászlóaljhoz osztották be. A vár őrségével tette le a fegyvert szeptember 7-én. Péterváradon hunyt el tifuszból, 1849. szeptember 27-én.

Közlöny, 1849. június 30. (145. sz.) 542. o.; HL 1848–49. 17/236., 45/216.; MNL OL H 75 1849:20418.; MEL A selmeci akadémisták akv.; ÖStA KA MM. Bd. 4648. Pag. 156.

bánhegyesi KULIN IGNÁC főhadnagy (százados?)

Kulin Gedeon és Bagi Mária fia, K. Imre honvéd százados testvére. 1816. november 20-án született Jármiban (Szatmár megye). Református vallású. Ügyvéd.

1848. szeptember közepétől a Szatmár megyében alakult önkéntes gyalogos csapatban szolgált, novembertől részt vett az erdélyi harcokban. 1849 januárjában már hadnagy. Júniusban főhadnagy lett az alakulatából, valamint Szatmár megyei újoncokból szervezett 88. honvédszászlóaljban, továbbra is Erdélyben. (Egy adat szerint végül százados lett.) Jármiban halt meg betegségben, 1849. szeptember 11-én.

Borovszky [1908]. 595. o.; MNL OL A 2500. Szül. akv.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 305.

bölcsházi LIPTAY LAJOS őrnagy

Liptay András cs. kir. őrnagy fia. 1807-ben született Trencsénben (Trencsén megye). Római katolikus vallású. A korneuburgi utásziskolán végzett (1821–1825), majd hadfi a 47. gyalogezredben, a bécsi Katonai Térképészeti Intézethez beosztva. 1831-ben leszerelt, és elvégezte a bécsi műegyetemet. Mérnök a Nyitra megyei Trebosztón. Nőtlen.

1848. szeptember 1-jén szolgálatra jelentkezett a honvédseregbe. Szeptember 30-ától (okt. 1-jétől) százados az Érsekújváron alakuló 16. honvédszászlóaljban. 1849 januárjától zászlóaljával Nagyvárad helyőrségét alkotta, februártól kikülönített századával Zaránd megyében a román felkelők ellen küzdött, kitűnt az itt folyó harcokban. Május 14-étől (15-étől) őrnagy, a Léván, illetve Vácott szerveződő 100. honvédszászlóalj parancsnoka. Júniustól a tartalék hadtestben, július közepétől a közép-tiszai hadseregben szolgált alakulatával. A világosi fegyverletétel után Sarkadon meghalt kolerában, 1849. augusztus 18-án.

Közlöny, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 560. o. és 1849. május 16. (106. sz.) 394. o.; MNL OL H 75 1849:20418., 26352.; uo. H 92 1848:7942.; *Kemenović* 1911. 89. o.; *Csutak* 1868. 95. o.; *Hellebronth* 1914. 436. o.; *Hermann* 1999.; Sarkadi Római Katolikus Egyház Hal. akv. 1832–1878.; *Szögi* 2004. I. k. 160. (4772.)

MÁRKUS ZSIGMOND hadnagy

1822 körül született. Római katolikus vallású. Gimnáziumot és jogot végzett. 1843 és 1847 között a Selmeci Akadémia bányász szakán tanult.

A szabadságharcban a honvéd tüzérségnél szolgált. Tüzemester, 1849. március 28-ától hadnagy. A nyári hadjárat idején egy háromszéki háromfontos félüteg parancsnoka az erdélyi sereg verestoronyi dandáránál. A szabadságharc végén emigrált. Vidinben hunyt el betegségben, 1849. szeptember 8-án.

Nagy 1896. XLV. o.; MNL OL H 75 1849:9456.; *1848–1849. Történelmi Lapok*, 4. (1895) 16–17. sz. 71–72. o.; *László* 1887. 59. o.; MEL A selmeci akadémisták akv.

MESTER JÁNOS hadnagy

1818-ban született Hosszúpályiban (Bihar megye). Református vallású. 1840-től közkövész a 39. (Don Miguel-) gyalogezredben. Nőtlen.

Ezredével 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcolt, ősszel csatlakozott a honvédsereghez. Tizedes, 1849. július 16-ától hadnagy ezrede újonnan alakult 4. zászlóaljánál, a közép-tiszai hadseregben. Hosszúpályiban hunyt el betegségben, 1849. augusztus 24-én.

MNL OL H 75 1849:25985.; uo. A 2306. Hal. akv.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841–1850. 13/17.

MÉSZEY (1840-ig KALCHBRENNER) FERENC őrnagy

Kalchbrenner József ügyvéd és Kenedits Franciska fia. 1813. július 1-jén született Szombathelyen. Magyar nemes, római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1831-től hadfi, 1832-től zászlós, 1838-tól hadnagy, 1843-tól főhadnagy a 60. (Wasa-) gyalogezerredben. Nőtlen.

1848. szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) százados a Miskolcon alakuló 22. honvédszászlóaljnál. 1848 decemberében és 1849 januárjában zászlóaljával a felső-tiszai hadtestben, majd az északkeleti megyék védelmére alakított 19. hadosztályban szolgált. Február 14-étől (1-jétől) őrnagy, alakulatának parancsnoka Máramaros megyében, a határ őrizetével megbízva. Július végétől az említett hadosztályból alakult Kazinczy-hadtest egyik gyalogos hadosztályának parancsnoka. A nagybányai katonai kórházban hunyt el kolerában, 1849. szeptember 4-én.

Közlöny, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 560. o. és 1849. február 15. (29. sz.) 103. o.; HL 1848–49. 39/381.; ÖStA KA Conduite-Listen Nr. 144. (60. LIR. 1847); MNL OL A 4562. Szül. akv.

mjksburgi MJK JÓZSEF (EDE) őrnagy

Mjk (Myck) Ferenc cs. kir. főhadnagy és Siebenheuer Anna fia, Myck Károly Lajos honvéd százados testvére. Nagyváradon született 1812-ben. Katona-dinasztiából származott. Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett Prágában. 1830-tól köztisztviselő, folyamatosan szolgálva. 1847-től alszázados a 9. (Miklós-) huszárezredben. 1847-től felesége Gager Leopoldina Mária Anna (meghalt Budapesten, 1893-ban), Irma nevű leányuk Mecséry Jakab honvéd százados neje lett.

1848. október 16-ától századkapitány ezredénél a honvédseregben, a feldunai seregben. Ennek Horvát János őrnagy (a későbbi ezredes) vezette különítményében részt vett és kitünt hősieségével a december 30-ai móri ütközetben (huszáraival ő menti meg a magyar tüzérség egy részét a fogságba eséstől). Az említett hadtest kötelékében végigküzdötte a téli hadjáratot. 1849. március 24-étől (16-ától) őrnagy lett ezrede létszámában és karsegéd Görgei Artúr tábornok mellett. Később a VII. hadtest (Poeltenberg tábornok) segéd tisztje, majd májustól (?) a hadügyminisztérium gyalogsági osztályán szolgált a világosi fegyverletételig. A sarkadi hadifoglyatáborban hunyt el kolerában, 1849. augusztus 18-án.

Közlöny, 1849. március 31. (67. sz.) 239. o.; *Szögi* 2004. I. k. 262. (7997.); portré: *Vasárnapi Ujság*, 1893. február 5. (6. sz.) 85. o.; HL 1848–49. 13/553., 43/413., 51/17.; ÖStA KA Gb. 9. HR. 1841-1848. 3/117.; uo. Trauungsbuch 4. HR. 1847.; Sarkadi Római Katolikus Egyház Hal. akv. 1832–1878.

mjksburgi MYCK (MUCK, MÜCK) KÁROLY LAJOS százados

Myck (Mjk) Ferenc cs. kir. főhadnagy és Siebenheuer Anna fia, Mjk József honvéd őrnagy testvére. 1812. december 17-én született Olmützben (Olomouc, Morvaor-

szág). Katona-dinasztiából származott. Római katolikus vallású. A bécsújhelyi katonai akadémián tanult (1824–1827). Építész.

1848. szeptember 13-ától hadnagy, Görgei Artúr Szolnokon alakuló önkéntes nemzetőri táborának hidásztisztje. November 7-étől (1-jétől) főhadnagy az 1., december 15-étől (16-ától) százados a 2. utászzászlóalj létszámában. December 15-én a Hadi Főtanoda tanárává nevezték ki, de a feldunai hadtestnél maradt. A tavaszi és a nyári hadjárat idején a feldunai hadsereg pontonhíd-készletének (hidászszázadának) parancsnoka. 1849. július 25-én áthelyezték a 4. utászzászlóalj állományába, és munkavezető lett a szegedi erődítések építésénél. Világosnál tette le a fegyvert, és Sarkadon hunyt el betegségben, augusztusban.

Közlöny, 1848. november 24. (167. sz.) 793. o., december 5. (178. sz.) 839. o. és 1849. augusztus 11. (165. sz.); MNL OL H 75 1848:9538., 1849:25675.; HL 1848–49. 38/431., 51/17.; *Svoboda* 1880. 559. o.; *Uő* 1894–1897. I. k. 551. o.

NOVÁK IMRE százados

1806-ban született Kenderesen (Heves megye) (más adat szerint 1807-ben Szerencsen). Római katolikus vallású. Volt tizedes (1824-től 1835-ig a 12. huszár- és a 32. gyalogezredben szolgált), uradalmi gazdatiszt Homonnán. Nős.

1848. október 19-étől (16-ától) hadnagy a Pesten alakuló 13. honvédszászlóaljban. December 14-étől (16-ától) főhadnagy, 1849. január 9-étől (1-jétől) százados zászlóaljánál, a feldunai hadtestben. Innen kilépett. Március 13-ától (1-jétől) hadnagy, április 13-ától (1-jétől) főhadnagy a 14. zászlóaljnál, a feldunai (később VII.) hadtestben. Júniustól (máj. 16-ától) századosá nevezték ki a Léván alakuló 100. zászlóaljhoz. Június 20-án kérésére áthelyezték a 66. zászlóaljhoz a VII. hadtestbe. Kopócsapátiban (Szabolcs megye) hunyt el betegségben, 1849 őszén.

Közlöny, 1848. október 23. (135. sz.) 665. o., október 31. (143. sz.) 698. o. és 1849. február 25. (38. sz.) 130. o., június 29. (144. sz.) 537. o.; MNL OL H 75 1849:1112., 3553., 20777, 21688.; uo. K 57 20. cs. (sz. n.); HL 1848–49. 17/93., 28/414 f., 33/515.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1820-1840. 23/185. és 12. HR. 1820-1840. 38/36.

PRESSLER, TEODOR százados

1820-ban született Gerán (Meissen). Német nemzetiségű, evangélikus vallású. Nőtlen.

1848. október 19-étől szakaszvezető a Pesten alakult tiroli vadászszázadnál. November 26-ától (16-ától) hadnagy, december 25-étől (21-étől) főhadnagy alakulatánál a feldunai hadtestben. 1849. február 1-jétől százados, egy újonnan szervezett vadászszázad parancsnoka a tartalék hadosztálynál Balmazújvároson. Február 27-én alakulatával Máramaros megyébe, a határ őrzésére vezényelték. Egy császári betörés során fogságba esett Toronyán, március 21-én. Március 26-án besorozták a 62. gyalogezredhez. Betegségben hunyt el Vicenzában, 1849. július 30-án.

Közlöny, 1848. december 29. (201. sz.) 947. o. és 1849. február 25. (38. sz.) 131. o.; MNL OL H 75 1849:3553., 4137., 4896.; *Kovács* 1998. 344–345. o.; ÖStA KA Gb. 62. LIR. 1841-1857. 40/2.

csalfalvi PULSZKY SÁNDOR ezredes

Pulszky Miksa cs. kir. alezredes és Kraemer Amália fia. 1804. január 10-én született Pesten. Evangélikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1821-től hadfi, 1823-tól zászlós, 1830-tól hadnagy a 45., 1831-től főhadnagy, 1838-tól alszázados, 1841-től főszázados az 52. (Ferenc Károly-) gyalogezrednél Itáliában. Nőtlen. 1848. június 24-én áthelyezését kérte a honvédekhez.

1848. július 7-étől nemzetőr őrnagy Sáros megyében. Október 30-ától (16-ától) nemzetőr alezredes. November 11-étől (1-jétől) honvéd alezredes, a kassa-eperjesi 7. hadmegye parancsnoka. November 29-étől (dec. 1-jétől) ezredes, egyben a Felső-Magyarország védelmére szerveződő hadtest parancsnoka. December 11-én Budamérnél (Kassától északra) több mint 10 000 főnyi, de főként nemzetőrökből álló seregével vereséget szenvedett Schlik tábornok Galíciából betört 6000 főnyi hadtestétől. A csapatok (felső-tiszai hadtest) vezetését Mészáros Lázár hadügyminiszter vette át, Pulszky dandárparancsnok lett december 22-én. 1849. március 8-ától Debrecen város katonai parancsnoka. Május 12-étől az újonc csapatokból Tokajban szerveződő tartalék hadtest, illetve annak Egerben alakuló hadosztálya parancsnoka. Július 15-ei kimutatás szerint beosztás nélkül Szegeden tartózkodott. Görgei feldunai seregéhez csatlakozva Világosnál tette le a fegyvert. Gyulán halt meg kolerában, 1849. augusztus 23-án.

Közlöny, 1848. július 10. (31. sz.) 123. o., november 3. (146. sz.) 709. o., november 12. (155. sz.) 745. o., december 5. (178. sz.) 839. o.; MNL OL H 92 1848:4513.; uo. H 75 1849:21956.; uo. A 2. Szül. akv.; HL 1848–49. 27/273., 33/12.; KLÖM XIV. k. 984. o. és XV. k. 939. o.; ÖStA KA Gb. 52. LIR. 1841-1850. 12/3.; *Nagy* 1857–1868. pótköt. 349. o.

REIDER, PETER őrnagy

1810-ben született Eszéken. Német nemzetiségű, római katolikus vallású. Az eperjesi ezred-nevelőintézetben végzett. 1828-tól közvitész, 1831-től őrmester a 60. (Wasa-), 1846-tól alhadnagy a 34. (Vilmos-) gyalogezrednél Galíciában. Nőtlen. 1848. május 24-én mint „született magyar” alkalmazását kérte az alakuló honvédszászlóaljknál.

1848. június 13-án főhadnaggyá nevezték ki a Kassán alakuló 9. honvédszászlóaljhoz. Augusztustól részt vett a határőrvidéki Versec, illetve Fehértemplom szerb felkelők elleni védelmében. November 20-ától (16-ától) százados. 1849 tavaszán a főhadszíntéren, a III. hadtest kötelékében küzdött alakulatával. Május 8-án a ta-

vaszi hadjáratban nyújtott teljesítményéért kitüntették a Magyar Katonai Érdemjel 3. osztályával. Júniustól a „Reider-zászlóalj” (különböző honvédzászlóaljok egy-egy századából összevont alakulat) parancsnoka Görgei Ármin őrnagy felső-magyarországi különítményében. Alakulatával július 20-án (ekkor már őrnagy) a III. hadtesthez osztották be. Világosnál tette le a fegyvert. A sarkadi hadifogolytáborban halt meg kolerában, 1849. augusztus 17-én.

Közlöny, 1848. június 15. (7. sz.) 25. o., augusztus 31. (83. sz.) 421. o., november 20. (163. sz.) 778. o. és 1849. szeptember 26. (108. sz.) 555. o.; MNL OL H 75 1849:23742.; HL 1848–49. 35/89., 38/382., 51/17.; *Hoffmann* 1906. passim; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1848. 32/110.; Sarkadi Római Katolikus Egyház Hal. akv. 1832–1878.

ROTTER, JOSEF hadnagy

Apja cs. kir. tiszt. 1802-ben született Regensburgban (Bajorország). Római katolikus vallású. 1826-tól a katonai élelmezésnél szolgált, 1832-től hadiírnök a 34. (Vilmos-) gyalogezredben. 1826-tól nős, felesége Kapronczay Anna.

1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez. 1849. március 16-ától (1-jétől) számvevő hadnagy ezrede 1. zászlóaljánál, illetve a 112. honvédzászlóaljnál, a III. hadtestben. Világosnál tette le a fegyvert. A sarkadi hadifogolytáborban halt meg kolerában, 1849. augusztus 19-én.

Közlöny, 1849. március 21. (58. sz.) 203. o.; MNL OL H 92 1848:5312.; uo. K 57 1868:2898.; HL 1848–49. 14/156., 51/17.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1850. 1/37.

RZEZNITSEK (RESNITSEK) JÓZSEF százados

Apja cs. kir. tiszt. 1807-ben született Péterváradon (Szerém megye). Római katolikus vallású. Rangfosztott hadnagy (1822-től 1835-ig az 53. gyalogezredben szolgált), illetve volt őrmester (1839-től 1844-ig a 39. gyalogezrednél szolgált), felügyelő a budai harmincad-hivatalnál. Nős, felesége Jankovics Anna.

1848. szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) főhadnagy az Egerben alakuló 26. honvédzászlóaljnál. December közepétől a felső-tiszai hadtestben küzdött alakulatával. 1849. március 12-étől (jan. 16-ától) százados. Áprilisban a jászberényi tábori kórház parancsnoka, majd vezérkari százados és pénztártiszt az I. hadtestnél. Május 23-án betegsége miatt kórházparancsnoki beosztást kért Pesten. Neve szerepel a világosi fegyverletételi jegyzéken. Az aradi rabkórházban hunyt el kolerában, 1849. szeptember 16-án.

Közlöny, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 560. o. és 1849. március 13. (51. sz.) 178. o.; MNL OL H 92 1848:6663.; uo. H 75 1849:8324., 19943.; HL 1848–49. 51/17.; uo. Aradi hadb. 113/5 2/313., 113/16 2/382.; ÖStA KA Gb. 53. LIR. 1820-1840. 1/71. és 39. LIR. 1841-1848. 2/12.; Aradi Ferences Plébánia Hal. akv.

SÁNTHA KÁLMÁN hadnagy

1828 körül született Nagyváradon. Római katolikus vallású. Diák. Nőtlen.

1848 novemberében beállt a Nagyváradon alakuló 55. honvédszászlóaljhoz. Alakulatával Erdélybe került. Órmester ui., 1849. január 29-étől (16-ától) hadnagy a 69. zászlóaljban. Később felügyelő tiszt a nagyváradai katonai kórháznál. Végül a 133. zászlóaljhoz osztották be, a tartalék hadtesthez (július 14-én). A világosi fegyverletétel után a sarkadi fogolytáborban halt meg kolerában, 1849. augusztus 20-án.

Közlöny, 1849. február 1. (16. sz.) 55. o.; MNL OL H 75 1849:21995.; HL 1848–49. 51/17.; Sarkadi Római Katolikus Egyház Hal. akv. 1832–1878.

SATTLINGER, KONSTANTIN hadnagy

1808 körül született Grzymalówban (Tarnopoli kerület, Galícia). Római katolikus vallású. 1831-től hadiírnök a cs. kir. hadseregben, 1848-ban a 4. (Sándor-) huszárezrednél szolgált. Nős, öt gyermek apja.

1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez. 1849. május 4-ei kimutatás szerint 1. rendű számvevő hadnagy alakulatánál, a feldunai (később VII.) hadtestben. A világosi fegyverletétel után Sarkadon meghalt kolerában, 1849. augusztus 18-án.

MNL OL H 75 1849:12843.; Sarkadi Római Katolikus Egyház Hal. akv. 1832–1878.

SCHAUER ADOLF hadnagy

Schauer Ferenc uradalmi hajdú és Vrankovits Anna fia. 1820. február 15-én született Tallóson (Pozsony megye). Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1845-től önkéntes a 9. (Miklós-) huszárezredben. Nőtlen.

1848 szeptemberétől ezredével Jellačić ellen küzdött, októberben besorolt a honvédseregbe. December 7-én (1-jén) hadnaggyá nevezték ki a 16. (Károlyi-) huszárezredhez, de ennek híre nem jutott el hozzá. Közben ezredénél is hadnagy lett, a feldunai hadtestben. A világosi fegyverletétel után a sarkadi hadifogolytáborban hunyt el kolerában, 1849. augusztus 22-én.

Közlöny, 1848. december 9. (182. sz.) 859. o.; MNL OL H 75 1849:5255.; uo. 49835. Szül. akv.; ÖStA KA Gb. 9. HR. 1841-1848. 13/188.; Sarkadi Római Katolikus Egyház Hal. akv. 1832–1878.

selini SZTOJANICH (STOJANICH) MIKLÓS őrnagy

Sztojanich Ignác cs. kir. tábornok (1804-től magyar nemes) és Jellasich Anna fia. 1803-ban született Brassóban. Horvát nemzetiségű, római katolikus. A bécsi Terecianumban végzett. Kilépett főhadnagy (1821-től 1841-ig a 33. és a 21. gyalogezredben szolgált). 1841-ben megnősült, felesége Mirkovich Artia.

1848. június 13-ától főhadnagy a pesti 1. honvédszászlóaljban. Részt vett a Jelačić elleni harcokban. Október 10-étől (1-jétől) százados a szintén Pesten alakuló 25. honvédszászlóaljnál. Alakulatával november–decemberben a feldunai seregben, 1849 januárjától a Központi Mozgó Seregben szolgált. Február 14-étől (1-jétől) őrnagy, a 60. honvédszászlóalj parancsnoka uo. (a II. hadtestben). Végigküzdötte a téli és a tavaszi hadjáratot. Májustól a budapesti katonai kórházak főparancsnoka. Június 25-én betegsége miatt felmentették beosztásából. Augusztus 10-én ruházati felügyelő lett az I. hadtestnél. A világoosi fegyverletétel után Sarkadon halt meg kolerában, 1849. augusztus 19-én.

Közlöny, 1848. június 15. (7. sz.) 25. o., október 11. (123. sz.) 617. o. és 1849. február 15. (29. sz.) 103. o.; HL 1848–49. 34/492., 51/17.; uo. Pesti hadb. 1850-1/387.; MNL OL P 295 40. cs. (sz. n.) (Görgei tábornok 1849. aug. 10-ei napiparancsa); ÖStA KA Gb. 21. LIR. 1841-1860. 6/177.; Sarkadi Római Katolikus Egyház Hal. akv. 1832–1878.; *Illésy – Pettkó* 1895. 199. o.

TYMINSKI, ANDRZEJ (JEDRZEJ) hadnagy

Lengyel nemzetiségű. Földbérló a galíciai Turzén. 1848 novemberében Magyarországra szökött.

1848 decemberében közvitész Wladyslaw Tchorznicki őrnagy lengyel századában, majd Henryk Rembowski őrnagy lengyel lövészsászlóaljánál, a felső-tiszai hadtestben. Később őrmester, 1849. május 31-étől (16-ától) hadnagy a lengyel légió 2. dzsidásezredében. A szabadságharc leverése után, a vidini menekülttáborban hunyt el kolerában, 1849 őszén.

Közlöny, 1849. június 3. (122. sz.) 457. o.; MNL OL H 75 1849:17195.; HL 1848–49. 5/444.; *Kovács* 2007. 516. o.; *Uő* 2015. 701. o.

VÁNDORFY (1848-ig WANDERER) MIKSA őrnagy

1808. február 24-én született Székesfehérváron. Wanderer Károly katonai élelmezési hivatalnok és Lőb Eleonóra fia. Magyar nemes, római katolikus vallású. A bécsi hadmérnöki akadémián végzett (1821–1828). Kilépett hadnagy (1828-tól 1837-ig a 32. gyalogezredben szolgált). Nős.

1848. augusztus 18-án nemzetőr segédtisztii állásért folyamodott. Augusztus 25-étől főhadnagy, a Csongrád megyei nemzetőrség Menyhárt Antal őrnagy vezette zászlóaljának segédtisztje. Október 19-étől (16-ától) százados a Sárospatakon alakuló 42. honvédszászlóaljnál. December közepétől a felső-tiszai hadtest kötelékében részt vett a Schlik tábornok elleni harcokban. 1849 januárjától az említett (később I.) hadtest táborig terparancsnoka. E beosztásában 1849. június 16-ától (máj. 20-ától) őrnagy a világoosi fegyverletételig. Gyulán halt meg kolerában, 1849. augusztus 21-én.

Közlöny, 1848. augusztus 28. (80. sz.) 405. o., október 30. (142. sz.) 693. o. és 1849. június 26. (141. sz.) 626. o.; KLÖM XV. k. 472. o.; HL 1848–49. 51/17.; *Gatti* 1901–1905. I. k. 739. o.; ÖStA KA Gb. 32. LIR. 1820-1840. 1/149.; MNL OL A 565. Szül. akv.; uo. A 3281. Hal. akv.

RÖVIDÍTÉSEK

HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
HL 1848–49.	Hadtörténelmi Levéltár, Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai
KE	Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény
MEL	Magyar Elektronikus Levéltár
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Hal. akv.	Filmtár. Halálmozási anyakönyvek
H 2	Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség iratai
H 75	Honvédelmi Minisztérium, általános iratok
H 86	Hadügyminisztérium, Táborig Lelkészi Osztály
H 88	Hadügyminisztérium, Aradi iratok. Nem iktatott iratok
H 92	Országos Nemzetőri Haditanács, általános iratok
H 115	Görgei Artúr iratai
H 147	Honvédelmi Minisztérium, vegyes iratok
K 57	Belügyminisztérium, Honvédségélyező Alap (1867–1871)
P 295	Görgey család levéltára
R 23	Csapó János iratai
R 26	Irinyi Bertalan iratai
Szül. akv.	Filmtár. Születési anyakönyvek
MNL VeVL	Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára
Mormon gyűjt.	Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza által digitalizált anyakönyvek (Családtörténeti Központ Budapest)
OSzK Gyászjel.	Országos Széchényi Könyvtár, Gyászjelentés-gyűjtemény
OSzK Kt	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
ÖStA KA	Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien)
Chev. Lég. R.	Chevaux Legers Regiment

Drag. R.	Dragoner Regiment
FAR	Feld Artillerie Regiment
Fuhrw. Korps	Fuhrwesen Korps
Garn. Baon.	Garnisons Bataillon
Gb.	Grundbuch-Blätter
GIR.	Grenz Infanterie Regiment
HR.	Husar Regiment
Kür. R.	Kürassier Regiment
LIR.	Linien Infanterie Regiment
MM.	Militär-Matrikeln
RGVIA	Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltár (Moszkva)

BIBLIOGRÁFIA

- Balogh – Szluha* 1998. *Balogh Gyula – Szluha Márton: Vas vármegye nemes családjai.* Budapest, 1998.
- Benkó* 1908. *Benkó Imre: Nemes családok Nagykőrösön.* Nagykőrös, 1908.
- Berkó* 1929. *Berkó István: Az 1848/1849. évi magyar szabadságharc olasz légiója.* Budapest, 1929.
- Bona* 2018. *Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara.* Arcanum online. Budapest, 2018.
- Bona* 2024. *Bona Gábor: A honvédsereg hősi halált halt tisztjei 1848/1849-ben. I–II. rész. Hadtörténelmi Közlemények, 137. (2024) 1. sz. 153–213. o. és 3. sz. 603–654. o.*
- Borovszky* [1903]. *Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye.* Budapest, [1903].
- Borovszky* [1908]. *Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye.* Budapest, [1908].
- Borovszky* [2012]. *Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye.* Budapest, [2012].
- Breit* 1897–1899. *Breit József: Magyarország 1848–49-ik évi függetlenségi harcának katonai története. I–III. k.* Budapest, 1897–1899.
- Csutak* 1868. *Csutak Kálmán: Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848/49. évi szabadságharc, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról.* Budapest, 1868.

- Diószegi – Diószegi* 2010. *Diószegi György – Diószegi Krisztina: Adalékok az 1848–1849. évi dicsőséges magyar szabadságharc tisztikara görög eredetű hőseinek arcképvázlatához.* Budapest, 2010.
- Gatti* 1901–1905. *Gatti, Friedrich: Geschichte der K. und K. technischen Militär-Akademie. Bd. I–II.* Wien, 1901–1905.
- Gelich* 1882–1889. *Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I–III. k.* Budapest, 1882–1889.
- Goth. Geneal. TB* *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser. Gotha, 1847–1906.*
- Görföl – Kovács* 2013. *Görföl Jenő – Kovács László: Hol sírjaink domborulnak.* Budapest, 2013.
- Gracza* 1901. *Gracza György: Az 1848–49-i magyar szabadságharc története. I–V. k.* Budapest, 1901.
- Gudenus* [1990]–1999. *Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I–V. k.* Budapest, [1990]–1999.
- Hegyesi* 1898. *Hegyesi Márton: Az 1848–49-iki harmadik honvédszászlóalj története.* Budapest, 1898.
- Hellebronth* 1914. *Családtörténeti jegyzetek. Szerk. Hellebronth Kálmán.* Budapest, 1914.
- Hellebronth* 1939. *Hellebronth Kálmán: A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918.* Budapest, 1939.
- Hentaller* 1906. *Hentaller Lajos: Vérrózsák. I–II. k.* Budapest, 1906.
- Hermann* 1999. *Hermann Róbert: Az abrudbányai tragédia, 1849.* Budapest, 1999.
- Hoffmann* 1906. *Hoffmann Arnold: Az 1848–49-iki veres sapkás 9. honvédszászlóalj története.* Kassa, 1906.
- Horánszky* 1942–1944. *Horánszky Pál: Liptóvármegye nemes családai. I–II. k.* Budapest, 1942–1944.
- Illéssy – Pettkó* 1895. *Illéssy János – Pettkó Béla: A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak, 1527–1867.* Budapest, 1895.
- Ivánka* 1881. *Ivánka Imre: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 július végétől október végéig.* Budapest, 1881.
- Jakó* 1979. *Jakó Zsigmond: Nagyenyedi diákok, 1662–1848.* Bukarest, 1979.
- Kádár* 1890. *Kádár József: Belső-Szolnok és Doboka megye történetéből, 1848–49. Dész, 1890.*

- Kádár* 1896. *Kádár József: A Dési Református Egyházközség története, 1848–49. Dész, 1896.*
- Karsa* 1993. *Karsa Ferenc: Szabadságharcos napló. S. a. r. Bona Gábor. Budapest, 1993.*
- Kedves* 2007. *Kedves Gyula: Répásy Mihály a szabadságharc huszártábornoka. Kemece, 2007.*
- Kemenović* 1911. *Kemenović, Felix: Geschichte der Pionierkadetten und deren Schulen. Wien, 1911.*
- Kempelen* 1911–1932. *Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. k. Budapest, 1911–1932.*
- Kirchthaler* 1895. *Kirchthaler, Ludwig: Geschichte des k. und k. Infanterie-Regimentes Nr. 2 Alexander I. Kaiser von Russland. Wien, 1895.*
- KLÖM XIII. k. *Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 1. rész. 1848. szeptember – december. S. a. r. Sinkovics István. Budapest, 1957.*
- KLÖM XIV. k. *Kossuth Lajos Összes Munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 2. rész. 1849. január 1. – április 14. S. a. r. Barta István. Budapest, 1953.*
- KLÖM XV. k. *Kossuth Lajos Összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Budapest, 1955.*
- Kovács* 1998. *Kovács István: „...Mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1988.*
- Kovács* 2007. *Kovács István: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Budapest, 2007.*
- Kovács* 2015. *Kovács István: Honvédek, hírszerzők, légionisták: a szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona, 1848–1849. Budapest, 2015.*
- Kölcsey* 1983. *Kölcsey Ferenc testamentuma. S. a. r. Molnár József – Julow Viktor. Budapest, 1983.*
- László* 1887. *László Károly: Naplótöredék. Budapest, 1887.*
- Lehoczky* 1899. *Lehoczky Tivadar: Beregmegye és a munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899.*
- Magyar nemzetségi zsebkönyv *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv. I–II. k. Budapest, 1885–1905.*

- Miklósi-Sikes* 2002. *Mikósi-Sikes Csaba*: Kőbe vésett történelem. Sümeg, 2002.
- Militär-Schematismus *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1850.
- Nagy* 1857–1868. *Nagy Iván*: Magyarország családai. I–XII. k. Pest, 1857–1865. és Pótkötet. Pest, 1868.
- Nagy* 1896. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca, 1848–49. Kolozsvár, 1896.
- Nemesi évkönyv* *Nemesi évkönyv. Éves genealógiai folyóirat*. 1–13. évf. Szerk. *Daróczy Zoltán*. Budapest, 1923–1935., illetve 14–53. évf. Szerk. *Barcsay-Amant Zoltán*. Luzern, 1976–1978.
- Oláh* 1889. *Oláh György*: Békésvármegye, 1848–1849. I–II. k. Pest-Budapest, 1868–1873.
- Pálmay* 1901. *Pálmay József*: Háromszék nemesi családjai. Sepsiszentgyörgy, 1901.
- Pálmay* 2003. *Pálmay József*: Marostorda vármegye nemes családai. Sepsiszentgyörgy, 2003.
- Pete* 2014. *Pete László*: „Viva l’Unione magiario-italica!” – magyar-olasz kapcsolatok 1848–49-ben. Debrecen, 2014.
- Pizzighelli* 1901. *Pizzighelli, Giuseppe*: A 6. számú huszárezred történetéből. 1734–1901. Klagenfurt, 1901.
- Potemkin* 1867. *Potemkin Ödön*: Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi és a temesvári táborozással. Pest, 1867.
- Rucki* 1866. *Rucki, W. József*: Bem w Siedniogrodzie i w Banacie. Lvov, 1866.
- Spira* 1998. *Spira György*: A pestiek Petőfi és Haynau között. Budapest, 1998.
- Splény* 1984. *Splény Béla* emlékiratai. I–II. k. Vál. és közreadta *Kendi Mária*. Budapest, 1984.
- Süli* 2011. *Süli Attila*: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.
- Süli* 2016. *Süli Attila*: Ormai Norbert, az első aradi vértanú. Budapest, 2016.
- Svoboda* 1880. *Svoboda, Johann*: Die Zöglinge der Wiener-Neustädter Militär-Akademie von der Gründung des Institutes bis auf unsere Tage. Wien, 1870.

- Svoboda* 1894–1897. *Svoboda, Johann*: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. Bd. I–III. Wien, 1894–1897.
- Szalkai* 1887. *Szalkai Gergely*: A VI. honvédszászlóalj története. Budapest, 1887.
- Szilágyi* 1898. *Szilágyi Farkas*: Alsó-Fehér vármegye 1848/49-ben. Nagyenyed, 1898.
- Szinnyei* 1887. *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben. (Naplójegyzetek.) Budapest, 1887.
- Szluha* 2015. *Szluha Márton*: Nyitra vármegye nemes családai. I–II. k. Budapest, 2015.
- Szongott* 1898–1901. *Szongott Kristóf*: Szamosújvár szab. kir. város monográfiája. I–II. k. Szamosújvár, 1898–1901.
- Szögi* 2004. *Szögi László*: Budai, pesti és óbudai diákok külföldi egyetemjárása. I. k. 1526–1867. Budapest, 2004.
- Thim* 1930–1940. *Thim József*: A magyarországi 1848/49-i szerb fölkelés története. I–III. k. Budapest, 1930–1940.
- Tragor* 1908. *Tragor Ignác*: Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908.
- Urbán* 1973. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
- V. Waldapfel* 1950–1965. A forradalom és szabadságharc levelestára. S. a. r. *V. Waldapfel Eszter*. I–IV. k. Budapest, 1950–1965.
- Varga* 2000. *Varga Júlia*: A Kolozsvári Kir. Líceum hallgatói (1784–1848). Budapest, 2000.
- Vukovics* 1894. *Vukovics Sebő* emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetése idejéből. S. a. r. *Bessenyei Ferenc*. Budapest, 1894.
- Wacquant* 1900. *Wacquant, Anatole*: Die ungarische Donau-Armee 1848/49. Breslau, 1900.
- Zarándy* 1910. *Zarándy Gáspár*: Les Szemere Descendants du conquérant. Huba un des sept ducs fondateurs de la Hongrie en 889. Budapest, 1910.

Gábor Bona

HONVÉD ARMY OFFICERS DIED DUE TO ILLNESS
DURING THE 1848/1849 REVOLUTION

(Summary)

In addition to the 300 or so officers of the 1848/49 army who died heroically, we know that another 144 deceased of various diseases during the War of Independence (the exact number is not known due to lack of sources). The majority of the latter died of cholera, a disease that appeared sporadically in Hungary as early as the autumn of 1848, but only in the summer of 1849, after the Tsarist intervention, did it reach mass proportions among the ranks of the army and the civilian population. Some thirty officers who died after the War of Independence were also victims of this epidemic.

Gábor Bona

DIE INFOLGE VON KRANKHEITEN WÄHREND DES FREIHEITSKAMPFES
VERSTORBENEN OFFIZIERE DER HONVÉD-ARMEE VON 1848/49

(Resümee)

Neben den etwa 300 Offizieren, die in der Honvéd-Armee von 1848/49 den Heldentod starben, sind unserem derzeitigen Kenntnisstand zufolge weitere 144 während des Freiheitskampfes an verschiedenen Krankheiten gestorben (die genaue Zahl ist aufgrund fehlender Quellen nicht bekannt). Die meisten von ihnen an der Cholera, einer Krankheit, die in Ungarn bereits im Herbst 1848 sporadisch auftrat, sich aber erst im Sommer 1849, nach der zaristischen Intervention, in den Reihen der Armee und der Zivilbevölkerung ausbreitete. Etwa dreißig Offiziere, die nach dem Freiheitskampf starben, fielen dieser Krankheit zum Opfer.

Gábor Bona

OFFICIERS DE L'ARMÉE HONGROISE DE 1848–1849 MORTS DE MALADIE
AU COURS DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE

(Résumé)

Outre les quelque 300 officiers morts pour la patrie dans l'armée hongroise de 1848–1849, nous connaissons 144 autres qui sont décédés de diverses maladies pendant la guerre d'indépendance. (Leur nombre exact est inconnu faute de sources). La plupart de ces derniers ont succombé au choléra. Cette maladie est apparue sporadiquement en Hongrie dès l'automne 1848 avant de se propager massivement dans les rangs de l'armée et de la population civile à l'été 1849 après l'intervention tsariste. Une trentaine d'officiers décédés après la guerre d'indépendance ont été également victimes de cette maladie.

Габор Бона

ОФИЦЕРЫ ВЕНГЕРСКОЙ ГОНВЕД АРМИИ, УМЕРШИЕ ОТ БОЛЕЗНЕЙ
ВО ВРЕМЯ БОРЬБЫ ЗА СВОБОДУ 1848/49 ГГ.

(Резюме)

Согласно нашим настоящим знаниям, к наряду с 300-ам офицерам венгерской армии 1848/49-их годов, которые героически погибли, нам известно еще о 144-ех лицах, умерших от различных болезней во время борьбы за свободу. (Их точное число неизвестно из-за недостатка источников.) Большинство из последних умерло от холеры, болезни, которая единично появлялась в Венгрии уже осенью 1848-ого года, но ее распространение приняло массовые масштабы в рядах армии и среди гражданского населения только летом 1849-ого года, после царской интервенции. Около тридцати офицеров, погибших после борьбы за свободу, также стали жертвами этой болезни.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Balogh Máté

BATTHYÁNY I. ÁDÁM DUNÁNTÚLI
KERÜLETI FŐKAPITÁNYHELYETTESEI

MŰHELY

FORGÁCS MÁRTON

A CS. ÉS KIR. HADÜGYMINISZTERIUM 10. OSZTÁLY/HADIFOGLYOK (ABTEILUNG 10/KRIEGSGEFANGENE) BÉCSI LEVÉLTÁRI ANYAGÁNAK MUTATÓJA*

Az első világháború kitörésekor az Osztrák–Magyar Monarchia nem rendelkezett kidolgozott tervvel a hadifogság ügyeinek kezelésére vonatkozóan. Mindössze egy utasítás létezett, amely szerint háború esetén az eredendően beszerzési és utánpótlási feladatokkal (*Generalquartiermeister-Angelegenheiten*) foglalkozó cs. és kir. Hadügyminisztérium 10. osztály (*k.u.k. Kriegsministerium 10. Abteilung*) illetékesége alá kell rendelni az ügykört. A rövid idő alatt katonák tömegeit érintő hadifogságba esés szükségessé tette, hogy 1915. szeptember 1-jén életre hívják a 10. osztály/Hadifoglyok (*Abteilung 10/Kriegsgefangene*) megnevezéssel azt a testületet, amely immáron kizárólag ezzel a kérdéskörrel foglalkozott. Vezetésével Karl Stutz Edler von Hartenwehr (1868–1934) ezredest bízták meg. Munkatársai közül kiemelendő Heinrich Freiherr von Raabl-Werner (1875–1941) és Ernst Ritter von Streeruwitz (1875–1952), akik példamutató elhivatottsággal dolgoztak a hadifoglyok helyzetének jobbításán.¹ Az osztály az évek során – a veszteségi lajstromokat (*Verlustlisten*) nem beleszámítva – megközelítőleg 1400 doboznyi aktát termelt. A szervezettség továbbra is fennálló hiányosságait mutatja, hogy a cs. és kir. Külügyminisztérium 7. részlege (*k.u.k. Ministerium des Äußeren Departement 7*) és a Vöröskereszt Közös Központi Tudósító Irodája (*Gemeinsames Zentralnachweisbüro des Roten Kreuzes*) is foglalkozott hadifoglyokkal kapcsolatos ügyekkel. A rájuk vonatkozó iratanyagban való tájékozódást a Robert Stropp által készített mutatók, illetve az Österreichisches Staatsarchiv honlapja segíti.²

* A bécsi Kriegsarchivban folytatott kutatást a magyar állam támogatásával a Tempus Közalapítvány – Collegium Hungaricum 2022-es és 2023-as ösztöndíjpályázatai (CoHu 2022-23/175241, CoHu 2023-24/182574) tették lehetővé.

¹ Vö. *egger, Matthias*: Gekämpft, gefangen und vergessen? Die k. u. k. Regierung und die österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen in Russland, 1914–1918. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades. Salzburg, 2018. 113–129. o. és *Nachtigal, Reinhard*: Rußland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen (1914–1918). Remshalden, 2003. 94–101. o.

² *Stropp, Robert*: Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Äußern, 1848–1918. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 20. (1967) 389–506. o. – ezen belül a *Politisches Archiv* „Krieg 1914–1918” állománya (419–446. o.); *Uő*: Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Äussern (sic!), 1848–1918: Administrative Registratur. Teil 3. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 33. (1980), 356–415. o. – ezen belül *Akten F 36*. (374–396. o.); illetve <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=141709> és <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=3798> (A letöltés időpontja: 2023. november 12.)

A célirányos kutatást nagyban nehezíti, hogy a 10. osztály – amely nemcsak a külföldön lévő osztrák–magyar, hanem a Monarchiában őrzött ellenséges hadifoglyok ügyében is illetékes volt – anyagát több mint 160 tételre (ügykörre) osztották fel. Az első kilenc őrizte az osztály korábbi feladatköreit (ezekre itt nem térek ki részletesen), a hadifogságra vonatkozó tételek 10-es kezdőszámot kaptak. Ehhez segédletként mindössze két ún. tételkönyv (*Rubrikenbuch*) áll rendelkezésre,³ amelyek nemhogy digitális formában nem érhetőek el, de létezésükre is csak egy véletlennek köszönhetően derült fény. Ráadásul csak a késői időszakra – 1918-ra, illetve 1919-re – vonatkoznak, és bizonyos tételek teljesen hiányoznak belőlük.

Az első világháborús hadifogságkutatás szempontjából így fontosnak tűnt egy tételmutató összeállítása, amely segíti a tájékozódást a 10. osztály terjedelmes anyagában. Ennek érdekében betekintettem az 1915-ös évre vonatkozó valamennyi tételbe,⁴ és az így készült listát egészítettem ki az említett két segédlet alapján. Előfordult, hogy egy tétel csak az egyik évben szerepelt, vagy éppen eltérő számozást kapott az egyes években, ilyenkor szögletes zárójelben feltüntettem a vonatkozó évszámot.

A dőlt betűvel szedett címek a tételkönyvekben található megnevezések, mögöttük kerek zárójelben a fordításuk következik, és amennyiben a megtekintett források erre lehetőséget adtak, pontosítottam, illetve kifejtettem a leírásukat. A szögletes zárójelben feltüntetett magyar nyelvű tételcímeket a dossziék tartalma alapján magam fogalmaztam meg, ezek a könyvekben nem szerepelnek. Ahol a tételszám után mínuszjel szerepel, ott a számhoz a tételkönyvekben se cím, se dokumentum nem tartozott. Előfordultak olyan altételek, amelyek még feltüntetés szintjén sem szerepeltek (a 10 10-7 tételcsoportban több ilyen is van), ezeket a mutatóba nem vettem fel. Amennyiben a tétel címe egy településnév, az értelemszerűen az ott létesített táborra utal.

TÉTELMUTATÓ

- 10 1: *Alarm* (Riadó)
- 10 2: *Assistenzen* (Karhatalmak)
- 10 3: *Augmentationsvorräte* (Pótkészletek)
- 10 4: *Ausbildung* (Kiképzés)
- 10 5: *Ausnahmsverfügungen* (Kivételes rendelkezések)
- 10 6: *Ausrüstung* (Felszerelés)
- 10 7: *Auswanderung* (Kivándorlás)

³ Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Zentralstellen Kriegministerium Hauptreihe (ÖStA KA ZSt KM HR) Bücher 8505, 8508.

⁴ Az iratmennyiség nagysága és az időbeli korlátok nem tették lehetővé, hogy valamennyi háborús évre vonatkozóan végigtekintsem a tételeket, de nagymértékű eltérés a tételszámok tartalmát illetően nem valószínűsíthető.

10 8: *Beamte (Zivil)* (Civil hivatalnokok)

10 9: *Chiffreschlüssel* (Rejtjelkulcsok)

(Az első kilenc tétel nem kapcsolódik a hadifogság témaköréhez)

10 10-1: *Mönichkirchen*

10 10-2: *Arad*

10 10-3: *Freistadt*

10 10-4: *Konfidenzen* (Bizalmas iratok) – Hadifoglyok háborús szolgálatra való felhasználása [1915].

10 10-5: *Josefstadt*

10 10-6: *Überstellung von Kriegsgefangenen* (Hadifoglyok áthelyezése) – Az Osztrák–Magyar Monarchiában őrzött foglyok szabadon bocsátása, áthelyezése.

10 10-7: *Behandlung von Kriegsgefangenen* (Hadifoglyokkal való bánásmód)

10 10-7/4: *In Serbien* (Szerbiában)

10 10-7/7: *In Russland* (Oroszországban)

10 10-7/11: *In Japan* (Japánban)

10 10-7/12: *Mohamedaner* (Muszlimok)

10 10-7/19: *In England* (Angliában)

10 10-7/20: *Abnahme der Gradabzeichen* (Rendfokozati jelvények elvétele)

10 10-7/29: *Italien* (Olaszország)

10 10-7/30: *Rumänien* (Románia)

10 10-7/31: *Griechenland* (Görögország)

10 10-7/32: *Persien* (Perzsia)

10 10-7/33: *China* (Kína)

10 10-7/34: *Amerika*

10 10-8: *Marchtrenk*

10 10-9: *Eintritts-Legitimationen* (Belépési engedélyek) – Az Osztrák–Magyar Monarchia fogolytáborai, delegációk látogatásai külföldi fogolytáborokban.

10 10-10: *Standesangelegenheiten* (Nyilvántartási ügyek) – Létszámadatok, névjegyzékek, foglyok mesterség szerinti csoportosítása, összeírások.

10 10-11: *Abgabe von Kriegsgefangenen als Arbeiter* (Hadifoglyok munkaszolgáltra bocsátása) – dolgoztatásuk, munkavégzésükkel kapcsolatos ügyek.

10 10-11/1: *Bestimmungen* (Meghatározások/rendelvények)

10 10-11/2: *Kriegsgefangenen Arbeit. Komp.* (Hadifogoly munkásszázadok)

10 10-12: *Namensverzeichnisse in Sanitäts-Anstalten* (Egészségügyi intézetek névsorai)

10 10-13: *Reconvaleszente Kriegsgefangene* (Felgyógyult hadifoglyok) – az Osztrák–Magyar Monarchia táborai.

10 10-14: *Thalerhof*

10 10-15: *Kriegsgefangene. Einführung in Arrest* (Hadifoglyok elzárása)

10 10-16: *Kleinmünchen*. [1915]; *Kleinmünster* [1918 – tévesen így]

- 10 10-17: [Sankt Michael bei Leoben menekülttábor] [1915]
- 10 10-18: *Korrespondenz* (Levelezés) – Hadifoglyok levelezése, cenzúrajelentések, lefoglalt levelezőlapok, esetenként foglyok által írt feljegyzések fordításai.
- 10 10-19: *Verzeichnis der Pflinglinge* (Ápoltak jegyzéke)
- 10 10-20: *Austausch-Kriegsgefangene* – Fogolycserék, csererokkantak.
- 10 10-20/1: *mit Russland* (Oroszországgal)
- 10 10-20/2: *mit Italien* (Olaszországgal)
- 10 10-20/3: *mit Frankreich* (Franciaországgal)
- 10 10-20/4: *mit Rumänien* (Romániával)
- 10 10-20/5: *Hospitalisierung* (Kórházi elhelyezés)
- 10 10-20/6: *Abnahme von Gegenständen* (Tárgyak elvétele)
- 10 10-20/7: *Eintreffen der Transporte* (Fogollyszállítmányok beérkezése)
- 10 10-21: *Mauthausen*
- 10 10-22: *Dunaszerdahely*
- 10 10-23: *Inspizierung* (Ellenőrzés) – Az Osztrák–Magyar Monarchia fogolytáborainak és munkahelyeinek belső ellenőrzése, felügyelete.
- 10 10-24: *Zell am See*
- 10 10-25: *Bücher* (Könyvek) – Ellenséges és saját hadifoglyok ellátása olvasnivalóval.
- 10 10-26: *Somorja*
- 10 10-27: *Freilassung Kriegsgefangener* (Hadifoglyok szabadon bocsátása) – Foglyok és internáltak szabadon bocsátása, átállása az osztrák–magyar vagy az oszmán hadseregbe, csererokkantak.
- 10 10-28: *Esztergom-Kenyérmező*
- 10 10-29: *Boldogasszony*
- 10 10-30: *Sanitätspersonal* (Egészségügyi személyzet) – továbbá fogoly orvosok és nővérek kicserélése.
- 10 10-31: *Feiertage & Seelsorge* (Ünnepnapok és lelkeszi szolgálat)
- 10 10-32: [Felgyógyult foglyok útba indítása] [1915]
- 10 10-33: *Eigene Kriegsgefangene* (Saját hadifoglyok) – Vegyes anyag saját és ellenséges hadifoglyokkal kapcsolatban. Delegációk látogatása, szökések, segélyakciók, jelentések stb.
- 10 10-34: *Wieselburg*
- 10 10-35: *Fürsorge für Kriegsgefangene* (Gondoskodás a hadifoglyokról)
- 10 10-35/1: *Schwesternbesuche* (Vöröskeresztes nővérek látogatásai)
- 10 10-35/2: *Liebesgabenzüge Schweden* (Svéd szeretetadomány-vonatok)
- 10 10-35/3: *Schwesternbesuche Russland* (Vöröskeresztes nővérek látogatásai Oroszországban)
- 10 10-35/4: *Verein Christlicher Junger Männer* (Keresztény Ifjak Egyesülete)
- 10 10-35/5: *China* (Kína)
- 10 10-35/6: *Schweiz* (Svájc)

- 10 10-36: [Vöröskereszttel kapcsolatos iratok] [1915]
 10 10-37: *Sonntagsberg*
 10 10-38: *Knittelfeld*
 10 10-39: *Todesfall Anzeiger Kriegsgefangene* (Hadifoglyok haláleseteinek jelentése)
 10 10-40: *Identitätserhebungen* (Személyazonosság megállapítása) – elhunyt foglyok esetében.
 10 10-41: *Nezsider*
 10 10-42: [Fegyverhasználat foglyok ellen, erőszakos cselekmények a táborokban, utasítások szökések esetére] [1915]; *Feldbach* [1918]
 10 10-43: *Brüx*
 10 10-44: *Überläufer* (Ellenséghez átszöktek)
 10 10-45: *Leitmeritz*
 10 10-46: [Propagandaterjesztés a foglyok közt] [1915]
 10 10-47: [Fogoly tiszték szállodákban történő lehetséges elhelyezése] [1915]
 10 10-48: [Linz és Kleinmünchen táborok] [1915]
 10 10-49: [Felajánlások fogoly tiszték elszállásolásával kapcsolatban] [1915]; *Auflösung der Kriegsgefangenen Lager* (Hadifoglytáborok felszámolása) [1918]
 10 10-50: [Pichl-Auhof tábor] [1915]
 10 10-51: *Nagymegyer*
 10 10-52: *Neulengbach*
 10 10-53: *Ausforschung von Kriegsgefangenen* (Hadifoglyok felkutatása)
 10 10-54: *Labedienst bei Kriegsgefangenen* (Hadifoglyok ápolószolgálat) [1915]
 10 10-55: *Mazedobulgaren* (Macedón bolgár hadifoglyok)
 10 10-56: [Reichenau bei Gablonz a. d. Neißé és Traisen táborok] [1915]
 10 10-57: [Foglyoktól jogtalanul elvett értéktárgyak] [1915]
 10 10-58: [Hadifogság témájában tartott tudományos előadások] [1915]; *Anträge und Veträge* (Indítványok és szerződések) [1918]
 10 10-59: [Krimml tiszti szállás] [1915]
 10 10-60: [Türnitz tiszti állomás] [1915]
 10 10-61: [Foglyok dolgoztatása tüzérségi és trén-munkakülönítményeknél] [1915]
 10 10-62: [Utasítás Baczyński főfelügyelőnek] [1915]
 10 10-63: *Gebühren* (Illetékek)
 10 10-64: *Proviant-, Rechnungs- und Evidenz-Offiziere* (Élmező-, számvivő és nyilvántartó tiszték)
 10 10-65: *Frankreich* (Franciaország) – Francia hadifoglyok, osztrák–magyar foglyok Franciaországban.
 10 10-66: *Zeitungen* (Sajtó) – Kül- és belföldi sajtóhírek, cikkek közlése, fordítása, kommentálása. Újságok hadifoglyok részére.
 10 10-67: [Schloss Wasserberg bei Knittelfeld tiszti szállás] [1915]
 10 10-68: *Reichenberg*

- 10 10-69: *Aufnahme in den österreichischen Staatsverband* (Hadifoglyok befogadása az osztrák államszövetségbe)
- 10 10-70: [Kreuzstein am Moondsee tiszti állomás] [1915]
- 10 10-71: [Bruck-Királyhida tábor] [1915]
- 10 10-72: *Geld der Kriegsgefangenen* (Hadifoglyok pénze)
- 10 10-73: [Besúgóok és kémek a foglyok közt] [1915]
- 10 10-74: [Fogolylétszámok] [1915]
- 10 10-75: [Milovitz bei Lissa tábor] [1915]
- 10 10-76: *Flüchtlinge* (Menekültek)
- 10 10-77: *Schloss Zell bei Waidhofen a. d. Ybbs*
- 10 10-78: *Schnitzarbeiten* (Faragványok) – Hadifoglyok által készített tárgyak.
- 10 10-79: *Lagerordnung* (Táborrend)
- 10 10-80: *Kriegsgefangenen Eskorten* (Hadifoglyok őrkíséretei)
- 10 10-81: [Nevék helyesbítése a fogolylistákon] [1915]
- 10 10-82: *Grödig*
- 10 10-83: [Tisztek elhelyezése] [1915]
- 10 10-84: [Schloss Bertholdstein tiszti állomás] [1915]
- 10 10-85: –
- 10 10-86: [Dezertáló foglyok védelme] [1915]
- 10 10-87: [Élelmezés és higiénia az osztrák–magyar táborokban] [1915]
- 10 10-88: *Liebesgaben* (Szeretetadományok)
- 10 10-89: [Propaganda ukrán foglyoknak] [1915]
- 10 10-90: [Mozielőadás foglyoknak] [1915]
- 10 10-91: –
- 10 10-92: [Honvéd legénységi dezertálók] [1915]
- 10 10-93: [Táborok őrzése] [1915]
- 10 10-94: [Montenegrói hadifoglyok] [1915]
- 10 10-95: *Photographie* (Fényképezéssel kapcsolatos iratok)
- 10 10-96: *Strafen für Kriegsgefangene* (Hadifoglyok büntetési)
- 10 10-97: *Theresienstadt*
- 10 10-98: [Brit foglyok és internáltak] [1915]
- 10 10-99: [Greifenburg] [1915]
- 10 10-100: *Deutsch-Gabel*
- 10 10-101: [Jegyzék az osztrák–magyar táborokban meghalt foglyokról] [1915]
- 10 10-102: *Plan & Eger*
- 10 10-103: [Sternthal bei Pettau tábor] [1915]
- 10 10-104: *Anonyme Anzeige über Zustände im Kriegsgefangenenlager* (Névtelen értesítés hadifoglytáborban uralkodó állapotokról) [1915]
- 10 10-105: [Réz főzőüstök a foglyoknak] [1915]
- 10 10-106: [Seckau bei Knittelfeld tábor] [1915]

- 10 10-107: *Purgstall*
10 10-108: *Kriegsgefangenenlisten* (Hadifoglylisták)
10 10-109: [Gyimótfalva tábor] [1915]
10 10-110: [Szerb fogly tiszték] [1915]
10 10-111: [Pottendorf menekülttábor] [1915]
10 10-112: [Gmünd menekülttábor] [1915]
10 10-113: [Szerb hadifoglyok] [1915]
10 10-114: *Városszalónak*
10 10-115: [Jakabháza tábor] [1915]
10 10-116: [Traun tábor] [1915]
10 10-117: *Salzerbad*
10 10-118: [Egy hadifogly öngyilkossága Debrecenben] [1915]
10 10-119: *Spratzern*
10 10-120: [Zenei élet az osztrák–magyar táborokban] [1915]
10 10-121: [Olasz foglyok és internáltak] [1915]
10 10-122: [Nyíregyháza karanténállomás] [1915]
10 10-123: [Mühling tiszti állomás] [1915]
10 10-124: *Lebring*
10 10-125: *Kriegsgefangene Italiener* (Olasz hadifoglyok)
10 10-126: *Harth bei Amstetten*
10 10-127: [Edling tábor] [1915]
10 10-128: [Branzoll bei Bozen tábor] [1915]
10 10-129: *Zalaegerszeg*
10 10-130: *Aschach*
10 10-131: *Braunau am Inn*
10 10-132: [Radafalva tiszti állomás] [1915]
10 10-133: *Heinrichsgrün*
10 10-134: *Musikkapelle in Theresienstadt* (Zenekar Theresienstadtban) [1915]
10 10-135: *Sopronnyék*
10 10-136: [Jutalmak szökött foglyok kézre kerítéséért] [1915]
10 10-137: *Ostffyasszonyfa*
10 10-138: *Braunau in Böhmen*
10 10-139: *Csót*
10 10-140: [Eszék tábor] [1915]
10 10-141: *Sigmundsherberg*
10 10-142: *Brunn am Gebirge*
10 10-143: [Rákosszentmihály tábor] [1915]; *Flucht Kriegsgefangener* (Hadifoglyok szökése) [1918]
10 10-144: [Hadifoglyokat ért balesetek, megbetegedések] [1915]

- 10 10-145: [Brixlegg menekülttábor] [1915]; *Verunglückung Kriegsgefangener* (Hadifoglyok halálos kimenetelű balesetei) [1918]
10 10-146: *Reisen* (Utazások)
10 10-147: *Arbeitsverweigerung* (Munkamegtagadás)
10 10-148: –
10 10-149: *Rákosszentmihály*
10 10-150: *Waffengebrauch gegen Kriegsgefangene* (Hadifoglyok elleni fegyverhasználat)
10 10-151: *Hajmáskér*
10 10-152: *Wochenrapporte der Gendarmerie* (Csendőrség hetijelentései)
10 10-153: *Auszeichnungen* (Kitüntetések) [1918]; *Befundigungen* (Leletek) [1919]
10 10-154: *Situationsberichte* (Helyzetjelentések) [1918]; *Bruck-Királyhida* [1919]
10 10-155: *Mühling* [1918]; *Liquidierungen* (Felszámolások) [1919]
10 10-156: *Liquidierungen* (Felszámolások) [1918]; *Rechnungen* (Számlák) [1919]
10 10-157: *Bruck-Királyhida* [1918]; *Auszeichnungen* (Kitüntetések) [1919]
10 10-158: *Ersätze* (Pótlások)
10 10-159: *Steinbransche* (?) [1919]
10 10-160: *Marschrouten* (Menetlevelek) [1919]
10 10-161: *Anmeldungen für col...* (Bejelentések ... [olvashatatlan]) [1919]
10 10-162: *Lieferungsverträge mit Ausland* (Szállítási szerződések a külfölddel) [1919]
10 10-163: *Hochschulstudien* (Főiskolai tanulmányok) [1919]
10 10-164: *Superarbitrierungen* (Felülvizsgálatok) [1919]
10 10-165: *Veräußerung der Firmen* (Cégek elidegenítése) [1919]
10 10-166: *Dokumente Rücksendung* (Dokumentumok visszaküldése) [1919]

A különösen anyaggazdag tételek – mindenekelőtt a 10 10-7, 10 10-33 és a 10 10-35 – harminc–negyvendoboznyi aktát is felölelnek, de arra is van példa, hogy mindössze egyetlen irat alkot egy tételt. A kutatás során érdemes szem előtt tartani, hogy olyan dokumentumok is előfordulhatnak egy tétel anyagában, amire a cím nem utal egyértelműen; így például a 10 10-125 tételben (*Kriegsgefangene Italiener*) előkerült néhány olyan irat is, amelyek Olaszországban fogva tartott osztrák–magyar katonákra vonatkoztak.

Márton Forgács

INDEX OF THE VIENNESE ARCHIVAL MATERIAL OF
DEPARTMENT 10/WAR PRISONERS (ABTEILUNG 10/KRIEGSGEFANGENE)
OF THE IMPERIAL AND ROYAL MINISTRY OF WAR

(Summary)

The most comprehensive archival source for research on prisoners of war during the First World War is the *Abteilung 10/Kriegsgefangene* material held in the Kriegsarchiv in Vienna. The approximately 1,400 boxes of files were grouped under roughly 160 headings of widely varying volume. Their research is made very difficult by the fact that only two *Rubrikenbuchs* are available as a reference, which were found by chance and are not available in digital form. Moreover, they are very incomplete and only refer to the years 1918 and 1919. This inventory of headings, compiled from the research conducted on the site and published here, provides a valuable contribution to the work of researchers of the World War I POWs.

Márton Forgács

DAS REGISTER DES ARCHIVMATERIALS DER
ABTEILUNG 10/KRIEGSGEFANGENE DES K. U. K. KRIEGSMINISTERIUMS
IN WIEN

(Resümee)

Die umfangreichste Archivquelle für die Erforschung von Kriegsgefangenen des Ersten Weltkriegs ist das Material der Abteilung 10/Kriegsgefangene im Kriegsarchiv in Wien. Die ca. 1.400 Kartons umfassenden Akten sind unter ca. 160 Rubriken von sehr unterschiedlichem Umfang zusammengefasst. Die Erforschung dieser Akten wird dadurch stark erschwert, dass nur zwei Rubrikenbücher als Hilfsmittel zur Verfügung stehen, die nur zufällig gefunden wurden und nicht in digitaler Form vorhanden sind. Zudem sind sie sehr unvollständig und beziehen sich nur auf die Jahre 1918 und 1919. Das im Rahmen der Recherchen vor Ort erstellte und hier veröffentlichte Register kann daher als wertvoller Beitrag zur Erforschung der Kriegsgefangenen des Ersten Weltkrieges angesehen werden.

Márton Forgács

INDEX DES DOCUMENTS DES ARCHIVES DE VIENNE CONCERNANT
LE 10^E DÉPARTEMENT/PRISONNIERS DE GUERRE (ABTEILUNG 10/KRIEGS-
GEFANGENE) DU MINISTÈRE IMPÉRIAL ET ROYAL DE LA GUERRE

(Résumé)

La source d'archives la plus étendue pour la recherche sur les prisonniers de guerre de la Première Guerre mondiale sont les pièces de l'Abteilung 10/Kriegsgefangene conservées au Kriegsarchiv à Vienne. Les quelque 1400 boîtes de dossiers sont regroupées sous environ 160 rubriques d'étendue très variable. La recherche concernant ces dossiers est fortement entravée par le fait que seuls deux Rubrikenbuchs sont disponibles en tant qu'auxiliaires. Ceux-ci ont été retrouvés par hasard et ne sont pas numérisés. De plus, ils sont très lacunaires et ne concernent

que les années 1918 et 1919. Comblant ces lacunes, l'index élaboré lors des recherches sur place et publié ici pourra donc faciliter le travail des chercheurs sur les prisonniers de guerre de la Première Guerre mondiale.

Мартон Форгач

УКАЗАТЕЛЬ МАТЕРИАЛА ВЕНСКОГО АРХИВА 10-ОГО
ОТДЕЛА/ВОЕННОПЛЕННЫХ (ABTEILUNG 10/KRIEGSGEFANGENE)
ИМПЕРАТОРСКОГО И КОРОЛЕВСКОГО ВОЕННОГО МИНИСТЕРСТВА

(Резюме)

Самой обширной архивной базой источников по исследованию военнопленных Первой мировой войны являются материалы Отдела 10/Военнопленные (Abteilung 10/Kriegsgefangene), хранящиеся в Венском Военном Архиве. Приблизительно 1400 коробок с документами были сгруппированы в большинстве 160 очень разных по объёму разделов. Эти исследования значительно осложняются тем, что в качестве вспомогательных средств доступны только два тома Рубрикена, которые случайно были обнаружены и недоступны в цифровом виде. Кроме того, они весьма недостаточны и относятся только к 1918 и 1919-им годам. Таким образом, составленный в ходе проводимых на месте событий исследование и опубликованный здесь указатель разделов, могут представленные как восполнение пробелов, и может помочь в дальнейшей работе исследователей о военнопленных Первой мировой войны.

KRÓNIKA

TÓTH DOMINIK

BESZÁMOLÓ AZ „Ő TANÍTOTTA A KEZEMET HARCRA, AZ UJJAIMAT VIADALRA...? – VALLÁS ÉS HÁBORÚK KAPCSOLATA A KÖZÉP- ÉS KORA ÚJKORBAN” CÍMŰ KONFERENCIÁRÓL

(Bálna Honvédelmi Központ, 2024. május 9.)

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE), valamint a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM) szakemberei ültek össze a Bálna Honvédelmi Központban 2024. május 9-én, hogy eszmét cseréljenek vallás és háború viszonyáról. Az eseményt Lázár Balázs, a HIM Hadtörténeti Kutató Intézet igazgatója, valamint Őze Sándor, a PPKE Történettudományi Intézetének vezetője nyitották meg.

Szentek a csatatéren. Háborús rítusok a középkori Magyarországon és Európában címmel tartotta meg a konferencia első előadását Veszprémy László (PPKE/HIM). A szakember már előadása elején felhívta a figyelmet arra, hogy a háborús rítusok kutatása újabban igen népszerűvé vált.¹ A hallgatóság képet kaphatott a középkori Európa (a Magyar Királyságot is ideértve) egyes területeinek katonaszentekhez kapcsolódó kultuszairól, illetve az ereklyéknek a harctereken betöltött szerepéről. A szakértő hangsúlyozta, hogy az ezredfordulóra megszokottá, sőt kulcsfontosságúvá vált a papok harctéri jelenléte, akik sok esetben ereklyéket is vittek magukkal, és ezek közelében látomásos átélése sem volt ritka. A kulmi (1126. február 18.) csatában a Szent Vencel lándzsáját kísérő káplán például – Prágai Kozma krónikájának folytatása² szerint – látta a szentet megjelenni fehér lován, amint az övéi mellett harcol.

A következő előadó Hunyadi Sándor volt (HIM), aki „*Keresztes háborútól*” a királygyilkosságig. IV. László uralkodásának utolsó éveit előadásában Lodomér esztergomi érsek és IV. „Kun” László kapcsolatának fejlődését tette vizsgálatá tárgyává. A szakember saját bevallása szerint a téma kidolgozásának és előadásának egyik ötletadója Barabás Gábor egyik cikke volt, amely a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain

¹ Magyar és külföldi viszonylatban egyaránt. Lásd pl. Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Eds. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett*. Leeds, 2021. és *Ryier, Yanina*: Rituals of pagan Lithuanians related to the military campaigns in the 13th–14th century. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 19. (2022) 4. sz. 21–37. o.

² Bővebben lásd *Somogyi Andrea*: Prágai Kozma: A cseh krónikája és folytatásai. In: Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemlről. Szerk. *Thoroczkai Gábor*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.) Szeged, 2018.

jelent meg.³ Az előadó bemutatta, hogy az Árpád-kori Magyar Királyságban mennyire sokrétű volt a főpapok háborús szerepvállalása. A fellépésük nem merült ki a liturgikus feladatok ellátásában, jelen voltak a királyi tanácsban, a harcmezőn, de várak védelmében is aktív szerepet vállaltak. Lodomér ezen szerepek szinte mindegyikében feltűnt: jelen volt a király tanácsadójaként, részt vett a kőszegiek ellen 1296-ban vezetett hadjáratban, de kész lett volna egy IV. László elleni keresztes hadjárat megszervezésére is. Utóbbira kishíján azért került sor, mivel az érsek nem tudta tolerálni a királynak a keresztényitől mind távolabb kerülő életmódját. A vállalkozás végül tehát nem valósult meg, hiszen a „célpontot”, László királyt a kunok meggyilkolták.

Tovább folytatódott a középkori tematikájú előadások sora. Tóth Dominik (HIM) *Templomból a harcmezőkre. Egy középkori egyházi dal háborús karrierje* című előadásában a huszita háborúk egyik, ha nem a legismertebb dalát, a *Ktož jsú boží bojovníci*-t (Kik vagytok harcosai Istennek) tette elemzés tárgyává. A *Jistebnici daloskönyvben* fennmaradt egyházi ének meglehetősen hosszú fejlődési utat járt be. Kezdetben két másik hasonló korú forrással⁴ együtt a huszita hadseregek számára mintegy identifikációs keretként szolgált (ami kivüláglik a dal címéből is). Emellett szövege megőrizte a felkelő csapatok összetételét (számszeríjászok, kopjások, alabárdosok stb.), társadalmi hátterét, de fegyelmi és egyéb katonai rendszabályokat is magában foglalt. A szakember elmondta, hogy az ének a 16. század első harmada óta ismert, ám a 19. század végéig rejtve maradtak keletkezésének valódi körülményei, ugyanis egy olyan protestáns daloskönyvben maradt fenn, amely az oszmán hódítástól sújtott időkben éneklésre méltó műveket tartalmazott.

A második szekció első előadója, Kovács Eszter (PPKE) *A magyarországi török háborúk erkölcsi kérdései az egykorú cseh irodalomban* című prezentációjában a magyar történeti köztudatba kevésbé beágyazódott jelenséget vizsgált: bemutatta a dél-magyarországi területek oszmánok általi fenyegetettségének a korabeli cseh „közvélekedésre” gyakorolt hatását. A jelenlévők megtudhatták, hogy az addig romantizált képből a mohácsi csatavesztést követően hamar ellenségkép vált. Az egykorú szerzők igen sokrétűen közelítették meg a kérdést. Václav Budovec *Antialkorán* címet viselő munkájában például a törököket Isten büntetésének tartotta, akik ellen nem szabad harcolni. Az előadó felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy ez a hozzáállás tulajdonképpen Luther Márton hatásának tudható be. Jan Mirotický *O Začátku Panowánj Tureckého* (A török uralom kezdetéről) című művében a harcot értelmetlennek tartotta, míg Daniel Adam z Velešlavína azt a kérdést tette föl (II. Pius 17. századi krónikakiadásának előszavában), ér-e Magyarország annyit, hogy a csehek olyan sok pénzt kiadjanak

³ Barabás Gábor: A 13. század háborúi és a magyar főpapok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 3. sz. 531–570. o.

⁴ Az egyik egy Jan Žižkanak tulajdonított levél: Svolání sjezdu do Německého Brodu (Búcsúba hívás Némecký Brodba), valamint a Žižkuv vojenský řád (A Žižka-féle katonai rendtartás). Mindkettő olvasható modern forráskiadásban: *Šmahel, František*: Jan Žižka. Praha, 2021. 229., 230–233. o.

az oszmán hódítók elleni harcra. A szerző a választ is megadta: egyértelműen igen, hiszen ez a cseh nemesség erkölcsi kötelessége.

Szuromi Kristóf (PPKE) *A keresztyén vitézek kötelességéről. A keresztyén katonája képe Rotterdami Erasmustól Pázmány Péterig* című előadásában igen átfogó képet adott arról, hogyan alakult a keresztyénység nevében fegyvert fogó katonáktól elvárt magatartás. A hallgatóság megtudhatta, hogy Rotterdami Erasmus a bűn elpusztítását tartotta fontosnak, nem pedig az ellenfél harcosának megölését. Pázmány Péter szerint a katonáskodást Istennek tetsző foglalkozás, így a hadakozás elvetését egyenesen országárulásnak titulálta. Nagy hangsúlyt fektetett a katonák erkölcsös viselkedésének szükségességére, hiszen Szent Márton is minden „katonai csintalanságtul és feslettségtül oltalmazta magát”.⁵ A katonai szolgálat dicsérete közös pont: a katolikus és protestáns oldal egyaránt elismerően szól róla. Mint zárszavában a szakember elmondta, ennek az az oka, hogy mindkét felekezet azonos narratívákból, illetve forrásokból (Az Ó- és Újszövetség, Szent Ágoston munkássága) merített. Egy jelentősebb különbség fogalmazható meg: a katolikus hadakozók között kiemelt szerep jutott Szűz Mária és a katonai védőszentek tiszteletének.

Igen izgalmas eszmetörténeti kérdést járt körbe Kövecses László (PPKE). *Magyarságtudat, keresztyénység és hadviselés kapcsolata 1550 és 1650 között* című prezentációjában a magyarságtudatot próbálta azonosítani a kora újkorban. Megfogalmazta az identitások korabeli típusait (felekezeti, rendi, nemzeti), majd vizsgálta a felekezeti és rendi identitás kapcsolatait. A szakember előadásában elemezte többek között Szerémi György és Pécsi Kis Péter történeti vonatkozású műveit, valamint Esterházy Miklós gróf, Petróczy István és Thököly Imre gróf levelezéseinek releváns részeit. A kuruc vezér írásai közül az 1678. szeptember 29-én Léva helyőrségéhez intézett üzenetét idézte: „az német nemzetnek az magyar nemzet végső eltörlésére való szándékát; ki előtt sem pap, sem laicus, sem catholicus, sem egy sem más vallású magyar distinctióban nincsen”. Ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a rendi nemzettudat és a felekezeti hovatartozás szerepe másodlagossá vált a 17. század végére, miközben a kora újkorban a nemzeti identitás fontossága emelkedett elsődlegessé.

A délutáni ülészak első előadója a konferencia témájának művészettörténeti vonatkozásait taglalta. Mészáros D. Szimonetta (PPKE) *Funkcionalistától a dísz tárgyig. A pápai díszkardok evolúciója a megszentelt kard és süveg részeként* címmel tartotta meg bemutatóját. Kutatótörténeti előzmények (a témához először szakszerűen nyúló Eugéne Müntz, Johé Lazaro Galdiano, illetve Polo Pinti munkái) és a források ismeretete után következett a problémafelvetés: szempont-e a funkcionalitás? Mikor válik el a kettő? Milyen tényezők hatottak a megszentelt kardok fejlődésére? A feltett kérdésekre az előadó konkrét darabok bemutatásával próbált választ/tendenciát adni,

⁵ A keresztyén vitézek kötelességéről. In: Pázmány Péter. Válogatás műveiből III. Budapest, 1983. 299–310. o. Az idézet forrása: 300. o.

mint például Christoforo Moro velencei dózse díszkardja, amit II. Pius pápától kapott 1463-ban, II. Ulászló magyar és cseh király II. Gyulától 1510-ben érkezett kardja, vagy II. Ferdinánd osztrák főherceg fegyvere V. Piustól az 1566-os évből. A szakértő zárásként megfogalmazott konklúziója szerint a kora újkor végére végképp eltűnt az az elvárás a pápai díszkardok felé, hogy eredeti feladatuk (a kardvívás) betöltésére is alkalmasak legyenek. Mire a 19. század elején az utolsó megszentelt kardot és süveget is odaajándékozták, addigra pusztán a külső megjelenés, az esztétikum dominált.

Mészáros Kálmán (HIM) *Violaszín mundérban. A Rákóczi-szabadságharc árnýékában* című előadása a lelkészi szolgálat történetének 18. század eleji fejezetébe engedett betekintést. Kutatótörténeti bevezető után (Thaly Kálmán, valamint Esze Tamás munkássága) a szakértő elmondta, hogy a papság harctéri jelenléte nem volt újdonság a nagyságos fejedelem küzdelme idején. Jó példa erre Józsa páter személye és működése a Thököly-felkelés alatt, aki lelkészi minőségében kötött kardot. Ez bizonyítja, hogy vékony a határ, mikor válik egy egyházi személy hivatalosan is a hadsereg „alkalmazottjává”. A szakember rámutatott, hogy a Rákóczi-szabadságharc kapcsán még mindig van dolga a történészeknek. Bár korábban Esze Tamás foglalkozott a „tábori papok” felekezeti megoszlásával, az előadó újabb kutatásai pontosítani tudták Esze eredményeit. Újabb források és revidált szempontok alapján a korábbi 72 helyett 78 tábori szolgálatban lévő papi személyt sikerült azonosítani, akik közül 68 látott el ezredlelkészi szolgálatot, 11 pedig várkapláncként tevékenykedett. Az előadás végén a jelenlévők a címadás okát is megtudhatták: egy 1707-es udvari kimutatás szerint a papoknak *violaszín fajlondis* posztó járt szolgálatukért cserébe.

Demjén Balázs Ádám (PPKE) *Román unitusok és ortodoxok a 17–18. sz. fordulóján. Felekezet-szerveződés a Rákóczi-szabadságharc árnýékában* című eszme-futtatása szervesen kapcsolódott az előzőhöz. A hallgatóság megtudta, hogy a szabadságharc idején a románság képviselőit egyháziak látták el, az ő állásfoglalásuk volt a döntő, hiszen a nemességüknek *hungarus*-tudata volt, román identitású polgárság pedig nem létezett. Az előadó a fejedelem és a románság kapcsolatának több aspektusába is betekintést nyújtott. Ilyen volt például az a jelenség, hogy a szabadságharc kitörésekor annak az ortodoxok mellett nagyszámú unitus támogatója is akadt, jöllehet a két felekezet közötti viszony korántsem volt felhőtlen.

Az előadások sorát Gulyás Kristóf (PPKE) zárta. *Körmenetek és háború. Néhány adat a késő-barokk vallásosság történetéhez* című prezentációjában mikrotörténeti közegben, Moson vármegyében a hétéves háború idején (1756–1763) vizsgálta vallás és háború viszonyát. A váltakozó hadiszerencsével vívott csaták során a bécsi udvar szokásává vált, hogy a Habsburg- illetve szövetséges csapatok győzelme után hálaadó misét, *Te Deum*ot mondatott a papsággal. Így történt ez a kolíni (1757. június 18.), a kundersdorfi (1759. augusztus 12.) vagy a landeshuti (1760. június 23.) diadal után is.

A nap végén a támogató intézetek vezetői és a szervezők is kifejezték abbéli szándékukat, hogy a konferencia évről évre megrendezésre kerüljön.

SZALAI ÁGNES

BESZÁMOLÓ A SZENTGOTTHÁRDI CSATA ÉS A VASVÁRI BÉKE 360. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL RENDEZETT NEMZETKÖZI KONFERENCIÁRÓL

(Szombathely–Vasvár, 2024. szeptember 19–20.)

A *Szentgotthárd–Vasvár 1664. Háború és béke Közép-Európában* című nemzetközi konferenciára a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Vasvár város önkormányzata, a Vasvári Népfőiskola és az oszkói Hegypásztor Kör szervezésében 2024. szeptember 19–20-án került sor. A tanácskozás apropóját a szentgotthárdi csata és a vasvári béke 360. évfordulója adta: a két témában amerikai, török, francia és magyar kutatók interdiszciplináris megközelítésben adtak számot alap kutatásokon nyugvó, új eredményeikről. A konferencia ebből adódóan mintegy folytatása annak a több évre visszatekintő nemzetközi tanácskozássorozatnak,¹ amely a szentgotthárdi csata és a vasvári béke körülményeinek jobb megértését és nemzetközi kontextusba helyezését tűzte ki célul.

A rendezvény első napjának helyszíne a szombathelyi Megyeháza díszterme volt. A Vas Vármegyei Közgyűlés elnöke, Majtényi László rövid köszöntését követően a konferencia főszervezője, Tóth Ferenc, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója megnyitó szavaiban kiemelte a nemzetközi konferenciasorozat jelentőségét, hangsúlyozva, hogy a szentgotthárdi csata és a vasvári béke valódi súlya csakis a saját korának körülményeit megértve értékelhető. Ezen célkitűzést szem előtt tartva a hazai és külföldi szakemberek interdiszciplináris megközelítésben, had-, diplomácia-, tudomány-, irodalom- és sajtótörténeti szempontból igyekeztek értelmezni és újraértelmezni a két eseményt.

A katonai akciók és nemzetközi kihívások: visszhangok és beszámolók című első szekciót a Sorbonne Egyetem professzora, Géraud Poumarède *Az 1664-es hadjárat velencei visszhangjai* című előadása nyitotta. Az oszmán–velencei kapcsolatok elismert kutatója kiemelte, hogy mivel a Velencei Köztársaság ekkoriban háborúban állt az Oszmán Birodalommal, amely Kréta elfoglalásával fenyegetett, a velencei kormányzat mindvégig abban reménykedett, hogy a magyar hadszíntéren kirobbant háború összefogásra sarkallja az európai hatalmakat, ami megtöri az oszmánok erejét és terjeszkedését. Poumarède részletekbe menően ismertette a velenceiek diplomáciai

¹ Lásd erre példaként a 2014-ben megrendezett nemzetközi konferencia előadásait tartalmazó kötetet: A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. • La bataille de Saint Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion ottomane – coopération européenne. Szerk. Tóth Ferenc – Zágoryi Czigány Balázs. Budapest, 2017. 387. o.

törekvéseit is, amelyek mindenekelőtt arra irányultak, hogy a Habsburg Monarchia birodalmi hercegeit seregeik mozgósítására bírják egy közös keresztény had keretén belül. Az előadó hangsúlyozta továbbá, hogy Velence mindvégig tartott a magyar hadszíntéren zajló oszmán háború gyors lezárásától, így elsősorban a bécsi, regensburgi és francia követjelentésekből folyamatosan igyekezett tájékozódni az eseményekről. A források tanúsága szerint Velencében mindig naprakész információkkal rendelkeztek, mások mellett a szentgotthárdi csatáról és a vasvári béke megkötéséről is. Előbbit természetesen hatalmas sikerként értékelték, utóbbit kiábrándulva fogadták. Az európai oszmánellenes liga kialakulásának elmaradása pedig a Velencei Köztársaság céljait is elodázta, amely ezáltal elvesztette nagyhatalmi pozícióját.

A szekció következő előadója szintén a Sorbonne Egyetem tanára, Xavier Le Person volt, aki *Ki álljon a magyarországi törökellenes segélyhad élére? XIV. Lajos halogatása a parancsnok kinevezésével kapcsolatban* címmel tartotta meg előadását. A köztörténeti előzmények alapos bemutatását követően az előadó felvázolta a későbbi törökellenes segélyhad parancsnokává kinevezett Jean de Coligny-Saligny gróf pályafutását, hangsúlyozva, hogy a tapasztalt katonának számító nemes Condé gróf² politikájának szimpatizánsaként kegyvesztetté vált a XIV. Lajos vezette Franciaországban, hivatali tisztségeit elvesztette, és semmiféle (katonai) megbízatásban nem reménykedhetett. A francia uralkodónak azonban a Rajnai Szövetség tagjaként részt kellett vállalni az Érsekújvár elfoglalásával (1663) egyre komolyabban terjeszkedő Oszmán Birodalom elleni háborúban, a birodalmi segélyhaderő parancsnokát pedig a választófejedelmek helyett maga akarta kiválasztani. Le Person rámutatott a király döntésében szerepet játszó egyik fontos szempontra: a két nagyhatalom közötti jó viszony megőrzése érdekében XIV. Lajos nem akarta, hogy az oszmánok túl nagy jelentőséget tulajdonítsanak az ellenük harcoló francia (önkéntes) segélyhadnak, ezért azok parancsnokául sem akart túlságosan ismert személyt. Emellett az előadó kiemelte, hogy Coligny kiválasztását belpolitikai folyamatok is erősítették, mindenekelőtt a Condé-párt katonai meggyengítését célzó törekvések. Mindezek hatására 1662-re Coligny elkötelezte magát a király hűségén, akit ezután XIV. Lajos a későbbi belpolitikai viszályok elkerülése érdekében, elsősorban a Condé gróffal fennálló ellentéte miatt, „eltávolított” Franciaországból: 1664 áprilisában Coligny gróf az oszmánellenes segélyhadtest parancsnokaként az oszmán hadszíntéren teljesített szolgálatot.

Özkan Bardakçı, a Lotaringiai Egyetem történeti kutatócsoportjának tagja a magyarországi hadszíntéren a kora újkori háborúkban jelentős szerepet játszó francia katonák háborús hétköznapijainak bemutatására vállalkozott, *Egy segélyhad Szentgotthárdnál: a katonák mindennapjai Bissy naplója alapján* című referátumában. Felhívta a figyelmet a kérdés vizsgálatának kihívásaira, azaz a nagymértékben szétszóródott forrásanyagra és a katonák személyének azonosítási nehézségeire. A korabeli levele-

² II. Louis de Bourbon-Condé, Enghien hercege (1621–1686).

zésekre, visszaemlékezésekre és elsődlegesen Bissy grófnak, az Itáliából ide vezényelt francia csapatok brigadérosának naplójára támaszkodva azonban az előadó feltárta a francia kapitányok egymás közötti személyes kapcsolatait. A hallgatóság képet kapott továbbá a szentgotthárdi segélyhad háború során megélt nehézségeiről és mindennapi életéről, így például a katonai táborban uralkodó félelemről és éhségről, a bajtársiasság és a vallás szerepéről, vagy a birodalmi seregek közötti feszültségekről. Bardakçi megállapította azt is, hogy a korszakban a katonák jóval kíméletlenebbül bántak az ellenféllel az összecsapások alkalmával.

A rendezvény főszervezője, Tóth Ferenc *A Szentgotthárdi csata emlékezete Franciaországban a 17–18. században* című előadásában kiemelte, hogy a szentgotthárdi csata egyike volt az Oszmán Birodalom és Franciaország közötti azon nyílt katonai konfliktusoknak, amelyek emlékezete egészen a 19. századig élénken élt Franciaországban. Előadásának első felében a monarchia dicsőségének „felmagasztalására” kialakított szimbolikus tereket, így a párizsi Place des Victoires-t és a versailles-i kastélyt hozta fel példaként. Ezek különböző szempontú vizsgálatán keresztül rámutatott, hogy milyen fontos szerepe volt a szentgotthárdi csatának a királyi reprezentációban. Prezentációjának második felében Tóth a csata historiográfiában, valamint irodalmi és történelmi művekben való megjelenését vizsgálta, többek között Jean Racine és Nicolas Boileau munkásságát, továbbá szótárakat, enciklopédiákat és nemesi írók műveit vette számba. Összegzésként megállapította, hogy a franciaországi művészeti ábrázolások, irodalmi és történelmi munkák élénken őrizték a szentgotthárdi csata emlékét egészen a napóleoni háborúig, amelyek eseményei némileg „beárnyékolják” a csata emlékezetét.

A délutáni szekció öt előadása a magyar katonai határvidék jelentős személyiségeinek és a védelem szempontjából kiemelkedően fontos helyszíneinek a vizsgálatával foglalkozott. Elsőként F. Molnár Mónika, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa nemrégiben megjelent kötetének³ címszereplője, Raimondo Montecuccoli életének egyes részleteibe engedett bepillantást *A bécsi udvar és Montecuccoli* című előadásában. Elsőként az olasz származású, német-római császári hadvezér és hadtudós életrajzát és katonai pályafutásának „lépcsőfokait” vázolta fel röviden, ezt követően bemutatta a bécsi udvar korabeli jellegzetességeit (*Militärpartei* kontra *Merkantilpartei* elképzelései), majd részletekbe menően ismertette Montecuccoli „helyét” és befolyását a császári udvarban. Előadásának végén két, a kutatás számára mind ez idáig teljesen ismeretlen olasz levéltári forrást ismertetett, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy az 1670-es években a hadtudós éles kritikát fogalmazott meg a Habsburg Monarchia „csúcsszerve”, az Udvari Kamara működésével kapcsolatban. Mindezek aprólékos bemutatásával alapvetően új megvilágításba helyezte a Montecuccoli tevékenységére vonatkozó eddigi ismereteinket.

³ F. Molnár Mónika: A birodalom szolgálója. Raimondo Montecuccoli (1609–1690). (Sziluett – Korszerű Történelmi életrajzok.) Pécs, 2024. 242 o.

Végh Ferenc, a Pécsi Tudományegyetem docense Zrínyi Miklós katonai pályaképe legkevésbé ismert szakaszának, az 1664 előtti működésének bemutatására vállalkozott, „*az én experienciám kicsiny és csak néhány csatából áll*”: Zrínyi Miklós katonai pályaképe 1664 előtt című prezentációjában. Az előadó kiemelte, hogy habár Zrínyi neve összefonódott az 1660-as évek eleji oszmánellenes háborúval, önálló hadvezéri megbízatást mégsem kapott ebben a hadjáratban. Noha a történeti kutatás ezt mindenekelőtt politikai okokra vezeti vissza, az előadó újabb alapkutatásai révén jelentősen árnyalta a kinevezés elmaradásának mozgatórugóit. Elsőként kiemelte, hogy Zrínyinek nem volt lehetősége hadvezéri tapasztalatot szerezni, amit az előadó a nyugat-európai és a magyar hadviselés közötti különbségekre vezetett vissza. Emellett számba véve a Zrínyi által bírt katonai tisztségeket (1642–1644: lovasezred vezetője a 30 éves háborúban, 1643–1644: horvát könnyűlovas-alakulatok generálisa, 1646: császári haderő vezérőrnagya), azok elnyerésének körülményeit, valamint a velük járó tényleges funkciókat, Végh arra a következtetésre jutott, hogy a bécsi udvar és Zrínyi között e tekintetben kompromisszum született. Egyrészt ugyanis minden tisztségéért maga Zrínyi folyamodott, másrészt mindig kisebb jelentőségű megbízatást nyert el, mint amit igényelt. Emellett az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy a megszerzett tisztségekhez gyakorlatilag nem tartozott funkció, Zrínyi Miklós kinevezései inkább annak szóltak, amit személye képviselt, azaz a Zrínyi-háznak és a magyar rendi elitnek. Az előadó ezek alapján megállapította, hogy habár a tisztségek névleg alkalmassá tették volna Zrínyit az önálló hadvezéri pozíció elnyerésére, érthető, hogy a bécsi udvar egy, a feladatra esetlegesen alkalmatlan személy kinevezését nem kockáztathatta.

Czigány István, a HM Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatóhelyettese *Az 1663–1664-es török háború és Felső-Magyarország* című előadásában arra a kérdésre kereste a választ, hogy a címben jelölt háborúban mi volt a szerepe Felső-Magyarországnak. Az előadó elsőként leszögezte, hogy a kora újkorban ez a térség volt az, ahol a bécsi udvarral szembeni ellenállás leginkább érzékelhető volt, a felső-magyarországi, többségében református nemesi családok alapvetően kelet, azaz az Erdélyi Fejedelemség és Lengyelország felé orientálódtak, valamint a hajdúság révén a terület az ország legmilitarizáltabb vidéke volt. Emellett hangsúlyozta Felső-Magyarország legnagyobb birtokosaként a Rákóczi-család befolyásának jelentőségét. Így érthető módon a Habsburg Birodalom célja az volt, hogy lehetőség szerint az Oszmán Birodalom seregei által is egyre inkább veszélyeztetett, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem fennhatósága alatti két felső-magyarországi vármegyét, Szabolcsot és Szatmárt diplomáciai, majd katonai beavatkozás útján visszaszerezze. Czigány összegzőképpen rámutatott, hogy habár a császári katonaságnak több felső-magyarországi várat sikerült saját ellenőrzése alá vonni (Szatmár, Kálló), az oszmánok részéről Érsekújvár elfoglalásának terve miatt a hadműveletek súlypontja 1663-ban Alsó-Magyarországra tevődött át. Ennek következtében a császári seregek zöme el is hagyta Felső-Magyarországot, és nem megle-

pő, hogy míg az oszmánoknak való behódolás gondolata igen, a velük történő érdemi szembehelyezkedés szándéka nem fogalmazódott meg a térségben.

Baráth Zsolt, az ELTE Savaria Egyetemi Központ adjunktusa a 17. századra a Dunántúlon megszilárduló oszmánellenes végvárhálózat mögött létrehozott, a Rába folyóra épülő másodlagos védelmi vonal működését mutatta be *A Csányi család és az „aprólék végházak” szerepe az oszmánellenes küzdelmekben* című előadásában. Hangsúlyozta, hogy a Kanizsa végvárából induló oszmán portyák érintették leginkább a Rába mellékét, kiemelten a Batthyány-uradalmakat. A Rába és a Zala közötti, hozzávetőlegesen 80 kilométeres szakaszon a hiányosságokkal teli védelmi rendszert három fontos módszerrel próbálták erősíteni a végvidékiek: a két folyó közötti védelmi háló sűrűbbre szövése volt a cél, azaz az „aprólék végházak” mellett újabb védelmi „objektumokat” hoztak létre, elsősorban az oltalomra alkalmas épületek erősítése révén. Emellett a hódolt lakosságtól történő minél pontosabb információszerezésre törekedtek, amelyet a társadalom kényszerként élt meg, főképp az oszmánok által várható „válaszreakció” veszélye miatt. Gyakorta alkalmazott taktika volt a megtévesztés is, vagyis a kisebb létszámú csapatokat bizonyos időközönként összevonták, és azok „megmutatták magukat”, ezzel azt a látszatot keltve, hogy nagy létszámú katonaságból áll a védelem.

Négyesi Lajos, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem docense *Zrínyi-Újvár védelme 1664-ben* című előadásában arra a két, egymással szoros összefüggésben álló kérdésre kereste a választ, hogy Zrínyi Miklós miért hagyta el a katonai tábornok, miközben saját várát ostromolták az oszmánok, és ezt követően miért nem vett részt a szentgotthárdi csatában? Az előadó elsősorban Zrínyi személyiségjegyeinek felfejtésével igyekezett megtalálni a választ: Zrínyit igazi barokk embernek tartja, akinek a szigetvári hős Zrínyi Miklós öröksége alapjaiban meghatározta cselekedeteit. Éppen ezért egyre inkább azonosulni kezdett az azonos nevű, hozzá hasonlóan korábban horvát báni tisztséget viselő dédnagyapjával, majd gyakorlatilag az epigonjává vált. Továbbíve ezen gondolatmenetet, Négyesi felvetette, hogy Zrínyi tervbe vehette az oszmán kézre került Szigetvár visszafoglalását, amelyre az általa és a Wolfgang Julius von Hohenlohe által vezetett téli hadjárat lehetőséget is teremtett. A remények azonban Kanizsa sikertelen ostroma és a keresztény seregek visszavonulása miatt szertefoszlottak. Ebből adódóan Zrínyi elhatározta, hogy mivel Zrínyi-Újvár a saját vára, száz év elteltével „eljátssza” azt, amit a dédnagyapja Szigetvár esetében véghezvitt, azaz azt tervezhette, hogy a magyar vitézekkel kirohan a várból. Szándékáról Montecucoli vélhetően tudomást szerzett, ezért tilthatta ki a magyar őrséget a várból, vagyis nem engedte Zrínyi számára újraélni kiváló őse dicsőségét. Az előadó arra a következtetésre jutott, hogy ezután Zrínyi Miklós számára értelmét veszítette a katonáskodás, ezért hagyta el (1664. június 28-án) Zrínyi-Újvárat, és ez az oka annak is, hogy távol maradt a szentgotthárdi csatától.

A konferencia második napját a hagyomány szerint a vasvári béke megkötésének helyszínén, a 18. század közepén épült Békeházban rendezték meg. A szimbolikus

helyszínválasztás nem volt véletlen a szervezők részéről, hiszen ezen a napon az előadások alapvetően a vasvári békére fókuszáltak. A prezentációk sorát Georg Michels, a kaliforniai Riverside Egyetem professzora *Vasvár és Andrusovo: Az oszmán reakció összehasonlítása (1664–1681)* című előadása nyitotta. Bevezetésként kiemelte, hogy az Oszmán Birodalom közép-kelet-európai offenzív politikája a 17. század utolsó harmadára jutott a csúcspontjára, a hódítás előfeltételeit az 1664-ben a Porta és a Habsburg Birodalom közötti vasvári, valamint az 1667-ben a lengyel–oroszlaborút lezáró andruszovói béke teremtette meg. A vasvári béke ugyanis alapvetően az 1663–1664-es oszmán–Habsburg háborúban elért eredményeket rögzítette, ugyanakkor elmaradt a Habsburg Monarchia részét képező Magyar Királyság, valamint az Erdélyi Fejedelemség és a háború eredményeként a térségben gyarapodó oszmán vilajetek közötti határ pontos kijelölése. Ennek következtében a beglerbégek egyre nagyobb területeket tudtak hódoltatás alá vonni a korábbi integer Magyar Királyság területéből. Az oroszok és lengyelek között az Ukrán Kozák Hetmanátus felosztását dokumentáló andruszovói béke pedig a Fekete-tenger mellékén sértette az oszmán érdekeltséget, így a Porta a korábbi hetmanátus belső ellenállási mozgalmainak legfőbb támogatójává vált. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy az Oszmán Birodalom Velencei Köztársaság elleni győzelme (1669) után adta magát a kérdés: a fent említett két lehetséges irány közül ki ellen vezessék újabb hadjáratukat? Végül a Porta az egykori hetmanátus vidékére indított háborút 1672-ben, amely bő tíz évre lekötötte az oszmán hadsereget. Összegzésképpen Michels arra a megállapításra jutott, hogy ha ekkortájt az Oszmán Birodalom a Habsburg Monarchia ellen fordul, akkor Bécs ostroma sokkal korábban bekövetkezhetett volna, vélhetően nagyobb sikerrel. Ugyanakkor rámutatott, hogy az oszmánok jelenlétének következményeként mindkét térségben megakadt az államfejlődés folyamata.

Az Isztambuli Egyetem tanára, Özgür Kolçak *A vasvári béke (1664) ratifikálása. Az oszmán források újraértelmezése* címmel tartotta meg előadását. Előjáróban kiemelte, hogy az 1606. évi zsitvatoroki békét követően az oszmán békeszerződések tető alá hozása rendszerint hosszú folyamat volt, több diplomáciai küldöttség munkájának eredményeként jöttek létre, és ennek alapján az eddigi tudásunk szerint a vasvári béke ratifikálása is meglehetősen elhúzódott. Az előadó elsősorban török és osztrák levéltárakban feltárt, eddig a kutatás számára ismeretlen forrásokat vont be a vizsgálatba, mindenképp egy 1664 szeptemberében kelt, a vasvári békeszerződés ratifikált szövegének kicserélése céljából tartott diplomáciai tárgyalás és ceremónia költségeire fordított kiadáslistát. Továbbá korabeli elbeszélő forrásokat is elemzett, amelyek segítségével igyekezett a lehető legpontosabban rekonstruálni a békeszerződés megkötésének folyamatát és diplomáciai körülményeit. Kolçak mindezek alapján megállapította, hogy I. Lipót császár és IV. Mehmed szultán kevesebb mint másfél hónap alatt ratifikálta és ünnepélyes keretek között kicserélte egymással a békeszerződés másolatát. A két hivatalos nagykövet, Kara Mehmed és Walter Leslie 1665-ös látogatásának célja a Habsburg, illetve az oszmán udvarban – az eddigi szakirodalmi ismereteinkkel ellentétben

– tehát nem a ratifikált békeszövegek kicserélése volt, csupán reprezentatív megbízatást teljesítettek, tudniillik ajándékokkal pecsételték meg a békeszerződés megkötését, annak betartása reményében.

Szalai Ágnes, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet tudományos segédmunkatársa „... az békesség haszna másé, nyomorúsága Erdélyé...”: *A vasvári béke és az Erdélyi Fejedelemség* címmel tartotta meg prezentációját. A második uralmi válság eseményeinek és következményeinek rövid ismertetését követően kitért arra, hogy az erdélyi kormányzat követsége útján hogyan tudta képviselni érdekeit az 1662–1663-ban a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom megbízottjai között Temesváron zajló béketárgyalások folyamán. Részletesen bemutatta az ezt követő hónapokban több helyszínen, így Szatmárban, Drinápolyban és a Dunántúli oszmán katonai táborban zajló erdélyi–Habsburg és erdélyi–oszmán diplomáciai tárgyalások menetét és eredményeit. Az előadó megállapította, hogy a fejedelmi kormányzat a térségbeli háborúskodás lezárására irányuló első tapogatódzástól kezdve minden tárgyaláson és diplomáciai „csatornán” keresztül igyekezett érvényesíteni saját érdekeit. Ennek sikertelensége ugyanakkor a teljes Apafi-korszakban folyamatos kihívások elé állította az erdélyi kormányzatot.

A második panel nyitóelőadását Tóth Hajnalka, a Szegedi Tudományegyetem oktatója tartotta. *A vasvári béke és recepciótörténete* című prezentációja első felében a vasvári béke pontjait tekintette át, összevetve azokat azon 1662–1663-ban Temesváron és Konstantinápolyban zajló Habsburg–oszmán tárgyalássorozat eredményével, amelynek célja az 1606 óta a két birodalom között fennálló béke megújítása volt. Az előadó hangsúlyozta, hogy habár a béke helyreállításáról folyó tárgyalások sikertelenségbe torkollottak, hiszen az Oszmán Birodalom 1663 tavaszán háborút indított a Habsburg Monarchia ellen, a két nagyhatalom által 1664. augusztus 10-én megkötött új béke pontjai hozzávetőlegesen 80%-ban megegyeznek a temesvári tárgyalásokon már mindkét fél által elfogadott feltételekkel; következésképpen a vasvári béke nem egy hirtelen született döntés eredménye volt. Tóth Hajnalka kiemelte, hogy ezen körülményeket ismerve és erre alapozva van értelme a békekötés recepciótörténetét vizsgálni, amelyre előadása második felében vállalkozott. Bemutatta, hogy a magyar történetírás milyen módon viszonyult a békekötéshez, felsorolva azokat a vádakokat, amelyek oda vezettek, hogy a béke a „szégyenteljes” vagy „szégyenletes” jelzővel vonult be a köztudatba. Az ismertetett vádakokat – mint például: az Erdélyi Fejedelemség kihagyása a tárgyalásokból, Várad és Érsekújvár oszmán kézen hagyása, a szentgotthárdi keresztény győzelem ellenére óriási engedmények az oszmánoknak, a magyar rendek csak a ratifikációt követően értesültek a békéről – újabb kutatási eredményei alapján „lerombolva”, az előadó hangsúlyozta, hogy a vasvári béke kapcsán nem indokolt a történetírás negatív értékítélete, hiszen egy hosszan tartó tárgyalássorozat eredményeként, reálpolitikai döntés született.

G. Etényi Nóra, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense a Német-római Birodalom szemszögéből vizsgálta a szentgotthárdi csata és a vasvári béke jelentőségét,

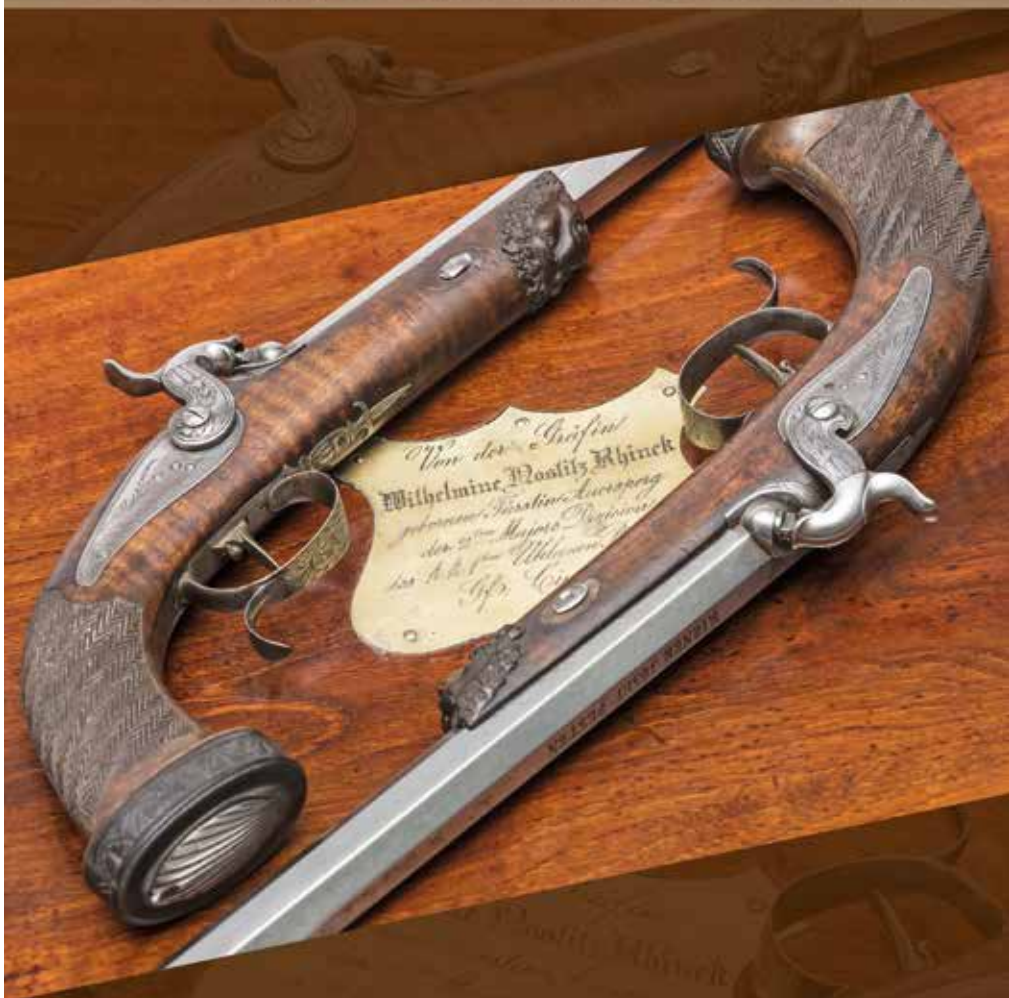
sajtótörténeti megközelítésben, bevonva a kutatásba a kéziratos krónikákat is. Előljáróban leszögezte, hogy az 1663–1664. évi oszmánellenes háború eseményeit nagy érdeklődés övezte a nemzetközi nyomtatott sajtóban Európa-szerte. Az információs igényt a Német-római Birodalomban a 17. század közepére létrejött professzionális nyomtatott kommunikációs hálózat, vagyis a birodalmi nyomdák működése maradéktalanul ki tudta szolgálni. Az előadó elsősorban a nürnbergi nyomtatott kiadványokat elemezte, mivel a 30 éves háborút követően Nürnberg vált a propaganda központjává, és a kiadványok majd fele itt jelent meg. Kiemelte, hogy mivel a vizsgált források közéleti krónikák, a török elleni háború egyidejű és nem utólagos értelmezéseit kínálják. Ezzel összefüggésben megállapította, hogy az 1663–1664. évi eseményekről, beleértve a vasvári béke körülményeit, érdemi és helytálló hírekhez lehetett jutni Nürnbergben. Mind ezt a helybeli intézkedések, az eseményekre adott reakciók is tükrözik, mint például a városvezetés azon döntése 1663 januárjában, hogy a keresztények iránti szimpátiából elrendelte a temetési költségek csökkentését, de erre utal a vasvári béke megkötése utáni tánctilalom előírása is. A szentgotthárdi csatával kapcsolatban négy különféle ábrázolást és ugyanennyi érdemi hadijelentést mutatott be az előadó, amelyek ez esetben is helytálló információkkal szolgáltak az eseményről. A csatát nagy győzelemként ábrázolták, ugyanakkor megjelenítették a komoly veszteségeket is, elsősorban helyi vonatkozásban, így a frank segélyhadak szerepvállalását, vagy a nürnbergi illetőségűek haláleseteit.

Zsoldos Endre, a HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézete tudományos főmunkatársa *Az 1664. évi üstökös* című előadásával színesítette a rendezvény programját. Ismertette, hogy a szóban forgó égitestet a mai Spanyolország területén észlelték először, 1664 novemberében, amely nagy érdeklődésre tartott számot a csillagászok és a nagyközönség körében egyaránt. Mivel az üstökösök megjelenéséhez rendszerint földi hatásokat is szoktak kapcsolni a kortársak, az előadó a korabeli csillagászati irodalmat elemezve arra a kérdésre kereste a választ, hogy van-e bármilyen kapcsolat az 1664-ben észlelt üstökös és az 1663–1664. évi oszmán–Habsburg háború, valamint a vasvári béke megkötése között? Komáromi Csipkés György *Az judiciaria Astrologiáról és Üstökös Csillagokról való Judicium* (1665) című művét vizsgálva az előadó arra a következtésre jutott, hogy a szerző cáfolta benne az égi és földi jelenségek közötti összefüggést, hiszen könyvének kiindulópontja az 1664. évi jelenség volt, ugyanakkor a háborús eseményekről nem tett említést munkájában. Zsoldos a következő években, évtizedekben megjelent kalendáriumokat, például a Neubart János nevéhez köthetőt is vizsgálat tárgyává tette, mivel ezen kiadványokban is rendszeresen megjelentek az üstökösök és azok feltételezett hatásai. Az elemzésből kiderült, hogy a kiadványok hasábjain valóban megjelent vagy a háború, vagy az üstökös, vagy mindkettő, azonban utóbbi esetben sem hozták kapcsolatba egymással az eseményeket. Az előadó azonban felhívta a figyelmet egy német nyelven megjelent nyomtatványban szereplő bejegyzésre is, amely 1664 januárjában

egy Csáktornya felett észlelt égi jelenségre utalt, hangsúlyozva a Jupiter és Szaturnusz Nyilas jegyében való együttállását. Később a brit csillagászok, mivel az asztrológia szerint ez a körülmény hajlamosabbá tesz a békére, ezt összekapcsolták a szentgotthárdi csatát követő vasvári béke megkötésével.

A mindkét napon élénk érdeklődés mellett zajló előadásokat minden szekció után szakmai beszélgetés követte. A szervezők reményüket fejezték ki, hogy az előadások szerkesztett változata mielőbb sajtó alá kerül, angol és magyar nyelven egyaránt.

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

24

SZEMLE

MICHAL HOLEŠČÁK

**MEDIEVAL ARCHERY EQUIPMENT
FROM THE TERRITORY OF SLOVAKIA¹
(Archaeologica Slovaca Monographiae, Studia XXXI)**

*(Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences – VEDA, Publishing
House of the Slovak Academy of Sciences, Nitra,
2019. 124 o. ISBN 978-80-8196-033-8, 978-80-224-1744-0)*

Az elmúlt évtizedben a Kárpát-medence középkori íjászatának kutatása fellendült. A magyarországi tudósok mellett a kutatásban jelentős szerepet vállalnak a Kárpát-medence területén osztozó további országok kutatói is, közülük oroszánrész jut a bemutatott, 2019-ben megjelent monográfia szerzőjének. Michal Holeščák eredményei – annak ellenére, hogy már öt éve napvilágot láttak – nem épültek még be a magyar kutatásba.

A könyv a bevezető után öt fő fejezetre tagolódik, melyek közül a módszertani ismereteket nyújtó első – *Methodology* (9–11. o.) – bevezeti az olvasót az íjászat technikai hátterébe. Az íjak működési elvét, az íj és a számszeríj közti különbségeket tisztázza. E fejezet részeként kerül bemutatásra a leletanyag gyűjtésének és értelmezésének tér- és időbeli kerete is. A gyűjtés terepe a Szlovák Köztársaság jelenkori területét fedi le, bár az a korszakban nem értelmezhető sem természetföldrajzi, sem politikai egységként, amivel a szerző is tisztában van. A bemutatott leletanyag a 7–14. századból származik, mivel az 5–6. századból még nem ismert egyértelműen keltezhető, íjászathoz kapcsolódó leletanyag, míg a 14. századtól az íjak elsődleges szerepét fokozatosan átvette a számszeríj.

A mű második fejezete – *Bow* (11–22. o.) – egy rövid, de annál fontosabb, az íjak osztályzásának szempontjairól és a szerves anyagok lebomlásáról szóló módszertani bevezető után ismerteti az ún. egyszerű íjak közép-európai kontextusban értelmezett történetét a paleolitikumtól a késő középkorig. Bemutatja a kevésbé ismert német, cseh és lengyel íjleleteket. A szerző felhívja a figyelmet az egyszerű íjakat ábrázoló ikonográfiai anyag elemzésének korlátaira. A mai Szlovák Köztársaság területéről egyszerű íjakhoz kapcsolható leletek nem kerültek elő, csak a tágabb földrajzi térségből ismert analógiák alapján számolhatunk az íjtípus itteni használatával.

¹ https://www.researchgate.net/publication/339230704_MEDIEVAL_ARCHERY_EQUIPMENT_FROM_THE_TERRITORY_OF_SLOVAKIA (A letöltés időpontja: 2024. augusztus 14.)

Holeščák jóval nagyobb hangsúlyt fektet az összetett íjak bemutatására, amit joggal tesz, hiszen ezekhez számos lelet (csontból vagy agancsból készült szarv- és markolatlemez) kapcsolható. A szerző az összetett íjak kutatástörténetének és a korábbi orosz és magyar munkák tipológiai csoportjainak bemutatásán túl felhívja a figyelmet arra, hogy ezen típusok etnikai alapon történő elnevezése a régészettudomány jelen állása szerint helytelen.

A fejezetben széleskörű tájékozottságról tanúbizonyságot téve több, 7–14. század közé keltezett mongóliai íjlelet kerül ismertetésre, melyek nem tartalmazzak maradó anyagból készült részeket, *nota bene* olyan közép-európai sírokban is feltételezhetünk összetett íjakat, melyekben azoknak nem maradt nyoma. Fontos, hogy a mongóliai leleteken végeztek radiokarbonos kormeghatározást, ami egyes esetekben a típusok időrendi osztályozásának finomítására ad lehetőséget.

A szerző a szlovákiai leletanyagból 5 lelőhelyről előkerült 25 db „avar típusú” íjmaradványt ismertet, melyek elemzéséhez a korábbi kutatásokban is használt, a szarvlemezek szélességén alapuló tipológiát alkalmazza. Ez általában alkalmas a szóban forgó leletek kategorizálására. A kivételt képező komáromi (ma: Komárno) íjmaradvány nem vonja maga után a tipokronológia helytelenségét, hiszen – a szerző véleménye szerint – létezhetek a tulajdonos speciális igényei szerint elkészített íjak. A markolatlemezek közt részletesen ismertetésre kerülnek a zselői (ma: Želovce) 818. számú sírból feltárt darabok, melyekhez nem tartoztak szarvlemezek; hasonló szerkezetű íjak az oroszországi Tuvából ismertek. A zselői leletek különösen fontosak, hiszen az avar kori íjak Kárpát-medencén kívüli kapcsolatairól a szakirodalomban ritkán esik szó.

Az avar típusú íjakon kívül 17 db „magyar típusú” íjhoz kapcsolódó leletet említ a szerző, de ezek közt formai eltéréseik ellenére az alacsony darabszám miatt nem állapítható meg kronológiai különbség. A markolatlemezek tárgyalásánál szóba kerülnek a csehországi és a lengyelországi darabok is, melyek különböző távolsági kapcsolatok bizonyítékaiként értelmezhetők.

A harmadik főfejezet – *Arrow* (22–58. o.) – az íjászat második nélkülözhetetlen eszközét, a nyílvevőt tárgyalja, melyre legtöbb esetben csupán a vasból, esetleg csontból készült nyílhegyletek utalnak. Fontos, hogy a tárgyalt területről két esetben is rendelkezünk archaobotanikai adatokkal a nyilak faanyagát illetően, egy lőcsei (ma: Levoča) honfoglalás kori sírban feltárt nyílhegy tuskéjén som, míg egy kassamindszenti (ma: Valaliky) avar kori sírból származó kőpús nyílhegyben juhar famaradványt sikerült azonosítani.

A csaknem kizárólag temetőkből ismert íjaktól eltérően a nyílhegyek jelentős számban kerülnek elő a településekről, ostromok, támadások emlékeiként erődítményekből, más militáriával együttesen előfordulva jelezhetnek csatamezőket is. Az ostromokból származó nyílhegyek értelmezéséhez viszont elengedhetetlen a történelmi eseményekre utaló írott források használata, illetve további leletanyag jelenléte.

Holeščák a nyílhegyek tipológiájára vonatkozó irodalom áttekintése után azok értékeléséhez a bolgár régész, Valerii Yotov rendszerére épülő, a nyílhegyeket három

változó figyelembevételével jellemző tipológiát dolgozott ki. Ez alapján egyértelműen azonosítható a nyílhegyek pengéjének keresztmetszete, a penge formája és a csatlakozás (köpű, vagy nyéltüske formája), ezt esetlegesen a nyílhegy speciális tulajdonságaira utaló betűjelek egészíthetik ki. A rendszer alapján létrehozott kategóriákhoz köthető leletek elterjedését a szerző minden esetben térinformatikai módszerekkel térképre vetítve elemezte. Párhuzamaikat igen széles körben vizsgálta. A típusok használati ideje a legtöbb esetben több évszázadra kiterjed, egyes típusok párhuzamai a kora középkori nyugati szláv miliőben találhatók, mások elterjedését a középkor és késő avar korhoz, vagy a honfoglaló magyarsághoz köti. Vannak olyan típusok, melyeket a kísérő leletek alapján viszont rövidebb időszakokra lehet keltezni, adott esetben a 13. századra. Egyes csoportok formai analógiáik, keleti párhuzamaik alapján nagy valószínűséggel hozhatók összefüggésbe a tatárjárás eseménysorával. Több típus pedig sokkal inkább köthető bizonyos tevékenységekhez, például a villás vágóélű, vagy a háromélű, tompa kiképzésű nyílhegyek a vadászat eszközei lehetnek. Fontos megfigyelés, hogy a késő avar kor végén (8–9. sz. fordulója) a háromélű nyílhegyek formai spektruma jelentősen beszűkül, alig néhány típusuk marad továbbra is használatban.

A negyedik fejezet – *Secondary Archery Equipment* (59–67. o.) – az íjászat másodlagos eszközeivel (nyíltegez, nyugalmi, illetve készenléti íjtegez) foglalkozik. Elemzésüket az avar és a honfoglalás kori sírleletek, illetve az érett középkori művészeti források alapján végezte el a szerző. Az íjakhoz hasonlóan a tegezkelet keleti, elsősorban mongóliai párhuzamaira is felhívja a figyelmet, illetve összehasonlító anyagként bemutatja a magyarországi és szerbiai leleteket.

A vizsgált területen az avar kori nyíltegezmáradványok száma meglehetősen alacsony, ezzel szemben 18 lelőhelyről 29 honfoglalás kori tegezmáradvány ismert. Köszönhető ez többek közt annak, hogy az avar kori tegezektől eltérően a 9–11. századi darabok vasalással voltak erősítve, melynek nyoma marad a sírokban, hasonlóan a tegezöv vas vagy bronz síjiosztó karikáihoz. Az Árpád-kori és Anjou-kori tegezkelet rekonstrukciója pedig elsősorban a Szent László-legenda falképciklusai és keleti analógiák alapján végezhető el, hiszen ebben az időszakban már nem helyeznek mellékleteket a sírokba.

A nyugalmi íjtegezből kizárólag egy lelet ismert, ami formai analógiái alapján a honfoglalás kori leletekkel mutat rokonságot, míg a lelőhely kontextusa és a leletkörnyezet (helynévi adatok, további tárgyi leletek) alapján az sem kizárható, hogy 11–12. századi besenyő népesítéshez köthető. A szerző egyik lehetőséget sem veti el.

Az ötödik fejezet – *Evaluation* (67–80. o.) – a leletanyag elemzése során levont következtetéseket összegzi és helyezi történeti kontextusba. Holeščák felhívja a figyelmet arra, hogy az avar korban az íj nem csupán eszköz és fegyver, hanem tulajdonosának státuszszimbóluma is volt. Fontos, hogy avar kori íjmaradvány kizárólag olyan közösségek temetkezéseiből ismert, akik a korhasztásos rítust gyakorolták. A szlávokhoz köthető hamvasztásos és birituális (azaz vegyesen csontvázas és hamvasztásos) temetőkből egyáltalán nem ismertek íjleletek. Egyes temetőkből, például Komárom

környékén pedig ún. határ menti jelenségként értékelhető, hogy keverednek az avar párhuzamokkal rendelkező és a szláv milió leleteivel párhuzamba állítható fegyverek. A legfontosabb megfigyelés, hogy az avar kor legkésőbbi fázisára keltezhető sírokban már csak kétféle háromélű nyílhegytípus fordul elő a korábbi igen széles spektrumból.

A morva időszak íjászatáról igen keveset tudunk. A korszakra keltezhető íjászfelszereléseket szinte kizárólag a nyílhegyek jelentik. Megtalálhatók még köztük kis számban a háromélű darabok, de jellemzően köpűs, vagy tüskés rögzítésű kétélű darabok keltezhetők ekkorra, melyek a nyugati leletekkel mutatnak rokonságot. Ugyanakkor egyes esetekben már többször „magyar jellegűként” értékelt nyílcsúcsok is megjelennek, ami jól mutatja, hogy ezen tárgyak nem lehetnek etnikumjelzők. A szerző arra is utal, hogy a korszakban az íjászfelszereléshez köthető leletek számának drasztikus csökkenése az íjászat háttérbe szorulását jelentheti. Az időszakban az íj elsősorban a vadászatban játszott szerepet, a csatamezőkön csupán másodlagos fegyverként volt jelen.

Az íjászattal kapcsolatos tárgyak a 10–11. században addig nem látott gazdagságban jelennek meg a leletek között a mai Szlovákia területén is. Ebben az időszakban több lelőhelyen is igazolható egy, a magyarokhoz kapcsolódó pusztulási horizont.

A 12–14. századi lelőhelyeken a leletanyag összetétele erősen átalakul, és szinte kizárólag telepleletekre koncentrálódik. Ebben az időben az íjhasználat leginkább már csak a nomád hagyományokkal rendelkező népelemek körében lehetett általános. A szerző szerint az íjak formájára ekkoriban csupán a képi ábrázolások alapján következtethetünk. Az egyes keleti analógiákkal rendelkező nyílhegytípusok, melyek használati ideje áthúzódik a 14. századra is, feltehetően a kunok, esetleg a besenyők mint katonai segédnépek régészeti hagyatékát jelzik, vagy kései nomád népek betöréseinek emlékei lehetnek.

A monográfiát rövid összegzés – *Summary* (81–82. o.) – zárja, mely tágabb történeti folyamatok részeként értelmezi a leletanyagot.

A munkát a kutatás eredményeit összegző szlovák és orosz nyelvű rezümé, széleskörűen használható bibliográfia, a bemutatott lelőhelyek részletes adatbázisa, illetve a törzsszöveget illusztráló képmelléklet zárja.

Michal Holeščák monográfiája jó kiindulópontja lehet egy későbbi nagyobb területet átfogó gyűjtésnek, de jelen állapotában is hasznos összehasonlító anyagot nyújt a Kárpát-medence vagy Közép-Európa bármely térségében dolgozó régészeknek. Ekora időtávlatot átfogó munka a sem a szűken, sem a tágabban értelmezett földrajzi térség íjászfelszereléseiről még nem született eddig. Az egyes lelőhelyek ostromokra utaló leletei, a pusztulási horizontok különös figyelmet érdemelnek a hadtörténetírás szempontjából is. A munka további erőssége, hogy – a legfrissebb szakirodalom alapján – a legszélesebb körben értelmezett kontextusban tárgyalja az egyes lelettípusok párhuzamait Mongóliától Nyugat-Európaig. Említésre méltó a leletanyag mértéktartó etnikai interpretációja.

Harangi Flórián

CSEH VALENTIN

**NÁNDORFEHÉRVÁR 1521. ÉVI OSTROMA ÉS ELVESZTÉSE •
OPSADA I PAD BEOGRADA 1521. GODINE**

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2022. 418 o. ISBN 978-963-327-878-9)

A szóban forgó könyv bemutatóján jogosan hangzott el a vélemény, miszerint Nándorfehérvár 1521-es elestének történeti emlékezete „megbújik” két másik esemény árnyékában. Az első a vár és a város sikeres védelme 1456-ban, a második pedig a mohácsi csatavesztés 1526-ban. Az utóbbi kapcsán szokás röviden megemlíteni az 1521-es vereséget mint az ország katonai-politikai elitjének súlyos mulasztását, egyszersmind a Mohács felé vezető út egyik fontos állomását, a tragédia egyik okozóját.

A fentiek fényében nem meglepő, hogy bár több monográfiában kapott érdemi figyelmet az 1521-es eseménysor,¹ ritka a kifejezetten annak szentelt nagyobb terjedelmű írás. Néhány rövidebb munka szerzője az ostromra helyezte a hangsúlyt: Kiss Lajos² és Szakály Ferenc³ az ostromot magát, Kubinyi András pedig az ostrom következményeit tárgyalta átfogóan,⁴ összefoglaló kurrens munka azonban nem született – egészen idáig. Cseh Valentin kötete témáját tekintve illeszkedik a Jagelló-kor, valamint a mohácsi csata kapcsán jelenleg is folyó kutatásokhoz.⁵ A szerző számára a téma nem újdonság, hiszen 2005 óta foglalkozik a vár és a város hadtörténetével.⁶ Az 1456-os ostrom történetének⁷ megírása után mondhatni logikus lépés volt az erősség elvesztésének feldolgozása.

A kiadvány különlegessége, hogy kétnyelvű: a bal oldalon magyarul, a jobb oldalon pedig szerb nyelven olvasható.⁸ A kötet az előszón és bevezetón túl tíz számozott

¹ Néhány munka az elmúlt tíz évből a teljesség igénye nélkül: *Ágoston, Gábor*: Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire. Cambridge, 2005. 147–153. o.; *Pálosfalvi, Tamás*: From Nikopolis to Mohács. Leiden–Boston, 2018. 371–395. o.; *Ágoston Gábor*: Az oszmán hódítás és Európa. Budapest, 2022.

² *Kiss Lajos*: Nándorfehérvár bukása (1521). *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1889) 389–440., 546–612. o.

³ *Szakály Ferenc*: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulságai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 91. (1978) 4. sz. 484–499. o.

⁴ *Kubinyi András*: A mohácsi csata és előzményei. *Századok*, 115. (1981.) 1. sz. 66–107. o.

⁵ A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, a Janus Pannonius Múzeum, a Magyar Nemzeti Levéltár, illetve a Hadtörténeti Intézet és Múzeum közreműködésével folytatott kutatásokra kell itt gondolni.

⁶ *Cseh Valentin*: Nándorfehérvár vára egykor és ma. *Várak, kastélyok, templomok – történelmi és örökségturisztikai folyóirat*, 1. (2005) 22–24. o., illetve *Uő*: Nándorfehérvár várának ábrázolásai. In: A 2. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai. Szerk. *Dévényi Anna – Rab Virág – Sarlós István*. Pécs, 2005. 31–48. o.

⁷ *Cseh Valentin*: A nándorfehérvári csata, 1456. Keszthely, 2007.

⁸ Ez a fajta megoldás a Zrínyi Kiadótól nem idegen, lásd *Bene Sándor – G. Etényi Nóra – Hausner Gábor – Kelenik József – R. Várkonyi Ágnes*: Zrínyi-album. Budapest, 2016.

fejezetből, függelékből, irodalom-, kép- és térképjegyzékből áll. A fejezetek terjedelme arányosan illeszkedik az ott bemutatott résztémakörökhöz, például a VI. és VII. egyformán kb. 10-10 oldalt kapott, a III. és IV. valamivel több mint 25-25-öt, és érthető módon az ostromot bemutató VIII. fejezet a leghosszabb: 44 oldal.⁹

A kötet szövegének kiemelendő pozitívuma a laikusok számára is könnyen érthető fogalmazásmód, amit gazdag képanyag egészít ki. A témába vágó források és szakirodalom többségét a szerző összegyűjtötte, ami miatt könyve jól forgatható, és a laikus közönség számára kiindulópont lehet a korszak hadtörténetének megismeréséhez.

Az első három fejezet logikusan épül egymásra, és megismerteti az olvasót az események hátterével. Az I. (*Az 1521. évi hadszíntér és tágabb térségének földrajzi viszonyai*) egy Kárpát-medencei kitekintés után a hadszíntér domborzatát és vízrajzát ismerteti, Oláh Miklós *Hungaria* című művét alapul véve. A szerző nem csak az egykori esztergomi érsektől idéz: a továbbiakban Thomasso Danieri modenai követ (26. o.) és mások is „megszólalnak.” A II. fejezet (*A déli határvédelmi rendszer 1456-tól 1521-ig*) a végvárrendszert mutatja be a kurrens szakirodalom alapján. Cseh hasonlóan jár el a III. fejezetben is (*Az oszmán–magyar háborúk története 1456-tól 1521-ig*) az oszmán–magyar háborúk ismertetésekor.

A IV. fejezet (*Nándorfehérvár vára 1521-ben*) a kötet egyik legjobban kidolgozott része. A szerző igen részletesen feltárja a vár 1404 és 1521 közötti építéstörténetét, majd kimerítő alaposággal ismerteti Nándorfehérvár 1521-ben meglévő védműveit és azok állapotát. Összefoglalóját leginkább Marko Popović munkáira alapozta, de emellett bevonta a magyar szakirodalmat is, valamint egykorú és közel egykorú visszaemlékezések egész sorát, Verancsics Antaltól Ungnad Dávidig, Dzselálzáde Musztafától Giovanni da Tagliacozzóiig.

Az V. (*A magyar haderő a Jagelló-korban*) és VI. (*Az oszmán hadsereg Szulejmán szultán trónra lépésekor*) fejezetek – amelyek a két szemben álló fél haderejének ismeretét tartalmazzák – a könyv kevésbé jól sikerült egységei. Az V. fejezet első alfejezetében még átfogó összefoglalás olvasható a katonaállítást szabályozó korabeli törvényekről (mint például az 1494-es és 1498-as – 170. o.), valamint a Magyar Királyságban akkor kiállítható haderő lehetséges nagyságáról. A későbbi szövegrészeknél azonban olyan megfogalmazások és állítások olvashatók, amelyeket a vonatkozó szakirodalom ismeretének hiányán kívül mással nemigen lehet magyarázni. A huszár jellemzésénél például ez áll: „Ennek a lovas katonának a felszerelése hosszúkás vagy kerek pajzs, lándzsa, páncél és érc- vagy bőrszak volt.” (166., 168. o.) E jellegzetes könnyűlovas kezébe Kovács S. Tibor *Huszárfegyverek a 15–17. században* című kötetét felhasználva¹⁰ lehetett volna a feladatkörnek és a valóságnak jobban megfelelő tárcsapajzsot, kopját és egyéb felszerelést adni. Hasonló a helyzet a magyar nehézlovasság ismertetésénél

⁹ A magyar nyelvű szöveg terjedelme értendő.

¹⁰ Kovács S. Tibor: *Huszárfegyverek a 15–17. században*. Budapest, 2010.

is: „A nehézlovasság fegyverzete hosszú pika (lándzsa) és téglalap alakú pajzs, valamint kard volt.” (174. o.) Ez a mondat több szempontból furcsán hat. Egyrészt a szerző ugyanezen az oldalon hosszan idéz Töll Lászlónak a *Páncélok a Hunyadiak korában* című tanulmányából,¹¹ és maga is felhívja a figyelmet arra, hogy az egyébként a 70 évvel korábbi időszakra, azaz a 15. század derekára érvényes leírás. Töll többi publikációjából egyébként világosan kiderül,¹² hogy pontosan milyen eszköz bújik meg a „téglalap alakú pajzs” mögött, valamint hogy a pika messze nem azonos a lándzsával.

„A középkori ágyúk közül a bombarda 25–150 kilós lövegeivel és a mozsár 150 kg-os lövedékeivel volt a legjelentősebb. Ezenfelül voltak tarackok, amusettek, cerbottanák, spingardák, szakállasok is a többféle ágyútípus között” – áll a korai lövegtípusok ismertetésénél. (182. o.) A szerző a meglehetősen zavaros fogalom-felhőt eloszlathatta volna olyan hadtörténeteszek vonatkozó munkáinak beemelésével, mint Kelenik József, Domokos György, vagy Veszprémy László.¹³ Hasonló anomáliák olvashatók a II. Szulejmán-kori oszmán haderő ismertetésénél is. Nehéz mit kezdeni az olyan mondatokkal, mint „Valamikor Drinápoly elfoglalása után hozták létre a törökök a jeni cserit, vagyis az új sereget, a janicsárosztagot.” (192. o.) Az I. Murád által megszervezett *yeni çeri* (jelentése: új hadsereg) ismertetése nagyobb terjedelmet és pontosabb leírást is kaphatott volna, például a szerző által egyébként többször hivatkozott Ágoston-kötetek alapján.

A VII. fejezet (*Az 1521. évi oszmán hadjárat*) a címéhez híven ismerteti az akkori Európa katonai-politikai helyzetét, a fiatal Szulejmán szultán első intézkedéseit, sikereit, és a korabeli források, valamint a releváns szakirodalom alapján összefoglalja az eseményeket. A szultán seregének előkészületei, Magyarországig tartó útja, illetve Szabács ostroma üdvözlendő módon külön alfejezeteket kapott. Érdemes lett volna ugyanakkor az oszmán haderő létszámadatai kapcsán – az olvasót segitendő – állást foglalni, és nem megelégedni az egykorú szerzők és egyes szakírók következtetéseinek, híradásainak leírásával (232–236. o.).

Az ostromot feldolgozó VIII. fejezet (*Nándorfehérvár ostroma*) a legterjedelmesebb, egyszersmind a IV. fejezet mellett a kötet legalaposabban kidolgozott része. Egykorú források (visszaemlékezések, naplók, levelek) beemelésével Cseh az események

¹¹ Töll László: Az acél építészete. Páncélok a Hunyadiak korában. In: Rex Invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 2008. 97–120. o.

¹² Töll László: Vassal fedett lovak és gazdáik. *História*, 27. (2005) 1–2. sz. 31. o. és *Uő*: A csata vasökle – a középkori nehézlovasság. In: Örökös háború két világ határán. Katonák, fegyverek és hadviselés a törökök elleni küzdelemben. Szerk. Szabó Sarolta. Nyírbátor, 2011. 55–75. o.

¹³ A teljesség igénye nélkül: Kelenik József: Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. A terminológia problémái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 101. (1988) 3. sz. 484–520. o.; *Uő*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1991) 4. sz. 3–52. o.; Domokos György: A magyar tüzérség a XVI–XVII. században. In: A magyar tüzérség kialakulása és fejlődése. I. k. A magyar tüzérség kialakulása és fejlődése a második világháború kezdetéig. Szerk. Csikány Tamás. Budapest, 1991. 25–38. o.; Veszprémy, László: Bombardés, arquebuses et manuscrits de l’art militaire. L’apparition des armes à feu en Hongrie jusqu’en 1526. In: Armes et cultures de guerre en Europe centrale XVe siècle–XIXe siècle. Paris, 2008. 139–154. o.

igen alapos rekonstrukcióját adja. Külön fejezetet szentelt Zimony bevételének, a magyar vezetés oszmánok támadására adott reakciójának, valamint a nándorfehérvári ostrom egyes szakaszainak.

A IX. fejezet (*Nándorfehérvár elvesztése utáni időszak történései*) az ostrom közvetlen katonai következményeivel, illetve a Nándorfehérvár és a környező erősségek (Zimony, Szalánkemén, Szabács) elvesztéséért a kortársak által felelősnek kikiáltott személyek (Hédervári Ferenc, Enyingi Török Miklós és Bálint, Sulyok István és Balázs) számonkérésének ügyével foglalkozik. Zárásként a szerző összefoglalja a déli végvárrendszer első vonala elvesztésének eseménysorát, illetve a magyar katonai-politikai elit ellenintézkedéseit és katonai sikereit.

A X. és egyben utolsó fejezet (*Az 1521-es nándorfehérvári ostrom a történeti emlékezetben*) egy historiográfiai áttekintés, amelyben a szerző felsorolja a legrelevánsabbnak vélt narratív forrásokat, mustráját a kapcsolódó modern szakirodalom ismertetésével zárja. Egy ilyen áttekintés a laikus olvasó számára is igen hasznos tud lenni, épp ezért szerencsés lett volna ezt a fejezetet az elsők közé helyezni.

Az alábbiakban további három olyan mérlegelésre érdemes dologra szeretném felhívni a figyelmet, amely a jövőben hasznos lehet akár a szerző középkort értintő publikációjánál, de akár a kötet második kiadásánál is. Az első ilyen a narráció személye és száma. Szerencsés lenne a többes szám első személy elhagyása, hiszen furcsán veszik ki magukat az olyan mondatok, mint például: „...1520-ig az oszmánokkal is hivatalosan békében éltünk.” (164. o.) *Mi*, a könyv olvasói legalábbis nem éltünk még akkor, mint ahogy nem követeltünk „80 000 dukátot a Signoriától” (208. o.) sem.

A kötetben nagyon sok és hosszú idézet olvasható különféle narratív forrásokból. Ezekből meglátásom szerint kevesebb is elegendő, és nem szerencsés a narrátori szerep ilyen mértékű átadása. Az első fejezet első alfejezetének például több mint a fele Oláh Miklós *Hungaria* című művéből kiemelt részlet.

Úgy vélem, egy recenzió szerzőjének feladata nem csak a dicséret. Tiszte az is, hogy rámutasson az adott mű esetleges gyenge pontjaira. Mindezt nem öncélúan, hanem annak érdekében kell megtennie, hogy az adott kötet esetleges további kiadása előtt a szerző felszámolhassa ezeket a gyenge pontokat. Jómagam is ezzel a céllal fogalmaztam meg észrevételeimet. A véleményemet ugyanakkor továbbra is fenntartom: Cseh Valentin *Nándorfehérvár 1521-es ostroma és elvesztése* című kötetét bátran ajánlom mindenkinek, aki szeretné eme keveset tárgyalt várvívás történetét közelebbről megismerni.

Tóth Dominik

XAVIER LE PERSON

LE GRAND CONDÉ. UN EXIL POUR L'HONNEUR*(Paris, Fayard, 2023. 512 o. ISBN 978-2-213-72204-7)*

II. Louis de Bourbon-Condé, Enghien hercege (1621–1686), a Bourbon-ház Condé hercegi ágából származó francia arisztokrata a 17. század egyik leghíresebb hadvezére volt, akinek az életét már több munkában is összefoglalták. A közelmúltban a neves francia Fayard kiadó történelmi életrajzi sorozatában napvilágot látott, Xavier Le Person történész által jegyzett munka azonban rendhagyó módon ábrázolja a röviden csak „Nagy Condé” néven emlegetett neves francia főurat. Az új biográfiában a szerző fitytyet hány a történelmi életrajzi műfaj klasszikus szabályaira, és a herceg életének csupán egy szakaszára, az 1642 és 1664 közötti időszakra fókuszál, ráadásul a kötet bevezetője – a kronologikus rendet megbontva – Condé herceg halálának felidézésével kezdődik. A tárgyalt időszak egyébként XIV. Lajos király uralkodásának első szakaszára esik, amely során a gyermek és fiatal uralkodó helyett elsősorban Jules Mazarin bíboros (1602–1661) kormányzott, aki éles konfliktusba keveredett Condé herceggel, és ebből adódóan a herceg száműzetésbe kényszerült. Erre vonatkozik az életrajz alcíme is: „emigráció becsületbeli okokból”, amelynek a pontos történetét a kötet fejezeteiből ismerhetjük meg.

A korszak nemesi értékrendjének és a – korábban abszolutistának nevezett – központosító francia állam hatalmának összeütközéséből fakadó, elmérgesedő ügy hosszú éveken át nemcsak válságot idézett elő a királyi családon belül, hanem polgárháborús és európai háborús folyamatot is eredményezett. Ennek részleteibe vezet be az olvasót szakavatott módon a kötet szerzője, a Sorbonne történelmi intézetének oktatója. A részletesen dokumentált történet szerint Condé herceg és Mazarin bíboros viszálya egy 1642-es udvari elsőbbségi incidensre vezethető vissza, amelyben XIV. Lajos király unokatestvére, vagyis a „vérbeli herceg” az alacsonyabb származású, de az uralkodó bizalmát élvező bíboros miniszterét igyekezett maga mögé utasítani. Az első konfliktusokat elsimítani próbáló intézkedések után a két markáns személyiség közötti ellentét egyre jobban elmélyült, majd 1649-ben nyílt szakításhoz vezetett. Ebben nagy jelentősége volt annak, hogy Condé herceg a harmincéves háború során az 1643-ban Rocroy-nál, a későbbi rajnai hadjáratokban, illetve Dunkerque elfoglalásánál (1646), majd a katalóniai harcokban (1647), és legvégül Lensnál (1648) aratott hadi sikereinek köszönhetően világszerte ünnepeztetett győztes hadvezérré vált. Ezek után még inkább lenézte a nála alacsonyabb származású királyi főminisztert, aki vele ellentétben elsősorban a békekötés terén – nevezetesen az 1648-as vesztfáliai béketárgyalások során – szerzett elévülhetetlen érdemeket. A királyi hatalommal fennálló bonyolult helyzetét a hercegnek a Fronde néven elhíresült főnemesi felkelés párizsi eseményeiben játszott ellentmondásos szerepe tovább bonyolította. Noha a felkelés

elején a király és Mazarin bíboros mellett lépett fel csapataival, és bámulatos katonai vezetésével sikerült az 1649. március 20-ai rueil-i békét kiharcolnia a királyi hatalom ellenfeleivel szemben, ám a katonai sikereitől megrészesült herceg a Mazarin-ellenes erőkkal szövetkezve megpróbálta megbuktatni a főminisztert, hamarosan azonban be kellett látnia saját hatalmának korlátait. 1650 elején Condé herceget több más francia főúrral együtt börtönbe zárták, a szigorú őrizetben gyakran került megalázó helyzetbe, és társaival erődről erődre szállították őket, Vincennes-től egészen a Le Havre-i citadelláig.

A hercegek végül a spanyol segédcsoportokkal Franciaországba betörő francia főnemes és népszerű hadvezér, Turenne vikomt (Henri de La Tour d’Auvergne de Turenne, 1611–1675) közbelépésének köszönhetően szabadultak ki a rabságból, és ezzel kezdetét vette a Fronde második szakasza, a hercegek felkelése (*Fronde des Princes*), amelyben a Nagy Condé játszott a egyik főszerepet. Miután Turenne visszatért a királyi szolgálatba, a két neves hadvezér egymás elleni küzdelmei határozták meg az eseményeket, amelyek végül Condé herceg vereségével értek véget 1652. július 2-án, a francia főváros Faubourg Saint-Antoine nevű külvárosában. Ezt követően Condé emigrációba vonult, a hercegek pedig sorra meghódoltak. A katonai vereséggel egy időben – amint erre Le Person meggyőzően rámutat – Condé herceg népszerűsége is alaposan megcsappant, és neki tulajdonították több párizsi véres esemény megrendezését is. A herceg számára így nem maradt más lehetőség, mint az önkéntes száműzetés. Ebben a részben a kötet szerzője a „hercegi lázadás” vezetői, a Bourbon királyi vérből származó hercegek közötti ellentéteken keresztül jól szemlélteti a korabeli arisztokrácia összetett világát.

A kötet második részében a száműzött herceg külföldi szövetségkereső próbálkozásait és újabb hadműveleteit mutatja be Le Person. Mivel ekkor még javában zajlott a spanyol–francia háború (1635–1659), így a herceg értelemszerűen a madridi udvar felé fordult, és onnan kért katonai segítséget franciaországi hadműveleteinek folytatásához. A spanyol támogatással folytatódó küzdelmekben Condé pályája szorosan összekapcsolódott egy másik európai hadvezér–herceg, IV. Lotaringiai Károly útjával, aki sok szempontból hasonló törekvésekkel igyekezett visszaszerezni a francia királyi megszállás alá került hercegségeit. Miután a spanyol segítséggel zajló 1653-as utolsó hadjárata is kudarcot vallott, a Nagy Condé kénytelen volt visszavonulni a spanyol németalföldi területekre és a katolikus király szolgálatába állni.

Condé herceget távollétében egy bonyolult és sok szempontból precedens nélküli perben 1653-ban fejeztés általi halálra ítélték felségárulás és lázadás vádjával, emellett lefoglalták birtokait és híres, Chantilly-ban található kastélyát. Az általa elfoglalt erődtényeket sorra visszavették a francia királyi csapatok, és hívei vagy meghódoltak, vagy szintén száműzetésbe kényszerültek. A Nagy Condé végérvényesen elszigetelődött és kiszorult a Francia Királyságból. A spanyol–francia háború utolsó szakaszában Condé herceg Habsburg Lipót Vilmos főherceggel (1614–1662), a spanyol

németalföldi tartományok főkormányzójával és Alonso Pérez de Vivero y Menchaca Fuensaldaña gróf (160–1661) hadvezérrel karöltve többször is betört Franciaország területére, és változó sikerrel ütközött meg az ellene felvonuló, Turenne által vezetett francia haderővel. 1654. augusztus 25-én az Arras ostromát felmentő francia seregtől vereséget szenvedett, de azután 1656 júliusában Valenciennes-nél győzelmet aratott. A háborút végül az 1658. június 14-ei, Dunkerque melletti „dúnék csatája” döntötte el, amely Turenne győzelmével zárult, és megteremtette a lehetőséget a következő évben a pireneusi békeszerződés megkötésére.

Ez a szerződés rendezte a száműzött lázadó Condé herceg sorsát is, amely a béketárgyalások egyik fontos témája volt. Ennek értelmében II. Louis de Bourbon-Condé kegyelmet kapott, és 1660-ban visszatért Franciaországba. Ezzel kezdetét vette a herceg rehabilitációjának hosszú és cseppet sem zökkenőmentes folyamata, amely során meghódolt XIV. Lajosnak, de nem kapott rangjához méltó udvari szolgálatot. Ezen Mazarin 1661-ben bekövetkezett halála sem változtatott lényegesen, főleg annak köszönhetően, hogy egy viszonylag hosszú békeidőszak következett, amelyben a herceg számára nem nyílt lehetőség katonai tehetségének kamatoztatására. A kötet végén érdekes magyar vonatkozásként megemlíti a szerző, hogy 1664-ben felmerülhetett Condé herceg alkalmazása a Magyarországra küldött francia segélycsapatok élén, de végül erre inkább az egyik kliensét, Coligny-Saligny gróftól kérték fel. Mindenesetre az 1667-ben kezdődő újabb háborúig nem volt módja bizonyítani királyi unokatestvére iránti hűségét...

A kötet kiválóan összefoglalja Condé herceg életpályája e szakaszát, amely jól tükrözi a becsületében sértett lázadó és száműzött hercegnek a kor nemzetközi kapcsolataiban játszott fontos szerepét. A munka óriási forrásanyag feldolgozásával pontosan ábrázolja a kor eseményeit és az azokat alakító történelmi személyiségeket. Itt kiemelendő Mazarin bíboros, Turenne vikomt, IV. Lotaringiai Károly herceg és Fuensaldaña gróf európai eseményekben játszott korántsem mellékes szerepének kidomborítása, amely nyomán a történelemformáló európai arisztokrácia galériája is megelevenedik e mű lapjain. A katonai hadműveletek és politikai hatásaik pontos és világos leírásai szintén a kötet egyik erősségét jelentik, különösen a mellékelt térképek és a jól megválasztott forrásokból vett citációk révén. Az idézetek kapcsán érdemes felhívni a figyelmet a szerző sajátos írói eszközeire, stílusára is, amelyben ezek nagyon fontos szerepet kapnak. Szinte alig van olyan bekezdés, amelyben a szerző ne idézne néhány sort az általa használt forrásokból. Az archaikus nyelven beszéltetett eredeti kútfők nemcsak alátámasztják a szerző állításait, hanem egyben közelebb is viszik az olvasót a francia irodalmi nyelv teljes körű elterjedése előtti korhoz. E számos formabontó újítással és sok új információval rendelkező életrajz a maga töredékes jellegével is jól ábrázolja Condé herceget és korát, és minden bizonnyal megtalálja a helyét a kora újkori francia történelem iránt érdeklődő történészek és olvasók polcain.

Tóth Ferenc

LÁZÁR BALÁZS

HADIK BERLINBEN
Az 1757-es huszárportya igaz története*(Peko Kiadó, Budapest, 2024. 312 o. ISBN 978-615-558-390-2)*

A magyar hadtörténet szempontjából a 18. századi dinasztikus háborúk időszaka talán a legkevésbé kutatott és ismert témakör. Ezen belül azonban Hadik András Berlin ellen vezetett 1757-es vállalkozása az ismertebb epizódok közé tartozik. A magyar hadtörténelem egyik kiemelkedő kutatója, Markó Árpád épp nyolcvan évvel ezelőtt már részletesen írt az eseményről,¹ így önkéntelenül adódik a kérdés: van-e értelme újból elővenni a témát? Lehet-e még róla újat mondani? A választ megelőlegezve leszögezhetjük, hogy igen, lehetett újat mondani, és volt értelme elővenni a témát.

Hadik András világhírű haditettéről a közelmúltban film, mégpedig kalandfilm készült, amely valós eseményekre építve mutatja be a vállalkozást, ámde nagyon sok tekintetben elszakad a valóságtól. Szaktörténeszi munka sohasem fog tudni versenyezni a mozgókép erejével, ugyanakkor tudatosan építhet a témát a mozi révén övező közérdeklődésre. Elegendő az Eger ostromának eseményeit szintén csak „nyomokban tartalmazó” *Egri csillagok* című filmre utalni, amely sokunkban hintette el a történelem, a hadtörténet iránti érdeklődés magját, ami aztán a szakirodalom olvasásával szökött szárba.

A témát a korszak legszakavatottabbnak számító ismerője, Lázár Balázs vette górcső alá a Peko Kiadó *Hadiakadémia* címet viselő, kiváló és igényes sorozatában. A szerző maga is többször utal Markó Árpád munkájára mint nagy előképre, ugyanakkor vele ellenétben más, sokkal komplexebb nézőpontot alkalmaz. Ez önmagában igazolhatná a kötet létjogosultságát, de a szerző által felhasznált források áttekintése után leszögezhetjük, hogy – különösen a levéltári forrásokat illetően – bőven találunk olyanokat, amelyeket elődje nem használt. Ezek közül a legfontosabbak a bécsi Osztrák Állami Levéltárban található iratok, amelyekben a háborús időkre tekintettel Markó nem tudott kutatni.

A 312 oldalas könyv jól tagolt, bevezetésre, hat nagy részre, ezen belül 30 fejezetre és függelékre oszlik. Az előszóban a szerző felvillantja Hadik életének és személyiségének, tágabban értelmezve az 1711 és 1848 közötti időszak historiográfiájának legfontosabb állomásait. A bevezetésben áttekinti a Habsburg Monarchia helyzetét az osztrák örökösödési háborúban, majd a birodalom hadseregének formálódását és fejlődését, ezáltal bemutatja a hétéves háborúhoz vezető politikai és katonai utat.

¹ *Markó Árpád*: Futaki gróf Hadik András tábornagy. Budapest, 1944.

Az első nagy fejezet (*Egy 18. századi világháború*, 18–33. o.) a hétéves háborút elemzi Hadik hadműveletének kezdetéig. Részletesen leírja a porosz uralkodó, II. Frigyes csehországi betörését, majd kolini (ma Kolin, Csehország) kudarcát, a vállalkozás előestéjének hadműveleti helyzetét. A merész támadást közvetlenül kiváltó eseményként az oroszok Groß-Jägersdorfnál elszenvedett vereségét nevezi meg.

A második nagy rész (*A királynő tábornoka*, 36–72. o.) Hadik Andrást és a császári-királyi hadsereg huszárságát mutatja be. Kitér az altábornagy ifjúkorára, műveltségére, korai katonai szolgálatára. A 18. századi második oszmán háborút (1737–1739) mint fontos hadi iskolát említi, ahol Hadik megtanulhatta a legveszélyesebb portyázó hadviselést folytató ellenségől a kisháború művészetét, végül az osztrák örökösödési háborúban teljesített szolgálatát, tábornoki kinevezését ismerteti. A szerző terjedelmes fejezetet szán a magyar huszárság bemutatásának a hétéves háború elején. A huszárok a kisháború mesterei voltak, de éppen ebben az időszakban egyre nagyobb sikerrel vették be őket nagyobb csatákban is, Kolin mellett is fontos szerep hárult rájuk. A hétéves háború elején azonban – főként a megerősített porosz huszárság miatt – a kisháborúban kisebb hatékonysággal működtek, ami miatt ezt az időszakot kisebb krízisként élhették meg. A rész végén a szerző kitér a porosz huszárokra is.

Lázár a harmadik részben (*Berlin*, 74–222. o.) tárgyalja Hadik berlini hadműveletét, ezért ez a rész a legterjedelmesebb, a könyv mintegy felét teszi ki. Az első két fejezetben a tervezés folyamatát és a hadműveletet közvetlenül megelőző kisháborús előzményeket mutatja be. Részletes információkat kap az olvasó a huszárok és parancsnokaik mindennapjáról, a hírszerzéstől, a portyázásról, a kommunikációs rendszerről és a csapatok ellátásának szempontjairól is. Különösen érdekes a hírszerzés, a pontatlan hírek, a „háború kódéneke” bemutatása, amiből érzékelhetjük, hogy az utókor könnyen ítélkezik, amikor már ismerjük az eseményeket, a szembenálló csapatok mozgását. Ellenben az adott szituációban számos pontatlan információ és álhír, híresztelés is eljut a döntéshozókhoz, ami befolyásolja az eseményeket. Hadik hadműveletének nagyon fontos részét képezte a tervezés. Az altábornagy pontos előírásokat fogalmazott meg a csapatok számára, tolmácsolta a királynő parancsát, miszerint szigorúan tilos a fosztogatás és az erőszakoskodás, hadisarcról csak Hadik és az általa megbízott tiszték intézkedhetnek.

A következő két fejezetben a szerző alaposan bemutatja és elemzi Hadik csapatainak menetét, amíg eljutottak Berlin kapujáig. Többször rámutat az altábornagy előrelátására és a gondos tervezés fontosságára, azokra az elővigyázatossági, vagy éppen az ellenség megtévesztését célzó intézkedésekre, amelyek fontos szerepet játszottak a végső sikerben. Hadik számos különítményt küldött ki, hogy biztosítsa a visszavonulását, zavart okozzon a poroszok hírszerzésében, dezinformációt terjesszen, de a legérdekesebb az alt-schadowi vashámoz, a porosz tüzérség fontos ellátóközpontja elleni rajtaütés.

A történetet Lázár abban a pillanatban szakítja meg, amikor Hadik katonái éppen elérték volna Berlint. A következő két fejezetben Berlin helyőrségét, ennek parancsnokát

ismerhetjük meg, majd II. Frigyes reakcióját mutatja be a szerző. A porosz király minden lehetséges erővel Berlin felé indult, hogy megakadályozza a hatalmas presztízsveszteséget, még a lemondás is megfordult az uralkodó fejében. Ám Frigyes végül összeszedte magát, amikor pedig realizálta, hogy nem lehetséges Hadik tervének megakadályozása, a csapat visszavonulási útját akarta elvágni.

A következő négy fejezet a Berlin elleni támadásról és a város által fizetendő hadisarc körüli tárgyalásokról szól. A támadók egy elővárost kerítették hatalmukba, innen követelték a tekintélyes summát. Véres harcban legyőzték a helyőrség ellenük küldött alakulatait, de Hans Friedrich Rochow altábornagy úgy döntött, hogy a királyi udvart Spandauba menekíti, a helyőrséget pedig kivonja a városból. A tárgyalást Hadik Joseph Ried ezredesre bízta, aki határozott fellépésével sikeresen kicsikarta a rövid rendelkezésre álló időben kifizethető legmagasabb hadisarcot. A szerző kitér a Hadik katonái által elkövetett kihágásokra is, amelyek még az ellenség szerint is elenyészőek voltak. Ezt követően a porosz királyi udvar szégyenteljes menekülését, végezetül pedig Hadik visszavonulását és a sikertelen üldözést mutatja be.

A negyedik rész (*Következmények és jutalmak*, 224–255. o.) a hadisarc sorsáról és a jutalmazásról szól. A kicsikart összeg nagyobbik része a hadsereg kasszájába került, Hadik tekintélyes summát osztott szét katonái között, magának azonban nem adott jutalmat. Mária Terézia pénzjutalomban részesítette az altábornagyot, az éppen akkor alapított katonai rend nagykeresztjével tüntette ki Hadikot, a következő év elején pedig lovassági tábornokká léptette elő. A háborút követően Hadik bekerült a legszűkebb katonai és politikai elitbe, 1774-től 1790-es haláláig az Udvari Haditanács elnöke lett.

Az ötödik részben (*Berlin ismét veszélyben*, 258–265. o.) a szerző röviden bemutatja Berlin 1760-as orosz–osztrák megszállásának történetét is, a tervezés, a végrehajtás, az előzmények és a következmények tekintetében összehasonlítva azt Hadik haditettével.

Az utolsó rész (*Epilógus és emlékezet*, 268–273. o.) Hadik történelmi emlékezetéről szól. Lázár elhelyezi a hadvezért a magyar emlékezetben, megjegyezve, hogy alakja egészen a közelmúltig mindössze egy, a hajdani Kelet-Németországban készült filmben jelent meg. Méltatja Markó Árpád munkáját, végül említi Ordas Iván *Hadik András – A királynő tábornagya* című történelmi regényét.

Lázár Balázs könyvének legfőbb erénye a komplex látásmódja. Az „eseménytörténet” narratíváján túl kultúrtörténeti érdekességek egész sorát tárja az olvasó elé. A szorosan vett hadtörténeti vonatkozásban is rendkívül érdekes és helytálló elemzést végez, amikor kiemeli, hogy Hadik vállalkozása messze túlmutat egy huszárportya keretein. Valójában egy hihetetlenül jól megtervezett és elképesztő pontossággal végrehajtott összefegyvernemi hadműveletről van szó, amelyet a háború és a hadjárat kontextusában mutat be, vizsgálja az előzményeket és a következményeket is.

A könyv jól szerkesztett, olvasmányos stílusban készült. Nyelvezete korszerű, a katonai és történelmi szakkifejezéseket magától értetődő pontossággal és könnyedséggel

használja. Nem áldozza fel a szakkifejezések pontosságát a stílus oltárán, amikor esetleg szinonimákat keres egy olyan jelenségre, amelynek egyetlen leíró szakkifejezése létezik. Ez azonban nemhogy nehézkessé vagy akadozóvá bonyolítaná a szöveget, hanem inkább jól formálttá teszi. Sodró lendülete alig engedi letenni a könyvet az olvasónak, amit tovább fokoz a fejezetek jól választott sorrendje. A történések leírását jó dramaturgiai érzékkel szakítja meg néha egy-egy térbeli vagy tematikai váltás. Esetenként olyan érzése lehet az olvasónak, hogy szépirodalmi szöveggel van dolga, a szerző és a szerkesztő jól használta ki a témában rejlő drámaiságot.

A korszerű hadtörténetírás szempontjából különösen nagy érdem, hogy Lázár rámutat a kisháborús műveletek összefegyvernemi jellegére. Többször előkerül, hogy önmagukban a huszárok csak kisebb csapatokban tudtak korlátozott célú eredményes portyákat végrehajtani, a nagyobb sikerekhez szükségük volt a támasztékot adó gyalogságra, különösen a könnyűgyalogosként harcoló határőrökre, valamint a még nagyobb eredmények eléréséhez tüzéségre is. Fontos szempont ez, mivel a későbbiekben, a hadtestrendszer bevezetésekor a hadtestek élén azok a parancsnokok tudtak a legeredményesebben vezényelni, akik már alacsonyabb rangban jártasságot szereztek az összefegyvernemiségben, tehát a különböző fegyvernemek összehangolásában.

A kötet számos erénye mellett három megjegyzést, egy tartalmi és két technikai tehetünk. Hadik tettének híre valóban bejárta az egész euroatlanti világ hírlapjait. Érdekes lett volna ezekből felvillantani néhányat, hiszen a francia, angol, vagy éppen az amerikai híradásokban a feltételezhetően elenyésző mennyiségű Magyarországot, magyarokat illető hír közül kiemelkedően fontos helyen szerepel Hadik berlini portyája, ami így a 18. századi „országmarketing” fontos eleme lehetett. Technikai szempontból a térképek elhelyezése problémás. A kétoldalas térképek középső, általában a legfontosabb eseményeket tartalmazó részeit a kötés miatt nem lehet látni – érdemes lett volna itt más megoldást találni. A kötet használhatóságát ugyanakkor jelentősen megkönnyítené egy személy- és helynévmutató.

Összegzésként kijelenthető, hogy Hadik András berlini hadműveletéről, de egyben a híres hadvezér életéről, tágabban a 18. századi magyar hadtörténetről egy rendkívül jó könyv született. Lázár Balázs nem heroizál, nem túloz, nem tagadja el a problémákat, nem nagyítja fel az erényeket, ehelyett rendkívül tárgyilagosan, ugyanakkor érdekesen, jó tollal mutatja be az eseményeket, elemez, de nem ítélezkedik. A könyv alkalmas arra, hogy felkeltse a vágyat a történelem iránt érdeklődőkben a mélyebb szakirodalmi ismeretek elsajátítása iránt, ugyanakkor a szakemberek számára is számos új információt kínál, és kiemelkedően érdekes komplexitással és nézőponttal rendelkezik.

Nagy-L. István

ALEXANDER QUERENGÄSSER

**THE WAR OF THE BAVARIAN SUCCESSION 1778–1779
Prussian Military Power in Decline?***(Helion & Company, Warwick, 2023. 164 o. ISBN 978-180-451-187-9)*

A már a kortársak által is ironikusan krumpliháborúnak, vagy szilvarumlinak nevezett bajor örökösödési háború a 18. század kevésbé ismert európai konfliktusai között is előkelő helyet foglal el ismeretlenségét tekintve. Magyar nyelven különösen kevés információ áll róla rendelkezésre. Bánlaky József monumentális hadtörténeti munkájában még csak meg sem említi ezt a háborút, holott több tízezer magyar vett részt benne. A „vett részt” szóhasználat nem véletlen, hiszen a háborúban jelentősebb csatára nem került sor, néhány kisebb ütközet volt, de a kisháborús műveletek sem teljes intenzitással folytak. Egyedüli számottevő magyar nyelvű szakirodalom egy terjedelmes tanulmány.¹

Az angolszász szakirodalom sem bővelkedik a háborúról írt feldolgozásokban. A szerző maga említi, hogy munkája az első angol nyelvű könyv, amely a bajor örökösödési háborúról készült. Éppen ezért nagy érdeklődéssel vettem a kezembe Alexander Querengässer kötetét, hiszen hadszervezeti kutatásaim során nyilvánvalóvá vált számomra, hogy II. József hadseregreformjai fontos állomást jelentettek a császári-királyi hadsereg történetében, még ha önmagukban nem is voltak látványosak. A Habsburg Monarchia korabeli főellensége, Poroszország ellen vívott háború a reformok jelentős értékmérőjévé vált.

A kiváló „From Reason to Revolution, 1721–1815” (Felvilágosodástól forradalomig, 1721–1815) sorozat 110. köteteként napvilágot látott könyv bevezetője felfokozza a várakozást, de egyben ki is jőzanítja az olvasót. A szerző felveti, hogy a maga részéről nem hisz abban, hogy a 18. századi hadviselés döntést nem kereső – az ő szóhasználatával „indecisive” – lett volna, a kis változásokat hozó – „inconclusive” – eredmények inkább a hadviselő felek erőegyensúlyából vezethetők le. A másik izgalmas felvetése, hogy a háború eredményét gyakran azzal magyarázzák, hogy II. Frigyes és hadserege már túl volt a zenitjén, az idősödő király nem kockáztatott. Ezzel szemben Querengässer szerint figyelembe kell venni a császári-királyi hadsereg növekvő hatékonyságát, és hogy a porosz hadsereg bizonyos gyengeségei már a háború előtt láthatók voltak. Balsejtelmet kelt viszont a recenzióban, hogy a COVID-járvány miatt a szerző bevalottan nem végzett túl sok levéltári kutatást, mindössze a drezdai levéltárban járt sikerrel, Berlinben eredménytelen látogatást tett, Bécsbe el sem jutott.

¹ *Tóth-Barbalics Veronika: Sok hűhó Münchenért (Harc a bajor örökség körül 1778–79-ben). Sic Itur ad Astra, 14. (2002) 2–3. sz. 85–149. o.*

A könyv szerkezete is tükrözi a háború sajátosságait. A ténylegesen 156 oldalas írásmű első felét az előzmények és a szembenálló erők bemutatása foglalja el. Az első fejezet – *The Empire after the Peace of Hubertusburg*, 9–22. o. – a hubertusburgi béke nyomán kialakult európai hatalmi helyzetet tárgyalja. Elsőként a két kulcsfontosságú választófejedelemség, Szászország és Bajorország helyzetét ismerhetjük meg. A szerző rámutat, hogy a két német középhatalom nagy ambícióval kezdte a 18. századot, választófejedelmek I. József lányait vették feleségül, ami erős pozíciót biztosított számukra VI. Károly 1740. évi halálakor. Szászország a területi hatalmának megerősítésére, Lengyelországgal való szárazföldi összeköttetésre törekedett, míg a bajor választó célja a császári trón megszerzése volt. Az osztrák örökösödési háborúban mindkét ambíció átmeneti sikereket követően kudarcba fulladt, ezáltal a két állam megmaradt másodvonalbeli hatalomnak. Ráadásul III. Miksa (József) bajor választófejedelem házasságából nem született utód, így elhunytával potenciális örökösödési konfliktus lehetősége sejtett fel. II. József császár és Kaunitz államkancellár (Wenzel Anton Eusebius von Kaunitz-Rietberg herceg) régóta tervezte a bajor választófejedelemség megszerzését, uralkodójának cserébe az Osztrák Németalföld egy részét ajánlva fel.

Miksa (József) 1777. november 30-ai halála után a császári-királyi hadsereg azonnal megindult, benyomult bajor területre, és Schärdingig, valamint Waldmünchenig tört előre. A kötetben részletesen olvashatunk az ezt követő diplomáciai tárgyalásokról, tervekről, szerződésekről. A fejezetet az 1778. február 6-ai porosz diplomáciai jegyzék és a Kaunitz által tíz nappal később erre adott válasz zárja. Feltehetően a szerző úgy gondolja, hogy ebben a pillanatban vált közvetlen fenyegetéssé a háború.

A második fejezet – *The Road to War*, 21–25. o. – a következő négy hónap diplomáciai eseményeit tárgyalja. Nem látom igazolását az előzmények ilyen szétválasztásának, ebben a fejezetben egyszerűen az előző folytatását olvashatjuk. Miksa (József) halála talán alkalmasabb pont lehetett volna a fejezetek tagolására, hiszen az indította el közvetlenül a fegyveres konfliktusban kulminálódó spirált.

A szemben álló hadseregeket bemutató harmadik fejezet – *Opposing Forces*, 26–73. o. – a könyv egyharmadát teszi ki, egyben annak legérdekesebb része. A szöveg fele a porosz hadseregről szól, a fennmaradó részen a császári-királyi, valamint a szász hadsereg osztozik. A porosz–szász haderő tehát háromszor akkora teret kapott, mint a velük szemben álló császári-királyi haderő, ami jelentős aránytalanság. Ráadásul meglehetősen logikátlanul a két szövetséges haderő bemutatása közé ékelődik be a császári-királyi hadseregről szóló rész.

A porosz hadsereg kapcsán a szerző kiemeli, hogy II. Frigyes egy létszámban erős katonaságot, teli kincstárt és hatékonyan szervezett államot örökölt elődeitől. A porosz haderőt két fontos szempont különböztette meg a többi korabelitől. A porosz nemeség öröklése elsősülotti joggal történt, a nem elsősülött fiúk számára pedig a protestáns egyházi szolgálat nem bizonyult vonzósnak, így a katonai szolgálat szerepe felértékelődött. Querregässer a militarizáció látványos jeleként említi, hogy nyilvános

szereplésén I. Frigyes Vilmos és II. Frigyes is egyenruhát viselt. A másik fontos tényező a hadseregkiegészítés rendszere volt. Frigyes Vilmos 1733-ban a rajnai területek kivételével 5–6000 háztartást magában foglaló kantonokra osztotta az országot, egyházi anyakönyvek alapján vezették a hadviselésre alkalmasak listáját. Magdeburg és Berlin, a két gazdasági központ kimaradt ebből a rendszerből, így a gazdaság szempontjából leginkább nélkülözhető emberek kerülhettek a hadseregbe. Ráadásul a kantonistákat nem tartották egyben fegyverben, hanem évi néhány hétre hívták össze őket, természetesen a gazdaság érdekeihez igazodó időpontokban. 1763-ban a porosz sereg kétharmadát hazaiak alkották, csak egyharmadát tették ki idegenek.

A hadsereg karakterisztikájának lényege a fegyelem volt, de a szerző túlzásnak tartja II. Frigyes mondását, miszerint a katona jobban féljen a tisztjétől, mint az ellenségtől. Ehelyett rámutat, hogy a porosz katonák számára a vallás és az ezredközösség adott motivációt. A lövegek és puskák gyártása II. Frigyes uralkodása előtt nem volt jelentős, importra szorultak. Szilézia megszerzése értékes nyersanyagforrást biztosított, ennek köszönhetően a porosz király nagymértékben fejlesztette a hadianyaggyártási kapacitást.

A híres porosz gyalogság a tüzerőben és a hideg acélban bízott. Elvileg egy jól képzett gyalogosuk egy perc alatt négy lövést tudott leadni. Az 1730-as években bevezetett fém töltővessző előnyt jelentett számukra, mert ez nem tört bele a csőbe, mint a fa. Ugyanakkor a puskák pontossága alacsony szinten állt, így a puskatűznek inkább pszichológiai, mint fizikai hatása volt. II. Frigyes jelentősen megerősítette a tüzerőséget, a lovasság harcászata pedig a rohamra épített.

II. Frigyes seregének két rendkívül fontos hiányosságára mutat rá a szerző. Az egyik a könnyűcsapatok, különösen a könnyűgyalogság hiánya, a másik a gyenge logisztikai teljesítmény, ami különösen a saját területen kívül jelentett problémát. Ezzel szemben a hadsereg fenntartásának fajlagos költsége Poroszországban volt a legalacsonyabb, de ez sokkal inkább a megszállt Szászország kizsigerelésének volt köszönhető.

A császári-királyi hadsereg bemutatásának mindössze négy és fél oldal terjedelmet szentel a szerző. A haderő kulcsfigurájának II. József mellett Franz Moritz von Lacy gróf tábornokot tartja. A hétéves háborút Mária Terézia serege nem nyerte meg, nem is veszítette el, de néhány nagy vereséget mért II. Frigyesre. A háború után Lacy vezetésével folytatódott a hadseregreform. Ennek legsikeresebb eleme a tüzerőség megújítása volt Joseph Wenzel von Liechtenstein herceg és Joseph Kinsky von Wchinitz und Tettau gróf tábornokok vezetésével. A hadkiegészítés terén II. József szándéka szerint 1771-ben megkezdték az összeírási rendszer bevezetését, de csak az Örökös Tartományokban, a németalföldi, itáliai és magyarországi területek ebből kimaradtak. A szerző kiemeli a császári-királyi könnyűcsapatok értékét, azonban rossznak tartja a regularizációs folyamatot, amely szerinte a különleges képességek egy részének elvesztését eredményezte. A reform fontos elemének tekinti a „Röckl”-nek nevezet új szabású kabátot, ami később mintául szolgált több haderő, különösen az oroszok számára. A császári-királyi hadsereg létszáma 1779-ben elérte a 400 000 főt.

A hadjáratban jelentős szerephez nem jutó szász hadseregről írt szövegrész majdnem duplája a császári-királynak. Ez még akkor is aránytalan, ha figyelembe vesszük a szerző szűkebb hazáját. Meglehető részletességgel mutatja be a szász hadsereg szervezettörténetét, fegyverzetét, hadkiegészítését, de ez valójában nem sokat tesz hozzá a könyv érdemi mondanivalójához.

A negyedik fejezet – *The War*, 74–122. o. –, vagyis a háború katonai eseményeinek bemutatása a kötet terjedelmének egyharmadát teszi ki. A szerző három problémára koncentrálna: a csehországi porosz támadás irányaira szász és sziléziai területekről, a további porosz támadási kísérlet elmaradására és a kisháborús műveletekre. A szöveg meg sem kísérli a csapatmozgásokat követni, felvillan egy-egy hadmozdulat, de legtöbb esetben ez megmarad az említés szintjén. Querregässer nem ad határozott választ a porosz támadás elmaradásának okára sem, azon túl, hogy Frigyes túlságosan erősnek találta az ellenség pozícióját, manőverekkel pedig nem tudta kimozdítani a vele szemben védekezőket az előnyös állásból. A kisháborús műveletek esetében kiemeli, hogy a szemben álló felek – általa ismert – forrásai a legtöbb esetben nem adnak pontos képet az eseményekről. A szöveg gyakran a II. Frigyes által a háborúról írt visszaemlékezés idézeteiből és azok kritikájából áll.

Az utolsó két számozott fejezet a háborút lezáró tescheni béke rendelkezéseit, valamint következményeit mutatja be – *The Peace of Teschen*, 123–127. o. és *Further Developments*, 128–131. o. – Károly Tivadar számára biztosították a bajor választófedelemiséget, ezzel egyesítették a pfalzi és a bajor területeket. A Habsburg Monarchia megkapta az Innviertel régiót, Poroszország számára elismerték Ansbach és Bayreuth örökösödési jogát, Szászország számára Bajorország 6 millió forintot fizetett évi félmillió részletekben. A béke fenntartotta az erőegyensúlyt a német birodalmi területeken, egyik nagyhatalom sem erősödött számottevően.

Az utolsó, számozatlan fejezetben – *Cocclusion*, 132–135. o. – a szerző a háború végkimenetelének fő okát nem a porosz katonai rendszer hanyatlásában vagy II. Frigyes életkorában látja, hanem a haderő olyan eredendő gyengéiben, amelyek részletei az első három sziléziai háborúban már látszottak, de ekkor mutatkoztak meg igazán. Ezek két legfontosabb elemeként a gazdasági és ipari háttérrel, valamint a logisztika elégtelenségét nevezi meg. Querregässer szerint a porosz hadsereg harctéri teljesítményét ez ugyanakkor nem befolyásolta, mert a franciák ellen másfél évtizeddel később jelentős túlerő ellen is képesek voltak győzni. Fontos tényezőként mutatja be a szerző a császári-királyi hadsereg hatékonyságának növekedését és azt a tényt, hogy sokkal alaposabban felkészültek a porosz invázióra, mint 1742-ben, 1744-ben és 1756–1757-ben.

Alexander Querregässer könyve három jelentős terhet hordoz magán. Az első, hogy mindig nehéz egy adott témáról az első könyvet megírni, mert még nincs tapasztalat, visszajelzés a szerkezetet, tematikát illetően. A második probléma, hogy a porosz oldal bemutatása dominál. A hadseregeket és az eseményeket porosz szemszögből vizsgálja, lényegében II. Frigyes memoárjára felfűzve. A harmadik gond a levéltári források szinte

teljes hiánya. A szerző maga is elismeri ezt a hiányosságot, de ezen könnyen lehetett volna segíteni, hiszen a világháború elmúltával fel lehetett volna keresni a levéltárakat.

A kötet fontos érdeme az olvasmányos, jó stílusban megírt, lendületes szöveg. A szerzőnek remek meglátásai és kérdésfeltevései vannak. Örömteli, hogy egyértelműen ellene megy a sztereotip magyarázatoknak, nem elégszik meg a jelenségek kiragadott elemzésével, hanem kontextusba helyez, hosszabb folyamatokra is rámutat.

A jelzett problémák ellenére úgy gondolom, hogy Querregässer gazdagon illusztrált munkája jelen formájában is használható. Azt csak remélni tudom, hogy a szerző egyszer majd újra előveszi a témát, és levéltári forrásokat is nagyobb tömegben használva, a strukturális egyensúlytalanságokat korrigálva egy javított, bővített második kiadást is közre fog adni – amire az ismertetett okok miatt nagyon nagy szükség lenne.

A könyv a Hadtörténelmi Könyvtár állományában magyarországi közgyűjteményben is hozzáférhető.

Nagy-L. István

JOHN H. GILL

A ZNAIMI CSATA

Napóleon, a Habsburgok és az 1809-es háború lezárása

(*Hadiakadémia-sorozat, Peko Kiadó, [Budapest], 2022. 480 o. ISBN 978-615-558-371-1*)

„A znaimi csata ma szinte egyáltalán nem ismert” – kezdi elbeszélését a jeles amerikai hadtörténész, John H. Gill. Ez a megállapítás hazánkban is igaz, és e sorok szerzője is csodálkozott némileg, hogy miért éppen erre a kötetre esett a kiadó választása, hiszen Aspern és Wagram nyilván ismerősebben csengett volna a potenciális vásárlóknak. A napóleoni háborúk magyar nyelvű szakirodalmát nem nevezhetjük valami gazdagnak, ezért talán szerencsésebb választás lett volna a szerző remek, az 1809. évi osztrák–francia háborúját feldolgozó, több kiadást megért háromkötetes sorozatát¹ piacra dobni, de végül ezen önálló kötetben 2020-ban megjelent mű magyar kiadását tarthatjuk a kezünkben.

Gill munkája korántsem „száraz” hadtörténeti adathalmaz, miközben a még oly igényes olvasót is kielégítő mennyiségű adatot vonultat fel. Az amerikai szerző az 1809-es háborút és a znaimi csatát egyaránt a politikai helyzetbe ágyazva mutatja be, azonban sohasem viszi el a fókusz túlzottan a katonai eseményekről. Gill egyik legnagyobb

¹ Gill, John H.: 1809. Thunder on the Danube. Napoleon's Defeat of the Habsburgs. Vol. 1: Abensberg, Vol 2: The Fall of Vienna and the Battle of Aspern. Vol. 3: Wagram and Znaim. Barnsley, 2008–2010.

erénye a hadtörténeti leírás és az események megértéséhez szükséges politikai háttér helyes arányú bemutatása. A szerző ugyancsak kitűnően kezeli és „adagolja” a katonai forrásokat, memoárokat és a szakirodalmat. Ezért a mű a hatalmas mennyiségű adat ellenére is kiváló olvasmány.

A könyv első harmadában az előzmények alapos bemutatását olvashatjuk, köztük a háború okait, Ausztria hadüzenetét, a Regensburg környéki csatákat, majd a császári-királyi hadsereg visszavonulását, a francia bevonulást Bécsbe, az asperni és wagrami csatákat. Utóbbi alaposabban is bemutatja, mivel Wagram (1809. július 5–6.) eseményei döntően meghatározták a znaimi összecsapást, hiszen a gigantikus csata fejleményei, a francia előrenyomulás miatt Károly főherceg kénytelen volt csapatai nagy részét Znaim irányába indítani a kényszerű visszavonulás folyamán. Ennek során a főherceg – az osztrák katonai kultúrára jellemző módon – nem az erők egyesítésére törekedett, hanem inkább a területvédelemre, fontos pozíciók megtartására, ezért Franz Orsini-Rosenberg herceg hadtestét a közvetlenül Brünnbe vezető utak felügyeletére utasította, segédtisztje által szóban, később azonban a hadtestparancsnok jobbnak látta az ágyúszó hallatán inkább a főszereg felé, vagyis Znaim irányába vinni erőit. Károly viszont alapos szidásban részesítette a herceget, és visszaküldte hadtestével Brünn felé, így Rosenberg csapatai kimaradtak a znaimi összecsapásból... Gill ugyanakkor rámutat arra, hogy Napóleon vajmi kevésbé aggódott a mellékhadszínterek felől. A császár szinte minden erejét koncentrálta Wagram előtt és a csata után az osztrák *Hauptarmee* ellen.

A szerző kiválóan mutatja be a Znaimot megelőző bonyolult francia manővereket és a kaotikus osztrák visszavonulást. Az energikus üldözés francia szempontból akár katasztrófába is fordulhatott volna, mivel két meglehetősen távoli útvonalon zajlott, és Auguste de Marmont tábornok hadteste elszigetelt helyzetbe került az osztrák főszereg előtt. Napóleon azonban jól tudta, hogy a némileg demoralizált Károlytól és csapatai részéről nem kell támadó fellépéstől tartania. A főherceg eredetileg az erős jetzelsdorfi állást szemelte ki seregének, ahonnan hatékony ellenállást tudott volna kifejteni a Thaya folyócska mögött, de a gyors francia előrenyomulás hamar rádöbbenette arra, hogy a vezérkari munka hiányosságai miatt az ellenség kezére került a kulcsfontosságú Laa település. Ezért Károly kénytelen volt továbbhaladni megtépázott seregével.

A Wagram és Znaim közötti visszavonulást a folyamatos utóvédharcok jellemezték, amelynek során Gill kiemeli az „osztrák” huszárok kitartását és hatékony működését. A primer források alapján dolgozó szerző „ingerküszöbét” sajnos nem érte el Simonyi óbester híres hőstette a Thaya folyó lángoló hídjánál, amelyet Tull Ödön festett meg,² és a kép jelenleg a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található. Érdeemes lenne talán ezért a Simonyi József önéletrírásában megörökített jelenetet szembesíteni a hadijelentésekkel.

² A festmény tévesen a *Simonyi óbester az égő arcolei hídon* címet viseli.

Ami a magyar gyalogság teljesítményét illeti, ezekben a napokban a véres holla-brunni ütközet (július 9.) folyamán a 31. (Benyovszky-) és az 51. (Splényi-) gyalogezred bakái tettek ki magukért, dandárparancsnokuk, Máriássy András tábornok pedig az ütközet után azonnal, minden bürokratikus formáság nélkül átvehette Károly főhercegtől a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét.

A főherceg végül kénytelen volt elvállalni a csatát az igen kedvezőtlen zناimi állásban, mivel az osztrák főserég hatalmas poggásztrénje szabályosan eltorlaszolta a kedvezőbb terepre vezető utat. Az erdős, átszegdelt terep nem kedvezett a lassú, rugalmatlan osztrák metódusnak, annál inkább a francia könnyűgyalogságnak és az igen ütőképes német (badeni, württembergi és bajor) szövetséges csapatoknak, amelyek szerepét Gill aprólékosan vizsgálja és hangsúlyozza. Károly, miután az előző napokban erre vonatkozóan elnyerte császári bátyja vonakodó engedélyét, július 10-én fegyverszüneti ajánlatot tett Napóleonnak, de Ferenc saját követet is küldött a korzikaihoz Johann Liechtenstein herceg személyében.

A könyv igen plasztikusan írja le magát a július 11-ei ütközetet, amely bővelkedett drámai fordulatokban. A Leiningen-gránátoszászlóalj (de ismerős név ez nekünk magyaroknak...) előbb a folyóba szorít egy egész francia dandárt, három tábornokot fogságba ejt, majd egy gyors francia lovassági ellentámadás őket veri szét, mindezt egy dühöngő vihar és felhőszakadás közepette, amely lehetetlenné tette a lőfegyverek használatát. Érdekesség, hogy a francia források a keményen harcoló gránátosokat „rutinszerűen és válogatás nélkül” magyarként emlegetik, jóllehet a Leiningeneket német gyalogezredekől állították össze. A medvebórsüveges elit magyar harcosok tehát olyan szereplői voltak a napóleoni háborúknak, akiknek a neve fogalommá vált. (Amint a második világháborúban is a beszámolók szerint minden német tank Tigris volt és minden löveg 8,8-as...) Különös módon a tulajdonképpen menetben harcoló osztrák hadsereget végül egy olyan alakulat mentette meg, akitől senki sem várt volna ilyen teljesítményt. Az előző napokban majdnem fogságba került és kalandos úton Znaimba érkező 5. bécsi önkéntes zászlóalj Rudolph von Salis-Zizers gróf, őrnagy parancsnoksága alatt olyan hidegvérrel verte vissza a vértések támadását, mint egy elit alakulat.

Az ütközet alatt a háttérben zajló tárgyalások azonban lassan célba értek. Mindkét hadsereg és hadvezér fizikailag roppant kimerült volt. Július 11-én este hétkor osztrák és francia segédtisztek lovagoltak fel és alá az arcvonalon, „tüzet szüntess” parancssal. Az 1809. évi osztrák–francia háború harcai aznap este véget értek, de a tárgyalások egészen október közepéig elhúzódtak, és végül Schönbrunnban kötötték meg a békét. Ausztria szorult helyzetében kénytelen volt beleegyezni, hogy a Monarchia egyharmada francia megszállás alá kerüljön, sőt olyan erődök is Napóleon kezére kerüljenek, amelyeket még tartottak az osztrákok. A zناimi fegyverszünettel Károly valószínűleg megmentette a főseréget, de a békemegállapodás az utolsó csepp volt a pohárban. A fő-

herceg, érzékelve a bizalomvesztést, július 23-án benyújtotta lemondását. Károly soha többet nem vezényelt hadsereget.

Az ütközet tanulságait Gill igen szakszerűen elemzi. Megállapítja, hogy a znaimi összecsapás taktikai szempontból voltaképpen a találkozóharc kategóriájába tartozott, amelyben a franciák jóval ügyesebbek voltak, mint a merev, defenzív és lassú császári-királyi hadsereg. Az önbizalomtól duzzadó Marmont és André Masséna tábornokok ezért habozás nélkül támadták meg az erősebb és védekező osztrák főszereget, amelynek folyamatosan az volt a téves percepciója, hogy túlerővel szemben kell küzdenie. Marmont számára a határozott znaimi fellépése meghozta a marsalli előléptetést is. 1809 véres csatái, Károly és katonáinak makacs kitartása révén nem a Habsburg Monarchia felosztása és a dinasztia megbuktatása következett, ugyanis ez volt Napóleon első gondolata az osztrák hadüzenetkor, ehelyett a korzikai szövetségi ajánlatot és benősülési javaslatot tett a Habsburg-családba.

A kötet nem hiányozhat egyetlen, a napóleoni háborúk iránt érdeklődő olvasó polcáról sem. A fordítás Sziklai István kiváló és szakszerű munkája, amely remekül olvasható szöveget eredményezett, de egy „korszakos” szaktörténész lektori munkáját, magyarázó jegyzeteit több helyen elbírt volna még a könyv. Az illető bizonyára kiszűrte volna a Moráviai Területi Parancsnokság-féle (nyilvánvalóan a Morvaországi Főhadparancsnokságról van szó) furcsaságokat... Néhány apróságot is szóvá lehet még tenni: „Benjovszky” írásmódja magyarosan inkább Benyovszky, és kissé nehézkes és fölösleges megoldás a császári-királyi ezredek neveit mindig idézőjelbe tenni.

A könyv használhatóságát ennyi adat és szereplő felvonultatása mellett jelentősen növelte volna egy név- és/vagy tárgymutató. Reméljük, belátható időn belül a kiadó programjába bekerül a szerző többi, az 1809. évi háborúval foglalkozó műve is. Hiszen érdekes és izgalmas a znaimi ütközet története, de azért Abensberg, Regensburg, Aspern és Wagram mind időben, mind fontosságban megelőzi az ottani eseményeket, amelyek a háború záróakkordjai voltak.

Lázár Balázs

BALLA TIBOR

TÁBORNOKI PORTRÉK A DUALIZMUS IDŐSZAKÁBÓL
Az osztrák–magyar fegyveres erő Ludovika Akadémiát végzett irányítói,
1872–1918

(Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024. 232 o. ISBN 978-963-531-992-3)

Balla Tibor ezredes, az MTA doktora, a Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának kutatóprofesszora és oktatója új kötetében a dualizmus időszakában a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémiát végzett 51 császári és királyi tábornok életútját, katonatiszti pályafutását mutatja be. Immár több mint másfél évtizede áll a szerző kutatásainak fókuszában a dualizmus kora tisztii elitje, elsősorban a tábornoki kar. A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokairól eddig két vastag kötetben adta közre kutatómunkájának eredményeit.¹ Ezeket követte 2022-ben a Ludovika Akadémia igazgatóit és parancsnokait bemutató munkája,² amely módszertanában és formájában a tábornokokról írott könyveiben megkezdett utat követi. Balla ezredes legújabb, jelen recenzióban ismertetett műve ötvözi a két tematikát, ugyanis a Ludovika Akadémia és az osztrák–magyar tábornoki kar közös metszetét tárja az olvasó elé. A kötetben olyan császári és királyi tábornokok szerepelnek, akik a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia 1897 előtt működött tanfolyamai közül legalább az egyiket elvégezték pályafutásuk során, és itt szerezték meg – legalábbis részben – a katonatiszti pályán szükséges szakmai ismereteket.

A kötetet Padányi József vezérőrnagy *Előszava* nyitja, aki egyben a mű szakmai lektora is. Balla Tibor munkája egy rövid bevezetést követően két fő egységre oszlik: az első világháborúban nem szolgált tábornokok, illetve az első világháborúban szolgált tábornokok életrajzaira. Az első blokk 17, a második pedig 34 életrajzot tartalmaz, melyek az egységeken belül betűrendben követik egymást.

Az 1867-ben létrejött Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi hadereje 1868-tól három részre tagolódott: a birodalom egész területéről kiegészített császári és királyi (közös) hadseregre, mely az első vonalat jelentette, a második vonalat alkotó Magyar Királyi Honvédségre, melybe a történelmi Magyarország területéről sorozták a katonákat, valamint az osztrák örökös tartományokból sorozott párjára, a császári–királyi Landwehrre. A dualizmus időszakában az összbirodalmi szellemet megjeleníteni hivatott tábornoki kar egységes volt, vagyis a Honvédségnek és a Landwehrnek nem voltak külön

¹ A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyok. Budapest, 2010. és A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok. Budapest, 2019.

² A honvéd tisztképzés irányítóinak arcképcsarnoka. A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia igazgatói és parancsnokai, 1872–1945. Budapest, 2022.

tábornokai. A legalacsonyabb tábornoki, a vezérőrnagyi rendfokozatot elért tiszteket az uralkodó császári és királyi tábornokká léptette elő, és a közös hadseregbeli beosztásokból kötetlenül helyezték át őket a Honvédségbe vagy a Landwehrbe és viszont.

A szerző a *Bevezetésben* röviden elemzi a kötetben szereplő ötvenegy tábornok szociális és kulturális hátterét, illetve katonatiszti pályáik számszerűsíthető adatait, közös, illetve eltérő jellemzőit. Mint azt Balla megállapítja, kivétel nélkül középosztálybeli, birtokos vagy értelmiségi családból származtak. A vallási megoszlás tekintetében kétharmaduk római katolikus volt, a többiek négy fő (2 zsidó, 1 görögkeleti és 1 görögkatolikus) kivételével evangélikus vagy református vallásúak. Pályafutásuk során 21 fő mindvégig a Magyar Királyi Honvédségben szolgált, 30 pedig a közös hadseregben és a Honvédségben egyaránt teljesített szolgálatot.

Az első világháborúban nem szolgált tábornokok című részben, mint már említettük, tizenhét tábornok életrajza található, Álgya Sándor császári és királyi címzetes vezérőrnagytól bordognai és valnigrai Taxis József báró, császári és királyi címzetes altábornagyig. Az itt szereplő nevek valószínűleg nem túl ismertek az átlagolvasó számára. A Nagy Háborúban nem szolgált tábornokok közül a legmagasabb rendfokozatot jelképező és margitfalvi Jekelfalussy Lajos (1848–1911) császári és királyi gyalogsági tábornok érte el. Jekelfalussy 1906 és 1910 között a második Wekerle-kormány honvédelmi minisztereként tevékenykedett. Számos, a könyvben szereplő bajtársához hasonlóan nem vett részt hadjáratban vagy háborúban, így nem voltak harctéri tapasztalatai.

Az első világháborúban szolgált tábornokok című részben harmincnégy tábornok életrajzát írta meg a szerző, sepsiszek-nagyborosnyói Bartha Lajos császári és királyi altábornagytól Zwicker Ferenc császári és királyi címzetes vezérőrnagyig. Az ebben az egységben szereplők közül öt tábornokot érdemes kiemelni. Doberdói Breit (1931-től Bánlaky) József (1863–1945) császári és királyi altábornagy az egyik legismertebb és legtermékenyebb magyar hadtörténetíró volt. Hazai Samu báró (1851–1942), császári és királyi vezérezredes 1910 és 1917 között magyar honvédelmi miniszterként tevékenykedett. Ő volt a Monarchia haderejében a legmagasabb rendfokozatot és beosztást elért zsidó származású katonatiszt. Vitéz nemes Nagy Pál (1864–1927) császári és királyi altábornagy, magyar királyi gyalogsági tábornok és vitéz uzsoki Szurmay Sándor báró (1860–1945), császári és királyi gyalogsági tábornok, magyar királyi vezérezredes első világháborús haditettei okán elnyerte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. Szurmay 1917–1918-ban a magyar honvédelmi miniszteri posztot is betöltötte. Rónai-Horváth Jenő (1852–1915) császári és királyi altábornagy, számos jelentős hadtudományi és hadtörténeti mű szerzője, az MTA Hadtudományi Bizottságának elnöke volt.

Az igényes, szép kiállítású, keményfedeles kötetben közel kilencven szépírást tartalmazó fotográfia – a műfajnak megfelelően elsősorban portré – hozza közelebb az egykori tábornokokat az olvasóhoz. A művet részletes forrásjegyzék és irodalomjegyzék zárja. Balla Tibor könyve hiánypótló és unikális, hiszen a dualizmus korának Ludovikát végzett tábornokairól nem született még tudományos igényű, átfogó munka. A kötet jól

használható a jövő magyar tisztjeinek oktatásában, emellett kézikönyvként a korszak kutatói is haszonnal forgathatják a számos új kutatási eredmény és a benne szereplő tábornokok fontos történelmi szerepe okán. Mindezen túl bátran tudom ajánlani ezt az olvasmányos stílusban megírt könyvet minden, a korszak és a magyar történelem iránt érdeklődő olvasónak.

Krámli Mihály

PINTÉR TAMÁS (SZERK.)

SEGÉLYHELY A FRONTON
Dr. Kemény Gyula szerbiai naplója

*(Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány,
Budapest, 2024. 495 o. ISBN 978-615-80862-5-7)*

A Nagy Háború Kutatásáért közalapítvány közel másfél évtizede meghatározó szerepet vállal a Nagy Háború történetének kutatásában, az I. világháború iránt érdeklődők körében ismert és elismert *nagyhaboru.blog.hu* elnevezésű portál üzemeltetése mellett többek között könyvkiadással is foglalkozik. A *Nagy Háború Könyvek* sorozat eddig újtukra bocsátott kötetei közt találhatunk harctéri naplókat, visszaemlékezéseket, tanulmányköteteket és tudományos feldolgozásokat is. A 2024. december 10-én bemutatott, az említett sorozat 6. kiadványaként napvilágot látott mű ismét egy korabeli napló, pontosabban egy teljes I. világháborús naplófolyam első kötete, amely a világháború kitörésének napjaiban veszi kezdetét, majd a montenegrói, illetve szerb hadszíntérre kalauzolja az olvasót. A kiadvány a maga nemében meglehetősen egyedi, és nemcsak a több mint egy évszázados napló történelmünk viharos 20. századi éveiben elszenvedett kalandos sorsa, hanem témája miatt is. A napló szerzője ugyanis egy hivatásos katonaeorvos, nevezetesen dr. Kemény Gyula, a napló írásakor hivatásos orvos százados. A montenegrói, szerbiai hadszíntérről meglehetősen kevés tiszti rendfokozatú katona által írt napló, visszaemlékezés maradt ránk, és még kevesebb olyan, amely egy, az arcvonalban működő katonaeorvos tevékenységét, tapasztalatait mutatja be. Bár a Hadtörténelmi Levéltárban, illetve az Orvostörténelmi Levéltárban, sőt a bécsi Hadilevéltárban is számos – köztük több tucatnyi magyar – katonaeorvos visszaemlékezése lelhető fel, de olyan, a világháború során végig, napi rendszerességgel vezetett és fotókkal, rajzokkal is illusztrált naplófolyam tudomásom szerint nincs még egy, mint Kemény Gyuláé.

Mint említettem, a napló kötetének fennmaradása, sorsa is regénybe illő. Sajnos, az eredetileg több részből, füzetből álló, Kemény Gyula I. világháborús szolgálatát lefedő napló csak részleteiben maradt ránk, így a kései utókor alighanem már sohasem ismerheti meg teljes egészében. A közvetlen leszármazott nélkül, 1938-ban elhunyt

szerző irat- és fotóhagyatéka részekre szakadva került egy, a naplóíróval baráti kapcsolatot ápoló világháborús katonatárs, valamint a család birtokába, majd a hagyaték a II. világháborút és az azt követő időszak viszontagságait kisebb veszteségekkel túlélve, 2011-től részleteiben jutott el az Alapítványhoz. Az elmúlt évtized során a naplófolyam 3 részben (szerbiai, olasz, majd palesztinai hadszínterek) már megismerhetővé vált az Alapítvány által üzemeltetett blogon. Jelen kötet pedig az első rész: a montenegrói és a szerbiai hadszíntér eseményeinek nyomtatott formában kiadott változata. Azonban mielőtt belefognék a kötet ismertetésébe, ejtsünk szót a szerzőről is, ki volt ő?

Dr. Kemény Gyula 1884. október 25-én földbirtokos családban született a Zala megyei Szentiván (ma Zalaszentiván) községben. Orvosi tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen végezte, ahol 1910-ben avatták orvossá. Mivel az egyetemi éve alatt a cs. és kir. Hadügyminisztérium katonai ösztöndíjasa volt, az egyetem befejezését követően fel is öltötte a közös hadsereg egyenruháját, majd 1911-ben főorvosként, főhadnagyi rendfokozattal tényleges állományba vették. Több beosztott orvosi szolgálat után 1914. március 3-án ezredorvosként – ami századosi rendfokozatnak felelt meg – került a cs. és kir. nagyváradi 37. gyalogezred kikülönített IV. zászlóaljához mint a zászlóalj vezető orvosa. E beosztásában érte a világháború kitörése is.

Most pedig vissza a kötethez! A 495 oldal tartalmazó könyv tetszetős, félkemény borítójáról Kemény doktor világháború előtti portréja köszönti az érdeklődőt. Az előzéklapon Kemény Gyula 1914 augusztusától november 4-éig tartó hadiútjának térképes illusztrációjával indul a kötet, míg az 1914. november 6-ától december 11-éig megtett út térképes megjelenítését a könyv utolsó lapja és a belső borító tartalmazza. Ez a gondosan megtervezett, színes, térképes keret ötletesen fogja össze azt az időszakot, amelyről az író tudósítja a reménybeli olvasót. A Magyar Levente, a Külgazdasági és Külügyminisztérium miniszterhelyettese által írt előszó után a kötet szerkesztőjének bevezetője következik, amelyből pontos ismereteket kapunk a napló szerzőjéről: Kemény Gyula életútját, szolgálatát Pintér Tamás követi végig, aki egyébként az eredetileg kézírással készült napló legépelése után a szöveget alapos és mindenre kiterjedő magyarázó jegyzetekkel is ellátta. Ugyancsak e bevezető részben kapunk információt a naplóíró csapattestéről, pontosabban a 37/IV. hadrendi számmal kikülönített, vagyis az anyaezredtől más alárendeltségbe sorolt zászlóaljról, majd az említett naplófolyam történetéről, a szerző naplóírási módszeréről, stílusáról, végül pedig a szöveg közlésének ismérveiről tájékoztat a szerkesztő. A következő részben Pollmann Ferenc tanulmányát olvashatjuk. A 17 oldalas összefoglaló kiváló stílusban és a hadtörténésztől megszokott hozzáértéssel ad szakszerű diplomácia- és hadtörténeti tájékoztatást a naplóhoz, bemutatva a Monarchia és Szerbia kapcsolatának alakulását, a Monarchiának a Balkán-félszigetre irányuló külpolitikáját, valamint a szemben álló hadseregeket, vagyis az osztrák–magyar és a szerb haderőt, tömören és érthetően taglalva mozgósítási és haditerveiket.

Ezután jutunk el a naplóig, amely négy fő részből áll. Az egyes fő részekben belül kronologikus, a II. és a IV. részek végén pedig tematikus alfejezeteket találunk.

Az I. részben – *A mozgósítás, 1914 júliusának utolsó és augusztusának első napjai* – Kemény doktor állomáshelyére, a bosznia–hercegovinai Bilek kisvárosba, a montenegrói határ melletti osztrák–magyar helyőrségbe kalauzolja az olvasót. Pontos képet kapunk egy etnikailag igencsak sokszínű boszniai városka 1914. július végi, izgalommal telt napjairól, amit a mozgósítás híre, a Szerbiával való leszámolás, vagyis a háború lehetősége keltett. Különösen érdekes a különféle népcsoportok háborúhoz való viszonyulásának bemutatása.

A II. rész – *Montenegró, 1914 augusztusától szeptember 25-ig* – már a háború eufóriájából napok alatt kijózanodó, a montenegróikkal vívott harc kegyetlenségét megtapasztaló katonák keserű ráeszmélése arra, hogy a harctéren a dicsőséggel és a hősiességgel a szörnyű halál lehetősége is együtt jár. A mintegy 70 oldalnyi, a hivatásos katona szemével, precízen kidolgozott fejezetben a naplóíró hét, a IV/37. zászlóalj montenegrói világháborús történetében jelentős ütközet leírását adja, amelyekben természetesen fontos szerepet kapnak a katonarvosi tevékenységet, a háborús sérüléseket naturalista módon bemutató bekezdések is. A sokszor drámai erejű részletek a montenegróiak ellen vívott harcok véres valóságáról adnak érzékletes és megrendítő képet. Kemény doktor, aki gyakran az első vonalban, az egyszerű bakákkal együtt éli át az eseményeket, állandó küzdelmet vív a rábízott katonák testi-lelki épségének megóvásáért. Soraiból a hivatását józan céltudatossággal gyakorló orvos mellett egy érző lelkű embert is megismerhetünk. Kendőzetlenül, a maga szörnyű valóságában kapunk képet az ellenség és a saját katonáink kegyetlenkedéseiről is. Megtudhatjuk, hogy a montenegróiak miként viszonyultak a fogságukba jutott sebesült ellenfeleikhez, miféle szörnyűségeket követtek el ellenük. Azonban a szerző objektivitásához nem férhet kétség, mert a saját katonák kegyetlen cselekedeteit sem hallgatja el, amikor egy-egy tematikus alfejezetben egy montenegrói család kivégzését, vagy a Bileken végrehajtott, a vélt vagy valós indokok alapján kötél általi halálra ítélt helyi lakosok akasztását tárja elénk.

A III. rész a *Harcok Boszniában, 1914. szeptember 25-től november 6-ig* címet viseli. Az 1914. szeptember 23-án kapott parancs szerint Kemény Gyula zászlóaljával Sarajevó felé indult. E részben a szerző két ütközetről, az 1914. október 5. és 6. között lezajlott kalinoviki és az 1914. október 21-én történt Romanja Planina-i összecsapásról készített részletes, az osztrák–magyar hadvezetéssel szemben meglehetősen kritikus hangvételű leírást. „Felületesen rossz vezetésnek, a kitűnő emberek lelketlen és könnyelmű feláldozásának tipikus példája volt a nagy vereség Kalinoviknál, amely teljes valójában és hivatalosan sohasem került nyilvánosságra. Hogy mindnyájunkat, az egész dandárt el nem fogták, fel nem koncolták, azt egyedül csak a hősiesen meghalni tudó bakáinknak köszönhetjük. Azóta rég szétszóródtak a csontjaik is” – olvashatjuk a drámai sorokat. Az elszenvedett vereségért elsősorban a hadvezetést bíráló naplóíró a harci cselekmények szüneteiben elcsípett békés pillanatokot sem mulasztja el feleleveníteni: „Most itt a halál mezsgyéjén látjuk igazán, hogy az élet és halál dilemmája elé állított egyszerű és kulturált ember világa, vágya mily kevéssel beéri, hogy végső ponton mi körül fo-

rog: a gyomor és a nő körül. Hogy siet mindenki még ma gyorsan a szerelmi élvezetek poharát fenéki kiüríteni.”

A IV. rész – *A Szerbia elleni hadjárat, 1914. november 6-tól december 11-éig* – bő egy hónap történéseit foglalja magában. A 239 oldalas fejezetet, amely a kötet leghosszabb része, a szerző 12 nagyobb mozzanatra osztott fel, az 1914. november első napjaiban megtörtént drinai átkeléstől az 1914. december eleji visszavonulásig. A naplóról a fejezet nagy részét érthető módon a december 3. és 12. között lezajlott vereség, illetve visszavonulás történéseinek szenteli. Természetesen itt sem maradnak el a már megszokott, az osztrák–magyar hadvezetést bíráló sorok: „Hogy nincs rend, fegyelem, hogy megszűnt minden kommandó, hogy nincs divízió, brigade, zászlóalj. Összeviszsa hömpölyög, törtet itt visszafelé gyalogság, tüzérség, train, a gyalogosan siető generálisok, vezérkari tisztok, ezek nagy urak, mind, mind egy tömegben.” E sorokat követően, az utolsó lapokon – már ismét magyar földön – Kemény doktor megpróbál magyarázatot adni a szerbiai vereség okaira. A „Retablirozás magyar földön” című alfejezetben elemzi az ellátás és utánpótlás helyzetét, és ebben meg is leli a sikertelenség fő okát: „Itt nem egyes zászlóaljakat, hanem egész brigadékat, divíziókat nem élmeztek, nem láttak el ruhával, cipővel, erősítésekkel, tüzérséggel, hanem csak hajtották őket előre, lelketlenül előre, folyton előre. A végét, a következményét most itt láttuk.” Kemény doktor sommás véleményét lehetne persze árnyalni, más okokat is felhozni. Egy dolog azonban bizonyos: a Szerbiát megbüntetni szándékozó osztrák–magyar haderő semmiképp sem rendelkezett a támadó fél számára a hadművészetben meghatározott túlerővel, de még a kétszeres túlerővel sem, amelyet Franz Conrad von Hötzendorf, az osztrák–magyar vezérkar főnöke minimálisan kívánatosnak tartott. Ahogy Pollmann Ferenc írja bevezető tanulmányában: „Valójában két végsőig elcsigázott hadsereg birkózott egymással az egyre feneketlenebb szerbiai sártengerben. Azé lehetett a győzelem, aki ellenfelénél tovább bírja – ha csak egyetlen hajszállal is...”

Végül is kinek ajánlható a remekül szerkesztett, magyarázó jegyzetekkel ellátott, a szerző fotóival és térképmellékleteivel színesített kötet, amelyben még a szövegben előforduló idegen szavak és kifejezések gyűjteményes magyarázata is helyet kapott? A szerző kifinomult, sokszor irodalmi és érzékletes stílusa ugyan igencsak élvezhetővé teszi az olvasást, de a napló mégsem olvasható egyszerűen, mondjuk, egy szuszra, persze nem elsősorban a közel félezer oldal okán, hanem a sokszor naturalista módon lefestett, megjelenített történések, életképek szörnyűségei miatt. Az olvasónak ugyanis szüksége lehet némi szünetre, gondolkodásra, vagyis a történések feldolgozására. Mivel a napló nemcsak egy hadtörténeti témájú visszaemlékezés, hanem egyben egy, a harctéren szolgálatot teljesítő katonaoorvos önéletrajzi regénye is, talán olyanoknak is ajánlható, akik nem feltétlenül érdeklődnek az I. világháborús, vagy egyáltalán a háborús naplók iránt.

A recenzió illene a könyv hiányosságairól, illetve a szövegben előforduló hibákról is számot adni. Szerencsére könnyű helyzetben vagyok, mert egyet sem fedeztem

fel. Persze, ha szőrös szívű akarok lenni, akkor azért egyetlenegy magyarázat, amely az említett idegen szavak és kifejezések gyűjteményében lelhető fel, mégiscsak pontosításra szorul. Nevezetesen a segédlet összeállító szerint a *Divizio*, *Division* megnevezés a német *hadosztály* kifejezésnek felel meg, ez azonban csak részben igaz, ugyanis a *Division* eredendően *osztályt* jelent. Pl. *Traindivision*, vagyis *vonatosztály*. A *hadosztály* német megfelelője *Truppendivision*, amelyről az I. világháború időszakára a köznyelvben lekopott a *Truppen*, egyszerűsödött a kifejezés. Mindez csupán egyetlen, az imént említett példa esetében okozhat félreértést, mert így a *Division* szót helytelenül fordítva a *Traindivision* kifejezésből is *vonathadosztály* lenne a *vonatosztály* helyett. Az efféle félrefordítás természetesen nincs jelen a kötetben.

Érdeklődve várjuk, hogy kézbe vehessük a naplófolyam folytatását, amely e sorok papírra vetésekor már napvilágot is látott...

Kiss Gábor

KÁNTÁS BALÁZS

MELLÉKKORMÁNY, ÁRNYÉKHADSEREG, MÁSİK ÁLLAMHATALOM?

(*L'Harmattan–Kossuth Klub, Budapest, 2023. 418 o.*

ISBN 978-963-414-979-8, 978-615-6264-08-4)

Kántás Balázs a 2010-es évek közepe óta kutatja az 1920-as évek Magyarországnak titkos társaságait és a hozzájuk köthető eseményeket. Doktori disszertációját is ebből a témából írta, jelen kötet annak átdolgozott változata. A kiadvány a két világháború közötti magyar nacionalista titkos társaságokkal és a hozzájuk köthető jelentősebb eseményekkel foglalkozik. Aktualitását igazolja, hogy manapság reneszánszát éli a Horthy-kor kutatása. Annak ellenére, hogy a Kádár-korszak bukása óta számos munka vizsgálta a kormányzó nevével fémjelzett időszakot,¹ a titkos szervezeteket átfogó tudományos monográfia máig nem látott napvilágot. A mű ezt az űrt próbálja kitölteni.

Kántás Balázs könyve nemcsak a titkos társaságok szervezetével foglalkozik, hanem azok kiemelkedőbb tagjaival is, akik a korszakban sokszor vezető politikusok,² egyes

¹ A Horthy-korszak kutatói közül az utóbbi tíz évben számosan jelentették meg munkáikat, pl. *Ablonczy Balázs*: *A visszatért Erdély, 1940–1944*. Budapest, 2011.; *Ungváry Krisztián*: *Kiugrás a történelemből*. Horthy Miklós a világpolitika színpadán. Budapest, 2022.; *Romsics Ignác*: *A Horthy-korszak*. Budapest, 2022.; *Turbucz Dávid*: *A Horthy-kultusz, 1919–1944*. Budapest, 2016.

² Pl. Gömbös Gyula, Teleki Pál, Klebelsberg Kuno.

esetekben magas beosztású katonák³ voltak. Felvázol egy bonyolult kapcsolati hálót, amely az 1920-as években – különösen annak első felében – a paramilitáris szervezeteket és az egyéb félkatonai alakulatokat összekötötte. Ennek fontosságát jól érzékelteti, amikor – esettanulmányok formájában – bemutatja a felsorolt szervezetek tagjai által elkövetett, azóta elhíresült bűncselekményeket, például az 1920. július 27-ei Club kávéházi kettős gyilkosságot, vagy az 1925-ös frankhamisítási botrányt. Mindezek mellett hangsúlyt helyezett annak a folyamatnak a megvilágítására, melynek során bizonyos félkatonai szervezetek megtagadták a magyar kormánynak az engedelmességet.⁴

A szerző a bevezetésben rögzíti, hogy a tárgyalt témát alapvetően az 1920-as évek forrásbázisára támaszkodva dolgozta fel, mivel a titkos szervezetek politikai befolyása az 1930-as évekre lecsökkent, ezért – az egyébként is kevés iratot képző szervezetek – ezt követően alig keletkeztek iratok. A könyv szerkezetének ismertetése után tárgyalja a kutatásához kapcsolódó fogalmakat – például a titkos társaság és a milícia fogalmát –, ezt követően pedig rátér a különböző magyar nacionalista titkos társaságokra is. A kötet mindegyik fejezete előtt az adott részhez kapcsolódó historiográfiát ismerteti, valamint a fontosabb forrásokat is megemlíti. Először az Etelközi Szövetséggel, majd a Kettőskereszt Vérszövetséggel foglalkozik. Mindkét szervezetnek ismerteti a felépítését és a céljait, majd az 1920-as évek olyan főbb eseményeit elemzi – esettanulmányok formájában –, melyekben ezek részt vettek, vagy amelyekhez egyes tagjaik szervesen kötődtek.

A Kántás által vizsgált harmadik csoport a Cselekvő Magyarok Tábora. Ennek a paramilitáris szervezetnek a tagsága radikális jobboldali veteránokból állt, közülük kiemelendő Bedő József és Dula József, a csoport alapító vezetői, akik 1923-ra megelégtették a Bethlen-kormány konszolidációs politikáját. Radikális változásokat akartak elérni, ami nem volt mentes az irredentizmustól és az antiszemitizmustól sem. Kántás részletesen bemutatja ennek a két személynek az élettörténetét, akik pályájuk megkoronázásaként 1923-ban a Bethlen-kormány ellen bombamerényletet akartak végrehajtani. A merénylet azonban meghiúsult, viszont 1923. július 27-én meggyilkolták Othó Lajos zsidó ékszerészt, akit sűrűn láttak – az általuk rendszeresen, a merénylet kivitelezése végett megfigyelt – Miniszterelnökség épületénél. A gyilkosokat két hónap leforgása alatt elfogták, de még két éven keresztül folyt az ügyük felgöngyölítése. Az ítéletet 1925 augusztusában hirdették ki, miután azt a Magyar Királyi Kúria helybenhagyta. Bedőt életfogytiglani szabadságvesztésre, míg Dulát háromévi fogházbüntetésre ítélték.

A Fehér Ház Mozgalom 1919 és 1945 közötti történetének bemutatásánál nem volt könnyű a szerző dolga, mert meglehetősen kevés forrás maradt fenn a szervezet működéséről. Az 1919–1920-as zavaros esztendőkből játszott komolyabb szerepet, ebből a két évből maradt meg a legtöbb forrás a tevékenységéről. Kántás érthető módon így

³ Pl. Siménfalvy Tihamér ezredes, Zdravec István táborigaznád, Prónay Pál, Héjjas Iván.

⁴ Pl. az első és második nyugat-magyarországi felkelés (1921, 1922), a román királyi pár elleni 1922-es merényleterv.

csak a Fehér Ház Mozgalom kezdeti történetét tudta részletesen bemutatni. A szervezet tagjai a társadalom középrétegéből, továbbá a kispolgárság köréből kerültek ki, és legitimista elveket vallottak. A mozgalom vezéregyéniségének számító, annak politikai alapvetéséért felelős Friedrich István (1883–1951) miniszterelnök életét a szerző egészen annak haláláig követi végig.

A kötetben feldolgozott utolsó titkos társaság a Kékek Klubja. Tevékenységéről sajnos nem maradt fenn kielégítő mennyiségű adat. A szerzőnek azonban alapos kutatómunkával sikerült megtalálnia az egyetlen olyan levéltárban őrzött forrást, amely említi a Kékek Klubját.⁵ A szervezet történetének rekonstruálásához a további levéltári források hiányában Kántás korabeli újságcikkeket használt fel. A tagságot nemesek alkották, akik eleinte Horthy Miklós fővezér informális tanácsadói-ként működtek.

A monográfia hátralevő részében az olvasó a titkos szervezeteknek az 1920-as évek első felében elkövetett, az államhatalom megdöntését célzó akcióiról olvashat. Itt a fő hangsúlyt Ulain Ferenc (1881–?) nemzetgyűlési képviselő és társai államcsínykísérlete kapta. Kántás az ügyet az 1919-es előzményektől egészen a puccsisták harmadfokú bírósági tárgyalásáig, 1924. november 18-áig veszi végig, amikor Ulain Ferencet és két társát – Bobula Tituszt (1878–1961) és Szemere Bélát (1873–1948) – ártatlannak nyilvánították. Emellett azonban olyan puccskísérletekről is lehet olvasni, mint például a Három Kapás-puccsterv és a Csocsó bácsi-féle összeesküvés, amelyeket szintén 1923-ban terveztek végrehajtani azok kiötlői.

A szerző a zárszó előtt az úgynevezett „bombamerényletek korszakát” (1922–1923) és azok politikai kontextusait – mint a titkos egyesületek legnagyobb felháborodást keltő akcióit – a korábbiaknál hosszabb esettanulmányok formájában vizsgálja. Az első merényletet 1922. április 2-án követte el az Ébredő Magyarok Egyesületének Nemzetvédelmi Főosztálya a liberális elveket valló Erzsébetvárosi Demokrata Kör ellen. Az akció egyik kitervelőjét, Márffy Józsefet (1899–1971) a cinkostársaival együtt nem sokkal később a rendőrség elfogta. Kántás a Márffy és társai elleni nyomozást és bírósági tárgyalássorozatot (1922–1924) a fejezet végén részletezi. Ugyanitt egy szerencsére meghiúsult merényletterről is lehet olvasni: ennek lényege, hogy a jászkarajenői gazdálkodó és kocsmáros, Keő-Kucsera István – aki nem mellesleg az Ébredő Magyarok Egyesületének helyi szervezetét vezette – féltékennyé vált a község másik vendéglátóipari egységének zsidó tulajdonosára, pusztán azért, mert annak nagyobb volt a forgalma. A merényletet kézigránatokkal akarták elkövetni, amelyek azonban sohasem érkeztek meg Jászkarajenőre, mert azokat egy bizonyos Kovács József Budapesten a Kálvin téren egy rendőrfőnöknek átadta. A másik atrocitást, a csongrádi bombamerényletet azonban egy évvel később, 1923. december 26-án

⁵ Az 1919-es ellenforradalmi kormány által megalakított szervezetek (1947) – Kékek Klubja. ÁBTL-4.1.A-687.

tényleg elkövezték a helyi szálló báltermében, ahol az ottani zsidó nőegylet éppen jó-tékonysági rendezvényt tartott.

A zárszót egy megközelítőleg 33 oldalas életrajzi adattár követi, melyben a monográfiában szereplő fontosabb személyekkel kapcsolatos információk találhatóak. Ebben nem egy olyan személyről lehet olvasni, akik ritkán szerepelnek a magyar történetírás lapjain. Erre jó példa Pakots József jogász,⁶ Piroska János katonatiszt,⁷ Salló János katonatiszt,⁸ de a sort még bőven lehetne folytatni.

A kötet hatalmas kutatómunka eredménye. Kiváltképpen említésre méltó, hogy a bibliográfiában a levéltári forrásokat nemcsak jelzettel, hanem a forrás címével együtt adja meg. Egyetlen apró hibának pusztán annyi róható fel, hogy a Hadtörténelmi Levéltárból felhasznált források tételes felsorolása lemaradt. A szerző emellett hatalmas mennyiségű szakirodalmat nézett át. Kántás Balázs dicséretére válik, hogy sikerült a legfrissebb, épp csak megjelent munkák⁹ eredményeit is beledolgoznia jelen kötetébe.

Kántás Balázs könyve számos új kutatási eredményt tartalmaz, ezek közé sorolhatjuk például az Etelközi Szövetség szerepének feltárását az 1925-ös frankhamisítási botrányban, és annak a folyamatnak a bemutatását, hogy az hogyan vezetett a titkos társaságok befolyásának radikális csökkenéséhez. Mindezek mellett az 1920-as évek magyar belpolitikai játszmáinak egy eddig kevésbé tárgyalt oldalát is megvilágítja a szerző. Talán a leginkább említésre méltó epizód, hogy hogyan csökkent még inkább az Etelközi Szövetség befolyása Gömbös Gyula és hívei ellenzékbe vonulásával a Parlamentben. Ezt a lehetőséget kihasználva Bethlen István a pártjába olvasztotta a szövetség egyes tagjait, a konszolidáció érdekében a radikális nézeteket valló tagokat pedig jól fizető állami állásokkal semlegesítette.

A mű jól strukturált, logikus felépítésének köszönhetően az olvasó számára könnyen leképezhető a magyar nacionalista titkos társaságok és paramilitáris alakulatok kapcsolati hálója. Ezt elősegíti, hogy a könyv témájának értelmezése komoly történelmi előképzettséget nem igényel, hiszen – ahogyan azt már korábban említettük – a kapcsolódó fogalmakat a szerző a kötet elején tisztába teszi. Kiemelendő, hogy a munka tudományos nyelvezete ellenére egyszerre olvasmányos is, különösen az esettanulmányok.¹⁰

Dauner Bernát

⁶ Pakots József (1877–1933) a századforduló előtt kezdte meg jogi tanulmányait, ezzel párhuzamosan az egyetemi ifjúság mozgalmainak vezetésében játszott komoly szerepet. 1922-ben nemzetgyűlési képviselővé választották, a liberalizmus híve volt, emiatt felszólalt a szélsőjobboldal ellen.

⁷ Piroska János (1894–1987) az 1920-as években az Alföldi Brigád csongrádi vezetője volt. A halálos kimenetelű csongrádi bombamerénylet szervezése miatt perbe fogták, de végül felmentették. 1933-tól Csongrád város jegyzője.

⁸ Salló János (1906–?) radikális jobboldali politikus volt. Részt vett a Turul Szövetség nevű nacionalista ifjúsági szervezet vezetésében. 1936-ban a Nemzeti Front nevű nemzetiszocialista párt egyik alapítója.

⁹ *Bodó Béla: A fehérterror.* Budapest, 2022., ill. *Bartha Ákos: Törzsösök, rongyosok, turániak.* Német-ellenes magyar fajvédelem, 1938–1945. Budapest, 2023.

¹⁰ A szerző kiemelkedő irodalmi – költői, írói, műfordítói, irodalomtörténelmi – tevékenysége elismeréseként 2023-ban József Attila-díjban részesült.

TABAJDI GÁBOR

TARTÓTISZTEK

A BM III/III. Csoportfőnökség belső története

(Jaffa Kiadó, Budapest, 2023. 238 o. ISBN 978-963-475-670-5)

Tabajdi Gábor e kötetben a Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökségének, a belső elhárítás központi állományának listáját állította össze.¹ Szándéka szerint, ahogyan a *Bevezetésben* (7–9. o.) írja, a belső elhárítás történeteit kívánja társadalomtörténeti kontextusba helyezni. Valóban, a III/III. Csoportfőnökséggel kapcsolatos ügyek azok, amelyek a rendszerváltást követően a szocialista állambiztonság történeteiből leginkább ismertté váltak. A III. Főcsoportfőnökség az egykori Magyar Népköztársaság állambiztonsági szolgálatát, politikai titkosrendőrségét foglalta magába 1962 és 1990 között, mely öt csoportfőnökségből állt, ezek közül a III/III. Csoportfőnökség végezte a „belső reakció” elhárítását. Feladatköréből fakadóan mai napig a legnagyobb közérdeklődésre a köznapi nyelvben csak III/III-asnak nevezett részleg tevékenysége tart számot. Besúgók alatt ügynökként a titkosszolgálatokkal együttműködő, beszervezett, a hivatásos tartótiszt által foglalkoztatott személyeket értjük. A tartótisztek a beszervezett személyeket mozgó, irányító személyek voltak. Tartótiszt nélkül nincsen besúgó és a hétköznapi értelemben vett ügynök sem, az ő tevékenységüket vizsgálni, meghatározni, azonosítani ezeket a személyeket kiemelkedő vállalkozás az állambiztonsági szolgálatok tevékenységének tudományos kutatása körében. A szerző – saját bevallása szerint – amellet, hogy fenn kívánja tartani a tudományos párbeszédet, megpróbál közelebb jutni múltunk és örökségünk feldolgozásához.

Emellett nemcsak a tudományos diskurzus fenntartására, hanem a témával kapcsolatos eszmecsere továbbvitelére is kiválóan alkalmas a munka. A tartótiszteket (a hivatásos állományt) közelebbről is megismerve, Tabajdi a belső történések feltárásán keresztül a szocialista állami berendezkedés által kialakított és befolyásolt társadalmi viszonyok mozgatórugóira is rámutat. A mikrotörténeteken keresztül megláthatjuk a makroeseményeket alakító politikai és társadalmi folyamatokat is. Az állambiztonsági részlegek belső, titkos történeteit elsősorban a kutatható állambiztonsági akták megjegyzései alapján lehetett rekonstruálni. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a vizsgált, bemutatott nevek (600 nevet közöl) listája teljes-e, lehet-e teljes? (Statisztikai adatok szerint a megyei rendőrkapitányságokon dolgozó tisztekkel együtt a belső elhárítás létszáma 550–600 fő körül mozgott.) Az állambizton-

¹ Tabajdi Gábor több munkájában is kifejezetten ezzel a témával foglalkozik, pl.: *A III/III krónikája*. Budapest, 2013.; Bomlasztás: Kádár János és a III/III. Budapest, 2019.

sági szervek ügyiratai töredékesen maradtak az utókorra. A rendszerváltozás előtt, működés közben is folyamatos volt a selejtezés, továbbá a rendszerváltozás idején jelentős mennyiségű irat került megsemmisítésre. Tény, hogy a fennmaradt és megismerhető iratok zöme a III/III. Csoportfőnökség személyi állományára vonatkozik. Kiváló ötlet és kitűnő vállalkozás, hogy ezekre a dokumentumokra fókuszálva a kötet térképet kíván felállítani a tartótisztekre és tevékenységükre vonatkozóan. Ezzel a történész valódi arcokat ad a szocialista állambiztonsági szolgálatoknak, ezen keresztül gyakorlatilag a kádári Magyarország történelmi eseményeinek jobb megértését is elősegíti.

A módszertanból kiemelendő, hogy a hivatásos állomány munkatársainak nevét elsősorban a rájuk vonatkozó parancsok alapján lehetett rekonstruálni, azokat a szerző az elvégzett adategyeztetések alapján tudta összeállítani gyűjteményes formában. Az elemzés során feltárt életrajzok segítettek a tartótisztek származásának, motivációinak, társadalmi háttérének megállapítását. (Az eredeti foglalkozás feltüntetése különösen jól használható különböző szociográfiai elemzések elvégzéséhez is.) Az életutakból kirajzolódó mintázatok feltárását különböző kontrollforrások is segítettek, például környezettanulmányok, fegyelmi ügyek. Az állam által erősen kontrollált káderállományról beszélhetünk, így a tartótiszteket vizsgálva a kötet alkalmas arra is, hogy a kádári káderpolitika működésébe is betekintést nyerjünk.

A tartótisztek fedőneveinek, a gyakorlatias, sok esetben cinikus névadások mögött sejtethető motívumok feltárásának, az ebből levonható következtetéseknek külön alfejezetet szentel a szerző (*Fedő/névadó*, 27–36. o.) Ahogyan fogalmaz, „a tartótisztek fedőnevei megfeleltek műveltségüknek és kulturális horizontjuknak”. (A névadási gyakorlat átfogó vizsgálatához elsősorban az éves jelentések nyújtottak támpontokat.) Előremutató, hogy Tabajdi külön vizsgálja a névadás mögötti szempontokat, motívumokat, ezen keresztül jobban körvonalazódnak az egyes személyek jellemvonásai, világosan rámutatnak a tartótisztek beszervezettekkel kapcsolatos egyéni viszonyulására is. Ezen keresztül átfogó kép rajzolódik ki előttünk egyes személyekkel történő könyvbéli találkozásunk során. A tartótisztek nem álltak önként a nyilvánosság elé, nem tárták fel saját múltjukat önéletrajzi írásokban, ezért is nagy vállalkozás a kötet, az egyedi információkból pedig összeáll egy nagyobb kép is.

Az életutakat vizsgálva a szerző csomópontokat határoz meg az életrajzi eseményekben, az előéletekben és a motívumokban (*Generációs élmények /1920–1944/, 37–55. o.*), ilyen például a két világháború közötti illegális kommunista előéleti tevékenység, a II. világháború, a vészkorszak, a munkaszolgálatos múlt, majd a Rákosi-korszakban az ifjúsági mozgalmakban, tömegmozgalmakban, a háború utáni újjáépítésben való részvétel. Figyelemre méltó megállapítás, hogy a III/III. Csoportfőnökség hivatásos állományának, az állambiztonság kádereinek meghatározó szerepe volt a II. világháború történelmi emlékezetének társadalmi formálásában. Ennek során például a belső elhárítás kiemelten foglalkozott az 1945 előtti különböző erőszakos szervezetek tagjaival,

vezetőivel. Hozzáteesszük, hogy ez az emlékezetformálás megfelelt az aktuális állam-szocialista politikai gondolkodásnak, azonban nem tette lehetővé a történeti múlt mindenki számára átlátható, nem a szocialista ideológia által befolyásolt módon történő hétköznapi megismerését.

Különösen érdekes aspektus az állambiztonsági munkatársak saját, a könyvben „pettyes múltnak” nevezett előélete: adott esetben a tartótiszt a két világháború között maga is részese volt a kor valamilyen ifjúsági mozgalmának (például cserkészmozgalom). (*Pettyes múlt*, 53–55. o.) A káderek élettörténetében megjelenik egyes tartótisztek saját ávós, illetve ÁVH-s múlttal való ellentmondásos szembenézése is, elsősorban távolságtartás formájában. Bemutatásuk során kirajzolódik az egyes személyek útja a politikai rendőrséig, továbbá az egyéni sorsokat befolyásoló történelmi események is jobban megismerhetők az olvasó számára. Példákat találhatunk a kötetben arra, hogy 1945 után milyen módon telepedtek rá előre megfontolt és tudatos módon a kommunista párt és káderei az erőszakszervezetekre, hogyan kezdte el kiépíteni az állambiztonság „csékista” változatát. Az ávós múlttól a kádári korszakban az érintettek nem szívesen adtak számot, ennek tudható be, hogy 1956 után nem tudtak vagy nem akartak saját múltjukra emlékezni, és ez a kötet világosan és pontosan mutat rá erre a megállapításra. Meg kell jegyezni, hogy hatalmas feltáró és elemző munkát igényelt a személyes sorok és életutak feltérképezése, az egyéni történetekből egy egységes kép felvázolása. A tartótisztek munkáját napi szinten befolyásolta saját múltjuk is. Ki kell emelni a káderlapok feldolgozásának azt a következtetését, hogy a Csoportfőnökségen dolgozó főtisztek kétharmada rendelkezett államvédelmi múlttal, a III/III-as tisztek életrajzukat és benne élettörténeteiket már 1956 után, a Kádár-korszak Belügyminisztériuma számára írták meg. (*ÁVH-s múlt*, 73–78. o.)

A fellelhető iratok véleményünk szerint az átfogó, de egyúttal részletes összegzés elvégzéséhez teljeskörűen kerültek feldolgozásra, az 1956 előtti és kiemelten az 1956-os eseményekkel, illetve azt követően a megtorlással való összefüggések esetében minden belső feljegyzésnek, a minősítéseknek is szerepe van. Az iratok rendszeres áttekintése nélkül nem lehetett volna sem a történelmi eseményekkel, sem a saját személyes, családi háttérrel kielégítően bemutatni a tartótisztek életét és munkáját. A számos egyéni példa mellett mindig megfelelő összefoglalást is kapunk, kronológiailag is előrehaladva, rendszerezett módon, melyet kiegészít a mindennapi ügynöki munka bemutatása is. (*A szovjetizált világban /1944–1956/, 57–78. o. és 1956, 79–96. o.)*

A könyv fontos megállapítása, hogy bizonyos egykori állambiztonsági tisztek történelmi szerepben való feltűnése, tevékenysége és munkája – a szerző kifejezésével élve – historiográfiai kuriózumnak tekinthető. A belügyi archívum, illetve az állambiztonsági iratok első kutatója, Hollós Ervin (1923–2008), aki 1962-es elbocsátását követően

foglalkozott az 1956-os eseménysorozattal,² később Vincellér Béla álnéven adta ki történetíróként a Szálasi-korszakról szóló munkáit. (*Újrakezds, 93–96. o.*)

Külön érdeme a műnek, hogy a tartótisztek életútját karrierlehetőségként és ténylegesen megvalósult karrieréletutakként vizsgálja. (Az előmenetel a Kádár-korszak állambiztonsági szervezetrendszerében a szolgálati időhöz volt kötve.) A kötet a Csoportfőnökség azonosított főtisztjeit az *Állambiztonsági karriertörténetek* című fejezetben (97–135. o.) szervezeti rend szerinti csoportosításban, a karrierpályán meghatározó részlegek szerinti bontásban mutatja be, egyesével megjelenítve a főtisztek arcképét is. A nevek mellett szerepel a születés éve, a szolgálat kezdetének és az alezredesi fokozat elérésének éve, a csoportfőnöki megbízatás ideje. (Az állományból 133 fő jutott alezredesi rangig.³)

Történeti tanulság, hogy a tisztek szakmaként, hivatásként tekintettek saját munkájukra. A korszak állambiztonsági történetének vizsgálatakor erre kiemelten kell figyelni, ezért külön alfejezet (*Professzionalizáció, 125–133. o.*) foglalkozik a munkahelyi „professzionalizációval”. Tabajdi kimutatja a belső elhárítás működésével kapcsolatban, hogy a szervezet munkáját egyre kifinomultabb szakértői minősítéseknek vetették alá, elemezték, az állomány tagjai ennek alapján elismeréseket, jutalmakat, dicséreteket kaptak a Belügyminisztériumtól.

A könyv kiemelten él a statisztikai elemzés módszerével, például az előrelépést is napokra lebontva mutatja be, szervezeti egység szerint. A rendelkezésre álló állambiztonsági múlttal kapcsolatos kutatható adatokat a jövőben érdemes lesz olyan további statisztikai elemzéseknek alávetni, amelyek segíteni tudják a kutatók és történészek munkáját.

Az *Ügyek és akciók* című fejezet (155–172. o.) plasztikusan mutat rá, hogyan vált a „párt ökléből” az állambiztonság a „párt fülévé”.

A „párt füleként” dolgozók munkahelyi kollektívát is alkottak, mely megközelítés szintén figyelemre méltó. A szerző vizsgálja közösségi életüket (például sportélet), magánviszonyaikat (például otthonteremtés,), munkahelyi mindennapjaikat (hangulatjelentések) is. (*A kollektíva, 173–188. o.; Magánviszonyok, 189–206. o.; Az állomány mindennapjai, 207–224. o.*)

A kötetvégi apparátus pontos és részletes, a fotókhoz és a felhasznált szakirodalomhoz kapcsolódóan is, amely magában foglalja az alezredes tartótisztek igazolványképeinek

² *Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak?* Budapest, 1967.

³ A könyv alezredesi rangnál magasabb tiszt tevékenységét tartótiszti tevékenység körében nem érinti. Az állományból a legrészletesebben ezen 133 III/III-as tiszt története ismert, mely csoport lényegében – Tabajdi véleménye szerint – az állomány legrutinosabb részét jelentette, és egyúttal meghatározó mértékben a vezetői állománnyal egyezett meg.

forrását, továbbá a mű fejezetek szerinti bontásban gazdag jegyzetállományt tartalmaz a levéltári forrásokra vonatkozóan is. A szerző jelentős mértékben támaszkodik az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának szakmai kiadványaira, a tartótisztek neveinek és tevékenységének bemutatását táblázatokkal (például a III/III-as főtisztek ÁVH-nál végzett fő tevékenysége) és diagramokkal (például az állomány iskolai végzettség szerinti megoszlása) egészíti ki.

A kötet a témáról tudományos igényességgel átfogó és pontos képet ad az olvasók számára. Az állambiztonsági szolgálatok múltját kutatók munkáját a könyvben ismertett események, élettörténetek, valamint a szerző által elvégzett elemzések hatékonyan segíthetik.

Pétsy Zsolt Balázs

TARTALOM

	TANULMÁNY	
NAGY BÉLA	Antoine-Henri Jomini élete és életműve (1779–1869).....	3
KRÁMLI MIHÁLY	A cs. és kir. Duna-flottilla 1917-ben. 2. rész.....	55
	KÖZLEMÉNYEK	
BAGI ZOLTÁN PÉTER	Hermann Christoph von Russworm szerepe Kanizsa 1601. évi ostromának beszüntetésében...	81
BORSOS MÁTYÁS	Az Erdélyi Fejedelemség az 1663–1664-es oszmán–Habsburg háborúban	105
	ADATTÁR	
BONA GÁBOR	Az 1848/49-es honvédsereg szabadságharc során betegségben elhunyt tisztjei	135
	MŰHELY	
FORGÁCS MÁRTON	A cs. és kir. Hadügyminisztérium 10. osztály/ Hadifoglyok (Abteilung 10/Kriegsgefangene) bécsi levéltári anyagának mutatója	201
	KRÓNIKA	
TÓTH DOMINIK	Beszámoló az „’Ő tanította a kezemet harcra, az ujjaimat viadalra...’ – Vallás és háborúk kapcsolata a közép- és kora újkorban” című konferenciáról	211
SZALAI ÁGNES	Beszámoló a szentgotthárdi csata és a vasvári béke 360. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi konferenciáról.....	215
	SZEMLE	
MICHAL HOLEŠČÁK	Medieval Archery Equipment from the Territory of Slovakia (Archaeologica Slovaca Monographiae, Studia XXXI) (<i>Harangi Flórián</i>).....	225
CSEH VALENTIN	Nándorfehérvár 1521. évi ostroma és elvesztése • Opsada i pad Beograda 1521. godine (<i>Tóth Dominik</i>)	229

XAVIER LE PERSON	Le Grand Condé. Un exil pour l'honneur (<i>Tóth Ferenc</i>)	233
LÁZÁR BALÁZS	Hadik Berlinben. Az 1757-es huszárportya igaz története (<i>Nagy-L. István</i>)	236
ALEXANDER QUERENGÄSSER	The War of the Bavarian Succession 1778–1779. Prussian Military Power in Decline? (<i>Nagy-L. István</i>)	240
JOHN H. GILL	A znaimi csata. Napóleon, a Habsburgok és az 1809-es háború lezárása (<i>Lázár Balázs</i>)	244
BALLA TIBOR	Tábornoki portrék a dualizmus időszakából. Az osztrák–magyar fegyveres erő Ludovika Akadémiát végzett irányítói, 1872–1918 (<i>Krámlí Mihály</i>)	248
PINTÉR TAMÁS (SZERK.)	Segélyhely a fronton. Dr. Kemény Gyula szerbiai naplója (<i>Kiss Gábor</i>)	250
KÁNTÁS BALÁZS	Mellékkormány, árnyékhadserég, másik államhatalom? (<i>Dauner Bernát</i>)	254
TABAJDI GÁBOR	Tartótisztek. A BM III/III. Csoportfőnökség belső történetei (<i>Pétsy Zsolt Balázs</i>)	258

TABLE OF CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

BÉLA NAGY	The Life and Oeuvre of Antoine-Henri Jomini (1779–1869)	3
MIHÁLY KRÁMLI	The Austro-Hungarian Danube Flotilla in 1917. Part II	55

PUBLICATIONS

ZOLTÁN PÉTER BAGI	The Role of Hermann Christoph von Russworm in Ending the Siege of Kanizsa in 1601	81
MÁTYÁS BORSOS	The Principality of Transylvania in the Ottoman–Habsburg War of 1663–1664	105

DATA COLLECTION

GÁBOR BONA	Honvéd Army Officers Died Due to Illness during the 1848/1849 Revolution.	135
------------	--	-----

WORKSHOP

- MÁRTON FORGÁCS Index of the Archives of Department 10/War Prisoners (Abteilung 10/Kriegsgefangene) of the Imperial and Royal Ministry of War in Vienna. . . . 201

CHRONICLE

- DOMINIK TÓTH Report on the Conference “‘He Trained My Hands to Battle, My Fingers to Fight...’ – The relationship of religion and wars in the Middle Ages and early modern times” 211
- ÁGNES SZALAI Report on the International Conference Organized on the 360th Anniversary of the Battle of Szentgotthárd and the Peace Treaty of Vasvár . . 215

REVIEW

- MICHAL HOLEŠČÁK Medieval Archery Equipment from the Territory of Slovakia (Archaeologica Slovaca Monographiae, Studia XXXI) (*Flórián Harangi*). 225
- VALENTIN CSEH The Siege and the Fall of Nándorfehérvár in 1521 • Opsada i pad Beograda 1521. godine (*Dominik Tóth*) 229
- XAVIER LE PERSON Le Grand Condé. Un exil pour l’honneur (*Ferenc Tóth*). 233
- BALÁZS LÁZÁR Hadik in Berlin. The true story of the 1757 Hussar incursion (*István Nagy-L.*) 236
- ALEXANDER QUERENGÄSSER The War of the Bavarian Succession 1778–1779. Prussian Military Power in Decline? (*István Nagy-L.*) 240
- JOHN H. GILL The Battle of Znaim. Napoleon, the Habsburgs, and Ending the War of 1809 (*Balázs Lázár*). 244
- TIBOR BALLA Portraits of Generals from the Period of Dualism. High officers of the Austro-Hungarian armed forces graduated from the Ludovika Academy, 1872–1918 (*Mihály Krámlí*). 248
- TAMÁS PINTÉR (ED.) An Aid Post at the Front Line. Dr. Gyula Kemény’s diary from Serbia (*Gábor Kiss*) 250
- BALÁZS KÁNTÁS Shadow Government, Shadow Army, an Alternative State Power? (*Bernát Dauner*) 254
- GÁBOR TABAJDI Agent Handlers. Internal stories of the III/III Group Headquarters of the Ministry of Internal Affairs (*Zsolt Balázs Pétsy*). 258

INHALT

	STUDIE	
BÉLA NAGY	Das Leben und Œuvre von Antoine-Henri Jomini (1779–1869)	3
MIHÁLY KRÁMLI	Die k. u. k. Donauflotte im Jahr 1917. Teil 2.	55
	MITTEILUNGEN	
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Die Rolle von Hermann Christoph von Russworm bei der Beendigung der Belagerung von Kanizsa (Kanischa) im Jahr 1601	81
MÁTYÁS BORSOS	Das Fürstentum Siebenbürgen im Türkenkrieg 1663/1664.	105
	DATENBANK	
GÁBOR BONA	Die infolge von Krankheiten während des Freiheitskampfes verstorbenen Offiziere der Honvéd-Armee von 1848/49	135
	WERKSTATT	
MÁRTON FORGÁCS	Das Register des Archivmaterials der Abteilung 10/Kriegsgefangene des k. u. k. Kriegsministeriums in Wien.	201
	CHRONIK	
DOMINIK TÓTH	Bericht über die Konferenz „Er lehrte meine Hand, Kampf zu führen und meine Finger, zu kämpfen...“ – Die Beziehung zwischen Religion und Kriegen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit“	211
ÁGNES SZALAI	Bericht über die internationale Konferenz anlässlich des 360. Jahrestages der Schlacht bei Mogersdorf und des Friedens von Eisenburg.	215
	RUNDSCHAU	
MICHAL HOLEŠČÁK	Medieval Archery Equipment from the Territory of Slovakia (Archaeologica Slovaca Monographiae, Studia XXXI) (<i>Flórián Harangi</i>).	225
VALENTIN CSEH	Die Belagerung und der Verlust von Nándorfehérvár (Belgrad) im Jahr 1521 • Opsada i pad Beograda 1521. godine (<i>Dominik Tóth</i>)	229

XAVIER LE PERSON	Le Grand Condé. Un exil pour l'honneur (<i>Ferenc Tóth</i>)	233
BALÁZS LÁZÁR	Hadik in Berlin. Die wahre Geschichte des Husarenstreifzugs von 1757 (<i>István Nagy-L.</i>)	236
ALEXANDER QUERENGÄSSER	The War of the Bavarian Succession 1778–1779. Prussian Military Power in Decline? (<i>István Nagy-L.</i>)	240
JOHN H. GILL	Die Schlacht bei Znaim. Napoleon, die Habsburger und der Abschluss des Krieges von 1809 (<i>Balázs Lázár</i>)	244
TIBOR BALLA	Generalporträts aus der Zeit des Dualismus. Die Führungspersonen der österreichisch- ungarischen Streitkräfte mit einem Abschluss an der Ludovika-Akademie, 1872–1918 (<i>Mihály Krámlí</i>)	248
TAMÁS PINTÉR (RED.)	Hilfsort an der Front. Das Serbien-Tagebuch von Dr. Gyula Kemény (<i>Gábor Kiss</i>)	250
BALÁZS KÁNTÁS	Nebenregierung, Schattenarmee, andere Staatsgewalt? (<i>Bernát Dauner</i>)	254
GÁBOR TABAJDI	Führungsoffiziere. Interne Geschichten der Gruppenleitung III/III des ungarischen Innenministeriums (<i>Zsolt Balázs Pétsy</i>)	258

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDES	
BÉLA NAGY	La vie et l'œuvre d'Antoine-Henri Jomini (1779–1869)	3
MIHÁLY KRÁMLI	La flottille danubienne impériale et royale en 1917. Deuxième partie.	55
	PUBLICATIONS	
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Le rôle de Hermann Christoph von Russwurm dans la levée du siège de Kanizsa en 1601	81
MÁTYÁS BORSOS	La Principauté de Transylvanie dans la guerre turque-austro de 1663–1664	105

	BASE DE DONNÉES	
GÁBOR BONA	Officiers de l'armée hongroise de 1848–1849 morts de maladie au cours de la guerre d'indépendance.	135
	ATELIER	
MÁRTON FORGÁCS	Index des documents des archives de Vienne concernant le 10 ^e département/Prisonniers de guerre (Abteilung 10/Kriegsgefangene) du Ministère impérial et royal de la Guerre	201
	CHRONIQUE	
DOMINIK TÓTH	Compte-rendu de la conférence « "Il a appris à mes mains à se battre, à mes doigts à combattre..." – La relation entre la religion et la guerre au Moyen Âge et au début de l'époque moderne »	211
ÁGNES SZALAI	Compte-rendu de la conférence internationale organisée à l'occasion du 360 ^e anniversaire de la bataille de Szentgotthárd et du traité de Vasvár	215
	REVUE	
MICHAL HOLEŠČÁK	Medieval Archery Equipment from the Territory of Slovakia (Archaeologica Slovaca Monographiae, Studia XXXI) <i>(Flórián Harangi)</i>	225
VALENTIN CSEH	Le siège et la perte de Nándorfehérvár en 1521 • Opsada i pad Beograda 1521. godine <i>(Dominik Tóth)</i>	229
XAVIER LE PERSON	Le Grand Condé. Un exil pour l'honneur <i>(Ferenc Tóth)</i>	233
BALÁZS LÁZÁR	Hadik à Berlin. L'histoire vraie de l'incursion des hussards en 1757 (<i>István Nagy-L.</i>)	236
ALEXANDER QUERENGÄSSER	The War of the Bavarian Succession 1778–1779. Prussian Military Power in Decline? (<i>István Nagy-L.</i>)	240
JOHN H. GILL	La bataille de Znaïm. Napoléon, les Habsbourg et la fin de la guerre de 1809 (<i>Balázs Lázár</i>)	244

TIBOR BALLA	Portraits de généraux de l'époque du dualisme. Les commandants des forces armées austro-hongroises diplômés de l'Académie Ludovika, 1872–1918 (<i>Mihály Krámlí</i>).	248
TAMÁS PINTÉR (ED.)	Poste de secours au front. Le journal de Serbie du Docteur Gyula Kemény (<i>Gábor Kiss</i>)	250
BALÁZS KÁNTÁS	Cabinet fantôme, armée fantôme, un second pouvoir gouvernemental ? (<i>Bernát Dauner</i>)	254
GÁBOR TABAJDI	Officiers de liaison. Histoires internes de la Direction de groupe III/III du Ministère de l'Intérieur (<i>Zsolt Balázs Pétsy</i>).	258

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЕ

БЕЛА НАДЪ	Жизнь и творчество Антуана-Анри Жомини (1779–1869).	3
МИХАЙ КРАМЛИ	Императорская и Королевская Дунайская флотилия в 1917-ом году. Часть 2.	55

ПУБЛИКАЦИИ

ПЕТЕР ЗОЛТАН БАГИ	Роль Германа Кристофа фон Руссворма в прекращении осады Канижы в 1601-ом году. . .	81
МАТЪЯШ БОРШОШ	Княжество Трансильвания в Османско- Габсбургской войне 1663–1664 гг.	105

БАЗА ДАННЫХ

ГАБОР БОНА	Офицеры венгерской гонвед армии, умершие от болезней во время Борьбы за свободу 1848/49 гг.	135
------------	---	-----

МАСТЕРСКАЯ

МАРТОН ФОРГАЧ	Указатель материала венского архива 10-ого отдела/военнопленных (<i>Abteilung 10 Kriegs- gefangene</i>) императорского и королевского Военного министерства	201
---------------	---	-----

ХРОНИКА

- ДОМИНИК ТОТ Отчет о конференции
«Он научил мои руки сражаться, мои пальцы
драться... – Связь религии и войн в
Средний век и раннее Новое время» 211
- АГНЕСИ САЛАИ Отчет о международной конференции,
организованной по случаю годовщины
360-летия битвы при Сентготтхарде
и Вашварского мира 215

ОБЗОР

- МИХАЛЬ ХОЛЕЩАК Medieval Archery Equipment from
the Territory of Slovakia
(Archaeologica Slovaca Monographiae,
Studia XXXI) (*Флориан Харанги*) 225
- ВАЛЕНТИН ЧЕХ Осада и падение Нандорфехервара в
1521-ом году • Opsada i pad Beograda 1521.
godine (*Доминик Тот*) 229
- ХАВИЕР ЛЕ ПЕРСОН Le Grand Condé. Un exil pour l'honneur
(*Ференц Тот*) 233
- БАЛАЖ ЛАЗАРЬ Хадик в Берлине.
Правдивая история гусарского набега
1757-ого года (*Иштван Надь-Л.*) 236
- АЛЕКСАНДР ВОЙНА за Баварское наследство 1778–1779.
КУЕРЕНГАССЕР Военная мощь Пруссия в упадке?
(*Иштван Надь-Л.*) 240
- ДЖОН Х. ГИЛЛ Битва при Цнаиме. Наполеон, Габсбурги и
завершение войны 1809-ого года (*Балаж Лазарь*) 244
- ТИБОР БАЛЛА Портреты генералов периода дуализма.
Командиры австро-венгерских
вооруженных сил, окончившие Академию
Людовика, 1872–1918 (*Михай Крамли*) 248
- ТАМАШ ПИНТЕР Место убежища на фронте. Сербский дневник
(ИЗД.) доктора Дьюла Кемень (*Габор Киши*) 250
- БАЛАЖ КАНТАШ Вспомогательное правительство,
теневая армия, другая государственная власть?
(*Бернат Даунер*) 254
- ГАБОР ТАБАЙДИ Случаи из внутренней жизни III/III-его
Отдела Министерства Внутренних Дел.
(*Жолт Балаж Петши*) 258

EGY RÁCKEVEI HUSZÁR

NAPÓLEON SEREGEI ELLEN
Horváth Nepomuki János emlékezete

2024

Horváth János

A HUSSAR OF RÁCKEVE AGAINST NAPOLEON'S ARMIES —
the memory of János Horváth Nepomuki, 2024

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUS

Műszaki szerkesztés: Gróf István
Tördelés: Pénzes Bettina

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Geoinformációs és Toborzástámogató
Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,
Kreatív Tervező és Sokszorosító Igazgatóság
Felelős vezető: Pásztor Zoltán igazgató

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut
et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti

Editorial: Zsófia Medgyesy

Comité éditorial

János B. Szabó, Tibor Balla,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István
Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska,
Róbert Hermann (President), Csaba Horváth,
Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik,
Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs
Lázár, Ferenc Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán
Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann,
Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert
Számvéber, László Töll, János Varga J.,
László Veszprémy

Conseillers scientifiques

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire

(Ministère de la Défense)

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

Rédaction et Maison d'Édition

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Version électronique:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Tarif d'abonnement

4800 HUF (annuel), 1200 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.

Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ

1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie

Adresse postale: Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института
и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасты

Редактор: Жофия Медьешы

Редакционная коллегия

Янош Б. Сабо, Тибор Балла,
Аттила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван Цигань,
Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт Херманн
(председатель), Чаба Хорват, Миклош Хорват,
Дюла Кедвеш, Йозеф Келеник, Каталин Мария
Кинчеш, Габор Кишш, Балаж Лазар, Ференц
Ленкефи, Роланд Маруж, Кальман Мессарош, Имре
Окватх, Ференц Поллманн, Гергей Пал Шаллаи,
Шандор Сакай, Норберт Самвебер, Янош Й. Варга,
Ласло Толл, Ласло Веспреми

Консультативный совет

Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко,
Геза Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей
Военной Истории

Министерства Обороны

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Редакция и Издательство

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Адрес E-Mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Электронный вариант:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Абонементная плата по подписке

На 1 год 4800, на 1 квартал 1200 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр А/О
Венгерская Почта

Подписка за границей

В Бюро подписки на газеты

Hírlapterjesztési Központ

1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия

Почтовый адрес: H-1900 Budapest,

e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

E számunk tartalmából

„1628-ban még a moldvai vajda, Miron Barnovschi is nyíltan meg merte tagadni a szultán hadba hívó parancsát. A század közepén azonban minden megváltozott. IV. Mehmed szultán és a Köprülü nagyvezírek újra feltámasztották a dzsihad és a hódító szultánok szellemét, a birodalom pedig újra nyugati, később pedig északi irányú terjeszkedésbe kezdett. Emellett Köprülü Mehmed már az Erdély elleni kemény fellépésével is korlátlan hatalmát demonstrálta. Az 1663-as hadjárat fontos állomása lett a vazallusok szorosabb függésbe vonásának [...] Ebben a kontextusban pedig az, hogy Erdély hadai nem vettek részt a harcokban, már önmagában nagy teljesítménynek értékelhető.”

(Borsos Mátyás)

„Az 1848/49-es honvédsereg mintegy 300 hősi halált halt tisztje mellett jelenlegi ismereteink szerint további 144 főről tudjuk, hogy különböző betegségekben hunytak el a szabadságharc alatt. (Pontos számuk a források hiányában nem tudható.) Ez utóbbiak nagyobb része kolerában halt meg, mely betegség már 1848 őszén szörvényszerűen megjelent Magyarországon, kiterjedése viszont csak 1849 nyarán, a cári intervenció bekövetkezését követően öltött tömeges méreteket a honvédsereg sorában, valamint a polgári lakosság körében is. Ennek a megbetegedésnek az áldozata volt az a mintegy harminc honvédtiszt is, aki a szabadságharc után hunyt el.”

(Bona Gábor)

„Az első világháború kitörésekor az Osztrák–Magyar Monarchia nem rendelkezett kidolgozott tervvel a hadifogság ügyeinek kezelésére vonatkozóan. Mindössze egy utasítás létezett, amely szerint háború esetén az eredendően beszerzési és utánpótlási feladatokkal (*Generalquartiermeister-Angelegenheiten*) foglalkozó cs. és kir. Hadügyminisztérium 10. osztály (*k.u.k. Kriegsministerium 10. Abteilung*) illetékesége alá kell rendelni az ügykört. A rövid idő alatt katonák tömegeit érintő hadifogságba esés szükségessé tette, hogy 1915. szeptember 1-jén életre hívják a 10. osztály/Hadifoglyok (*Abteilung 10/Kriegsgefangene*) megnevezéssel azt a testületet, amely immáron kizárólag ezzel a kérdéskörrel foglalkozott.”

(Forgács Márton)

